

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Bölcsészet-és társadalomtudományi Kar

Történelemtudományi Doktori Iskola

Vezető: Dr. Óze Sándor DSc

Hadtörténeti Műhely

Programvezető: Dr. Horváth Miklós DSc.

Doktori (PhD) értekezés

Keglovich Rita

A Nagy Háború magyar hadifoglyai Olaszországban

Témavezető: Dr. Horváth Miklós DSc.

Budapest, 2018

Tartalom

Bevezetés	5
A disszertáció módszertana	7
A tudományos szakirodalomról és a felhasznált forrásokról.....	8
A hadifogság nemzetközi jogi hátterének kialakulása, nemzetközi egyezmények (hágai és genfi konferenciák)..	9
A hadifogságra vonatkozó nemzetközi jogi háttér kialakulása	9
A Nagy Háború időszakában hatályos jogszabályi keretek elfogadása – Genfi és a Hágai konferenciák	12
A hágai konferencia nyomán létrejött intézmények. A nemzeti hadifogoly irodák megalakulása és működése ..	16
Az olasz hadifogolybizottság (Commissione per i prigionieri di guerra) szervezeti működése.....	17
A Nemzetközi Vöröskereszt a hadifoglyok védelmében	19
A Nemzetközi Vöröskereszt tevékenysége a háború alatt.....	19
Nemzeti Vöröskeresztes irodák működése.....	22
A Magyar Királyság ’Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Irodája’ a bajba jutottakért.....	24
A katolikus egyház karitatív tevékenysége	25
Ausztria-Magyarország és az olasz front	26
A Monarchia külpolitikai helyzete a világháború kirobbanása előtt	26
Az isonzói csaták	28
A Monarchia embervesztesége.....	37
A hadifoglyok létszáma és nemzetiségi összetétele	39
Összefoglaló a hadifoglyok számának alakulásáról	39
Osztrák-magyar hadifoglyok Olaszországban.....	41
Nemzetiségi problémák az olasz hadifogságban.....	46
Hadifogolytáborok	50
Hadifogolytáborok világszerte	50
Hadifogolytáborok létesítése Olaszországban.....	52
Észak-Olaszországban berendezett hadifogolytáborok jellemzői	57
Forte Begato (Genova, Ligúria)	57
Forte Sperone (Genova, Ligúria)	59
Avezzano (L’Aquila, Abruzzo).....	61
Egyéb észak-olasz táborok	61
Hadifogolytáborok Szicília és Szardínia szigetén	64
Szicília területén megszervezett táborok helye és a fogvatartás viszonyai	64
Dél-olasz hadifogolytáborok.....	86
Certosa di Padula	86
Cittaducale	87
„Hétköznapi élet” a hadifogolytáborokban	88
A hadifoglyok általános helyzete	88
A hadifoglyok munkáltatása.....	93

A hadifoglyok mindennapjai: ételmezésük és a fűtés hiánya okozta nehézségek	105
A pénzügyi ellátás módozatai (tábori pénz, fizetés, pénzutalvány).....	111
Kapcsolattartás a családdal.....	114
Levelezés az otthoniakkal	114
Távirat- és csomagküldési lehetőségek	118
A „szabadidő” és eltöltésének lehetőségei	120
Szellemi és kulturális élet a táborokban	121
A foglyok testmozgásának formái és korlátai	126
A hadifoglyok ruházkodása.....	127
Magán- és hitélet a hadifogolytáborokban	129
A foglyok magánéleti problémái, szexualitás	129
A hitélet jellemzői	130
A hadifoglyok büntethetősége.....	131
Az olaszországi hadifogolytáborok őrzése, rendőri felügyelet	132
Politikai élet a hadifogolytáborokban.....	136
Kommunista propaganda a hadifoglyok közt.....	136
A hadifogoly-kérdés a nagypolitika küzdőterén – a párizsi békekonferenciák	137
A hadifoglyok egészségügyi helyzete	139
Az egészségügyi helyzet általános jellemzői	140
A hadifoglyok egészségügyi ellátásának tábori körülményei	143
A tábori higiénia jellemzői.....	148
A spanyolnátha járvány hatásai.....	149
A szabadulás és a hazatérés útjai.....	150
Hadifogolycsere egyezmények a háború alatt.....	150
Hazatérés a háború után	155
Hadifoglyok, akik nem kívántak hazatérni.....	164
Az új határokon túlra került magyar nemzetiségű hadifoglyok helyzete	164
A hadifoglyok „utóélete” a hazai sajtóban.....	165
Konklúzió.....	167
Tézisek	169
BIBLIOGRÁFIA	171
Függelék.....	176
1. Függelék: A hadifoglyok létszámának alakulása a háború során.....	176
2. Függelék: Egyezmény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegek sorsának javítása végett	176
3. Függelék: A hadirokkantak kicserélésének alapjául szolgáló egyezmények	176
4. Függelék: A palermói magyar konzul adományozásra felszólító levele	176
5. Függelék: Az olaszországi hadifogolytáborok teljes listája	176
6. Függelék: Egyes olaszországi levéltárakban fennmaradt töredékes hadifogoly-listák.....	176
Képek	211
1. kép: A Nemzetközi Vöröskereszt indexe	21
2. kép: A piavei csata terve	35

3. kép: Forte Begato távlati képe.....	57
4. kép: Forte Sperone távlati képe.....	59
5. kép: Calogero Gururu kapitány karikatúrája	69
6. kép: Tábori fizetőeszköz, az úgynevezett „jancsibankó”	71
7. kép: Hadifogoly-levelezőlap	115
8. kép: A vittoriai magyar kápolna.....	211
9. kép: A vittoriai sáortábor	212
10. kép: Asinara táborai	213
11. kép: Ala ideiglenes tábora.....	214
12. kép: Certoda di Padula tábora	215
13. kép: Cittaducale - tiszti bál.....	216
14. kép: Terrasini látképe.....	216
15. kép: Avezzano tábora.....	217
16. kép: Avezzano tábora (2.)	217
17. kép: Olaszország hadseregetestjei	218
18. kép: Magyar nyelvű képeslap.....	219

*„E mélység fölött az értelem mér-ónja
mint könnyű pehelyszál fönnakad, fölleben...”
Arany János*

Bevezetés

Az első világháború centenáriuma fokozott érdeklődést generált mind hazai, mind nemzetközi szinten, tágabb teret engedve az eddig megszokottól eltérő, objektívabb és szélesebb körű elemzéseknek is. Ezeknek az újabb kutatásoknak köszönhetően szocio-kulturális és pszichológiai szempontból is számos olyan tanulmány látott napvilágot, mely újabb perspektívákat nyitott meg a Nagy Háború hatásainak felmérésére. Az áldozatok, az eltűntek, a hadirokkantak, a hadifoglyok története, akiket nem lehetett, nem illett meggyászolni, súlyos terhet róva ezzel az utódokra, különösen Magyarországon sokáig nem került a kutatók fókuszába. A hadifogság, melynek egyik speciális szelete, az olaszországi hadifogság, mely disszertációm témája, Európa-szerte mintegy 10 millió embert érintett. A hadifogság mégsem vált, illetve vállhatott a kollektív emlékezet részévé. Ennek a 'feledékenységnak' a magyarázatát számos kutató (George Mosse, Antoine Prost és Jay Winter) is kereste,¹ egyértelmű, mindenki által elfogadott választ azonban a történészeknek nem sikerült találniuk eddig.

Magyarországot különösen érzékenyen érintette a veszteség, hiszen a bevonultatott férfiak jelentős százaléka (nyolcból egy), hadifogollyá vált. Tovább nehezítette a hadifogság feldolgozását az, hogy a fegyverszünet ugyan a frontokon az ellenségeskedés megszűnését jelentette, de Magyarország újabb nehézségekkel nézett szembe: az ország további harcok, súlyos válságok színterévé vált, olyan mély kulturális, gazdasági és társadalmi átalakulást okozva, amely a mai napig nem került teljes mértékben feldolgozásra.

A magyar hadifoglyok történetének kutatása meglepő módon az oroszországi hadifoglyok életének feltérképezésével² hosszú ideig megtorpant, a többi fronton fogságba esett katonák sorsa egészen a legutóbbi időkig nem került a figyelem középpontjába. Az olaszországi magyar hadifoglyok emléke sem merült egyből a feledés homályába a háború után: a húszas években megindult politikai-kulturális-gazdasági közeledés jegyében több kezdeményezés

¹ Alon Rachamimov: POWs and the Great War. Captivity on the Eastern Front. Berg, New York, 2002, 18. o.

² Példa erre: Hanák Péter az oroszországi hadifoglyok hazaküldött leveleit elemezte. In: Hanák Péter: Népi levelek az első világháborúból.

történt a táborokban meghalt magyar katonák emlékének megőrzésére. Ennek legszebb példája a vittoriai kápolna, melyet magyar közadakozásból építettek a vittoriai önkormányzat által felajánlott parcellán. Ugyanebben az időszakban emelték a Palermóban meghalt magyar katonáknak szentelt emlékművet a Santa Maria dei Rotoli temetőben. A múlt század '30-as éveiben Európa-szerte felerősödött az igény a Nagy Háború emlékének feldolgozására, így visszaemlékezések, korabeli naplók kerültek kiadásra, illetve számos elemzés, történeti feldolgozás látott napvilágot. A második világháború és a kommunizmus eseményei azonban felülírták a hadifoglyok emlékét. A rendszerváltás után, illetve a 2000-es évek elején a téma ismételten előtérbe került: a '90-es években létrejött a vittoriai Olasz-Magyar Történeti Múzeum az egykori barakkok megmaradt épületeiben. Legutóbb 2017-ben Áder János köztársasági elnök látogatta meg a Szardínia szigetéhez tartozó Asinarát, ahol katonai tiszteletadás mellett emlékezett meg a szigeten elhunyt magyar katonákról. Asinara szigete, több fennmaradt naplórészlet feldolgozásának köszönhetően, a leginkább feltérképezett táborrá vált az utóbbi időben: az ide szállított osztrák-magyar hadifoglyok történetének különösen részletes feldolgozása látott napvilágot olasz, illetve magyar szerzők (Luca Gorgolini, illetve Margittai Gábor) tollában tolmácsolva.

Értekezésem fókuszában a hadifoglyok életkörülményeinek vizsgálata áll, melynek kereteit a XIX. század második felétől rendszeresen szervezett nemzetközi (hágai, illetve genfi) konferenciák adták. Részletesen kitérek az olaszországi táborok felépítésére, a hadifoglyok létszámára, illetve a létszámukban az eltérő számítási módszerek miatti különbségek problémájára, továbbá a hadifoglyok nemzetiségi összetételére. A hadifoglyok hazatérése a disszertáció egyik fontos témaköre, ebben a különböző hadifogly-csere egyezményeket ismertetem, melyek segítségével kisebb létszámú hadifogly került kicserélésre a Monarchia, illetve Olaszország között a háború során, illetve a háború lezárulását követően a hadifoglyok tömeges hazatérésének körülményeit is vázolom. Emellett a világháborúban aktív szerepet vállaló Nemzetközi Vöröskereszt, illetve röviden a magyar, illetve olasz nemzeti vöröskeresztek tevékenységét is ismertetem. Fontos, és eddig kevésbé kutatott fejezete a magyar történelemnek az állam felelősségvállalása abban, mennyire tudta segíteni – ha nem is biztosítani - saját hadifoglyainak túlélését a hadifoglytáborokban. A strukturált, államilag támogatott segélynyújtás szép példája a nyugat-európai (amerikai, brit, francia és belga) hadifoglyok számára juttatott csomagok államilag történő megszervezése és szállítása (elsősorban ruhanemű és élelmiszersomagok). Hasonlóra nem látunk példát sem a Monarchia, sem Olaszország esetében. További fontos szempont a disszertációban annak vizsgálata,

mekkora súlya volt az államilag szervezett, illetve irányított büntetésnek (büntető munka, a hadsereg által alkalmazott büntetések tömeges alkalmazása, élelmiszer-megvonás, cenzúra) a hadifoglyok életében.

A disszertáció módszertana

A disszertáció módszertanáról, valamint felépítéséről a következőket tartom szükségesnek közölni. Az elkészült értekezés elsősorban politikátörténeti és eseménytörténeti szempontból vizsgálja a hadifoglyok sorsának alakulását. A kutatás célja elsősorban – a magyar nyelvű szakirodalom hiányában – olasz és angol nyelvű modern szakirodalomra támaszkodva, egy monográfiai munka megírása volt. Fontos kiemelni, hogy az egyes fejezetek kidolgozottsága nagymértékben függ a rendelkezésre álló dokumentumok mennyiségétől. A mai ember számára talán már értelmezhetetlen kötelességtudattal viselt harcok, majd az azokat követő hadifogság tapasztalatait túlnyomórészt másodkézből, a túlélők kis számban fennmaradt visszaemlékezéseinek alapján az elsősorban olasz – római – levéltárakban fellelhető iratanyagokra hagyatkozva dolgoztam fel. A kutatásokat az Olasz Köztársaság Külügyminisztériumának római levéltárában és Könyvtárában, a szintén római székhelyű Központi Levéltárban, és a Hadtörténeti Levéltárban végeztem. Áttekintettem továbbá a bécsi székhelyű Hadtörténeti Levéltár, illetve a messinai Biblioteca dell'Archivio di Stato iratanyagait. A feldolgozásra kerülő csekély számú napló csaknem minden esetben tisztek beszámolója, melyek nem adnak valós, átfogó képet a hadifoglyok mindennapjairól. A naplóírás mint a tisztek privilégiuma több tényezőből adódik: többek között alapvetően eltérő szociális helyzetük, ennek következtében magasabb oktatási színvonaluk (számos esetben a közkatonák írni sem tudtak) és a jobb anyagi körülményeik, mely tényezők meghatározták a naplóírásra való nagyobb igényt is. Mint arról a „Hadifoglyok munkáltatása” című fejezetben részletesen is írok, a tisztek nem dolgozhattak, így több szabadidejük is maradt hasonló tevékenységek folytatására. A lelki rezdülések kiváló tolmácsolója Kuncz Aladár, aki a „*Fekete kolostor*”³ című művében több olyan témakört is érzékenyen fest le, ami egyébként a hadifoglyok között többnyire tabu témának számított, mint például a szexualitás hiánya, illetve a homoszexualitás. A hasonló témák feldolgozásának másik módszerét, az oral historyt, sajnos a nagy időbeli távolság miatt már nem állt módomban beépíteni.

³ Kuncz Aladár író (1885-1931), az I. világháború kitörése épp Franciaországban érte, így a háború éveit francia internáltságban töltötte. 1919-ben szabadult és tért haza Budapestre.

Nemzetközi viszonylatban sem kedvezőbb a források száma. A nyugati szakirodalom elsődleges forrásként három magas rangú hadifogoly tiszt visszaemlékezését tartja számon. A források másik ága az esszék, memoárok, és naplók. Ezeket, csakúgy, mint a magyar visszaemlékezéseket, szinte minden esetben tisztek írták. A legkomplexebb visszaemlékezés-kötetet 1931-ben publikálta az Egykori Osztrák Hadifoglyok Szövetsége (die Bundesvereinigung der ehemaligen österreichischen Kriegsgefangenen), 'In Feindeshand' címmel. Ez a munka 477 hadifogoly visszaemlékezését tartalmazza. A mű történeti jelentősége, hogy először mutatta be a nagyobb nyilvánosság számára a hadifoglyok életét. A harmadik nagy forrásanyag-csoportot a háború után publikált visszaemlékezések, illetve összefoglalók jelentik, melyek szinte minden esetben Habsburg-ellenes retorikát képviselnek, és nacionalisták. Ide tartoznak például a cseh légió tagjainak visszaemlékezései.⁴

A tudományos szakirodalomról és a felhasznált forrásokról

A legutóbbi idők olasz kutatásai részletesen feltárták elsősorban az Ausztria, illetve Magyarország területére internált olasz hadifoglyok történetét, de születtek meghatározó munkák az osztrák-magyar hadifoglyok történetét feldolgozó kutatásokból is: Luca Gorgolini az asinarai hadifoglyokról írt alapvető fontosságú könyvet, Alessandro Tortato pedig az osztrák-magyar hadifoglyok hétköznapi életéről írt, szintén levéltári anyagok feldolgozásával. Felszínesen Giovanna Procacci is érinti a témát, bár természetesen az ő kutatási célja az olasz hadifoglyok sorsának feltérképezése volt. A már említett műveken kívül a vittoriai tábor életét részletesen bemutató Fabio és Vincenzo La Perla kutatásai is meghatározó fontosságúak.

Az általam vizsgált téma szempontjából Magyarországon még mindig kevés olyan munka készült, amely kizárólag az olaszországi hadifoglyok sorsát követné nyomon. A magyar szakirodalomban az 1932-ben megjelent a Hadifogoly magyarok története című monográfia volt alapvető fontosságú a disszertáció megírásához. Az asinarai hadifoglyok történetét magyarul Margittai Gábor dolgozta fel, illetve a vittoriai magyar hadifoglyok sorsáról Juhász Dezső Giancarlo Francione-val közösen készített hiánypótló kiadványt.

Az angol forrásmunkák közül kiemelendő Alon Rachamimov: POWs and the Great War, a keleti front hadifoglyainak történetét feldolgozó monográfiája. A maga nemében úttörő munkának számít Stéphane Audoin-Rouzeau és Anette Becket 1914-1918, az újraírt háború

⁴ Rachamimov, 7-9-o.

című munkája. A hadtörténeti áttekintés két alapvető forrása John Keegan: Az első világháború, illetve Pollmann Ferenc, továbbá Balla Tibor munkásságát tartom kiemelendőnek.

A hadifogság nemzetközi jogi háttérének kialakulása, nemzetközi egyezmények (hágai és genfi konferenciák)

A hadifogságra vonatkozó nemzetközi jogi háttér kialakulása

A hadifoglyok jogi státusza sokáig rendezetlen volt, tulajdonképpen hadijogról, mely abból indul ki, hogy a háború az államok és azok fegyveres erőinek harca, csak a 19. század eleje óta beszélhetünk. Korábban a katonák sorsát az elfogó kénye-kedve, illetve az adott kor kulturális háttére szabta meg. A hadifoglyok ejtésének gyakorlata mögött a kezdetektől az az elsődleges cél húzódott meg, hogy az ellenséges katonát a további fegyveres harcoktól távol tartsa.⁵ Ezen túl számos legitim, illetve illegitim ok is húzódott a hadifogolyejtés gyakorlatának kialakulása mögött: a hadifoglyot munkára kötelezhették, pótolva a besorozott férfiak okozta munkaerőhiányt, demonstrálhatták velük a katonai erőfölényüket, illetve saját hadseregükbe olvasztva bevethették őket a további harcokban. A hosszú történelmi előzmények dacára a „hadifogoly” elnevezésre először csupán az 1660-as évek dokumentumaiban található utalás.⁶

Háborúk során a hadviselő felek sokáig nem tettek különbséget a civil lakosság, illetve a katonák jogállása között. A korábbi évszázadokban az ellenség a megszállt területek lakosságából bárkit elhurcolhatott, a foglyokat személyes tulajdonuknak tekinthette. Az ókorban rabszolgának adták el a hadifoglyokat, a civil lakosság azonban általában még rosszabbul járt: a gyermekeket megölték, a nőket megerőszakolták, illetve rabszolgának adták

⁵ A háborús stratégiák közül ki kell emelnünk Carl von Clausewitz nevét (1780-1831), aki a napóleoni háborúkban a porosz hadseregben szolgált, a porosz sereg integrációja után orosz kötelékben szolgált, majd Napóleon bukása után visszatért Berlinbe, ahol a hadiiskola igazgatója lett. A háborús stratégiák, azon belül is a hadifoglyokra vonatkozó elképzelések, elméletek történetében ki kell emelnünk Carl von Clausewitz munkásságát. „Vom Kriege” című munkájában foglalja össze a napóleoni háborúkban szerzett tapasztalatait, mely témákra vonatkozóan először érvel amellett, hogy a háborús győzelem kulcsa nem az ellenség lemészárlásában, hanem a fogolygyűjtésben van (IV-V.-VI.). Clausewitz háborúra vonatkozó stratégiai elméletei nagymértékben befolyásolták a XX. század gondolkodóit is (többek között pl. Helmut Johannes Ludwig von Moltke vezérezredest). A 19. század első felében azonban még Clausewitz-en kívül nem gondolt senki arra, hogy a kialakult szokásokat írásba is foglalja, csupán a század második felében erősödik fel a kodifikációs törekvés.

⁶ A hadifoglyok története: https://en.wikipedia.org/wiki/Prisoner_of_war. (letöltve: 2017. március 14.)

el őket is.⁷ A középkor sem hozott jelentős áttörést, a legjobban talán a következő történet írja le a harcoló felek hadifoglyokhoz való hozzáállását. Egy ostrom előtt megkérdezték a pápai legátust, hogyan tudják megkülönböztetni a harc hevében, ki katolikus, ki kathar, ő pedig így válaszolt: „*Öljétek meg mindet, Isten majd megismeri az övéit.*”⁸ Némi javulás mutatkozik a hadifoglyokat illetően, ami elsősorban annak köszönhető, hogy kialakult egy új harcos elit ('warrior elite'). Elterjedté vált a váltságdíj kérése a hadifoglyokért, ez azonban csak a nemesek esetében valósulhatott meg, hiszen az ő családjuk rendelkezett megfelelő anyagi tőkével a váltságdíj kifizetéséhez. A közkatonák helyzete továbbra is kétségbeejtő maradt, anyagi lehetőségek híján túlélési esélyük meglehetősen alacsony volt. Tehát már a fogságba esés pillanatában eldőlt, milyen hosszú lesz a fogság ideje, annak tükrében, mekkora hasznot hozhat a katona az őt fogságba ejtőnek. Ez a hozzáállás alapvetően egészen a XIX. századig nem változott. A keresztény értékrenddel gyökeresen szemben állt a rabszolgaság, így a közkatonákat rabszolgának sem adhatták el. A keresztes háborúk során a hadifoglyok státusza többféle értelmezésre adott lehetőséget. Az arab világban megmaradt a hadifogság intézménye, sőt, keresztényeknek sem tiltotta a vallás, hogy nem keresztény hadifoglyokat rabszolgának adjanak el. A keresztes háborúk során a hadifoglyok kínzása, tömeges kivégzése is megengedett volt.

Európában a hadifoglyok helyzete alapvetően a 16-17. század körül indult változásnak, amikor a hadseregek az államapparátus részévé váltak.⁹ A harminc éves háborút lezáró 1648-as vestfáliai béke hozott áttörést: a hadifoglyokat az ellenségeskedés végeztével szabadon kell bocsátani, és megengedni, hogy hazatérjenek.¹⁰ De fontos elemmé vált a hadifoglyok kicserélésének gyakorlata is. A hazatérés másik lehetőségére bevezettetett az „adott szó” („*gentlemen agreement*”) fogalma is: amennyiben a hadifogságba esett katona a szavát adta, hogy nem szökik meg, úgy különböző előnyökhöz juthatott, például jobb szállást kapott, illetve amennyiben ez az adott szó arra vonatkozott, hogy többé nem tér vissza a harctérre, hazatérhetett vagy kicserélésre ajánlhatták fel. Innen ered a hágai és genfi egyezményekbe szintén belefoglaltatott 'adott szóra' történő hazaengedés is. Komoly erőfeszítéseket láthatunk a hadifoglyok bekezelésére, a katonai rendfokozattól függően.

⁷ A hadifoglyok jogállásának változása: https://en.wikipedia.org/wiki/Prisoner_of_war#Ancient_times (letöltve: 2017. március 14.)

⁸ A hadifoglyok jogállása: https://en.wikipedia.org/wiki/Caedite_eos._Novit_enim_Dominus_qui_sunt_eius. (letöltve: 2017. március 14.)

⁹ Sibylle Scheipers: Prisoners in War. Introduction: Prisoners in War, Sibylle Scheipers. 1-22.o. In: Sibylle Scheipers: Prisoners in War. Oxford University Press, 2010

¹⁰ A hadifoglyok jogállásának változása: https://en.wikipedia.org/wiki/Prisoner_of_war#Modern_times (letöltve: 2017. március 14.)

A francia forradalom számos szempontból megváltoztatta a hadviselést, így a hadifoglyokra vonatkozó eljárást is. Tömegek álltak katonának, és az elhúzódó háborúk miatt egyre hosszabb időt töltöttek a hadifogságban is. A napóleoni háborúk (1792-1815) új gyakorlatot hoztak a hadifoglyok tekintetében, a fogság ideje ugyanis szignifikánsan megnőtt a tömeghadseregek megjelenésével. A hadifoglyok kicserélésének gyakorlata továbbra is létezett, elsősorban a britek és a franciák között.¹¹

A 19. század végi kodifikációs törekvési hullám a hadijogot is érintette. Újrafogalmazták, egységesítették a hadifogoly státuszt, és az új értelmezés jegyében ettől kezdve csak azt tekintették annak, aki valamilyen formában a hadsereghez tartozott. Ennek a fogalmi változásnak az a lényege, hogy a hadifogság az elfogó állammal szemben állított fel jogviszonyt. A jogi háttér rendezésére való törekvésnek köszönhetően számos nagy lélegzetvételű nemzetközi konferenciát szerveztek, amelyek külön rendelkeztek a hadifoglyok jogállására vonatkozóan is. A határozatok egyre humánusabb eljárást írtak elő a foglyokkal szemben: emberségesen és a nemzetközi diplomácia szabályai szerint kell velük szemben eljárni, az ellenséges katona fogságba esésének pillanatától kezdődően a hadifogoly szabadon bocsátásáig, illetve annak hazatéréséig. Továbbra is külön elbírálás alá estek a közkatonák és a tisztek. Jó példa erre a sedani csata (1870): a tisztekkel megkülönböztetett udvariassággal bántak el, és hazatérhettek már a hadjárat alatt. Ez a hozzáállás 1914-1918 között megváltozott, a tisztekre is a hadifogság nehéz kenyerére várt.¹² Ugyanakkor alapvető változást jelentett, hogy a részt vevő felek egységesen törvénytelennek tartották a hadifoglyok kínzását, illetve információk kicsikarását kínzás által - a hadifogoly a fogságba ejtő állam hivatalnokainak csak a nevét, születési időpontját, rangját és szolgálati beosztási számát köteles megadni, amennyiben ilyennel rendelkezik.¹³ A hadifoglyok jogi helyzete mindezen rendelkezések tükrében közelebb került a civil jogokhoz, mint a katonai joghoz.¹⁴ Mindezen változások az amerikai polgárháborúból (1861-1865) is táplálkoztak, ahol a hadifoglyoknak a hiányos jogi

¹¹ Scheipers, 4. o.

¹² Stéphane Audoin-Rouzeau – Anette Becker: 1914-1918. Az újraírt háború. L'Harmattan –Atelier Kiadó, Budapest, 2006 (továbbiakban: Audoin-Becker), 33. o.

¹³ Ennek a rendeletnek a betartása nehézségekbe ütközött, mivel a Monarchia területén sehol sem szerepelt előírásaként, hogy a besorozott civilek megadják ezeket az információkat a katonai hatóságoknak. Ez a tömeges fogságba esés – elsősorban az orosz fronton – időszakában jelentkezik alapvető problémaként. Ennek az adminisztrációs hiányosságnak is köszönhető, hogy a Monarchia nehezen tudta nyomon követni saját katonáinak sorsát, és többek közt emiatt az adminisztrációs hiba miatt soha nem tudta megadni a hadifoglyok pontos számát. In: Rachamimov, 75. o.

¹⁴ Heather Jones: Prisoners of war., 270. o. In: The Cambridge History of the First World War. Volume II. The State. Edited by Jay Winter. Cambridge University Press. 2014.. H. Jones: Prisoners of War, 266 – 290.o. (Továbbiakban: Jones)

alapoknak köszönhetően (a hadviselő felek nem kötöttek kicserélési egyezményeket sem) meglehetősen alacsony túlélési esélyük volt.¹⁵

A jogi alap tisztázására tett törekvések ellenére a hadifogoly definíciója még a világháború kezdetén is meglehetősen ambivalens volt. Használták ezt az elnevezést mind a civil internáltakra, mind a tényleges hadifoglyokra, jogi helyzetük is meglehetősen egyforma elbírálás alá esett. A hadifoglyok az első világháborúban politikai tényezővé váltak: hazatérésük a békekötések aláírásához köttetett. Nem csupán a magyar hadifoglyok hazatérését késleltették az olasz hatóságok (erről részletesebben a Hadifoglyok hazatérése című fejezetben írok), hanem a brit és francia kormány is visszatartott félmillió német hadifoglyot, indokolva ezt azzal, hogy munkájuk a helyreállítási munkálatok során már a háborús kártérítés részét képezi.¹⁶

Mint azt látjuk a hadifogság intézményének rövid áttekintéséből, a katona társadalmi és ezzel együtt anyagi helyzete mindig is meghatározta a saját túlélési esélyeit. Ugyanakkor az európai országoknál jelentkező kodifikációs törekvés és egységesítő jogi alapok iránti vágy közelebb hozta a hadifoglyok jogi helyzetét a civil jogokhoz, mint a katonai joghoz.

A Nagy Háború időszakában hatályos jogszabályi keretek elfogadása – Genfi és a Hágai konferenciák

A XIX-XX. századi konferenciák (1864 és 1906 Genf, 1899 és 1907 Hága) célja az emberséges hadifogság megteremtésének lehetősége, egy egységesített strukturális rendszer kiépítése volt. Ennek érdekében a részt vevő államok számos nemzetközi jogi kérdést kívántak rendezni. Ezek a megegyezések, nemzetközi szerződések, nyilatkozatok a nemzetközi jog számos területén alkottak maradandót, így máig komoly hatással bírnak a hadijog, illetve a nemzetközi humanitárius jog területére. Ezeken a konferenciákon foglalták először rendszerbe az általános szárazföldi, illetve tengeri hadviselés szabályzatát, valamint rendkívül kezdetleges formában ugyan, de a légi hadviselés területén is próbáltak egységes álláspontra törekedni.

Az első nagyobb lélegzetvételű nemzetközi konferenciát Genfben rendezték meg 1864. október 26-29. között, 16 ország részvételével. Legfontosabb eleme, hogy a résztvevők rögzítették a hadszíntéren dolgozó egészségügyi személyzet sérthetetlenségét. 1868-ban további kiegészítő rendelkezésekről határoztak, újabb helyszínen: Szentpétervárott többek

¹⁵ Scheipers, 4. o.

¹⁶ Uo., 9-10. o.

között a fegyverek pusztító erejének bizonyos mértékű korlátozásáról tárgyaltak. A konferencián több kérdést is nyitva hagytak, emiatt II. Miklós cár 1899-ben döntött arról, hogy újabb nemzetközi értekezletet hív össze ezeknek a kérdéseknek a rendezésére. A konferencia helyszínéül a cár a semleges Hágát választotta – ez 'első hágai konferencia'-ként vonult be a történelembe. A mai napig ható eredményként létrejött az Állandó Választottbíróóság (Permanent Court of Arbitration - PCA), mely napjainkban is működik hágai székhellyel.¹⁷ A hágai konferencián rögzítették a részt vevő országok, hogy a hadifoglyok a fogságba ejtő állam fennhatósága alatt állnak, és nem a fogságba ejtő egyének, vagy hadtestek tulajdonában. Ez a pont alapvető változást jelentett a hadifoglyok jogállásában akorábbiakhoz képest.

A hadifoglyok státuszának rendezésére Svájc az 1864-es tanácskozás mintájára 1906-ban ismét Genfben hívta össze a nagyhatalmakat, hogy újabb és modernebb rendelkezéseket fogadjanak el. A konferencián harminchat ország részvételével újabb egyezményt fogadnak el. A genfi konvenciók legnagyobb vívmánya az, hogy hadifoglyokat el kellett távolítani a harcterről. A korábbi évszázadokban, években ez nem számított bevett gyakorlatnak.

Az orosz cár újabb kezdeményezésére 1907-ben újra Hágában hívta össze tanácskozásra tizennégy állam képviselőit a holland királynő. Noha eredetileg erre a találkozóra Theodore Rooseveltt javaslatára már 1904-ben sor került volna, a Japán és Oroszország között kitört háború miatt elnapolták. Végül a 2. hágai békekonferenciára 1907. június 15. és október 18. között került sor, amelynek célja az első hágai konferencián elfogadott cikkelyek közül néhány módosítása, valamint újakkal történő kiegészítése. A megállapodás végleges változatát, amely 13 cikkelyből állt, 1907. október 18-án írták alá, és 1910. január 26-án lépett hatályba. Az itt elfogadott egyezmények közül csak a szárazföldi háború törvényeiről és szokásairól szóló IV. pont érdekes a hadifoglyok szempontjából.¹⁸ Az első szekció második fejezete részletesen szabályozza a hadifoglyok jogait és kötelességeit, és mint ilyen, a hadtörténet fontos jogi részét alkotja. A részt vevő országok megegyeztek abban, hogy a hadifoglyoknak emberi bánásmódot kell biztosítani, annak ellenére, hogy az „au pouvoir du governemen ennemi”-nek („az ellenség erejének”) vannak alávetve, vagyis kiszolgáltatottak. Az egyezményben részletesen szabályozták a hadifoglyok alapvető erkölcsi és anyagi javainak biztosítását, a hadiállapot által diktált határokon belül: garantálták például a személyes tulajdon érinthetlenségét, kivéve a

¹⁷ John Keegan: Az első világháború, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2010. (Továbbiakban: Keegan), 41.o., további információ: https://en.wikipedia.org/wiki/Permanent_Court_of_Arbitration (letöltve: 2017. november 16.)

¹⁸ A cikkelyek szövegét a Függelékben közlöm.

fegyvereket, a lovakat és a katonai dokumentumokat. Rendelkeztek a hadifoglyok munkáltatására vonatkozóan is (11. cikkely): az egyezmény kizárólag a közkatonákat kötelezhették, tiszteket nem, a munka pedig nem állhatott közvetlen kapcsolatban a hadmozdulatokkal.¹⁹A katonák fizetségének mértékét is meghatározták, tisztek esetében ez havi zsold volt, és mindig arányban állt a hadifogoly katonai beosztásával. A közkatonák fizetésére vonatkozóan maradtak jogi kiskapuk, nem rendelkezett egyértelműen arra vonatkozóan, hogy mikor köteles a munkáltató a bért kifizetni. A hadifoglyok élelmezése az egyik legfontosabb témakör volt: a részt vevő felek megegyeztek, hogy a hadifoglyokat a fogságba ejtő állam költségén kell eltartani és a saját katonáik ellátásának megfelelő szintet biztosítani számukra. Erről a cikkelyről a háború során bebizonyosodott, hogy egyes országok hadifoglyainak túlélése esélye nagymértékben csökkent, mivel a fogságba ejtő ország gazdasági helyzete meghatározóvá vált. Néhány ország saját hadifoglyait támogatandó, államilag támogatott strukturált segélyakciót szervezett. Azok a hadifoglyok, akik Szibériában, Szerbiában, Macedóniában töltötték a fogság éveit, sokkal rosszabb körülmények közé kerültek, mint azok, akik valamelyik nyugati állam fogságába estek és Nyugat-Európa területén maradtak. A hadifogoly formálisan is annak a hadseregnek a szabályait követte, mely fogságba ejtette. Ezek a szabályok is alapvetően eltértek országonként, az eltérés a hadifoglyok életében elsősorban a büntetés típusában jelentkezett. A Monarchia, Németország vagy épp Olaszország területén fogva tartott hadifoglyoknak így olyan fizikai büntetéseket kellett elszenvedniük, mint a karóhoz kötözés vagy a ketrecbe zárás. A semleges országok közbenjárásának köszönhetően 1917 márciusában – legalábbis formálisan - eltörölték ezeket a büntetéseket.²⁰ Egyedül a 10. cikkely foglalkozott a hadifoglyok hazatérésnek lehetőségével, az „adott szóra” történő hazaengedésre is.²¹A hadifogoly-cserére, illetve hazaengedésére külön rendelkezést nem fogadtak el, ezért vált szükségessé a háború során az egyes hadviselő országok között létrejövő két-, illetve hármoldalú egyezmények. A 14. cikkely rendelkezett a hadviselő országok által létrehozandó iroda tekintetében is. Ezen irodák elsődleges feladata a hadifoglyok nyomon követése volt. Az eredeti elképzelések szerint ez az iroda rendelkezett volna az alábbi információkkal:

- ezredbeosztás

¹⁹ Jones, 271. o. A háború során kiderült, hogy bizonyos rétegek (pl. altiszt, kadét) helyzete nem került tisztázásra.

²⁰ Giovanna Procacci: *Soldati e prigionieri italiani nella Grande Guerra*, Bollati Boringhieri editore, Torino, 2016 (továbbiakban: Procacci), 177. o.

²¹ Azzal a kikötéssel, amennyiben az adott ország törvényei lehetőséget adnak erre. Az adott szóra hazaengedett hadifogly elméletben köteles lett volna mindkét oldalon (fogságba ejtő állam, illetve hazája) felé elszámolni. Ferenc József például kategorikusan elutasította ezt a lehetőséget saját tisztjei számára. In: Rachamimov, 74. o.

- vezeték-és keresztnév
- kor
- születési hely
- rang
- esetleges sebesülés
- fogságba esés helye és ideje

A hágai konferencia 16., 18. és 19. cikkelye garantálta a hadifoglyok szabad levélírást, szabad vallásgyakorlást, továbbá a temetéshez való jogát. Azokra a területekre vonatkozóan, ahol a hágai konferencia nem foglalt állást (pl. az elfoglalt civil területek civil lakossága hadifogolynak számít-e), a háborúban részt vevő országoknak kölcsönös megállapodásra hagytak lehetőséget. A rendelkezéseket az összes későbbi hadviselő fél, Szerbiát kivéve, aláírta.

A háború során a hadviselő felek alapvetően igyekeztek a hágai és genfi rendelkezések mentén eljárni, de sok, előre nem látható eseménnyel kellett szembesülniük, melyek alkalmanként betarthatatlanná tették ezeket az előírásokat. Tovább árnyalja a képet, hogy bizonyos helyzetekben (élelmezés, büntetés), az adott ország kulturális-gazdasági helyzete miatt a hadifoglyokhoz való viszony gyökeresen eltért. Korabeli megfigyelők véleménye szerint az „államok műveltségi színvonalával egyenes arányban állt az, hogy miképpen tartották be a hágai egyezményt”.²² Ezt támasztja alá a Nemzetközi Vöröskereszthez beérkezett panaszok száma is: a nemzetközi megfigyelők és a hadifoglyok részéről a legtöbb panasz a szibériai, orosz, szerb és román táborokra érkezett. A hágai konferencia rendeleteinek betartását a Nemzetközi Vöröskereszt igyekezett ellenőrizni és betartásának érvényt szerezni, de számos esetben szükségessé vált a semleges államok – különösen Svájc, Svédország és Spanyolország, továbbá a Vatikán – diplomáciai közbenjárására is a hadviselő felek között. Olaszország és a Monarchia között az elsődleges kommunikációs csatorna a Nemzetközi Vöröskereszt és a Vatikán maradt, de számos dokumentumot találunk a spanyol nagykövetség jegyzésében is.²³

A konferenciák tevékenységét összesen öt fontos pontban foglalhatjuk össze, melyek részletes elemzése a dolgozat későbbi fejezeteiben találhatóak. Az első a hadifoglyok fogságba esésének pillanatára vonatkozó jogi helyzet rögzítése, ide tartozik a hadifogoly meggyilkolása. A második a hadifoglyok munkáltathatósága felett rendelkezik, a harmadik a hadifogolytáborok létrehozásának lehetőségeit foglalja keretbe (hadifoglyok felügyelet alatti elzárása, élelmezés, ruházkodás), a negyedik az adott szóra történő hazabocsátás lehetőségének jogi feltételeit

²² Hadifogoly magyarok története, Szerkesztette: Pilch Jenő, Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R-T, Budapest, 1932. (továbbiakban: Hadifogoly magyarok története), 66. o.

²³ Procacci, 176. o.

tisztázza. Az ötödik pont pedig a hadifoglyok szabadon bocsátására vonatkozik, a háború alatt, illetve a fegyverszünet megkötése után.

A kérdés természetesen az, hogy mindezen erőfeszítések, amelyekkel a hadviselő felek a hágai és genfi konferenciákon lefektették a nemzetközi rendelkezések irányadó elveit, előrevitték-e a hadifogság intézményét, mutatott-e fejlődést, avagy továbbra is a XIX. századi háborúk természetes fejlődési útját járta be.

A hágai konferencia nyomán létrejött intézmények. A nemzeti hadifogoly irodák megalakulása és működése

Naplójegyzetek és visszaemlékezések alapján a háború kitörése az átlagembert készületlenül érte.²⁴ Ám a hirtelen megváltozott helyzetre az egyes nemzetállamok adminisztrációi sem voltak jobban felkészülve, a hosszú békeidőszak után sem infrastrukturálisan, sem gazdaságilag nem álltak készen egy elnyúló háborúra. A háború kitörésével mozgósított óriási számú katona nyomon követése, mindennapi szükségleteinek kielégítése nagy terhet rótt az egyes országok felelős szerveire. A már létező irodák a háborúval együtt járó új típusú adminisztrációra nem voltak felkészülve. Ezért számos 'tudakozóirodát', bizottságot hoztak létre, melyek elsődleges feladata a hadifogságba esett katonák, sérültek és elesettek adminisztrálása volt. A több, párhuzamosan működő iroda tevékenysége gyakran átfedte egymást. Az irodák személyi lapot vezettek a katonákról, melyen feltüntették családi és utónevüket, korukat, származási helyüket, rendfokozatukat, csapattestüket, sebesüléseiket, elfogatásuk és internálásuk (esetleg haláluk) helyét, idejét. Ezeket a személyi lapokat a háborúskodás befejeztével a hadviselő felek átadták egymásnak. Az olaszok is átadták ezeket a kártyákat a Monarchiának, majd a Monarchia széthullása után Bécsnek, illetve Budapestnek külön).

²⁴ Kuncz Aladár leírja, hogy a nagykövetségek sem álltak készen a háború kitörésére, a francia osztrák-magyar nagykövetség a saját állampolgárait sem tudta kimenekíteni Franciaországból. In: Fekete kolostor, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963, (továbbiakban: Kuncz), 39 - 42. o.

Az olasz hadifogolybizottság (Commissione per i prigionieri di guerra) szervezeti működése

Hiába dolgozták ki a hágai nemzetközi konferencián (14. cikkely) a tudakozóirodákra vonatkozó elvárásokat, 1915 júniusában mégis ad hoc jelleggel jött létre a „Commissione per i Prigionieri di guerra” (Hadifogolybizottság) az olasz Hadügyminisztériumon belül.²⁵ Az újonnan létrejött hadifogolybizottság első hivatalos, a hadifoglyokra vonatkozó normákat tartalmazó körlevelét már működésének első hónapjában (1915. június) kiadta. Ekkor még Carlo Porro parancsnok-helyettes volt a körlevél aláírója, az ő nevéhez fűződik többek közt az első hivatalos hadifogolytábor kijelölése (az észak-olaszországi Alessandria - erről bővebben a „Észak-Olaszországban berendezett hadifogolytáborok jellemzői” című fejezetben írok). Carlo Porro-t Paolo Spingardi tábornok követte, aki egészen 1918-ban bekövetkezett haláláig felelt az iroda működéséért.²⁶ Az iroda központját Rómában, a Via Sardegna 79. szám alatti épületének két emeletén rendezték be.²⁷ Az iroda foglalkozott egyrészt az ellenség fogságába esett olasz katonák sorsának nyomon követésével, egészen 1916 októberéig, amíg ezt a feladatkört át nem szervezték a szintén a Hadügyminisztériumon belül működő Főparancsnokság alá rendelt Hadifogolyiroda (Ufficio prigionieri) hatáskörébe. Másrészt az olasz fogságba esett osztrák-magyar katonák ügyintézésével kapcsolatos adminisztratív feladatok is ehhez az irodához tartoztak. Ez a két tevékenység nagy terhet rótt az iroda munkatársaira, a párhuzamosan működő irodák kialakítására a hadifogolybizottság tehermentesítése miatt vált szükségessé.²⁸ A háború vége felé egyértelművé vált, hogy az irodák létrehozásakor nem történt meg a tevékenységek (pl. az általános, hadifoglyokra vonatkozó kérdések tisztázása a kormánnyal) egyértelmű szétválasztása, mely a háború vége felé egyre komolyabb problémákat okozott.²⁹

²⁵ Tulajdonképpen két párhuzamosan működő hadifogolyiroda állt fel 1915 júniusában: a hadügyminisztériumhoz tartozó hadifogolyiroda Spingardi vezetésével, mely az olaszországi hadifoglyokkal foglalkozott, illetve a Vöröskereszten belül működő hadifogolyiroda Frascara szenátor vezetése alatt, amely iroda az olasz hadifoglyok sorsával foglalkozott. Mindkét iroda autonóm módon működött, függetlenül a hadügyminisztériumtól. In: AUSSME, Ministero della Guerra, Divisione di Stato Maggiore, Ufficio per i prigionieri di guerra. Relazione sul riordinamento, la riorganizzazione ed il funzionamento del servizio Prigionieri di Guerra. Roma, 1919. F-11, 113/3

²⁶ Paolo Spingardi életéről részletesebb információ: https://it.wikipedia.org/wiki/Paolo_Spingardi (letöltve: 2017. július 15.)

²⁷ Róma mellett további olasz nagyvárosokban is működött irodájuk, pl. Milánóban, Bolognában, Bariban. In: <http://teca.bncf.firenze.sbn.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=BNCF00004150800&bt=europeanaapi#page/10/mode/2up> (letöltve: 2017. augusztus 8.)

²⁸ 1917 szeptemberéig a bizottság feladatköréhez tartozott az olaszországi hadifoglyoknak eljuttatni a postai küldeményeket is. In: Procacci, 184.o.

²⁹ „A koordináció (a két iroda között) egyre inkább hiányzott... ezt a magas beosztású és a minisztériumokon belül (elsősorban a külügyminisztériumon belül) fontos pozíciókat betöltő emberek hiánya okozott, így nem volt mód közvetlen csatornákon információhoz jutni. In: AUSSME, Ministero della Guerra, Divisione di Stato Maggiore,

A Spingardi vezette iroda elsődleges feladata a kétértelműen készülő statisztikák vezetése volt, melyek tartalmazták a fogságba esett katonák nemzetiségek szerinti megoszlását, létszámát, az olasz falvak, városok hadifoglyok befogadására vonatkozó kapacitását, a fogolycsere-egyezménynek köszönhetően hazatérő foglyok számát – ezen belül a betegek, a rokkantak, illetve a munkára alkalmatlanok arányát -, valamint a munkára beosztott hadifoglyok számát, és a munka típusát. A Hadifogolyiroda hatáskörébe tartozott továbbá a hadifogolytáborok látogatására engedélyt kapott személyek (Vöröskereszt, főpapok, illetve politikusok, újságírók, fotósok) számára a fényképpel ellátott belépőkártya kiállítása. A levelek, csomagok továbbításában is fontos szerepet játszott,³⁰ illetve a levelek cenzúrázása is kapcsolódott a feladataikhoz.³¹ Működésének legnagyobb kihívásával 1918 végén kellett megküzdenie: a Vittorio Veneto csata után az ország területén elhelyezendő hadifoglyok létszáma megháromszorozódott.

1919 elején (1919. február 25-i dátummal született a miniszteri döntés), a háború befejezésével egyidőben a hadifoglyok létszámának erőteljes megugrása miatt az iroda feladatköreit átszervezték, tevékenységét összevonták a Vöröskereszten belül működő hadifogolyirodáéval. Az alkalmazottak létszámát 60 főről 70-re emelték. Kiemelt feladatkörként a hadifoglyokra vonatkozó statisztikák készítését, egységesítését jelölték meg. A hadifoglyokat két kategóriába sorolták: Vittorio Veneto előtti hadifoglyokra, illetve az újonnan hadifogságba esőkre.³² Az újonnan ejtett hadifoglyok statisztikai jellegű rendezése nem történt meg a munkaerőhiány miatt, sőt, további aggodalomra adott okot, hogy 1918 utolsó negyedévére vonatkozó adatok frissítése sem készült el, mintegy 70 ezer módosítás maradt el. A halálzási statisztikák sem voltak megbízhatóak.³³ A bizottság működését 1920. augusztus 20-án függesztették fel, arra való hivatkozással, hogy a „munka nagy részét már

Ufficio per i prigionieri di guerra. Relazione sul riordinamento, la riorganizzazione ed il funzionamento del servizio Prigionieri di Guerra. Roma, 1919. F-11, 113/3

³⁰

<http://teca.bncf.firenze.sbn.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=BNCF00004150800&bt=europeanaapi#page/10/mode/2up> (letöltve: 2017. március 21.)

³¹ MAE, Archivio Pol., Ord. e di Gabinetto 1915-1918., B. 370.

³² AUSSME, Ministero della Guerra, Divisione di Stato Maggiore, Ufficio per i prigionieri di guerra. Relazione sul riordinamento, la riorganizzazione ed il funzionamento del servizio Prigionieri di Guerra. Roma, 1919. F-11, 113/3

³³ AUSSME, Ministero della Guerra, Divisione di Stato Maggiore, Ufficio per i prigionieri di guerra. Relazione sul riordinamento, la riorganizzazione ed il funzionamento del servizio Prigionieri di Guerra. Roma, 1919. F-11, 113/3

elvégezték”.³⁴Az utolsó hadifoglyok hazatérése tehát már nem az iroda tevékenységének égisze alatt történt.

A Nemzetközi Vöröskereszt a hadifoglyok védelmében

A Nemzetközi Vöröskereszt tevékenysége a háború alatt

A Nemzetközi Vöröskereszt jelentős szerepet játszott abban, hogy a háború alatt - minden brutalitása ellenére is -, a genfi és hágai tárgyalásokon elfogadott egyezmények nem pusztán írott szavak maradjanak. A nemzetközi humanitárius jog még gyerekcipőben járt, így a Vöröskereszt és a vallási közösségek – elsősorban a Vatikán - jártak élen a hadifoglyok védelmének biztosításában.

A Vöröskereszt vezetője Gustave Ador, már a háború elején (1914 augusztusa) jó diplomáciai érzéssel létrehozta Genf központtal az „Agence internationale de secours et de renseignement en faveur des prisonniers de guerre” (A hadifoglyok nemzetközi hírszerző ügynöksége) nevű irodát, mely elsődleges humanitárius célként a hadifoglyok hollétének nyomkövetését határozta meg, melynek része volt a levélkapcsolat létesítése a katonák, a hadifoglyok és a családjaik között. Regisztrálták az eltűntként nyilvántartott katonákat is, mely hosszútávon segített tovább pontosítani a katonák további sorsát – az eltűntként nyilvántartottakról ugyanis sok esetben kiderült, hogy hadifoglyok. 1914. augusztus 15-én körlevelet küldött a Nemzetközösség országainak, amelyben kérte őket, hogy számoljanak be saját hadifogly irodájuk felépítéséről, továbbá javasolta egy nemzetközi központi hadifoglyiroda felállítását (ICRC – International Prisoners of War Agency), amelynek működése összhangban állna az 1912-es washingtoni konferencián elfogadott irányelvekkel.

1914. augusztus 27-én Ador újabb körlevélben tudatta a nemzetközi iroda létrejöttét (1914. augusztus 21-i dátummal), melynek elsőrendű céljaként a háború által elválasztott emberek közti kapcsolatfelvételt/kapcsolattartást határozta meg. Ennek részeként az információk begyűjtése, rendszerezése, továbbá a hadifoglyoknak küldött csomagok szabályozása, a nemzeti postaszolgálatoknak nyújtandó segítségként, is szerepelt a feladatai

³⁴ Alessandro Tortato: La prigionia di guerra in Italia, 1915-1919. Mursia, 2004, Milano (továbbiakban: Tortato), 160. o.

között. Nyugat-Európában a brit, francia, amerikai és belga hadifoglyok élelmiszercsomagjainak küldése is a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül történt. A rendszeresített kenyér-és kekszadagokat a brit és a francia kormány fizette és küldette Bernen, illetve Koppenhágán keresztül. Ezeket a küldeményeket hasonlóan szervezett körülmények között lehetetlen volt kézbesíteni Kelet-Európában, de Olaszországban sem sikerült megszervezni hasonló rendszeresített szállítmányt, bár ennek eltérő okai voltak.³⁵ Az olasz hadifoglyok magas halandósági rátája többek között annak köszönhető, hogy az olasz kormány nem kívánt állami szinten közbeavatkozni a csomagküldésbe, hanem a hadifoglyok családjaira hagyta ezt. Az Osztrák-Magyar Monarchia területén a postaszolgálat nem működött megbízhatóan, így a csomagok sokszor feltorlódtak a határon.³⁶

A körlevélben ismertették a Vöröskereszt protokollját, miszerint az iroda osztályozza a bejövő kéréseket (eleinte naponta 5000 darab) és másolati példányt küld belőle a Nemzetek Szövetségének. A kezdeti nehézségek áthidalása után a Vöröskereszt munkája alapvető fontosságúvá vált. Szerepét csaknem minden hadviselő országban pozitívan fogadták, elsősorban mint aktív résztvevőét a csomagok, illetve levelek továbbításában. 1914. október 12-én a Nemzetközi Vöröskereszt hivatalosan is megnyitotta genfi irodáját a Rath Múzeumban. A Vöröskereszt a hadviselő országoktól kapott hadifogolylisták alapján minden fogoly számára külön kártyát állított össze. A kártyák (vagy indexek) tartalmazták többek között a katona nevét, nemzetiségét, és az életkorát. A Vöröskereszt a kidolgozott nyilvántartási kódexet a háború során két további résszel egészítette ki: a katonatemetők és az ezredek adataival. A Vöröskereszt nyomon követte nem csupán a hadifogságba esés helyét és idejét, hanem azt is, ha a hadifoglyot más táborba szállították át. Az indexeket körülbelül 100 gépíró írta, másolta, de ők sokszorosították a körleveleket és az eltűnt személyek listáját is, ekkor már új helyszínen: a Palais Electoralban. Összesen hat millió kártyát (index card) készítettek a világháború alatt, ebből két millió a hadifoglyokra vonatkozott. Az index kártyákat országonként válogatták külön, és idővel a nemzeti Vöröskeresztek tulajdonába kerültek át. A Vöröskereszt által kifejlesztett adminisztráció működésének jelentőségét jól mutatja, hogy az első világháború alatt kifejlesztett módszert követték a második világháborúban is, sőt az algériai háború és a ruandai népirtás idején is.³⁷ A Vöröskereszten belül működő „International Prisoners of War Agency” archívumát az Unesco 2007. június 19-én a Memory of the World Register részeként védetté nyilvánította.

³⁵ Jones, 273. o.

³⁶ Uo., 273. o.

³⁷ A Nemzetközi Vöröskereszt hivatalos oldala: www.icrc.org

PRISONER OF WAR INDEX CARD.		Sheet 1 of 10
PRISONER OF WAR No.	822013	
FULL NAME	Grassi, Michele	RANK
NATIONALITY	Italian	AGE
ARM OF SERVICE	Army	
IDENTIFICATION		
(a) Colour of Hair	brn	(d) Weight
(b) Colour of Eyes	brn	(e) Teeth
(c) Complexion	fair	(f) Distinguishing marks
(g) Height	5,63	(h) Distinguishing marks
SPECIAL REMARKS		
		
CERTIFICATE		
Certified above particulars are correct.		
Date	20/1/1918	Signature

1. kép: A Vöröskereszt indexe

1916. január 22-én újabb típusú körlevelet adtak ki 'Nouvelles' ('Hírek') címen, amely a hátországok civil lakosságának kívánt általános tájékoztatást nyújtani, például az éppen érvényben levő csomagküldési normákról, illetve egyéb, a hadifoglyokra vonatkozó általános információkat is tartalmazott. A hírlevelek részét képezték a kicserélésre kerülő hadirokkantak névsora is. Az utolsó Hírek 1918. december 28-án jelent meg.³⁸ A háború hivatalos befejezésével egyidőben a hadviselő feleknek fokozatosan átadták a korábban náluk tárolt hadifoglyok adatait, és ezzel együtt a hadifoglyok sorsának nyomonkövetését is. A hadifoglyok egy részének hazatérésében még segédkezett a Nemzetközi Vöröskereszt, az iroda bezárása csak 1919. december 31-én következett be.

A Nemzetközi Vöröskereszt diplomáciai jellegű tevékenységeket is végzett. Egyik ilyen jellegű feladatuk volt a háború alatt a hadifogolytáborok látogatása - a Vöröskereszt 1914 végén kapta meg a hivatalos engedélyt ennek folytatására a hadviselő országoktól. Munkatársai a négy év alatt összesen 524 tábort látogattak végig. A táborokat elsősorban a vöröskeresztes hölgyek³⁹ látogatták, az ő munkakörük bizonyos országokban (pl. Oroszország) messze túlmutatott a táborok látogatásánál. Kapcsolataikat bevetve jogosultak voltak tárgyalásokat folytatni a helyi hatóságokkal, mely akár pozitív hatással is járhatott a hadifoglyok mindennapi életére. Látogatásaik során (általában a hadifoglyok hazája által küldött, ritkábban egyéb forrásból származó adományok) pénzt osztottak a hadifoglyoknak. Számos problémát vetett fel azonban, hogy ezen pénzadományok szétosztása sem működött struktúráltnan.⁴⁰

³⁸ Procacci, 176. o.

³⁹ A vöröskeresztes hölgyek elsősorban arisztokraták voltak. Ez a XIX. századi szociális elvárások maradványa, miszerint a felsőbb osztályba tartozó hölgyek kötelessége hasonló jellegű karitatív feladatok ellátása. Sokuk naplót is vezetett tapasztalatairól, élményeiről, túlnyomórészt ezek posztumusz jelentek meg (pl. Andrassy Ilona naplója) In: Rachamimov, 164. o.

⁴⁰ Sok fogolynak azt mondták, hogy a pénz, amit a Vöröskereszttől kapnak, kölcsön, amelyet a háború után, vagy akár azonnal az otthon maradt családnak, vissza kell fizetni. Ez számos hadifogolyban aggodalmat keltett, és óva intették az otthoni családtagokat annak visszafizetésére az ő távollétükben. In: Rachamimov, 212. o.

Mint látjuk, a Nemzetközi Vöröskereszt részvételét a csomag-, illetve levélküldésben, valamint a hadifoglyok, illetve katonák adminisztratív regisztrációját könnyen elfogadták a hadviselő felek, ugyanakkor kétségbe vonták jelentéseit és akcióit, mihelyst azokban velük szembenálló álláspontra helyezkedett. Az ellenséges hatalmak kezelik csak rosszul a hadifoglyokat – gondolta és kezelte a kérdést egyöntetűen az összes hadviselő ország. Bizonyos pacifista mozgalmak képviselői többször a Vöröskereszt szemére hányták, hogy a háború egyik legborzalmasabb „melléktermékéből” él. Ez a vita különösen akkor éledt újra, amikor a Vöröskereszt érdemelte ki 1917-ben a Nobel békedíjat.⁴¹

A Vöröskereszt háború alatti diplomáciai tevékenységét illusztrálja, hogy 1917. július 12-én felhívást intézett a hadviselő felekhez, arra kérve őket, hogy egységesen ítéljék el a megtorló akciókat. 1918. január 21-én újabb körlevelet adott ki a Vöröskereszt, amelyben felszólított a táborokban egyre erőteljesebben tapasztalható propaganda kerülésére, amely a hadifoglyok meggyőzését, ellenséghez való átállását célozta (ez elsősorban az orosz táborokban volt megfigyelhető, egyrészt bolsevik propaganda terjedése miatt aggódtak az európai országok, illetve ezzel párhuzamosan egy, a Monarchia szláv nemzetiségeit is célozta egy nacionalista jellegű szláv propaga). A Nemzetközi Vöröskereszt ki tudta vívni magának azt a tekintélyt, hogy „semleges” közbenjáróként elfogadják a hadviselő felek a segítségét. Ez elsősorban annak köszönhető, hogy szigorúan jogkövető magatartást tanúsított a háború során, ragaszkodott hozzá, hogy kizárólag a nemzetközileg elfogadott konvenciókat követve dolgozzon, minden ettől eltérő cselekedetével azt kockáztatta volna ugyanis, hogy a hadviselő felek nem engedélyezik további működését. Ennek a célnak – a karitatív, illetve semleges álláspontú diplomáciai munkának - rendelte alá egész háborús tevékenységét, emiatt fogadott el néha olyan döntéseket is, amiket egyébként csak elítélni lehetett. Minden egyéb esetben azt kockáztatta volna, hogy ellenállása miatt jótékonyági akcióit nem folytathatja.⁴²

Nemzeti Vöröskeresztes irodák működése

A nemzeti Vöröskeresztek a Nemzetközi Vöröskereszt ernyője alatt már az 1912-es IX. washingtoni kongresszuson lefektették működési alapjukat és megegyeztek abban, hogy

⁴¹ Audoin-Rouzeau – Becker, 112. o.

⁴² Uo., 110. o.

tevékenységüket összehangolják.⁴³ Ezeknek a nemzeti vöröskeresztes irodáknak, mint a Nemzetközi Vöröskereszt „leányvállalatainak”, a nemzetközínél természetesen jóval szűkebb mozgásterük volt. A vöröskeresztes irodák, hasonlóan a nemzetközi irodához, közreműködtek a hadifogoly-listák összeállításában, illetve a hadifoglyok számára küldött csomagok és levelek kézbesítésében is szerepet játszottak. Javaslatokat tehettek a súlyosan sérült vagy tartósan beteg katonák kicserélésére vonatkozóan, illetve rendszeresen cseréltek hadifogoly-listákat.

Olaszországban 1914 decemberében, amikor már nyilvánvalóvá vált, hogy a háborús konfliktus nem lesz elkerülhető, a hadügyminisztérium és a külügyminisztérium felszólították az olasz Vöröskeresztet (Croce Rossa Italiana - C.R.I.⁴⁴) egy hadifogoly iroda létrehozására. Fő feladata az olasz hadifoglyok és civil internáltak nyomon követése volt. Hivatalos tevékenységét 1915 májusában kezdte meg, szoros együttműködésben a genfi központtal, illetve az ellenséges országok helyi vöröskeresztes szervezeteivel.⁴⁵ Ennek értelmében a C.R.I. a bécsi központú osztrák Vöröskereszttel tartotta a kapcsolatot és cserélték ki a hadifogolylistákat. Emellett a bizottság felelt a hadifoglyok és a családok közti kapcsolattartásért, szorosan együttműködve a Posta Minisztériummal és a cenzúrával. A pénzküldemények a megfelelő címzetthez való eljuttatásában is jelentős szerepet játszottak, mely a tevékenység jellegéből adódóan bizalmi feladatnak számított.⁴⁶ A hazatérő hadifoglyok kikérdezésében is szerepet vállaltak.⁴⁷

A hadifoglyok, illetve civil internáltak segítségén túl másik fő tevékenységük a sebesült katonák megmentésére irányult: a frontvonal tábori kórházainak létrehozására tettek erőfeszítéseket. Nem csupán az orvosok, de az ápolónők nagy részét is a Vöröskereszt biztosította. A háború során körülbelül 9500 önkéntest verbuváltak, nagyobb részük a háború végéig szolgálatban is maradt a Vöröskereszt különböző egészségügyi egységeiben. Másik részük a hadsereg egészségügyi egységeibe tagozódott be.⁴⁸ A több mint 700.000 sebesült

⁴³ Procacci, 182. o.

⁴⁴ A szervezet központja: Róma, Piazza Montecitorio, 115. Tel.: 40-77. A szervezet vezetője 1913-tól kezdve egészen 1918 júliusáig Gian Giacomo Cavazzi della Somaglia gróf, szenátor volt, helyét dr. Giuseppe Frascara gróf, szenátor 1918-ban vette át, de gyakorlatilag az ő nevével forrt össze az iroda működése, amit a háború alatt gyakorlatilag végig ő irányított.

⁴⁵ <http://teca.bncf.firenze.sbn.it/ImageViewer/servlet/ImageViewer?idr=BNCF00004220293#page/2/mode/2up> (letöltve: 2017. augusztus 8.)

⁴⁶ Érdekes módon, sem a Nemzetközi, sem a nemzeti Vöröskereszteket nem illették korrupciós vádakkal. A katonák visszaemlékezéseikben inkább a ruhákat, pénzt kiosztó hadifoglyok vagy örök felelősségét firtatták. In: Rachamimov, 210. o.

⁴⁷ AUSSME, Ministero della Guerra, Divisione di Stato Maggiore, Ufficio per i prigionieri di guerra. Relazione sul riordinamento, la riorganizzazione ed il funzionamento del servizio Prigionieri di Guerra. Roma, 1919. F-11, 113/3

⁴⁸ Paolo Spingardi életéről bővebben: https://it.wikipedia.org/wiki/Paolo_Spingardi (letöltve: 2017. augusztus 8.)

ellátásában 6000 önkéntes ápolónő vett részt, az ország csaknem minden kórházában. 1918-ra az önkéntesek létszáma körülbelül 17 ezer főre duzzadt, köszönhetően a diákok és a civil orvosok önkéntes csatlakozásának. A Vöröskereszt működését adományokból fedezte,⁴⁹ így tudta továbbítani a csomagokat, ingyenesen küldeni a gyógyszereket.⁵⁰ A háború során a Vöröskereszt tevékenységi köréhez az egészségügyi ellátáson kívül a halottak, a hadifogságban elhunytak nyilvántartása, a relikviák családokhoz való eljuttatása is tartozott. Sőt, bizonyos esetekben a hadifoglyok házasságkötését is segítették.

A háború végén a Vöröskereszt is elszámolt a saját halottaival: 44-en haltak meg valamilyen, szolgálat során szerzett sebesülés következtében, hárman pedig hadifogságba estek.⁵¹

A Magyar Királyság 'Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Irodája' a bajba jutottakért

Az olaszhoz hasonló mintára és a Nemzetközi Vöröskereszt eredeti kérésének megfelelően Bécsben is létrehozták az irodát (Zentral Nachweise Bureau für Kriegsgefangenen), melynek elsődleges célja az osztrák-magyar hadifoglyokra vonatkozó kérelmek feldolgozása és kezelése volt.⁵² A bécsivel párhuzamosan működő budapesti székhelyű Magyar Vöröskereszt (1881-ben jött létre gróf Károlyi Gyula vezetése alatt) irodája (kezdetben Tudósító Iroda, majd 'Hadifoglyokat Gyámolító és Tudósító Iroda', amely az Üllői út 1. szám működött) a háború kitörésekor azonnal utasítást kapott a hadvezetőségtől mozgó táborigények frontra küldésére. A háború kezdetén kétszáz önkéntessel dolgozott. A szervezet igyekezett részt vállalni a hadifoglyok ügyének javításában is, hadifoglytáborokat látogattak, hogy felmérjék a katonák, illetve a táborok állapotát. Tevékenységi körük az alábbi résztvékenységeket fedte le:

- Üzeneteket közvetített a hadba vonult katonák és a hátszágban maradt hozzátartozók között,
- Rendszeresen tudakozódott a hadba vonult csapatok parancsnokságánál a magukról életjelet nem adó katonák felől,

⁴⁹ Ezért a vöröskeresztes hölgyek vezetője általában valamelyikarisztokrata családból került ki: az olasz vöröskeresztes hölgyek vezetője D'Aosta hercegnő volt, a magyaroké 1918-tól Gróf Andrássy Katinka.

⁵⁰ 1915 júniusától 1917. október 31-ig 10 millió kenyércsomagot, 185 ezer kg egyéb típusú élelmiszer-csomagot küldött a hadifoglyoknak, és 10 ezer kg különféle gyógyszert. A háború során Olaszországból Svájcra keresztül Németországba, illetve Ausztria-Magyarországra 18 millió csomagot küldtek. In: Procacci, 189. o.

⁵¹ www.greatwardifferent.com/Great_War_Nurses (letöltve: 2016. március 14.)

⁵² A Nemzetközi Vöröskereszt hivatalos oldala: www.icrc.org

- Megpróbált információkat szerezni a hadifogságba esettekről, illetve családi üzeneteket, csomagot és pénzt küldeni számukra,
- Bekérte a frontkórházaktól a sebesültek névsorát, hogy tájékoztathassák az érdeklődő hozzátartozókat,
- Külön részleg foglalkozott a harctérről hazatérő kórházvonalak fogadásával.

A Vöröskereszten keresztül a bécsi székhelyű kormány az első két évben óriási összeget küldött az elsősorban orosz fogságban levő katonái megsegítésére (20-22 milliárd korona), elsősorban ruházkodásra elkülönítve. Ennek ellenére a katonák (tisztek között is) elterjedt meggyőződés volt, hogy a kormány nem tett semmit az ő megsegítésükre.⁵³

1918-ban, a Monarchia széthullásával, feladatai jelentősen megnöttek, emiatt az irodát át is szervezték, a szervezet újabb elnevezést kapott: „Hadifogoly Segítő és Tudakozó Hivatal” lett,⁵⁴ vezetőjévé a kormány gróf Károlyi Mihályt nevezte ki. A Vöröskereszt Egylet elnevezés is megváltozott, Magyar Vörös-kereszt Egyletre. Gróf Károlyi Mihályné Andrássy Katinka vezetése alatt is próbáltak részt venni a hadifoglyok életének nyomon követésében, de ekkor személye miatt a Vöröskereszt működtetése nemzetközi porondon egyre nagyobb nehézségekbe ütközött.⁵⁵

A katolikus egyház karitatív tevékenysége

Az Egyház első világháborús tevékenysége külön kutatás témája, a Vöröskereszttel egy fejezetben való említését a jótékonyági szerepvállalása magyarázza. A Vatikánon belül hivatalosan a 'Segreteria Apostolica' foglalkozott a hadifoglyokkal.⁵⁶ A titkárság a háború során körülbelül 700 ezer kérést továbbított, melyek információszerezésre irányultak, 40 ezret, melyek a hazatérésre, és körülbelül fél millió azon levelezések száma, melyet a Vatikán a hadifoglyok családjaival folytatott.⁵⁷ Az egyház semlegességét kihasználva, a főpapok számos táborba látogattak végig, feljegyzéseiket a diplomácia legmagasabb szintjére juttatták el. Igyekeztek enyhíteni a hadifoglyok sorsán, adományokat vittek a táborokba, általában

⁵³ Rachamimov, 208. o.

⁵⁴ <http://www.keresoszolgalat.hu/a-kereszoszolgalat-tortenete.html> (Letöltve: 2017. szeptember 26.)

⁵⁵ „Különböző okok miatt a kormány jelenleg nem érzi alkalmasnak az időt arra, hogy a magyar Vöröskereszt, melynek vezetője Károlyi grófnő, Olaszországba látogasson”. Orlando levele az olasz hadsereg főparancsnokának címezve. In: MAE, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Pacco 215 CPP, Pos. 16-23- 1919. Fascicolo 16.

⁵⁶ A Curia Romana azon szervezete, mely közvetlenül a pápával együtt dolgozik, vele együtt irányítja az univerzális egyházat. A Segreteria Apostolica tartja a kapcsolatot a mai napig például a különböző nemzetközi szervezetekkel és államokkal.

⁵⁷ Procacci, 188. o.

élelmiszert és dohányt. Ezen kívül a Szentszék létesített egy irodát Svájcban (Friburg), egyet Bécsben és egyet Paderbornban (Németországban) is, hogy a hadifoglyok sorsát minél közelebbről tudja nyomon követni.

Ki kell emelnünk XV. Benedek pápa hozzáállását: élesen elítélte a háború barbarizmusát, felszólalt a fegyverszünet mielőbbi megkötésére. Miután mindenütt elutasításra talált, 1917. augusztus 1-jén kiadta híres enciklikáját, amelyben rámutatott az egyetemes szempontokra.⁵⁸ Többször is közbenjárt a hadifoglyok kicseréléséért Anglia és Németország között.

Ausztria-Magyarország és az olasz front

A Monarchia külpolitikai helyzete a világháború kirobbanása előtt

A Monarchia az 1880-as évek végére külpolitikailag meglehetősen elszigetelődött. Biztonságát két szerződés volt hivatott garantálni: az 1882-ben aláírt hármas szerződés, melynek tagjai a Monarchián kívül Olaszország és Németország voltak. A hármas szövetség értékét messzemenően csökkentette, hogy Bécs szemében Olaszország kezdettől fogva megbízhatatlan partnernek minősült. A másik nemzetközi szerződés az úgynevezett kettősszövetség, melyet Németország és a Monarchia írtak alá. A kettős szövetség érvényben maradt a hármas szövetséggel párhuzamosan is. Ez azonban korántsem jelentett kiegyensúlyozott biztonsági pozíciót, és egy esetleges háborús konfliktus esetén egyedül Németországra számíthatott, mint megbízható szövetségesre.⁵⁹ Tovább nehezítette a Monarchia külpolitikáját, hogy az 1880-as évek végére a dualista állam szomszédai közül hárommal volt érvényes szövetségi szerződése, míg hárommal ellenséges viszonyban állt.

Olaszországot 1882. május 20. óta szövetségi szerződés fűzte a Monarchiához és Németországhoz. A szerződést az ország politikai irányvonalát hosszú ideig a szövetség felé

⁵⁸„A polgári világ haláltáborra alacsonyodik? És a dicsőséges és virágzó Európa egy egyetemes örülettől megszállva valódi öngyilkosságba rohan?” – tette fel a pápa a kérdést 1917. augusztus 1-i, a világ vezetőinek címzett levelében.

In:

http://hu.radiovaticana.va/news/2017/08/03/100_%C3%A9ve_xv_benedek_p%C3%A1pa_level_e_az_%E2%80%9E%E3%A9rtelmetlen_v%C3%A9rf%C3%BCrd%C5%91%E2%80%9D_ellen/1328674. (Letöltve: 2017. szeptember 25.)

⁵⁹ Pollmann Ferenc – Balla Tibor: Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914-1918), 276. o. In: Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919. Főszerkesztő: Dr. Hermann Róbert. Zrínyi Kiadó, 2015, Budapest (továbbiakban: Pollmann-Balla)

elkötelezett Giovanni Giolitti⁶⁰ határozta meg, aki elsősorban azért támogatta a németek felé történő nyitást, mivel a külpolitika színpadán éppen nem kínálkozott kedvezőbb lehetőség. Olaszország, szerződéses kötelezettségei ellenére, a gyorsan változó viszonyokra reagálva egyre inkább francia-, illetve anglo-fil vonalat követett a külpolitikában, mely érdekeit jobban szolgálta. Törekvései ugyanis számos ponton ütköztek a Monarchia terveivel, elsősorban a jövőbeni terjeszkedési irány (Dél-Tirol, Dalmácia, illetve Albánia) miatt. Olaszország ugyanis a balkáni egyensúly megbomlását érzékelve, területi kompenzációt követelt magának. Giolitti ezen kívül támaszkodhatott az olasz közvélemény hangulatára, mely egyértelműen németellenes volt: az országban nem volt támogatottsága egy német elkötelezettségű politikai irányvonalnak. A világháború kitörésekor semlegességi nyilatkozatot tett (1914. augusztus 3.), melyre a Hármas Szövetség egyik záradéka nyújtott lehetőséget.⁶¹ Olaszország semlegessége átmenetinek bizonyult, addig tartott csupán, míg az Antant nem garantálta Olaszország területszerzési igényeinek támogatását. Míg a Hármas Szövetség keretén belül csupán a Franciaországnak átadott Nizzát és Savoyát kapta volna vissza, továbbá Tunéziát, addig az Ausztriához tartozó Trentino és Friuli-Venezia Giulia tartományokról nem esett szó. Az átmeneti semlegesség megőrzése mellett szólt az olaszok katonai felkészületlensége is. Mindezen érvek mellett fontos szempont volt az olasz király, III. Viktor Emánuel háborúpártisága is.⁶² Végül Olaszország 1915. április 26-án aláírta a londoni egyezményt a Hármas Antanttal, melyben kötelezte magát, hogy az antant által garantált területi kompenzációért⁶³ cserébe egy hónapon belül belép a háborúba. Olaszország 1915. május 4-én felmondta a hármas szövetséget, majd május 23-án, vasárnap délután 15:30-kor Olaszország Bécsbe akkreditált nagykövete, Gualtiero Giuseppe duca d’Avarna hivatalosan is átnyújtotta Olaszország hadüzenetét a Monarchia külügyminiszterének, Burián István külügyminiszternek. 1915. május

⁶⁰ Giovanni Giolitti (1842-1928), pályafutása során ötször választották meg miniszterelnöknek (1892-93, 1903-1905, 1906-1909, 1911-1914, 1920-1921). A világháború alatt az olasz katonai semlegesség szószólója volt, mivel szerinte Olaszország még „bizonytalan, formálódó” állapotban volt. Ehhez járult az olasz lakosság nagy részének háború-ellenessége is. Giolitti számolásai szerint egy háború Olaszország számára 5-6 milliárd lírába kerül, melyre 1914-ben nem állt keret. In: Gorgolini, 34. o.

⁶¹ A záradék értelmében, a Hármas Szövetség egyik tagja sem lép háborúba a másik két országgal történő előzetes konzultáció nélkül. Ausztria és Németország azonban úgy léptek hadba, hogy ez az előzetes konzultáció elmaradt.

⁶² III. Viktor Emánuel támogatta a hadbalépés tekintetében Sonnino és Salandra is. Sonnino a parlamentben bemutatta híres „zöld könyvét”, melyben a Monarchiával kapcsolatos, a diplomáciai kapcsolatok felrúgását alátámasztó dokumentumok voltak. Május 21-22-én tartották a parlamenti szavazást a hadüzenetről, ahol csupán a szocialisták szavaztak ellene. In: Gorgolini, 36. o.

⁶³ Ennek értelmében a hadba lépés fejében Olaszország birtokba veheti Dél-Tirolt a Brenner-hágóig, Görzöt (Gorizia), Triesztet, az Isztriai-félszigetet, Dalmáciát a part menti szigetekkel együtt, továbbá Albániában Valonát és környékét

24-én, a londoni szerződésben vállalt kötelezettségének eleget téve, Olaszország belépett a háborúba.⁶⁴

Az isonzói csaták

A mozgósítás és a felvonulás egy hónapot vett igénybe, bár a katonai hadműveletek szinte azonnal megkezdődtek. A front - mely az egész háború során másodlagosnak számított, egészen 1918 tavaszáig - végül a svájci határtól az Adriáig húzódott, 600 km hosszan. Az olaszok célja az Isonzó-front megnyitásával elsősorban Ljubjana és Trieszt elfoglalása volt.⁶⁵ 1915. május 24-én Luigi Cadorna tábornok 80 ezer rosszul felfegyverzett és tapasztalatlan katonát vezényelt a határhoz (2. és 3. hadsereg). Dacára a kezdeti nehézségeknek, az olasz csapatok kisebb sikereket értek el: május 25-26-án már kisebb összecsapások zajlottak Grado és az Isonzo folyó környékén, bár ezek a csaták még teljes improvizációt árultak el. A kezdeti kisebb győzelmek nyomán gyorsan terjedt az az illúzió, miszerint Itália halálos csapást tud mérni az Osztrák-Magyar Monarchiára: a hadüzenet napjától 1915. június 22-ig az olaszok 11 ezer fős emberveszteséggel az Isonzóig nyomultak előre. Az előrenyomuló olasz csapatok elől az osztrák-magyar csapatok szinte ellenállás nélkül visszavonultak. A Monarchia védelmi támpontjai a flitschi medencét határoló hegyek (Krn-hegytömb, az Isonzó jobb partján kiépített

⁶⁴ Az olasz hadüzenet sokakat váratlanul ért. Szöllősy Aladár (1879-ben született, híres magyar festő és grafikus) így emlékszik az olasz hadüzenet hírére: „Május 26-án az olasz hadüzenet híre vert le annyira, hogy a szerb őrnagy levertségünket látva, vigasztalni igyekezvén, azt mondta, hogy ez még nem dönti el a háború sorsát.” In: Szöllősy Aladár: Szerb hadifogság, Pesti Könyvnyomda, 1925 (továbbiakban: Szöllősy), 21. o. A hadüzenet valóságos exodust indikált: a hadüzenet hírére körülbelül 87.000 olasz nemzetiségű, de az Osztrák-Magyar Monarchia területén élő állampolgár menekült Olaszországba, hogy a besorozás elkerüljék. Ennek következménye volt a Monarchia által indított 'Strafexpedition' 1916 elején. A következő nagy népvándorlási hullám 1917-ben, Caporetto után következett be, amikor körülbelül 100.000 civil menekült el az osztrák-magyar seregek elől. Gorgolini, 6. o.

⁶⁵ Lucio Fabi: Gente di trincea: La Grande Guerra sul Carso e sull'Isonzo. Mursia Editore S.p.A, Milano, 1997 (továbbiakban: Fabi), 18. o.

tolmeini és görzi hídfők, valamint a Doberdó-fennsíkon húzódó állások voltak). 1915 júniusában félmillió olasz katona sorakozott a fronton, 1800 löveggel megtámogatva. Velük szemben a Monarchia a Balkánról és sebtében az orosz frontról átirányított csapatai 225 ezer főt tettek ki, 640 löveggel.⁶⁶ A katonaság mintegy fele magyar egységekből állt. A nagy létszámbeli különbség, továbbá a többfrontos háború miatt a Monarchia seregtestei elsősorban védekezésre rendezkedtek be, 1915 derekán a fő frontvonalat a Monarchia számára ugyanis még mindig Galícia és Szerbia jelentette. A kezdeti kisebb összecsapásokat követően az osztrák-magyar sereg beásta magát a Sabotino-Oslavia-Podgora vonalon. A front hamarosan stabilizálódott a következő három évre: 1915 júniusa és 1917 szeptembere között nagyjából az Isonzo vonalát követve, jobb oldalon az olaszok, baloldalon az Osztrák-Magyar Monarchia csapatai foglaltak el védelmi állásokat. Az olasz haderő zömét képező 2. és 3. hadsereg csapatai 11 nagyobb csatában próbálták a Szvetozár Boroevic von Bojna tábornok vezette osztrák-magyar 5. hadsereg védelmét áttörni. A hadműveletekben kezdettől fogva részt vett a közös hadsereg, valamint a honvédség Magyarország területéről kiegészített alakulatai. A magyar katonák közül több mint 100.000 esett el, sebesült meg vagy esett fogságba.⁶⁷ Ezeket az embert és anyagot nem kímélő harcokat nevezzük összegezve isonzói csatáknak. Cadorna⁶⁸ makacsul kitartva az eredeti tervek mellett parancsolta csapatait újabb és újabb támadásra.

Az olaszok nem aknázták ki a meglepetés erejét, csupán egy hónappal a konfliktusok kezdete után, június 23-án indult meg az első nagyszabású offenzíva (1. isonzói csata, 1915. június 23. - július 7.), egyhetes tüzérségi tűzzel előkészítve, a csata egészen július 7-ig tartott. Az erőviszony egyenlőtlenek voltak: 250 ezer olasszal mindössze 100 ezer osztrák-magyar katona nézett farkasszemet. A veszteségek a további csatákhoz viszonyítva még meglehetsően konszolidáltak mondhatóak, bár már ezek a számok is meghökkentően magasak: 10 ezer fő volt az osztrák-magyar oldalon⁶⁹ (körülbelül 1000 halott, ugyanennyi hadifogoly, továbbá 8000 sebesült).⁷⁰ Olasz oldalon a veszteségeket 15 ezer főre becsülték.⁷¹

⁶⁶ Pollmann-Balla, 308. o.

⁶⁷ Uo., 308. o.

⁶⁸ Luigi Cadorna (1850-1928): 1908-tól az olasz hadsereg főparancsnoka. Az isonzói csaták nagy véráldozatokat követeltek a hadseregtől, a dezertőrökre súlyos büntetés várt, gyakoriak voltak a kivégzések. A caporettoi áttörés (1917) után Cadornát leváltották, Armando Diaz váltotta a főparancsnoki tisztségben. A háború után kivizsgálták döntéseit, és őt tették felelősé a caporettoi áttörés olasz kudarcáért. Részletesebb információ: https://hu.wikipedia.org/wiki/Luigi_Cadorna (letöltve: 2017. augusztus 17.)

⁶⁹ Balla Tibor: Az isonzói csaták. In: BBC History, 2016. augusztus, 4. évfolyam, 8. szám, 23.o. Julier Ferenc szintén ezt az adatot közli (128.o.). In: Julier Ferenc: 1914-1918. A világháború magyar szemmel. Magyar Szemle Társaság, Budapest, 1933. (továbbiakban: Julier)

⁷⁰ http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/doberdo_isonzo_es_az_olasz_front_szaz_eves_csatai (letöltve: 2017. október 25.)

⁷¹ Pollmann-Balla, 309. o.

A második izonzói csata idejére (július 18. - augusztus 10.) mindkét oldal igyekezett sorait rendezni, ennek keretén belül a Monarchia a Karszt-fennsíkra rendelte át az orosz fronton edződött VII. temesvári hadtestet József főherceg vezetésével, amely az Isonzó-hadsereg déli szárnyán kapott kulcsfontosságú szerepet. Különösen a Doberdón harcoló 17. közös, valamint a 20. honvéd gyaloghadosztály tüntette ki magát. Az orosz frontról átvezényelt seregek részvételének két fontos hozadéka volt: az egyik az immár kiegyenlítettebb erőviszonyok, a másik pedig a kolera megjelenése az olasz fronton. A második csata mérlege mindkét oldalon kiegyenlített volt. A Monarchia részéről 23 ezer sebesült, 12 ezer hadifogoly és eltűnt, mintegy 6500 halott, bár az adatok az utólagos elemzések tükrében nem bizonyultak pontosnak.⁷² Az olasz oldalon szintén nagy veszteségeket könyvelhettek el: 42 ezer fő halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban – mindez 200 méteres előrejutásért.⁷³ Mind az első, mind a második izonzói csatára elmondhatjuk, hogy rendkívül nehéz körülmények között zajlottak: a rekkenő hőségben a katonák ritkán jutottak vízhez, megtörtént, hogy két álló napig nem tudtak feljutni a trének a harcolókhoz.⁷⁴ Ennek ellenére a támadó olaszok nem jutottak előre, az osztrák-magyar hadállások tartani tudták magukat. A csaták után kusza helyzet alakult ki, a mélyen beásott frontvonalakon a főparancsnokságok nem tudtak tájékozódni, így repülőőről kellett lefényképezni a front szakaszait. Az első két csata további hozadéka a kavernák kiépítése, melyek a lövedékek ellen nagyobb biztonságot nyújtott a katonáknak.

A harmadik nagyobb támadásra egészen 1915. október 18-ig kellett várni (3. izonzói csata: 1915. október 18. – november 05.). A támadást megelőzően hónapokig folyt a tűzharc. A támadás iránya ezúttal elsősorban Görz városára irányult, de a San Michele (275 m) és San Martino hegy védőit is többször megrohmozták az olasz támadók. A harmadik csata emberi és anyagi áldozatokat nem kímélő hevessége olasz részről egyes források szerint körülbelül összesen több mint 100 ezer fős veszteségben nyilvánult meg, a Monarchia seregtesteinek létszáma pedig a csaták során megfeleződött. A kolera, melyet az osztrák-magyar hadsereg a keleti frontról hurcolt magával, tombolt. A harmadik csata mérlege: 67 ezer katona olasz oldalon: 10.733 halott, 9.624 eltűnt, 44.290 sebesült, és 2.351 hadifogoly.⁷⁵ A véres csaták során viszonylag alacsony létszámú hadifoglyot ejtettek a felek, mint azt az előbbi számok is

⁷² Julier 30 ezer főre teszi a Monarchia összes embervesztését. http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/doberdo_isonzo_es_az_olasz_front_szaz_eves_csatai (letöltve: 2017. október 25.). Balla és Pollmann 47 ezer fővel számol. Pollmann-Balla, 309. o.

⁷³ Pollmann – Balla, 309. o.

⁷⁴ Pogány József: A földreszállt pokol. Az Isonzó eposza. Dick Manó kiadása, Budapest, 1916, 4. o.

⁷⁵ John R. Schindler: Isonzo. Il massacro dimenticato della Grande Guerra. Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 2002 (továbbiakban: Schindler), 166. o.

alátámasztják. Fontos kiemelni, hogy ezek a számok csupán tájékoztató jellegűek, más forrásokban más adatok szerepelnek (pl. 4000 hadifogolyról maradt feljegyzés). A Monarchia csapatai 42 ezer embert veszítettek: 8.228 halott, 7.201 eltűnt, és 26.418 sebesült volt a mérleg.⁷⁶ A csata után az olasz félnek még mindig lényegesen több, fel nem használt erőforrása maradt, a mozgósítás épp, hogy elkezdődött. A negyedik támadásra nem kellett sokat várni: már novemberben sor került rá (4. isonzói csata: 1915. november 10. – december 04.). A támadás iránya ezúttal is a Doberdó-fennsík, a görzi és a tolmeini hídfő voltak. Az olasz veszteség a csata végén 116 ezer fő, míg osztrák-magyar oldalon 67 ezer fő volt. 1915 mérlegeként elmondhatjuk, hogy az óriási véráldozatok ellenére sem sikerült az olaszoknak a frontot áttörni, a front vonala nem változott. A támadások Görznél a Monte Sabotino és a Podgora magaslatokért, valamint a Doberdón a Monte San Michele és a Monte dei Sei Busi csúcsokért folytak. A 3. és a 4. isonzói csaták már kifejezetten anyagcsaták voltak: többnapos, hatalmas erejű tüzérségi tűz, nagy mennyiségű tüzérségi és gyalogsági lőszer felhasználása, valamint az egymást követő gyalogsági tömegrohamok jellemezték.⁷⁷

A hadállások egyedül 1916 májusában-augusztusában látszanak megmozdulni. Az ötödik isonzói csata (1916. március 11. – 17.) során a támadások elsősorban Görz városa és a Doberdó ellen indultak. Monte San Michele térségében, San Martino faluban az osztrák-magyar hadsereg először hajtott végre gáztámadást. A dél-tiroli fronton az osztrák-magyar hadsereg indított offenzívát 1916. május 15-én hajnali 4 órakor, tüzérségi előkészítés után. A támadásban a 11. és a 3. osztrák-magyar hadsereg vett részt a Roveretótól a Brenta völgyéig terjedő 40 km-es frontszakaszon. Június 4-én az orosz fronton megindult a Bruszilov-offenzíva, mely arra kényszerítette Conradot, hogy Dél-Tirolból négy hadosztályt az orosz hadszíntérre irányítson.⁷⁸

1916. augusztus 5-én újabb nagy olasz támadás (6. isonzói csata, 1916. augusztus 4. – 16.) indult meg a görzi hídfő és az annak támaszául szolgáló Monte Sabotino ellen. Rendkívül heves tüzérségi előkészítés után az olasz gyalogság elfoglalta az Isonzó jobb partján levő görzi hídfőt, majd augusztus 9-én Görz városát, ennek következtében a védők kiürítették a Doberdó-fennsíkot, mely így védhetetlen maradt. A Monte Sabotino elvesztése a görzi hídfő védelmét hosszabb távon lehetetlenné tette. Ezzel párhuzamosan az olasz csapatok elfoglalták a Monte

⁷⁶ Julier a két őszi csata mérlegét 67 ezer fős veszteségre teszi, csak a harmadik csata vesztesége 42 ezer fő. Ebből a temesvári hadosztály vesztesége 12 ezer fő. In: Julier, 150. o.

⁷⁷ Pollmann-Balla, 310. o.

⁷⁸ Uo., 315. o.

San Michele csúcsát is.⁷⁹ Az olaszoknak sikerült 18 km szélességben és 5 km mélyen benyomulniuk az osztrák-magyar vonalon. Az osztrák-magyar hadsereg vesztesége 42 ezer fő, míg az olasz 52 ezer fő volt.⁸⁰ Az osztrák-magyar védők vesztesége elsősorban a görzi hídfő védelme során, sebesülten estek fogságba (hivatalos olasz források szerint 19 ezren). A másik oldalon 6 ezer olasz került a Monarchia fogságába.⁸¹ 1916 augusztusában Románia hadat üzent a Monarchiának, és még ugyanebben a hónapban a román seregek betörték Erdélybe. Ez az esemény alapvetően nem érte váratlanul a Monarchiát, Tisza készült a román hadüzenetre a háború kitörésének pillanatától. Románia hadbalépése azonban csapatelvonásokat eredményezett mindkét fronton. Augusztus 28-án Németország hadat üzent Olaszországnak, így a Monarchia csapatai német erősítést kaptak. Ezzel a korábbi olasz erőfölény kiegyenlítődt. Szeptemberben az olasz fronton harcoló csapatokat az orosz frontról átvezényelt erőkkel erősítették meg.

Az ősz sem hozott nyugalmat a fronton, bár a hetedik (csupán három napig tartott, 1916. szeptember 13. – 17. között) és nyolcadik isonzói csata (1916. október 31. – november 04.) sem hozott alapvető fordulatot a frontvonalon. A hetedik csatában az osztrák-magyar veszteség 15 ezer főre becsült, míg olasz oldalon 20 ezerre. A veszteségek a nyolcadik isonzói csatában is hasonlóan alakultak: a Monarchia 20 ezer katonát veszített, míg Olaszország 25 ezret.⁸² Az olasz támadások célpontjai a Comeni-fennsíkon húzódó osztrák-magyar állások voltak. Állandó problémát jelentett az a tény, hogy az olaszok nem csak a véres isonzói csaták alatt, hanem a viszonylag nyugodtabb, csendesebb napokon is tüzérségi tűz alatt tartották a frontvonalat, állandó veszteségeket okozva a Monarchia csapatainak. 1916 utolsó nagy csatája október 31-én kezdődött (kilencedik isonzói csata, 1916. október 31-november 4.). A támadás a Görztől délre eső Karszt-fennsíkon kiépített új osztrák-magyar állásokra irányult. A csata mérlege olasz oldalon 34 ezer fő veszteség, míg osztrák-magyar oldalon 28 ezer fő.⁸³ A csata eredményeként 2-3 km-rel sikerült a hátrébb szorítani a védőket. Fontos kiemelni, hogy 1916-ban a Doberdót védő negyvenöt zászlóaljából 33 volt magyar, ezért is ivódhatott ennyire a magyar köztudatba „Doberdó véres földje”.⁸⁴ A kilencedik csatát követően hosszabb ideig tartó

⁷⁹ A Doberdó 1916. október 23-30., valamint 1917. április 16-23. között volt olasz kézen. In: http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/doberdo_isonzo_es_az_olasz_front_szaz_eves_csatai (letöltve: 2017. november 15.)

⁸⁰ Pollmann-Balla, 310. o.

⁸¹ Julier, 186. o.

⁸² Balla, 28. o. Julier hasonló adatokat közölt az őszi isonzói csatákkal kapcsolatban: a 9. isonzói csatában 27 ezer fő a Monarchia embervesztesége, az olaszoké ennek több mint kétszeres. In: Julier, 198.o.

⁸³ Balla, 28. o. Más források szerint a támadók vesztesége 75 ezer fő volt. In: Pollmann-Balla, 310. o.

⁸⁴ Elsősorban Budapestről, Temesvárról, Szegedről, Debrecenből, Nagyváradról és Székesfehérvárról – illetve környékéről – vonultatták be a frontszakaszt védelmező katonákat. In:

hadműveleti szünet állt be az isonzói arcvonalon. A téli időszakot kihasználva öt magyar hadosztályt (köztük a 41. honvéd- és a magyar többségű 7. közös hadosztályt)⁸⁵ szerveztek át az olasz frontra a keleti frontról. A hosszú, nagy támadás nélküli időszak azonban nem hozott megnyugvást a fronton: állandósultak a Monarchia veszteségei a folyamatos olasz tüzérségi tűz miatt.

1917 májusában indult meg az újabb olasz támadás (10. isonzói csata, 1917. május 12. – június 6.), melynek iránya a Wippach-völgy, a Hermada és a Fajti Hrib volt. A 3. olasz hadsereg egy rohammal elfoglalta a Kuk-hegyet, és a Karszt-fennsíkon található Hermadamagaslat ellen indított rohamot. A Görz és Tolmein között elterülő Bainsizza-Heiligengeist fennsík déli részén 2 km szélességben teret nyertek az olaszok. A csata mérlege: 160 ezer fő olasz oldalon, ebből 27 ezer hadifogoly. Az osztrák-magyar veszteség a felére, körülbelül 80 ezer főre tehető.⁸⁶

Augusztus 18-án máris újabb rohamra készültek az olaszok (11. isonzói csata, 1917. augusztus 18. – szeptember 13.), nagy erő összevonással a Bainsizza-fennsíknál (Wippach-völgy), továbbá a Bainsizza-fennsík déli oldalán található Monte San Gabriele, illetve északon Tolmein ellen. Az összes isonzói csaták során korábban még nem tapasztalt intenzitású tüzérségi tűz vezette be (a legnagyobb összpontosítás egyetlen magaslat ellen) a Monte San Gabriele elleni támadást, mely a frontvonal kulcsa volt és elvesztése az egész frontvonal összeomlásával járt volna. A támadást sikerült visszaverni, bár az olasz támadók 15 km szélességben és 6 km mélységben benyomultak a védelembe, aminek következtében a védők kiürítették a Bainsizza-fennsíkot. Ezzel az olaszok nagy lépést tettek Trieszt elfoglalására. A csata az arcvonal nagy részén augusztus 31-én véget ért. A Monarchia körülbelül 30 - más források szerint 24 - ezer katonát veszített hadifoglyokban.⁸⁷

A 11 isonzói csatában az Osztrák-Magyar Monarchia hadserege összesen 420 ezer Olaszország pedig több mint 650 ezer katonát veszített halottakban, sebesültekben és hadifoglyokban. 1915 májusa és 1917 szeptembere között a magyar csapattestek az isonzói fronton harcoló osztrák-magyar erők átlagosan egynegyedét-egyharmadát tették ki. A veszteségek közül a legtöbbet a debreceni 39. és a szegedi 46. gyalogezredekéből álló nagyváradi 17. közös gyalogoshadosztály, illetve a szintén nagyváradi 20. honvéd gyaloghadosztály

http://mnl.gov.hu/mnl/ol/hirek/doberdo_isonzo_es_az_olasz_front_szaz_eves_csatai (letöltve: 2017. november 15.)

⁸⁵ Pollmann-Balla, 311. o.

⁸⁶ Uo., 311. o.

⁸⁷ Julier, 220.o. Pollmann és Balla a 11. isonzói csata veszteségeit máshogy kalkulálták: a Monarchia csapatainak vesztesége 105 ezer fő, míg Olaszországé 170 ezer fő. In: Pollmann-Balla, 311. o.

szenvedte el. Az előbbi tíz, az utóbbi kilenc isonzói csatában vett részt, állományuk nagy részét többször is elveszítették.⁸⁸

Bár a magyar katonákat elsősorban az Isonzó-fronton vetették be, nem szabad megfeledkeznünk a front másik szakaszáról sem, mely a svájci határtól a Garda-tóig húzódott. A dél-tiroli gleccserfronton a 3-4000 méter magas hegyekben elsősorban a szélsőséges időjárási viszonyokkal (mínusz 20-30 fokos fagy, hóviharak) a túlélésért kellett küzdeniük a katonáknak. 1917 júniusában az olaszok az Ortigara-csúcsot 30 ezer fős veszteség árán foglalták el.

1917 októberében a Monarchia legnagyobb, az olasz fronton végrehajtott támadó hadművelete indult, hathatós német segítséggel (12. isonzói csata, 1917. október 24. - november 9.). A támadás egyben az olasz hadtörténet egyik legnagyobb fiaskója. Október 24-én a német divíziókkal (a német 14. hadsereg) megerősített osztrák-magyar csapatok (1. és 2. Isonzó-hadsereg) áttörték az olasz vonalat a mai Szlovénia területén, Kobarid (olaszul: Caporetto) környékén, Flitsch és Tolmein között elterülő medencében. A támadást fojtógáz bevetése előzte meg az első olasz vonalakon 1917. október 24-én, hajnali két órakor. Fél hétkor hatalmas erejű tüzérségi előkészítéssel kezdődött a csata. A német 14. hadsereg az Isonzó völgyében előrehaladva három óra alatt legyűrte a 2. olasz hadsereg IV. hadtestének alakulatait. Estére a 12. német hadosztály egységei elfoglalták Caporetót.⁸⁹ Október 26-27-én az 1. és a 2. Isonzó-hadsereg is csatlakozott a támadáshoz. Az olasz arcvonat összeomlott, a 2. olasz hadsereg a teljes felbomlás képét mutatta. A rendezetlenül visszavonuló olasz sereg szétesett, 400 ezer főre tehető azon katonák száma, akiket úgy kellett összefogdosni a frontvonal mögötti területeken.⁹⁰ A hadifoglyokban mért veszteség körülbelül 300 ezer fő volt.⁹¹ Az olasz vereség mindazonáltal köszönhető volt az általános demoralizáltságnak és kimerültségnek is. A győzelem következtében a Doberdó fennsík és az Isonzó mindkét partja a Monarchia fennhatósága alá került. Olaszország azonban nem omlott össze, nem is lépett ki a háborúból: sikerült a visszavonuló csapatoknak a kezdeti káoszon úrrá lenni és a Piave folyónál védelmi állást elfoglalni. Az esőzések miatt megáradt Tagliamenton ugyanis a 14. hadsereg csak november 4-én, a Boroevic-hadseregcsoporthoz pedig a rá következő napon tudott csak átkelni a Tagliamenton. Az offenzíva összességében jelentős hadászati sikert hozott, de döntően nem változtatta meg a

⁸⁸ Pollmann-Balla, 311. o.

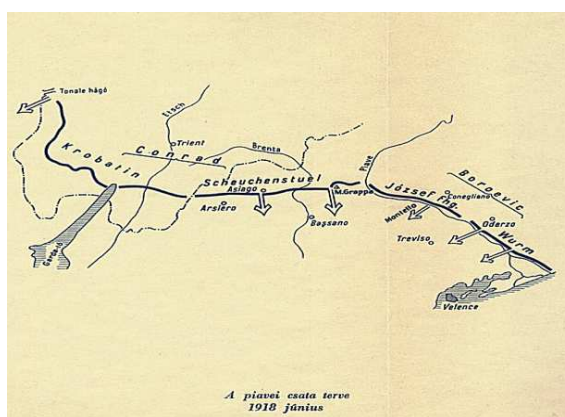
⁸⁹ Uo., 313. o.

⁹⁰ Julier, 244. o. A nagyarányú osztrák-magyar és német győzelem oka a kiváló taktikán és a német támogatáson túl abban is A katonák demoralizáltak voltak, nem akartak visszatérni a frontra. Ez az ellenállás azonban csak az egyén szintjén nyilvánult meg, szervezett ellenállás ez esetben sem történt. In: Procacci, 94. o.

⁹¹ Fabi, 136. o. Pollmann és Balla szerint az olasz veszteség 10 ezer halott, 30 ezer sebesült és körülbelül 300 ezer hadifogoly volt. In: Pollmann-Balla, 315. o.

hadszíntéren kialakult helyzetet, mivel az olasz hadsereg a harcok után is lekötötte a Monarchia haderejének nagyobbik részét. Olasz oldalon a katasztrofális vereségért Cadornát tették felelőssé, leváltása után helyét Armando Diaz⁹² hadtest tábornok vette át. Az új vezető felismerte, hogy az elődje által követett elvek nem vezetnek sikerhez, célja elsősorban az emberségesebb légkör kialakítása volt, amelynek részeként el kívánta kerülni a felesleges, nagy emberáldozatokat kívánó csatákat.

1917. november 10-én az osztrák-magyar hadsereg – immár német támogatás nélkül, mivel a német tüzéséget átvezényelték a nyugati frontra, - újabb offenzívába kezdett a Piave folyó mentén, mely azonban kevesebb, mint hat nap alatt összeomlott. Az osztrák-magyar főparancsnok, Franz Conrad von Holtzendorf tábornok, így kénytelen volt felfüggeszteni az offenzívát, hogy aztán alaposabb előkészületek után újra tudja indítani. Ezzel szinte egy időben az osztrák-magyar sereg a Monte Grappa környékén is rohamra indult, de az olasz hadsereg itt is sikeresen verte vissza a támadást. A Monarchia hadvezetése 1917. december 23-án leállították a további támadásokat. Ez a csata viszont a háború fordulópontját hozta: az osztrák-magyar hadsereg immár csak saját magára számíthatott, míg az olaszokat egy kisebb francia kontingens is támogatta. 1918. június 15-én a Piave folyó mentén, illetve Montello környékén, újabb osztrák-magyar offenzíva indult, mely kezdetben kisebb sikereket is elért. A Piavén nem sikerült átkelniük, ezért visszavonultak, sok hadifoglyot hagyva hátra az ellenségnek. Montellonál az olasz ellenállás még erősebb volt, és semmiféle előrenyomulás nem történt. 1918. június 21. és 23. között az osztrák-magyar offenzíva erejét veszítette anélkül, hogy a Birodalom számára oly fontos döntő csapást mért volna az ellenségre. Ezt követően az osztrák-magyar haderők védekezésre kényszerültek.

2. ábra: A piavei csata terve⁹³

⁹² Armando Diaz (1861-1928): 1917. november 3-án vette át a leváltott Cadornától a főparancsnoki tisztséget. Egy évvel később ő vezette az olasz csapatokat a sikeres vittoria veneto-i csatában.

⁹³ Julier, 14.számú térkép

A tizenkét isonzói csatában Ausztria-Magyarország hadserege összesen mintegy 420 ezer, Olaszország pedig több mint 650 ezer katonát veszített hadifoglyokban, halottakban és sebesültekben.⁹⁴ A Monarchia teljes vesztesége halottakban 700 ezer, foglyokban 1 millió 300 ezer, míg véglegesen rokkanttá vált sebesültekben 1 millió fő volt.⁹⁵

1918. június 13-án a Monarchia újabb támadást próbált vezetni az olasz hadsereg ellen: a Tonale-hágó közelében indított támadás azonban másnapra elakadt. A főerők két nap múlva, június 15-én indultak meg, de ez a támadás is összeomlott június 17-én az olasz, francia és brit csapatok tüzeiben. A lőszerhiánnyal küzdő osztrák-magyar tüzérség nem tudta megfelelően támogatni a csapatokat. Június 18-án megindult az olasz ellentámadás. Az uralkodó így június 20-án elrendelte a csapatok visszavonását a Piave bal partjára. Június 23. reggeléig az osztrák-magyar csapatoknak sikerült észrevétlenül partot váltaniuk. Június 25-én az olaszok megszállták a folyó jobb partját. A harcok a Piave folyó torkolatánál folytak a legtovább, azok tényleges elülte július 7-re tehető. A hadműveletek során a veszteség elérte a 150 ezer főt: 12 ezer halott, 81 ezer sebesült és 24 ezer fogoly szerepelt a veszteséglistán. Az olasz, brit és francia csapatok vesztesége ezzel szemben 8 ezer halott és 50 ezer hadifogoly. A hadművelet eredményeképp viszont a Monarchia hadereje annyira meggyengült, hogy véglegesen elveszítette a támadókéességét.

Olaszország az Antant támogatásával offenzívát készített elő Vittorio Veneto közelében, a támadás 1918. október 23-án kezdődött, erős tüzérségi előkészítéssel. Az olasz támadó erők (a 4., 12., 8. és 10. hadsereg) -, amelyben a szövetséges kontingensek – az angolok két hadosztállyal, a franciák eggyel, az amerikaiak pedig egy ezreddel is részt vettek, sőt, egy osztrák-magyar hadifoglyokból álló csehszlovák divízió is támogatta az olasz támadást -, október 24-én lendültek támadásba, és áttörték az ellenséges vonalakat. A cél a Brenta és a Piave között elterülő Monte Grappa volt. Az osztrák-magyar hadsereg főparancsnoksága október 28-án elhatározta, hogy fegyverszünetet kér. 50 ezer olasz hadifogolyra körülbelül 150 ezer osztrák-magyar hadifogoly jutott a csata mérlegeként.⁹⁶ Ezzel párhuzamosan a nyugati német vonalak összeomlottak, így sok remény a végső győzelemre már nem maradt. Bulgária kilépése tovább rontotta az esélyeket, mivel így a déli határok védelméről is gondoskodni kellett. A cseh-szlovákok Masaryk vezetésével bejelentették az önnálló Csehszlovákia létrejöttét, ezzel a Monarchia szétesett. Ez azt a rendkívül szokatlan helyzetet eredményezte,

⁹⁴ Balla, 29. o.

⁹⁵ Julier, 295. o.

⁹⁶ Uo., 297. o.

hogy a Monarchia, mint államalakulat már nem létezett, de a hadereje még harcolt. Magyar szempontból az lett volna helyes, ha október 20. után megkötik a fegyverszünetet Olaszországgal, és azonnali hatállyal hazarendelik a magyar seregeket a határok védelmére. Ezzel szemben a Monarchia kért fegyverszünetet, a fegyverszüneti tárgyalások október 31-én a Padova melletti Villa Giustiban Badoglio olasz altábornaggyal folytak. Badoglio november 1-én adta át a Szövetséges Haderők Főparancsnoksága által megfogalmazott fegyverszüneti feltételek tervezetét. A november 3-án délután három órakor kezdődő tárgyalásokon Weber⁹⁷ közölte az olaszokkal, hogy az osztrák-magyar hadsereg főparancsnokság már délután egy óra 20 perckor kiadták a parancsot az ellenségeskedések beszüntetésére és az olaszokat is erre kérték. Badoglio erre nem volt hajlandó. Weber végül november 3-án 18 órakor a tulajdonképpen már nem létező, utódállamokra szétesett Monarchia nevében aláírta a fegyverszüneti megállapodást.⁹⁸ A fegyverszünet november 4-i hatállyal lépett életbe, ez egyben a háború végét is jelentette.⁹⁹ A fegyverszüneti tárgyalásokat nehezítette, hogy a Károlyi Mihály vezette új magyar kormány november 2-án azt követelte, hogy a magyar csapatok azonnal tegyék le a fegyvert és csak később egyezett bele, hogy a Weber tábornok vezette delegáció átmenetileg képviselje Magyarországot. Az egyezmény, amely november 4-én délután 3 órakor lépett érvénybe, valamennyi fronton véget vetett az ellenségeskedésnek. Így a világháború utolsó napján a gyorsan előrenyomuló, páncélgépkocsikkal támogatott olasz lovas és kerékpáros csapatok 360 ezer (főként a tirolai 10. és a 11. osztrák-magyar hadsereg kötelékébe tartozó), a csata fáradalmaitól elcsigázott, békésen hazafelé tartó, részben fegyverét már letett osztrák-magyar katonát ejtettek foglyul, akik közül kb. 45.000 származott Magyarországról.¹⁰⁰

A Monarchia embervesztése

Julier Ferenc adataira hivatkozva Magyarország a világháborúban közel 3 millió 800 ezer katonát adott. A veszteség megoszlása a következő, az összes frontot figyelembe véve:¹⁰¹

⁹⁷ Viktor Weber Edler von Webenau gyalogsági tábornok

⁹⁸ Pollmann-Balla, 333.o.

⁹⁹ Alessandro Rosselli: Olaszország az első világháborúban (1915-1918). In: Múlt-kor, 2005. május 30.

¹⁰⁰ Pollmann-Balla, 334. o.

¹⁰¹ Julier, 297.o. (online feltöltés: <http://mek.oszk.hu/02200/02221/html/8.html>, letöltés ideje: 2018. január 02.). Pollmann és Balla hasonló számokat közölt: az Osztrák-Magyar Monarchia hadifoglyainak száma körülbelül 2.708.000 fő, ebből olasz fogságba 528.154 fő esett.

elesettekben és halottakban	661.000	fő,	a	bevonultak	17%-a
sebesültekben	743.000	"	"	"	20%-a
foglyokban.	734.000	"	"	"	19%-a

Ausztria a háborúban nyolc millió katonát vetett be, átlagosan 50 %-os emberveszteséggel. Ez a létszám gyakorlatilag azt jelentette, hogy a Monarchia maximálisan kihasználta humán erőforrásait (70 % az összes monarchiabeli erőforrásnak).

A Monarchia 1914. július 26. és 1918. július 31. között összesen 8.172.458 férfit vonultatott be. Ezen belül Magyarországról 3.614.179, Ausztriából 4.492.967, Bosznia-Hercegovinából 214.704 vonultatottak be. A Monarchia összes becsült vesztesége 5.060.521 fő volt: halottak körülbelül 1.524.062, hadifoglyok 1.698.009, míg sebesültek 1.838.450. Ebből a magyar veszteségek a következőképpen alakultak: halottak 660.821 fő, hadifoglyok 734.316 fő, míg sebesültek 743.319 fő.¹⁰² Az Amerikai Egyesült Államok védelmi minisztériumának adatai sokkal magasabb számokat mutatnak ugyanakkor. Ezek szerint a Monarchia vesztesége az összes behívott 90%-a, a következő megoszlásban: 7.800.000 katonából 7.029.000 fő veszteségből 1.200.000 halott, 3.620.000 sebesült és 2.200.000 hadifogoly és eltűnt. Rachamimov az osztrák-magyar hadifoglyok létszámát 2,77 millió főre becsüli, ami az összes bevonultatott katona egyharmada, a Monarchia férfi lakosságának pedig 11 %-a.¹⁰³ A háború után megjelent osztrák vezérkari műben (Österreich-Ungerns letzter Krieg) több adatsor is szerepel, a számok között nagy az eltérés. A hadifoglyok jelentős részét az orosz hadsereg ejtette foglyul 1914 és 1916 között, de szintén jelentős hányadukat képezte az a 360 ezer katona, akiket az olasz hadsereg ejtett fogságba 1918. november 3. és 4. között. A trianoni Magyarországra vonatkozó adatokat a két népszámlálás (1910 és 1920) adatfelvételei alapján állapították meg. Ezek alapján 116.762 katona halt meg, eltűntként 41.419 főt tartottak nyilván, hadifogságba 174.427 fő esett, megsebesült 367.673, illetvebetegségben megrokkant 39.313 katona. Az összes veszteség tehát a fenti metodológia alapján 739.594 fő, a teljes lakosság 9,72 %-a, a férfiak 19,52 %-a. A KSH területi felmérése alapján a legsúlyosabban Csongrád (a népesség 10,6 %-a), Csanád (10,59 %), Békés (10,48%), Heves (10,15 %), Heves (10,15 %), illetve Jász-Nagykun-Szolnok (10,04%) megyék voltak.¹⁰⁴

¹⁰² Pollmann-Balla, 336. o. Az utolsó három hónapra sajnos nem állnak rendelkezésre adatok, erre súlyozott átlaggal számoltak a kutatók becsült nagyságrendet.

¹⁰³ Rachamimov, 31. o.

¹⁰⁴ Pollmann-Balla, 337. o.

A hadifoglyok létszáma és nemzetiségi összetétele

„Über Geschichte kann niemand urteilen, als wer an sich selbst Geschichte erlebte hat.”¹⁰⁵

Összefoglaló a hadifoglyok számának alakulásáról

A történelem során az első világháború alatt vált először globális problémává a hadifogság: összesen körülbelül 10 millió katonát szenvedte el a hosszabb-rövidebb ideig tartó hadifogoly-létet. A két, legnagyobb létszámú hadifoglyot elvesztő hadviselő ország Oroszország volt a maga 2,5 millió katonájával (legnagyobb részük német fogságba esett), valamint az Osztrák-Magyar Monarchia, amelynek a hadserege 2,2 millió katonát veszített (legnagyobb részük - 1,1-1,2 millió fő - orosz fogságba került).¹⁰⁶ A német hadsereg 1,2 millió katonája szenvedett - elsősorban a nyugati szövetségesek és Oroszország - fogságában. Olaszország 0,6 millió hadifogoly katonát regisztrált - őket az Isonzó-fronttól Németország, illetve az Osztrák-Magyar Monarchia területére internálták -, Franciaország 0,5 milliót, az Ottomán Birodalom 0,3 milliót, és Szerbia 0,2 milliót. A hadifoglyok között nagy számban voltak tinédzserek, mai szemmel nézve még gyerekkatonák, akiket főként a háború vége felé soroztak be.

Az összes hadifoglyok körülbelül felét Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia adta.¹⁰⁷ A hadifoglyok száma meglepően magas volt az összes hadszíntéren, már a nyitó csaták alatt is (1914. október); a keleti fronton mind a három sereg különösen nagy létszámú hadifoglyot ejtett, adott esetben akár ezreket is zártak körül egyszerre. A tannenbergi csatában (1914. augusztus) a németek 45.000 hadifoglyot ejtettek, míg az oroszok a lebergi csatában (1914. szeptember) 85.000 osztrák-magyar hadifoglyot számoltak.¹⁰⁸ 1915 januárjára Németországban 600.000 hadifoglyot tartottak nyilván, míg 1916 végére már 1.750.000-et. A háború vége felé a megadás jelensége egyre elterjedtebbé vált: a britek háborús részvételének

¹⁰⁵ „Senki sem tud a történelemről írni, aki nem maga tapasztalta azt meg.” Johann Wolfgang von Goethe

¹⁰⁶ Rachamimov, 31. o.

¹⁰⁷ Jones, 269. o.

¹⁰⁸ Procacci, 178. o.

mélypontján – 1917 novembere és 1918 májusa között – erőteljesen megnőtt a brit hadifoglyok száma. 1918 augusztusától a németek is egyre nagyobb számban adták meg magukat.¹⁰⁹ A nagyarányú megadási hullám hirtelen felbukkanása egyébként majdnem az összes hadviselő ország hadseregében megfigyelhető volt, mely jellemzően a harci szellem összeomlásával esett egybe. Ennek ellenére a nyugati fronton a 'ne hagyjatok foglyokat!' jelszó egyre inkább terjedt – a foglyok megöléséért ugyanis némely esetben porcióemelést járt. Időnként a foglyokat a civileket ért támadások által generált bosszúvágyból ölték halomra. Számos alkalommal egyszerűen azért ölték meg a foglyokat, hogy ne kelljen őket a golyózáporban a gyűjtőtáborokba kísélni. Hozzá kell tennünk, hogy sokszor a harc hevében mód sem nyílt hátrakísérni a foglyokat.¹¹⁰ A parancsnokok egyéb, gyakorlatiasnak hangzó érveket is felsorakoztattak a magukat megadó katonák kivégzése mellett, például az ételadag megfelezését (a másik fele a hadifogolyé). A legszélsőségesebb esetekben a fogolymészárlást azzal indokolták, hogy „a halott német a jó német”. Mindenesre a magukat megadó foglyoknak mindössze egy kisebb részét ölték meg.¹¹¹ A fogolymészárlások elterjedtségére, illetve államilag történt szervezettségére vonatkozóan a történészek még mindig nem jutottak egységes álláspontra.

Az Osztrák-Magyar Monarchia etnikai szerkezetét tekintve különleges alakulatnak számított a korabeli, főként nemzetállamokból álló Európában. A kapitalizmus fejlődése a Monarchiát gazdasági egységgé olvasztotta össze, de az államalakulat továbbra is megőrizte soknemzetiségű összetételét. A területén élők - osztrák-németek, magyarok, csehek, lengyelek, horvátok, szerbek, románok, ukránok, szlovákok, olaszok és szlovének - összesen tizenegy különböző nemzetiséghez tartoztak. A keleti birodalmaktól eltérően azonban egyik nemzetiségnek sem volt számbeli túlsúlya. A legerősebb nemzetnek, az osztrák-németnek a számaránya is alig volt nagyobb az összlakosság húsz százalékánál, és a megközelítően hasonló nagyságrendű magyarsággal együtt sem haladták meg a negyven százalékot. A fennmaradó több mint ötven százalék kilenc nemzet között oszlott meg úgy, hogy csak a csehek és a lengyelek aránya haladta meg a tíz-tíz százalékot. További sajátosság, hogy a tizenegy nemzet, nemzetiség közül csak öt – a magyar, a cseh, a szlovák, a horvát és a szlovén – élt teljes

¹⁰⁹ Ferguson, 132-135. o.

¹¹⁰ A nyugati fronton a Gordon Skót-felföldiek közül John Eugene Crombie 1917 áprilisában azt a parancsot kapta, hogy szűrje le a magukat megadó németeket az elfoglalt lövészárkokban, mivel „katonai szempontból ez a célravezető”. Ferguson, 132. o.

¹¹¹ Uo., 131. o. Az olasz fronton fogolymészárlásokra vonatkozó hivatalos adatok nem maradtak fent.

létszámával a Monarchia határai között.¹¹² Az osztrák-magyar katonai statisztikák szerint 1915-ben a Birodalom 1000 katonájából 248-an német ajkúak voltak, 233-an magyarok, 126-an csehek, 92-en horvátok vagy szerbek, 79-en lengyelek, 78-an ukránok, 70-en románok, 36-an szlovákok, 25-en szlovénok, 13-an olaszok. A hadsereg vezényleti nyelve egységesen a német volt. A soknemzetiségű összetétel a Monarchia seregein belül feszültségekhez, bizalmatlansághoz vezetett.¹¹³ A magyar csapatok híresen megbízhatónak számítottak, akik kitartóan vívták a magyar honvédség történetének egyik legnehezebb háborúját.¹¹⁴

Somssich gróf adatai alapján¹¹⁵ összesen 1.245.000 osztrák-magyar hadifoglyot tartott nyilván a Monarchia, becslése szerint ebből körülbelül 704.000 volt magyar nemzetiségű, és körülbelül 400.000 katona származott az újonnan létrejövő államok határain belülről. 1920-ra a 700.000-ból 215.000-en tértek haza, nem hivatalos források szerint Franciaországban ekkor még mindig 5.008, Szerbiában 3.400, Romániában 19.000, Oroszországban 40.000, Szibériában 118.000, Kínában 572, Japánban 27, Perzsiában pedig 600 magyar nemzetiségű hadifoglyot tartottak nyilván.¹¹⁶

Osztrák-magyar hadifoglyok Olaszországban

1915-ben összesen körülbelül 1 millió katonájával indult harcba Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia, de összesen 1915 és 1918 között az olasz-osztrák fronton körülbelül 3 millió katona harcolt hosszabb-rövidebb ideig.

Az olasz hadifogságba esett osztrák-magyar katonák létszámát az egyes csaták után készült veszteséglisták, illetve a bécsi Kriegsarchivban fennmaradt hadifoglyostatisztikák alapján tudjuk megbecsülni. A közvetlenül a háború után készült elemzések mindkét oldalon nagy létszámú hadifoglyorról beszélnek, korabeli dokumentumok szerint mind olasz, mind osztrák-magyar oldalon körülbelül 600.000 fő szenvedte el a hadifogságot. Az olasz vezérkar adatai

¹¹² Diószegi István: A Ferenc József-i kor nagyhatalmi politikája. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1987 (továbbiakban: Diószegi), 5-10. o.

¹¹³ A komáromi tüzérhadnagy többször idézett naplójában a következőképp foglalja össze: „Már megtanultam, hogy az olaszoknak csak fenntartással, de a cseheknek egyáltalában nem szabad hinni.” In: Szénássy Zoltán: Naplójegyzet az olasz hadifogságból. Részletek D.F.naplójából. In: Honismeret, 1990, 05-06., 107-114. o. (továbbiakban: Szénássy), 113. o. A cseheket és szlovákokat ezért a fronton gyakran magyar, illetve osztrák egységek közé tették.

¹¹⁴ Fabi, 164., 169-170. o.

¹¹⁵ Somssich László, a trianoni magyar delegációban mezőgazdasági főmegbízott.

¹¹⁶ MAE, Conferenza della Pace 1919-1921, Pacco 5

szerint ez a szám 570.000 főben maximálható, míg német, illetve osztrák-magyar források 588.000 főben jelölték meg.¹¹⁷ Későbbi elemzések alapján a számok túlbecsültnek tűnnek, és az osztrák-magyar hadifoglyok létszámát 477.024 főre teszik.¹¹⁸ A caporettói áttörést (1917. október 24. – november 19.) követő időszakban a katonák demoralizációjából adódó nagyarányú megadás következtében Olaszországnak majdnem ki kellett szállnia a háborúból. Az utolsó nagy hadifogoly-ejtési hullám a vittorio venetói csata (vagy harmadik piavei csata, 1918. október 24. – október 29.), majd a csatát követő átmeneti, és mint később látni fogjuk, meglehetősen zűrzavaros időszak, 1918. november 4-ig.

A hadifogság megítélése mind a Monarchia és Olaszország hadseregén belül, mind a katonák és a civilek között meglehetősen eltérő volt. A Monarchia esetében nem találkoztam a hadifogság különösen éles megítélésével, ezzel szemben az olasz hadvezetés nagyon keményen ítélte meg és el a fogságba esett katonákat, dezertőröknek tartva őket.¹¹⁹ Ennek ellenére a hadifoglyok számos helyzetben inkább megadták magukat, elkerülve a még komolyabb következményeket. A katonák gyakran nagyobb csoportokban (akár több százan is) adták meg magukat, kihasználva a csaták kaotikus forgatagát. Az is megesett, hogy egy csapat akkor került fogságba, amikor a kapitányát elveszítette, és így vezetés nélkül maradt. Mindkét esetben ugyanaz volt a motiváció: a katonák megpróbálták életben maradni, és visszautasították, hogy tovább harcoljanak. A hátszágban az olasz kormánypropaganda jól működött: a hadifogság szigorú elítélése árnyékot vetett az otthon maradt családok életére is, adott esetben a megélhetésüket is veszélyeztetve.¹²⁰ Annak ellenére, hogy a hadifogságba esett katonát mélyen elítélték, a foglyok száma folyamatosan emelkedett. Egy korabeli visszaemlékezés alapján a katonák inkább bajtársiasan tekintettek a fogságba esett ellenségre.¹²¹

Az olasz Hadifoglyiroda 1916 januárjában közölte az első hivatalos adatokat az osztrák-magyar hadifoglyok létszámára vonatkozóan: eszerint 28.806 hadifoglyot tartottak nyilván,

¹¹⁷ Giorgio Mortara: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. G. Laterza e figli, Bari, 1925 (továbbiakban: Mortara), 34. o.

¹¹⁸ Tortato, 49.o. Rachamimov 468.000 olasz hadifoglyról beszél. In: Rachamimov, 83. o.

¹¹⁹ „A katonai hatóságok dezertőrnek nyilvánítottak téged, és golyó általi halálra ítélték. Meg kell mondjam, hogy ez az ítélet az egész családot a legmélyebb csüggedésbe taszította” in: Fabi, 212. o.

¹²⁰ Egy fennmaradt levélben a feleség arra biztatja a fronton harcoló férjet, hogy tartson ki, és ne kerüljön hadifogságba: „Inkább holtan, mint hadifoglyként”. in: Fabi, 212. o. Egy másik, apa-fia levélváltása is ezt az elméletet támasztja alá: „Te ételt kérsz, de egy hozzád hasonló gyáva alaknak nem küldök semmit. Ha az osztrák gazemberek nem lőnek le, majd lelőnek Olaszországban. ... Halál a gyávákra.”

¹²¹ A katonák leginkább együttérzéssel tekintettek a hadifogságba esett ellenségre: „az első hetven hadifoglyot láttuk, akiket társaink ejtettek. Odafutottunk, hogy még jobban lássuk őket. Mindnyájan kabát nélkül, hátizsákkal, vizesen – együttérzést keltettek, annak ellenére, hogy ellenségeink voltak.” – írja egy olasz katona visszaemlékezésében.¹²¹

ekkor még részletesebb nemzetiségi megkülönböztetés nélkül.¹²² Nagy részüket Albániából, a szerb hadszíntérről hajózták be Olaszországba: Valona kikötőjéből egyenesen Asinara szigetére szállították őket, sorsukat a későbbiekben részletesen is ismertetem (l. itt: Asinara és az albán kérdés). Az 1915 elején a szerbek ellen indított támadás során fogságba esett 65-70 ezer¹²³ főnyi hadifogolyból körülbelül 24 ezren érkeztek meg Asinara szigetére, nagy részük már a Nisből Valonába vezető úton életét veszítette. Körülbelül 2 ezer hadifogoly a szállító hajókon halt meg. A szigeten tovább pusztító kolera miatt 1916 júliusára körülbelül 15-16.000-an maradtak életben.¹²⁴ 1916 tavaszától a katonai iratok alapján a következő képet tudjuk vázolni a hadifoglyok létszámának alakulására vonatkozóan. Az 5. isonzói csata (1916. március 9 – 17., a támadás irány főleg a Doberdó, a Monte San Michele és a San Martino), valamint a 6. isonzói csata (célja a Monte Sabotino – Podgora és a Monte San Michele – San Martino közötti arcvonaltörése) során az olaszok nagy árat fizettek a győzelemért: halottakban és sebesültekben 51.000 katonát veszítettek. A Monarchia vesztesége körülbelül 41.000 főt tett ki, ebből 20.000 katona került hadifogságba. A nagy emberi és anyagi veszteséggel járó anyagcsaták során mind a védők, mind a támadók vesztesége, így a hadifoglyok száma is, rohamosan növekedett. A 7. isonzói csata (1916. szeptember 14-18.) alatt a magyar csapatok 19.000 főnyi veszteséget szenvedtek el, ebből 4.000-en kerültek olasz fogságba. A nyolcadik csatában (1916. október 9-12.) a 25.000 főnyi olasz veszteséggel szemben az osztrák-magyar csapatok 20.000 főt veszítettek, ebből 8.000 hadifogollyal. A 9. isonzói csata (1916. október 31 – november 04.) alatt az olaszok 29.000, az osztrák-magyarok 28.000 katonát veszítettek, ebből 9.000 főt tett ki a hadifoglyok száma. Az 1916-os év őszén a két csata alatt az olaszok összesen 21.000 hadifoglyot ejtettek, megakadályozták, hogy a Monarchia erőket csoportosítson át a román arcvonalra.¹²⁵ Az olasz hadifogolyiroda által közzétett adatok szerint 1917. január 3-án a hadifoglyok létszáma 79.978-ra nőtt¹²⁶ (ebből 1633 a tiszt és 332 kadét). A kedvezőtlen időjárási viszonyok nem tették lehetővé, hogy télen, illetve kora ősszel újabb támadásokat intézzenek az olaszok a védelmi vonalak ellen. Így csak 1917. május 12-én indult meg az első támadás (10. isonzói csata), elsődleges célja pedig a front déli irányból történő áttörése volt. A Kuk-ot elfoglalták, de a további rohamok megtörték a Monte Cucco-Vodice-Monte Santo-Monte San

¹²² AUSSME, F-11, 112. sz.

¹²³ Szöllősy Aladár korabeli hivatalos adatokra hivatkozva szintén hasonló számokra hivatkozik: körülbelül 62.000 közlegény és 681 tiszt. In: Szerb hadifogság, 14. o. Szöllősy Aladár festő, grafikus, 1879-ben született, iskoláit Kolozsvárott és Besztercén végezte. Cittaducale-ban volt hadifogoly

¹²⁴ Luca Gorgolini: I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima Guerra mondiale, UTET Libreria, Torino, 2011 (továbbiakban: Gorgolini), Bevezetés, VVII. o.

¹²⁵ Szabó László: Doberdo Isonzo Tirolo. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980 (továbbiakban: Szabó), 102. o.

¹²⁶ Fabio La Perla -Vincenzo La Perla: L'ex campo di concentramento di Vittoria. Studi Storico Militari. Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio. Roma, 1999 (továbbiakban: La Perla), 457. o.

Gabriele vonalán. Május 23-án váratlanul délen is támadásba lendült az olasz sereg. Az első napokon nagy sikereket értek el, 9.000 hadifoglyot ejtettek, elfoglalták Jamianot, Flondart, és a Hermada lábáig jutottak előre. Az 1917. június 4-én meginduló ellencsapás megállította az olasz támadást, viszont mindkét fél számára szomorú mérleggel zárult. Az olaszok mintegy 160.000, az osztrák-magyarok pedig 150.000 katonát veszítettek, ebből 24.000 esett hadifogságba, a legtöbbet az isonzói csaták során. Cadorna egyre nagyobb Antant-nyomásra döntött az újabb isonzói (immár a 11., 1917. augusztus 18 – szeptember 24.) támadásról. A támadás fő iránya ezúttal a tolmeini hídfő ellen irányult. Olasz oldalon a 11. isonzói csata mérlege 132.000 fős veszteség, ebből körülbelül 27.000 katona esett hadifogságba.¹²⁷ A Monarchia csaknem 40.000 embert veszített a támadások során.

Egy 1917. december 6-án keltezett dokumentum szerint - a nagyobb akciókat nem számítva - a Monarchia napi embervesztése általában 400-600¹²⁸ fő volt, halottakban, eltűntekben, illetve hadifoglyokban, melyek összlétszáma összesen 1918 októberéig 100-180.000 fő körül lehetett.¹²⁹ Az olasz hadifoglyok száma ezzel szemben 1917 végéig jóval magasabb volt: az Osztrák-Magyar Monarchia az Isonzó-vonalon 250 ezer olasz hadifoglyot ejtett.¹³⁰ A 12. isonzói csata (a „caporettói áttörés”) a Monarchia offenzívája, mely egyben az olasz hadtörténelem egyik fekete lapja, a világháború egyik legsikeresebb támadó hadművelete volt. A csata mérlege számokban a következőképpen alakult: 10.000 halott, 30.000 sebesült, 300.000 hadifogoly, további 350.000 olasz katona elszakadt a csapattestétől. Az olasz vezérkarnak azonban sikerült ezeket a csapattestüktől „elkóborolt” katonákat újra a hadsereg kötelékébe szervezni. 1917. november 28-án az alábbi összesítést küldte Bécsbe a 'Krauss' csoport *Oberführerje*:

„A veszteségek ez év november 1. és november 24. között 582 tiszt és 15.528 katona, valamint a harcok kezdetétől számítva november 10-ig 562 tiszt és 14.468 katona (ebből 47 tiszt és 831 katona meghalt, 262 tiszt és 6.352 katona megsebesült, 239 tiszt és 6.723 katona megbetegedett, és 17 tiszt valamint 582 katona eltűnt).”¹³¹ 1918 augusztusáig olasz adatok szerint 172.411 osztrák-magyar hadifogoly került fogságba. A Függelékben egy időrendet követő statisztikát mellékelek, mely párhuzamba állítja az osztrák-magyar, illetve olasz hadifoglyok számát. Mint

¹²⁷ Fabi, 52. o.

¹²⁸ Az egyik csata veszteséglistája a következő volt: „1917. szept. 18., carzanoi csata: Ezekben a harcokban az alábbi veszteségeket szenvedtük el: Elesett: 1 tiszt, 32 katona. Megsebesült: 5 tiszt, 91 katona. Eltűnt: 4 tiszt, 183 katona. Összesen: 10 tiszt és 306 katona. In: Wien, Kriegsarchiv, Neue Feldakten (NFA), Kr. 681., Kdo d. SW Front. 1917/1918. Memoires über die 11. Isonzoschlacht

¹²⁹ MAE, Vienna-Berlino, B 255

¹³⁰ Fabi, 209. o.

¹³¹ Kriegsarchiv, NFA, Kr. 681.

az a részletes elemzésből is kiderül, módszertani problémák nehezítik a rendelkezésre álló adatsorok összevetését. Az egyes veszteségi állományok értelmezésével kapcsolatban nincs teljes egység. A halottakra vonatkozó számadatok a hadifoglyok egy részét is tartalmazzák, illetve azokat is, akiket eltűntként tartottak nyilván. Ezért ezek a számok csupán nagyságrendek érzékeltetésére alkalmasak.

Az Antant erőteljes támogatásával 1918. október 23-án indult meg Olaszország támadása a Monarchia védvonalai ellen Vittorio Venetónál (1918. október 23-24.), mely a piavei áttöréssel (1918. október 28-29.) együtt az Isonzó-front lezárásához vezetett. Az áttörést, majd a fegyverletételt követő napokban, egészen pontosan november 11-ig (az olasz hadvezetőség ezt az időt felhasználta arra, hogy a Monarchia felbomló és hazafelé özőnlő hadseregével szemben biztosítsa magának azt a területet és hadfelszerelést, amelyre igényt tartott), az olaszok összesen 426.774 hadifoglyot ejtettek. Ebből 10.658 volt a hivatásos katona és 416.116 a honvéd.¹³² A vittorio venetói csatában, illetve a Monarchia csapatai között idő előtt kihirdetett fegyverszünet következtében – a magyar csapatoknak a fegyverletételt már november 3-án elrendelték, amit az olaszok visszautasítottak - az olaszok körülbelül 400.000 hadifoglyot ejtettek 1918. november 4. délután 3 óráig. „Egyetlen osztrák-magyar katona sem esett hadifogságba november 4. délután 3 óra után, amikor is a fegyverszünet életbe lépett.”¹³³ Ennek a hivatalos közleménynek némileg ellentmondani látszik az a tény, hogy számos hazafelé tartó, fegyvertelen katonát ejtettek fogságba, például a Hétközség környékén, az egész hatodik gyaloghadosztály és a 28. tüzérdandár hadifogságba esett (angol katonák olasz vezetés alatt vették körül a már hazafelé tartó magyarokat), november 4-én délután 5 óra körül.

A fegyverszünet aláírását követően az olasz Hadifogolyiroda munkájának újjászervezését is bejelentő körlevél 1918 novemberében-decemberében az osztrák-magyar hadifoglyok létszámát körülbelül 450.000 főre becsülte. Ebből az olasz hadügyminisztérium részletes jelentése szerint 1919 júniusáig 47.166 magyar nemzetiségű hadifogoly térhetett haza Olaszországból: 2.531 tiszt, 318 kadét, és 44.317 közkatona. Ugyanebben az időszakban a háborús övezetben további 32.180 magyar nemzetiségű hadifoglyot tartottak nyilván.¹³⁴ Ugyanakkor – szintén az olasz külügyminisztérium adatai szerint - 1919 szeptemberében még mindig 80.000 magyar hadifogoly tartózkodott a félszigeten.¹³⁵ Ezzel az adattal nagyjából

¹³² Leo Valiani: La dissoluzione dell' Austria-Ungheria, Il Saggiatore, Milano, 1966 (továbbiakban: Valiani), 63.o.

¹³³ AUSSME, F-11. A magyarok a magyar nemzeti tanács rendelkezése értelmében már november 3-án letették a fegyvert, és hazafelé indultak a frontról

¹³⁴ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918. B. 368.

¹³⁵ MAE, Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918. B. 361

hasonló nagyságú számot közölt az olasz hadügyminisztérium is: 1919 decemberében magyar nemzetiségű hadifoglyok létszámát 82.000 főben határozta meg.¹³⁶

Nemzetiségi problémák az olasz hadifogságban

A Monarchia különböző nemzetiségei eltérő elbírálás alá estek, amely meghatározta hadifogságuk minőségét is. Eleinte egyedi esetek alapján, sok esetben érzelmi alapon hozott döntés volt, például a legtöbb olasz számára a magyarok kevésbé voltak ellenszenvesek, mint az osztrákok. A magyarok megítélése nagyon eltérő volt, többféle kritikát is olvashatunk, pozitívat, negatívat egyaránt. A nápolyi Mattino című újság eképpen számol be egy, a padulai táborban tett újságírói látogatás után 1917-ben: „Az összes nemzetiségek közül kiemelkedik a magyar, hazafiságával, jellemességével, és szorgalmával. Erős, jókedvű, intelligens, és szép szál emberek.”¹³⁷ Más vélemények szerint a magyarok lusták, és nem szeretnek dolgozni.¹³⁸ Számtalan esetben emlékeztek a hadifoglyok arra, hogy miután az olaszok számára kiderült egy-egy hadifogolyról, hogy az illető nem osztrák, illetve német származású, más megítélés alá esett a táborban. Adminisztratív szinten ugyanakkor a magyarok, osztrákok és németek ugyanazon elbírálás alá estek. Kezdetben a Monarchia hadseregének nemzetiségeit nem választották szét, egy táborba kerültek románok, magyarok, osztrákok és csehek. Ennek köszönhetően számos nemzetiségi villongásra került sor, emiatt az olaszok egyre inkább szükségét érezték a Monarchia kisebbségeinek etnikai alapú szétválasztását. Az olasz hatóságok igyekeztek meghatározni a hadifoglyok nemzetiségét, az alábbi kategóriákat hozva létre:

1. cseh-szlovákok
2. románok
3. ausztrófilok (osztrákok, magyarok)
4. jugoszlávok
5. németek.¹³⁹

¹³⁶ MAE, Archivio Politico Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B 361

¹³⁷ Hadifogoly magyarok története, 244. o.

¹³⁸ AUSSME, F-11, 113. sz.

¹³⁹ AUSSME, F-11, 113. sz.

A politikai helyzet változásával, továbbá a hadifoglyok létszámának növekedésével párhuzamosan 1916-tól¹⁴⁰ konzekvensen két nagyobb nemzetiségi csoportba osztották a Monarchia katonáit:

- szlávok (csehek, lengyelek, szlovákok, horvátok)
- németek (tiroliak, sztyíriaiak, közép- és alsó-ausztriaiak) és magyarok.¹⁴¹

Az etnikai ellentétek hamar felszínre kerültek a hadifogságban, a viták elfajulását az olasz hatóságok különböző intézkedésekkel igyekeztek megakadályozni: „a Monarchia különböző nemzetiségű hadifoglyai között feszülő ellentétek kirobbanásának elkerülésére, melyek gyakorta különböző súlyosságú inzultusokban törnek felszínre – az összecsapások háttérének kiderítése a nyelvi nehézségek miatt az öröknek mindig nagy nehézséget okozott. A politikai indíttatású viták elkerülésére a hadifoglyokat (tiszteket és közkatonákat) ajánlatos a fenti két csoportba osztani.”¹⁴² A lappangó, illetve az olasz örök számára váratlanul kirobbanó nemzetiségi vitákat igyekeztek minél gyorsabban elfojtani, akár szigorú büntetéseket alkalmazva: „a botozás és hasonló büntetések barbár alkalmazása gyakori az osztrák hadifoglyok esetében. Castelmaggiore-ban (Emilia Romagna) 1916. november 4-én jópár órára a kolostor folyosójának oszlopaihoz kötöztek néhány tisztet, többek között néhány kapitányt és egy 44 éves főhadnagyot, akiket aztán az olasz örök a lehető legmegalázóbb módon bántalmaztak is, és mindezt azért, mert a menzán nem voltak hajlandóak fogadni egy román nemzetiségű alhadnagyot.”¹⁴³ A csehszlovák, illetve a román nemzetiségi légió tagjai más elbírálás alá estek, sőt, fegyverhez is jutottak. Az avezzanoi tábor vezetője a következő táviratot küldte a hadügyminisztériumba: „Ma este 7 órakor a román légió tagjai, magyar provokációra, lövöldözni kezdtek.” Az eredmény: két halott és 45 sérült magyar oldalon és mindössze egy román sérült.¹⁴⁴

A nemzetközi politika alakulása meghatározta a hadifoglyok életét is: az időközben barátivá váló, újonnan alakuló országok állampolgárai, ezen belül is a románok és a cseh-szlovákok, kitüntetett bánásmódban részesültek. 1916-ban kezdték kialakítani a hadifoglyokból a

¹⁴⁰ 1916. augusztus 28-án Olaszország hadat üzent Németországnak. Ez a tény tovább árnyalta a nemzetiségi megkülönböztetést. A hadifoglyok ettől kezdve szigorúan nemzetiség szerint kerültek a hadifoglytáborokba. In: Tortato, 45. o.

¹⁴¹ Tortato, 39. o.

¹⁴² AUSSME, F-11, 125

¹⁴³ Tortato, 39. o. Számos hasonló, de nem dokumentált eset is történhetett, mint az egy olasz hadügyminisztériumi kivizsgálás részlete alátámasztani látszik: „nem tűnik valószínűnek, hogy magyar hadifoglyokat román légionisták megölték volna” In: PC 19 6/14

¹⁴⁴ Tortato, 129-134. o.

különböző nemzetiségi légiókat – a nemzetiségi légió ötlete többek között Masaryk¹⁴⁵ későbbi csehszlovák miniszterelnök külpolitikai aktivitásának köszönheti létrejöttét. Első lépésként egy táborba szervezték át az azonos nemzetiségű (román, illetve cseh-szlovák nemzetiségű) hadifoglyokat, majd katonai kiképzésen vettek részt. Az olasz politika óvatosan bánt ezzel a lehetőséggel, nem kívánt a háború után nemzetállamokat látni, az egyes nemzetiségek jövőjét a Monarchián belül képzelték el. Az olasz hatóságok a csehszlovák légió részvételét a tényleges harcokban egészen 1918-ig elutasították, inkább a fronton adódó egyéb munkákra „vetették be” őket, és szerepüket inkább olasz területen kívül képzelték el. A cseh légió fontos szerephez jutott a magyar történelemben. Egyrészt felügyelete alatt zajlott a magyar hadifoglyok hazatérése, mint azt az ismeretlen komáromi tüzérhadnagy fennmaradt naplójának részlete is alátámasztja: „A cseh főorvos kijelentése szerint nem érdekük, hogy bennünket hazaszállítsanak. ... A tót legénységet a százados pap állandóan gyúrja, jó cseheket akar belőlük nevelni. Az Árva és Szepes megyeiket pedig a lengyelek ellen akarja hangolni, mert állítólag ezek erre a két megyére szemet vetettek.”¹⁴⁶ Másrészt a katonailag jól kiképzett cseh-szlovák légió mint az újonnan létrejött csehszlovák katonaság magja, fontos szerepet játszott az Észak-Magyarország elleni hadjárat során. 1919 nyarán a cseh-szlovák nemzetiségű légió létszáma

¹⁴⁵ Tomáš Garrigue Masaryk (1850-1937): filozófus, politikus, egyetemi tanár. Az önálló Csehszlovákia megalapítója, és első elnöke. További információ: https://hu.wikipedia.org/wiki/Tom%C3%A1%C5%A1_Garrigue_Masaryk (letöltve: 2018. február 15.)

¹⁴⁶ Szénássy, 114. o. A csehszlovák légió története több pontos in összefonódik Magyarország történetével. Olaszországban a légió eleinte a Monarchia seregéből dezertált katonákból állt, ez részben a kezdetben meglehetősen limitált számú cseh, illetve szlovák nemzetiségű hadifogoly miatt nem valósulhatott meg a hadifoglyokra építkezve. A légió kezdetekben kisebb, önállósággal alig rendelkező alegységekből állt. Autonomiájuk csupán 1918 tavaszától erősödött meg. 1931-es adatok alapján a körülbelül 89.000 főnyi csehszlovák légió tagsága a következőképpen alakult: a légió nagy részét az oroszországi hadifoglyok adták, körülbelül 60.000 főt. 19.000 fő olaszországi hadifogságból tért vissza, míg a maradék körülbelül 9.000 cseh-szlovák Franciaországban állt be a légióba. A légió olaszországi története alapjaiban különbözik a francia, illetve orosz gyökerekkel rendelkező légiótól: 1916 végén körülbelül 10.000 cseh, illetve szlovák nemzetiségű hadifoglyot tartottak nyilván. A hivatalos olasz politika nem karolta fel teljes szívvvel a Csehszlovák Nemzeti Tanács törekvéseit, melynek része volt a légió is. 1917 januárjában Párizsban bejelentették, hogy hivatalosan is megalakították a Csehszlovák Önkéntes Hadtestet Olaszországban. A nyár folyamán az összes cseh és szlovák nemzetiségű hadifoglyot átszállították a Padula melletti Szent Lőrinc kolostorba, Certosa di San Lorenzo di Padula-ba. A tábor a csehszlovák nemzeti eszme terjesztésében is fontos szerepet játszott, Benes is meglátogatta az önkénteseket 1917-ben. 1917 telén az olasz politika hozzáállásában változás történt: a csehszlovák légió tagjait önkéntes hadimunkás-zászlóaljokban szervezték, majd hamarosan (1918 februárjában) megkezdődött Észak-Olaszországba szállításuk. 1918. április 8. és 12. között Rómában került sor az Osztrák-Magyar Monarchia „elnyomott” nemzetiségeinek kongresszusára, Sonnino azonban még ekkor sem támogatta egy Monarchián kívüli önálló nemzetállamokat. Az antanttal való szolidaritás jegyében azonban Orlando miniszterelnök titkos konvenciót írt alá az olaszországi csehszlovák légióról. Ennek részét képezte, hogy az alakulatok az olasz hadsereg alárendeltségében a jövőben csehszlovák állam katonai erejeként katonai kiképzést kap. A megállapodás kimondta, hogy az alakulat tagjai olasz fegyvereket és egyenruhát kapnak, valamint ugyanolyan ellátást és illetményt, mint az olasz katonák. A szerződés rögzítette azt is, hogy az olasz állam mint visszatérítendő támogatást adja. A kiképzés bázisának Folignano-t jelölték ki. A fegyverletétel követő példátlan fejtelenség a csehszlovák nemzetiségű katonákat In: nagyhaboru.blog.hu. A Csehszlovák Légió Olaszországban. Kókay László olaszországi naplójának 25. része.

28.144 fő volt (ebből szlovák mindössze 18 fő). A cseh-szlovák nemzetiségű hadifoglyokat már 1917-ben egy táborban (részletesebben: Hadifogolytáborok) gyűjtötték össze az olasz hatóságok. Itt 39 fabarakk állt kizárólag a cseh-szlovák hadifoglyok rendelkezésére, kantinnal, kórházzal és egészségügyi személyzettel. A nemzeti légió megszervezése nem jelentette azt, hogy minden cseh származású hadifogly egyértelműen állást foglalt volna a Monarchia ellen, bár a statisztika azt mutatja, hogy nagy részük támogatta: mindössze 6.164-en választották a Monarchiát.

A cseh-szlovákokon kívül a románoknak és a lengyeleknek volt lehetősége önálló nemzeti légiót létrehozni. A román hadifoglyok létszáma 4.522 fő (3.422 és 1.100), míg nemzetiségi légiójuké 15.621 fő volt. A délszlávok (szlovénok, illetve horvátok) helyzete kissé eltért a fent említett nemzetiségektől, a Dalmácia megszerzéséért vívott politikai csaták miatt a szerb és az olasz kormány között feszültté vált a viszony. A szerb kormány kérte a magukat dél-szlávnak, jugoszlávnak valló hadifoglyok azonnali hazaengedését, de az olaszok csak azokat engedték el, akik nem a vitatott területekről származtak. A területi vita végére végül 1919. december 27-én tettek pontot a felek, így a hadifoglyok is hazaindulhattak, tengeri úton: Ancona – Ragusa vagy Bari – Ragusa útvonalon.¹⁴⁷ A lengyelek – a dél-szláv nemzetiségűekhez hasonlóan területi vita miatt, Galícia felosztásán még folytak a tárgyalások a nagyhatalmak között – szintén 1919 végén indulhattak csak haza, ők kiemelt bánásmódot csak ebben az időszakban „érdemeltek” ki. 1919 júniusában még mindig körülbelül 24.000 lengyel nemzetiségű hadifoglyot tartott nyilván az olasz hadifogolyiroda.

Külön szót érdemel az olasz hadifoglyok sorsa Olaszországban, a Monarchia seregében ugyanis körülbelül 60.000 trentói harcolt. Közülük mindössze ezren választották Olaszországot.

¹⁴⁷ Tortato, 152. o.

Hadifogolytáborok

Hadifogolytáborok világszerte

A háború alatt a világ majd minden táján hadifogolytáborokat hoztak létre: az egyesült államokbeli Utahtól kezdve az írországi Templemore-ig, Szibériától Japánig, ahol német katonákat tartottak fogva, miután a kínai Csingcsao elesett. Olyan országok léptek be a háborúba, melyek számos kolóniával, gyarmattal rendelkeztek. A hadifoglyok így néhány esetben távoli kontinenseken töltötték a hadifogság keserves éveit. Franciaország például 1915-ben Marokkóban, Tunéziában és Algériában hozott létre hadifogolytáborokat német katonák internálására. Nagy-Britannia Palesztina területére szállította a török hadifoglyokat, német civileket pedig mind Afrika, mind India területére deportált.¹⁴⁸ A Monarchia, illetve Németország területén is létesültek hadifogolytáborok. Németországban a legnagyobbaknak Mauthausen, Theresienstadt, Rastatt és Celle számítottak, míg Magyarországon Ostfiasszonyfán, Somorján, Kenyérmezőn (Esztergom), Zsolnán helyeztek el orosz és olasz hadifoglyokat.¹⁴⁹ Ezek a táborok kezdetben mindenütt már meglévő épületekben – használaton kívüli várkastélyokban, kaszárnyákban, kolostorokban, átalakított szállodákban - kerültek kialakításra. Mindezen intézkedések azt szolgálták, hogy a hadifoglyok a harci eseményektől fizikailag a lehető legmesszebb kerüljenek, biztosítva ezzel a szökés megakadályozását, és egyúttal azt, hogy a foglyok ne térhessenek vissza a harctérre. A táborok néha szélsőséges alkalmazkodást követeltek meg a foglyoktól: más hőmérsékleti viszonyokhoz, a korábbiakban megszokottól teljesen eltérő táplálkozáshoz kellett hozzászokniuk.

Európán belül is szélsőséges időjárási és természeti viszonyok határozták meg a rabok életét: Szibéria hidege, illetve a szicíliai és dobrudzsai nyarak forrósága egyaránt szélsőséges alkalmazkodást kívánt a hadifoglyoktól. A nemzetközi sajtó figyelme már akkor is meghatározónak számított: a megfigyelők gyakrabban látogatták az olasz táborokat, mint a messze fekvő, nehezen megközelíthető szibériai vagy moldovai létesítményeket, így az itt raboskodó hadifoglyok sorsa is inkább került előtérbe, mint a távoli táborok lakóié.¹⁵⁰ Közös

¹⁴⁸ Gorgolini, XVIII. o.

¹⁴⁹

http://nagyhaboru.blog.hu/2015/11/21/hadifoglyok_az_osztrak_magyar_monarchia_teruleten_az_elso_vilaghaboru_idejen, térkép Ld: Függelék

¹⁵⁰ Az 1918. évi élénk tiltakozások hatására a semleges Spanyolország és a genfi központú Vöröskereszt számos látogatást szervezett különböző hadifogolytáborokba. Ilyen látogatás volt például a Vöröskereszt

vonásuk volt azonban, hogy a fogolytáborok civilek számára elzártak maradtak a háború végéig, látogatásuk kizárólag a nemzetközi delegációk (pl. Nemzetközi Vöröskereszt), illetve a semleges államok (Spanyolország, Vatikán, Máltai Lovagrend) számára volt lehetséges, a helyi hadügyminisztérium, illetve adminisztráció engedélyének birtokában. A külvilágtól való elzártság miatt a táborok belső életéről szóló részletes tájékoztatások is meglehetősen hiányosan maradtak fenn. Számos hadviselő országban a nagy létszámú hadifogoly számára új táborokat kellett létrehozni. Németország 1914-ben nagylétszámú hadifoglyot ejtett a keleti fronton, sok embert sátrakban, nagyon szerény körülmények között tudtak csak elhelyezni. További nehézségeket okozott a higiéniai ellátás elégtelen volta is. Egy emiatt kialakuló járvány viszont az egész hátszág stabilitását veszélyeztette volna. Ebből a félelemből, illetve a szükség-szülte minimális színvonalú ellátásból származott a gondatlanság-modernizáció paradoxona, vagyis egy minimális elvárásoknak sem megfelelő helyzetből számos helyen a kor legmodernebb technikai újításait is magába foglaló táborokat hoztak létre, mosodával, WC-kel, egészségügyi blokkal, zuhanyzókkal. Kötelezővé tették a tífusz elleni oltást. Jól működő postaszolgálatot biztosítottak.¹⁵¹ Összesítve, a technológiai újítások, a városiasodás és a fejlettebb logisztika sokat lendített a hadifogoly-táborok szerkezeti felépítésén. Ezek a nagy, sok embernek otthont adó táborok hamarosan kisebb egységekre bomlottak. A hadifoglyokat ugyanis kisebb létszámú úgynevezett munkakommandókba szervezték, és szállásukat sok esetben a munkavégzés helyszínére, illetve ahhoz közel szervezték meg. A táborok helyszínének kiválasztását alapvetően befolyásolta a vasúti összeköttetés, a hadifoglyokat ugyanis túlnyomórészt vasúton szállították.¹⁵²

Fontos kiemelni, hogy a táborokba nem csupán a fronton fogságba esett katonákat zártak. Mint azt a Franciaországban az első világháborút túlélő Kuncz Aladár példája mutatja, a hadba lépő országa területén tartózkodó, immár az ellenségesnek számító országok (ebben az esetben magyar, német és osztrák, illetve mindazok, akik ilyen nemzetiségű felmenővel rendelkeztek) állampolgárait is összegyűjtötték. Olaszország esetében a határ menti zónából a megbízhatatlannak ítélt olasz állampolgárokat is fogságba vetették.¹⁵³

igazgatóhelyetteséé, Prof. Adolphe D’Espine-é is, aki személyesen Frascara szenátort, mint a Vöröskereszt hadifoglyokkal foglalkozó Bizottságának elnökét kereste fel, személyes támogatását kérve. D’Espine-t elsősorban a frontvonalhoz közel eső táborok állapota érdekelte. In: MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto 1915-1918. B. 347.

¹⁵¹ Jones, 278. o.

¹⁵² Uo., 279. o.

¹⁵³ Az olasz civilek életére vonatkozóan: Fabi, 311-359. o.

Hadifoglytáborok létesítése Olaszországban

A hadifoglyok elhelyezéséről, ellátásáról a már többször idézett IV. hágai konferencia rendelkezett részletesen,¹⁵⁴ bár a foglyok elhelyezésének részleteire vonatkozóan az egyes országok saját hatáskörükön belül intézkedhettek.¹⁵⁵ Az olasz-osztrák-magyar fronton váratlanul eszkalálódó helyzet miatt az olasz katonai főparancsnokság gyors megoldásként használaton kívüli régi épületeket jelölt ki¹⁵⁶ - ez a szisztéma más országok esetében is működött, -¹⁵⁷ és ezzel egy időben parancsot adott nagyobb létszámú fogoly elhelyezésére alkalmas táborok létesítésére is. Bár hadifoglyok elszállásolására egész Itália területén jelöltek ki épületeket, az eredeti célnak nagyon kevés felelt meg. A kialakult rendszert 1918-ban újraszervezték és átalakították, főként a vittorio venetói győzelem és a fegyverszünet életbelépését követően megnőtt hadifogly-létszám miatt vált ez a lépés szükségessé.¹⁵⁸

A háború kitörésétől kezdődően Olaszország területén összesen 83 településen jelöltek ki hadifoglyok elhelyezésére régi épületeket, illetve hoztak létre új táborot, ezek részletes listáját a Függelékben közlöm. Az olasz katonai főparancsnokság javasolta, hogy minden hadsereg hatáskörébe rendeljenek egy vagy akár több helyiséget is, mely a harcoktól megfelelő távolságra helyezkedik el. Ezekben a helyiségekben gyűjtőtáborokat hoztak létre, ahová a frontról a hadtest az általa fogságba ejtett katonákat elszállította:

1. hadseregtest (Torino) alá tartozott Exilles, Luserna S. Giovanni, Moncenisio, Pinerola, Venaria Reale, Torino katonai kórház, Novara.
2. hadseregtest (Alessandria): Alessandria (ez volt az első hadifoglytábor), Alessandria katonai kórház, Casale Monferrato, Castel Rocchero, Frinco d'Asti, Fossano, Gavi, Stazzano, Vigevano, Voltaggio, Arquata Scrivia, Rigoroso, Pavia katonai kórház, Savigliano.
3. hadseregtest (Milano): nincs kijelölt tábor.

¹⁵⁴ 5. cikk: „A hadifoglyok valamely városba, várba, táborba, vagy bármely helyre internálhatók azzal a kötelezettséggel, hogy onnan bizonyos határokon túl ne távozzanak; elzárni őket csakis mellőzhetetlen biztonsági szempontokból lehet s csakis addig, amíg fennállnak azok a körülmények, amelyek ezt a rendszabályt szükségessé teszik.” In: Hadifogly magyarok története, 48. o.

¹⁵⁵ A katonai főparancsnokság 125.sz. körlevele, 1915. május 30-i dátummal. Tárgy: „A hadifoglyok összegyűjtéséről, elhelyezéséről és internálásról szóló ideiglenes rendelkezések”. In: AUSSME, F-11, 127. sz.gy.6.

¹⁵⁶ Pistoianban Santa Barbara középkori erődjébe zárták a hadifoglyokat, Novaraban a Sforza kastélyba.

¹⁵⁷ „A várépületben minden régi, ódon volt. A záruk nyikorogtak, rozsdától vöröslöttek. Ajtókat, ablakokat nem lehetett bezárni.” In: Kuncz, 116. o.

¹⁵⁸ Procacci, 222. o.

4. hadseregtest (Genova): Cortemaggiore, Casalmaggiore, Finalmarina, Genova, Pizzighettone, Scandiano, Taggia, Parma katonai kórház, Piacenza és Cremona katonai börtönök, Cogoletto Manicomio.
5. hadseregtest (Verona): Borgoforte.
6. hadseregtest (Bologna): Carpi, Cento, Cesena, Bologna, Ferrara és Rovigo katonai kórház.
7. hadseregtest (Ancona): Avezzano, Aquila, Bucchianico, Cittaducale, Fonte d'Amore, Sulmona, Servigliano, Urbania, Sulmona katonai kórház.
8. hadseregtest (Firenze): Bibbiano, Bibbiena, Capraia, Castel di Trebbio, Firenze, Pianosa, Porto Ercole, Ribolla, San Gimignano, Volterra, Firenze katonai kórház.
9. hadseregtest (Róma): Asinara, Cassino, Orvieto, Montenarba, Róma katonai kórház.
10. hadseregtest (Nápoly): Casamaggiore, Campagna, Padula (Vallodiano), Santa Maria Capua Vetere, Sala Consiliana, Caserta - Santa Maria Capua Vetere - Nápoly katonai kórház, Nápoly katonai börtön, Aversa Manicomio, Santa Maria Capua Vetere tiszti tábor.
11. hadseregtest (Bari): Altamura, Barile, Bitetto, Castellana, Conversano, Matera, Melfi, Muro Lucano, Ostuni, Venosa, Potenza, Bari katonai börtön.
12. hadseregtest (Palermo): Adernó, Balestrate, Catania Ursino kastély, Catania Picanello, Carini, Cefalú, Favara, Monreale, Marsala, Milazzo, Misterbianco, Noto, Paternó, Pozzallo, Piazza Armerina, Stilo, S. Giovanni La Punta, Sciacca, Trapani, Terrasini, Palermo katonai börtön, Vittoria.
13. hadseregtest (Rodi): -¹⁵⁹

Amíg a hadifogoly az őt fogságba ejtő hadseregtestnek a felügyelete alatt áll, felette a hadtest érvényben levő adminisztratív és rendeleti szabálya érvényesül,¹⁶⁰ bár adminisztratív szempontból már az Ufficio Ordinamento e Mobilitazione („Rendezési és Mobilizációs iroda”) alá tartozott. A hadifoglyok létszámát napi szinten este 6 óráig telefonon jelentették a

¹⁵⁹ Térkép a Képek mellékletben. A hadifogolyiroda vezetőjének, Spingardinak a 212. sz. körlevele a hadbiztosságnak címezve, (1917. január 3.) AUSSME, F-11, 127./6. Ugyanebben a körlevélben értesíti az illetékeseket, hogy Avezzano és Cassino táborainak kapacitását növelni kell. Vittoria, Isernia és Sora táborának kapacitását is emelni akarták.

¹⁶⁰ A hadifoglyot ejtő hadseregtest felelős volt a hadifoglyok biztonságát, felügyeletét és a gyűjtőtáborba való elkísérését garantálni. Az utat az adott hadseregtest katonái biztosították. A gyűjtőtáborban már a kirendelt csendőrök látták el a felügyeletet. AUSSME, F-11, Racc. 125.

hadseregtestek a központi irodának.¹⁶¹ A hadifoglyokat a gyűjtőtáborokból a véglegesnek kijelölt hadifogolytáborba elsősorban vonaton, a fegyveres hadbiztosság által kijelölt útvonalon szállították – ritkább esetben hajón (ez azonban már másik központi szerv felügyelete alá, az általános hadbiztosság hatáskörébe tartozott) is történhetett, de erre vonatkozó konkrét esettel kutatásaim során nem találkoztam.

A főparancsnokságon belül az általános hadbiztosság osztotta be a hadifoglyokat a számukra véglegesként kijelölt hadifogolytáborokba. Amint a hadifogoly elérte a véglegesnek kijelölt tábort a megfelelő hadseregtest felügyelete alatt, a katonai információs iroda munkatársai részletesen kikérdezték. A kikérdezés eredményét a katonasághoz tartozó hadifogolyirodának küldték el két példányban. A tábori rendet felügyelő katonákon, illetve csendőrökön kívül csupán az információs iroda munkatársai állhattak direkt kapcsolatban a hadifoglyokkal.

A hadifogolytáborok általában néhány száz hadifogolytól (ezeket elsősorban a régi épületek adta méretek határozták meg) egészen több tízezer fogoly elszállásolására voltak alkalmasak (Avezzano, Sulmona, Padula, Asinara, de elméletben Vittoria is, ezek új építésű, fabarakkból vagy sátorokból álló táborok voltak).¹⁶²Ezek a nagy, sokszor „egynemű” városként működő táborok természetesen a helyi lakosság érdeklődését is felkeltették. Sok helyütt képeslap-fotókat osztottak a civileknek, melyek a tábor belső életét ábrázolták.

Mint arra „A hadifoglyok létszáma és nemzetiségi összetétele” című fejezetben részletesen is kitértem, 1917. januári adatok szerint 79.978 hadifogoly volt az olasz királyság területén szétszórta hadifogolytáborokban. A vittorio venetói csatában, majd az azt követő zűrzavaros időszakban foságra esett hadifoglyok magas létszáma miatt a korábban kialakított rendszer működésképtelenné vált: a táborok szűkösnek bizonyultak, számos helyen vészhelyzetet okozva. Emiatt a meglévő táborokon kívül az olasz katonai főparancsnokság véleménye szerint indokoltá vált volna két új, nagy létszámú hadifogoly befogadására tervezett hadifogolytábor létesítése: egyenként 15 ezer főre tervezték, Gallarate (Milanó) és Montichiari (Brescia) területén. További tervek közt szerepelt egy Adriához közel létesítendő tábor, amit 60.000 férőhellyel terveztek. Ennek előnyét a vízi úton történő olcsó és könnyű szállítás indokolta.¹⁶³Ezek a tervek azonban már nem valósultak meg. A hadifoglyok nagy részét újra a fronthoz közel fekvő, elnéptelenedett területekre szállították, és az olasz állam az újjáépítési

¹⁶¹ AUSSME, F-11, Racc. 125.

¹⁶² A háború első olaszországi táborát Alessandriában hozták létre. AUSSME, F-11, Racc. 125.

¹⁶³ AUSSME, F-11, Racc. 125.

munkálatoknál hasznosította a munkaerejüket.¹⁶⁴ 1918. november 4. után a magyar hadifoglyokat még mindig a fronttól távol eső területekre, elsősorban három fő táborhelyre szállították: Cassinoba, Asinarara és Termini Imerese-re.¹⁶⁵

A régi épületekben sebtében kialakított táborok adta szűkös lehetőségek miatt (számos panasz érkezett, miszerint az ablakon nem volt üveg, patkányok, egerek mászkáltak, nedves, dohos helyiségekben aludtak, melyeket nem lehetett fűteni) a hadifoglyok sokszor kerültek nehéz körülmények közé, ezért az osztrák-magyar kormány 1917-től rendszeresen tiltakozását fejezte ki az olaszkormány felé a hadifoglyok nyomorúságos állapota miatt.¹⁶⁶ Ezek a hivatalos panaszok elsősorban nem a katonák élelemellátására vonatkoztak – bár, mint azt 'A hadifoglyok mindennapjai: élelmezésük és a fűtés hiánya okozta nehézségek' című fejezetben látni fogjuk, a hadifoglyok az élelemmel sem voltak elégedettek - hanem a foglyok egészségügyi-tisztasági viszonyai miatt panaszkodtak. Ezek a panaszok megalapozottnak tűnnek, legalábbis a cenzúra által elkobzott, és a római Központi Levéltárban tárolt levelek is alátámasztják jogos voltukat.¹⁶⁷ A háború utolsó évében az olasz külügyminisztériumhoz eljuttatott hivatalos panaszok tovább sűrűsödtek.¹⁶⁸

A táborok kijelölése során elsődleges szempont volt annak felmérése, hogy minimális létszámú csendőrség felügyelete alatt a közrendet fenn tudják tartani. A létesítményt a hadifoglyok létszámától függően változó létszámú csendőrség ellenőrizte, egy-egy nagyobb tiszti tábor őrzését 140-150 ór látta el. Általában 200 fős hadifoglytáborig a létszám 5%-át írták elő a csendőrség létszámára, 200 fő felett 10%-át. A nagyobb legénységi táborokban ennél magasabb létszámú őrszemélyzetet rendeltek ki, néha akár ezernél több volt az örök száma. Volt olyan legénységi tábor is, ahol 1.000-nél is több ór ügyelt a hadifoglyokra.¹⁶⁹ Elfogadott volt azonban az a gyakorlat, hogy amennyiben az internálás helye közelebb esett a harcvonalhoz, vagy féltve őrzött fontos katonai objektumokhoz (pl. lőszergyár, fő vasútvonal), a felügyelő személyzet létszáma nagyobb volt, a tábor pedig szöges dróttal kerítették be.

A táborokban a katonaságnál uralkodó szigorú hierarchiát követték. A tábor élén általában egy törzstiszt – néha tábornok – állt parancsnokként. 200 hadifoglyonként egy tiszt

¹⁶⁴ Hadifoglyok építették a San Lorenzo in Banale és Molveno közötti utat is

¹⁶⁵ AUSSME, F-11, Racc. 125.

¹⁶⁶ A Monarchia 1917-től kezdődően folyamatosan felszólalt az olaszországi osztrák-magyar hadifoglyok szerinte tarthatatlan helyzete miatt. Az olasz fél azonban arra hivatkozott, hogy az olasz hadifoglyok még sanyarúbb körülmények között élnek. In: Procacci, 221. o.

¹⁶⁷ PC, 19.4.6.2/19.4.6.20

¹⁶⁸ AUSSME, F-11, Racc. 115/3

¹⁶⁹ Hadifogly magyarok története, 224. o.

irányította a tábort, 500 hadifoglyonként újabb tisztet rendeltek ki mellé.¹⁷⁰ A parancsnokok személye általában meghatározta a tábor minőségét: egy-egy emberségesebb táborvezető elviselhetőbbé tudta tenni a foglyok életét, míg mások éppen megnehezítették a világtól elzárt hónapokat, éveket. A második verziót a piazza armerinai tisztí tábor vezetője foglalta össze frappánsan: „Olaszország királya Rómában van. Én viszont itt Piazza Armerinában vagyok főhadnagy.”¹⁷¹ Az olasz tisztekkel való érintkezés elvben csak tolmács útján történhetett. Ezt a rendelkezést azonban számos alkalommal áthágták. A személyes kapcsolatépítésre példa Alessandro di Sabato orvos esete a cittaducale-i táborban, aki annyira összebarátkozott a fogoly tisztekkel, hogy emberséges bánásmódjáért Mátray Lajos¹⁷² népfelkelő főhadnagy, a Képzőművészeti Főiskola tanára, elkészítette domborművű képét. A domborművet ünnepélyes keretek között, a fogolytábor összes tisztje nevében adták át.

A háború során figyeltek a tisztek és közlegények elkülönítésére, de egyre inkább előtérbe került a nemzetiségi megkülönböztetés is. A tisztek megkülönböztetett elbánásban részesültek, hétköznapi életüket a „Hadifoglyok munkában”, illetve a „*Hétköznapi élet a hadifogolytáborokban*” című fejezetekben részletesen ismertetem.

¹⁷⁰ Tortato, 44. o.

¹⁷¹ Hadifogoly magyarok története, 224. o.

¹⁷² Mátray Lajos (1875 – 1945): 1900-tól az Iparművészeti Főiskola tanára, 1914-től népfelkelő hadnagy, 1915 nyarán szerb hadifogságba esik. 58 napos menet után a szerbek az albán Fieri-ben átadták az olasz csapatoknak. A fogságból 1919 szeptemberében szabadul. Hazatérése után újra a főiskola tanára, egészen nyugdíjazásáig. In: Wikipedia (letöltés: 2016. május 15.)

Észak-Olaszországban berendezett hadifogolytáborok jellemzői

Forte Begato (Genova, Ligúria)

A genovai középkori erődrendszerben több kaszárnyát, amely eredetileg olasz katonák elszállásolására szolgált, alakították át hadifoglyok elhelyezésére alkalmas táborrá. Az egyik ilyen erőd *Forte Begato*.

3. ábra: Forte Begato erődje

Ez az erőd megfelelt a főparancsnokság által emelt kritériumoknak: a klíma télen is kellemes volt, és csak nagy ritkán fordult az időjárás hidegre. A hadifoglyok egy kisebb részét az erőd egy elkerített részében helyezték el, nagyobb részüket pedig cseréptetővel fedett fabarakkokban. Minden hadifoglynak saját ágya volt, ami egy deszkára helyezett szalmazsákot jelentett, a zsákok mellé három pléd járt.¹⁷³ A hadifoglyok rendelkezésére állt egy közös zuhanyzó is.¹⁷⁴ A hadifoglyok egészségük megőrzésének érdekében sétákat is tehettek a városban: a Via Cesare Cabella-tól egészen a Piazza Maninig mehettek. A hadifoglyok egy része a környék újrafásítási munkáiban vett részt.¹⁷⁵ Rendszerint egy orvos látta el a táborokban az egészségügyi feladatokat, Forte Begato-ba azonban két orvost is kineveztek, az egyik mindig kapitányi rangban szolgált. A leginkább maláriaveszélyesnek minősülő május-júniusi időszakban három hadiorvost is áthelyeztek a táborba. 1919. május-júniusában a táborra is utolérte a spanyolnátha néven ismert járvány. Ugyanezen év novemberéig azonban a

¹⁷³ MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna, 1862-1918, B. 347

¹⁷⁴ MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna, 1862-1938. B. 347

¹⁷⁵ https://it.wikipedia.org/wiki/Forte_Begato (letöltés: 2017. szeptember 30.)

hadifoglyok nagy része már hazaindult, kivéve azokat, akik egészségügyi állapotuk miatt a hosszú útra nem voltak alkalmasak. Az élelmezésre vonatkozóan is maradtak fent adatok 1918. július 1-i időponttal: a hadifoglyok a nem frontvonalon szolgálatot teljesítő olasz katonákkal megegyező mennyiségű napi élelmiszeradagot kaptak, naponta kétszer, a következők szerint: 120 gramm tészta vagy 100 gramm rizs, 150 gramm fagyasztott marhahús, hetente kétszer, illetve hetente egyszer hús. Ehhez 50 gramm szárított hüvelyes járt, és 40 gramm köret, 500 gramm kenyérral. Reggelente, fél órával az ébresztő után, 10 gramm kávé osztottak ki, 15 gramm cukorral. Áprilisig marhahúst hetente csak egyszer osztottak, hetente kétszer pedig 150 gramm tőkehalat, vagy 100 gramm sózott halat. A maláriás betegek az egészséges hadifoglyoknál nagyobb adagot kaptak: 120 gramm burgonyát és 70 gramm tésztát, vagy 200 gramm zöldséget. 1919. április 1-ig a napi kenyéradag 400 gramm volt a munkára kötelezettek foglyoknak és a maláriás betegeknek, 250 gramm pedig a többi hadifogolyoknak.¹⁷⁶ A Magyar Külügyminisztérium 1919 őszén hivatalos feljegyzést juttatott el az olasz Hadügyminisztériumhoz, melyben a Forte Begatoban fogva tartott magyar katonák helyzetének siralmasságát kérte számon az olasz félen. Az 1919. november 20-án kelt válaszban az olaszok arról tájékoztatták a magyar felet, hogy a hadifoglyok nagy részét már hazaküldték, csak az utazásra egészségügyi okokból nem alkalmas katonák maradtak az erődben.¹⁷⁷

¹⁷⁶ MAE, Archivio Politici/di Gabinetto, 1915-1918, B. 370

¹⁷⁷ „a hat Genova környéki táborban 1694 tiszt, 134 altiszt és 30.156 közkatona van, nem pedig 80.000.... a napi ellátás megfelelő és az egész Királyság területén ugyanolyan az összes hadifogoly számára, minősége pedig megegyezik az olasz katonáéval. Az egészségügy állapota megfelelő, a februári spanyolnátha járványtól eltekintve, a halálozási arány nem magasabb köztük, mint a civilek közt. Az észak-olasz táborokban a szállás nem hagy semmi kívetni valót. Folyó év áprilisában doktor Dobay Dobó, a magyar Vöröskereszt tagjaként meglátogatott két genovai tábor, és feljegyzésében ezt írta: A legnagyobb örömmel jelentem, hogy rendben levőnek találtam mindkét tábor, mindkét helyen nagyon kedvező a hadifoglyok helyzete, a tisztek az elvárható legnagyobb támogatással fordulnak a közlegények felé. A hadifoglyok fejadagjának része a krumpli és a kenyér mellé hetente háromszor a hús is.” 1919. május 15. Az olasz hadügyminisztérium vizsgálatának eredménye a magyar részről felmerülő vádakra. In: MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 370.

Forte Sperone (Genova, Ligúria)

A másik genovai táborn az 1633-ban befejezett Forte Sperone-ban alakították ki tiszték számára.

4. ábra: Forte Sperone ódon épülete

A hely kiválasztása szintén megfelelt a klímára vonatkozó elvárásoknak, bár télen a nedvesség miatt az összes szobában kályhákat helyeztek el.¹⁷⁸ Hivatalos iratok alapján az erődbe bevezették a folyóvizet, és zuhanyzókat is építettek. A foglyok rendelkezésére bocsátott havi szappanadag 300 gram volt, melyet három részletben osztottak ki. A fürdőt a hadifoglyok turnusokban használhatták, ami a tábor legmagasabb százaléku kihasználtsága alatt (3.000 fő) azt jelentette, hogy minden hadifogly tíznaponta jutott a zuhany alá.¹⁷⁹ Ami a tábor egészségügyi részét illeti, az olasz Külügyminisztérium fennmaradt dokumentumai alapján a magyar nemzetiségűek közül összesen kilencen szorultak orvosi ellátásra (heten maláriás tünetek miatt, egy tuberkolózissal, illetve egy másik vérhassal), és 180-at utaltak kórházi kezelésre. A táborban fogva tartott magyar hadifoglyok létszáma 1919-ben a következőképpen alakult:

március	12.481
április	6.712
május	4.909
június	5.205
július	7.991
augusztus	23.502
szeptember	61.299
október	16.471

3. táblázat: ¹⁸⁰

¹⁷⁸ MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna 1862-1938, B. 347.

¹⁷⁹ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918, B. 370

¹⁸⁰ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918, B. 370

A Vöröskereszt látogatásaihoz az olasz hatóságok elsősorban ezt a két genovai erődöt ajánlották „referenciatáborokként”.¹⁸¹ A nemzetközi Vöröskereszt képviselőjében De Courten báró Forte Sperone-ban tett látogatásáról készített feljegyzésében, melyet az olasz Hadügyminisztériumnak és a Külügyminisztériumnak is eljuttatott, hangsúlyozza, hogy a tábor megfelelő színvonalú. A Hadügyminisztérium külön hangsúlyozza, hogy a báró szerint az olasz fogolytáborokban messzemenően kedvezőbb körülményeket biztosítanak a hadifoglyoknak, mint más hadviselő országok táboraiban. A feljegyzésben emlékeztetnek arra, hogy a Vöröskereszt is pozitívan nyilatkozott a genovai táborról, sőt, egy osztrák-magyar delegáció is elégedettségének adott hangot. A bizottság elnöke javaslatokat tett a tábor további minőségi javítására: szerinte mindössze egyetlen olyan terem található a régi erődben, mely nem feltétlenül alkalmas a foglyok elszállásolására a nedvesség miatt, ezt helyettesíteni kellene egy másikkal.¹⁸² A táborról szóló pozitív képet árnyalja, hogy egy magyar nemzetiségű ex-hadifogoly feljelentése nyomán vizsgálatot indítottak az olasz hatóságok a táborban¹⁸³ (az ügyet kiobbantó eredeti levelet már nem sikerült fellelni az olasz levéltárakban). Az ügyben (1917 júniusa) a spanyol nagykövetség is hivatalos feljegyzésben tiltakozott a Genovában embertelen körülmények között fogvatartott hadifoglyok miatt az olasz Külügyminisztériumnál. Külön kiemelik a kiszabott büntetések túlzott mértékét.¹⁸⁴ A levél nyomán keletkezett hivatalos beszámoló kiemeli, hogy a hadifoglyok látványa már a helyi lakosság sajnálatát is kiváltja. A levelet Ernest Ludwig szignálta, aki a magyar Vöröskereszt svájci missziójának vezetője volt. Ő többek közt arra kérte a Nemzetközi Vöröskereszt elnökét, hogy az emberi jogok minimális betartásáért járjon közbe az olasz kormánynál.¹⁸⁵ A belső vizsgálat eredményeként azonban az olaszok minden vádat visszautasítottak.

Két további genovai erődöt, Puint és a Due Fratelli-t is hadifoglyok elszállásolására alakították át, szerepük azonban kisebb jelentőségű volt, 1917-re mindkét tábort fel is számolták. Ebben az évben már olasz csapatok állomásoztak az erődökbe.¹⁸⁶

¹⁸¹ A legtöbb táborról érkeztek panaszok, elsősorban az emberiség alapvető elemeinek betartását kérték számon az olaszokon, mint azt az olasz Hadügyminisztérium is jelezte az olasz Külügyminisztérium felé 1917. június 28-án kelt táviratában. MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918., B. 347 / 353.

¹⁸² MAE, Arch. Pol. Ord. e di Gabinetto. 1915-1918., B. 347

¹⁸³ Valószínűleg a fent említett ügy nyomán indult kivizsgálás részeként az olasz hatóságok pozitív ellenpéldákat is igyekeztek felmutatni: „összegyűjtötték azoknak a hadifoglyoknak a véleményét is, akik tagadják, hogy az olasz csendőrök részéről bármilyen atrocitás érte volna őket.” MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918. B. 370.

¹⁸⁴ AUSSME, F-11, 115./3

¹⁸⁵ MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna 1862-1938, B. 347.

¹⁸⁶ MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna 1862-1938, B. 347.

Nagyobb járvány, súlyosabb egészségügyi probléma nem merült fel a táborok működése során. Ezt támasztja alá az alábbi hivatalos statisztika: 1916-ban az összes hadifogolyra jutó megbetegedés tisztek között 1,75%, a közkatonák között pedig 0,65% volt. A halottak aránya tisztek között 0%, közkatonák között pedig 0,32%. 1917-ben hasonló az arány: a megbetegedett tisztek aránya 1,428%, közkatonáké 0,625%, a halottak aránya a tisztek között újfent 0%, közkatonák között pedig 0,12%.¹⁸⁷

Avezzano (L'Aquila, Abruzzo)

A közép-olasz Abruzzóban található Avezzano az első világháború egyik legnagyobb olaszországi hadifogolytáborává nőtte ki magát. 1916-ban kezdődtek meg az építkezések – új építésű táborról van szó-, az egy évvel korábbi földrengés következtében elpusztul városban (1915 januárjában egy erős földrengés következtében a város épületeinek nagy része elpusztult) épült. Felépítése az újonnan épülő hadifogolytáborok tipikus példája: nagy alapterületen elterülő (33 hektár volt), 15.000 hadifogoly befogadására képes tábor, fabarakkokkal (40.000 négyzetméternyi épület), ahol csaknem 1000 ór felügyelte a biztonságot.¹⁸⁸ A területet 4 szektorra osztották a jobb átláthatóság kedvéért.

Egyéb észak-olasz táborok

Az alessandriai tábornak helyet adó citadellát Giuseppe Bertoli építette 1726 és 1728 között, a világháború alatt ez lett az első működő hadifogolytábor. Számos kritika érte azonban a tábor vezetését, mely kritikákra a hadtest vezetősége a következőként reagált: „a hadifoglyok egészsége kielégítő, mindig is az volt. Az előforduló halálesetek mindig korábbi sérülések miatt következtek be. Fertőző betegségben senki sem halt meg, tuberkolózis szintén ritkán fordul elő”.

Az Alessendriához közeli Vigevanóban (kisváros Lombardia tartományban) létrehozott új hadifogolytábor (a tábor létrehozásának dátuma nem áll rendelkezésemre) a korabeli olasz források szerint megfelelt az elvárásoknak: nagy, tágas és világos szobák, kényelmes ágyak, elektromos áram, illetve fürdőszobák álltak a foglyok rendelkezésére, továbbá az ételmezésre

¹⁸⁷ MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna 1862-1938, B. 347.

¹⁸⁸ AUSSME, F-11, racc. 125.

sem lehetett panasz. Rendszeresítettek egy kantint is, ahol olcsón lehetett borhoz, sörhöz, dohányáruhoz, szalámihoz és gyümölcsökhöz jutni, megfelelő áron. Az itt fogva tartottak létszámára, illetve nemzetiségére nem találtam dokumentumokat. Egy bizonyos Nagy János nevű magyar hadifogoly családjának küldött beszámolója fennmaradt, ebben a tábor pozitív megítélésének ad hangot. A magyar katona kiemelte, hogy az alsóneműt hetente cserélték, akiknek pedig már nem volt, azok ajándékba kaptak az olasz államkincstártól.¹⁸⁹ 1919. november végére a hivatalos iratok tanúsága szerint már a legtöbb magyar hadifogoly elindult Magyarország felé, kivéve azokat, akik egészségügyi okokból kifolyólag az útra nem voltak alkalmasak. A tábort hamarosan teljesen fel is számolták.¹⁹⁰

A veronai San Procolo erődben¹⁹¹ szintén hadifoglyokat helyeztek el, az erről a táborról fennmaradt dokumentáció azonban meglehetősen hiányos. 1919. február 6-án 2.700 hadifoglyot tartottak nyilván. A táplálkozást megfelelőnek ítélték maguk a hadifoglyok.¹⁹² Ennek ellenére az újonnan a táborba kerülő hadifoglyokról fontosnak tartották feljegyezni, hogy nagy részük depressziós, ruházatuk meglehetősen hiányos, alkatuk pedig „kevésbé robusztus”.¹⁹³ Ez utóbbi megjegyzés a hadifoglyok testalkatára vonatkozóan annak tudható be, hogy a hadifoglyok nagy része a legfiatalabb bevonultatott korosztályból került ki. A táborparancsnok neve is fennmaradt, Germano őrnagy. Kiemelendő, hogy a helyi lakosság nem volt ellenséges a katonákkal.

A fentiekén kívül számos kisebb észak-olasz helységben alakítottak ki foglyotáborokat. Ezekről a „táborokról” azonban meglehetősen limitált a rendelkezésünkre álló dokumentáció. Castenedolóról, Brescia közelében, például tudjuk, hogy De Matteis ezredes irányítása alatt állt. Egyes katonai adatok alapján 640 hadifogly elhelyezésére volt alkalmas, 3 barakkal, mindegyiket külön tiszt felügyelte. A hadifoglyok a mezőgazdaságban, illetve a helyi szalámigyárakban dolgoztak kis csoportokba osztva. Egészségügyi helyzetükre vonatkozó adatok alapján a higiéniai előírásoknak megfeleltek a korabeli tábori viszonyok: a dokumentumok kiemelik, hogy a hadifoglyok nem bolhásak, nem tetvesek, hetente egyszer fürdenek, és mindig kapnak tiszta fehérneműt is. A trentói tábor kb. 2.700 hadifogly elhelyezésére volt alkalmas, és legalábbis egy ideig Bertini irányította. A foglyok elsősorban

¹⁸⁹ MAE, Berlino – Vienna, 1917. júl. 11., Comando Supremo

¹⁹⁰ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918, B. 370

¹⁹¹ Ironikus módon az erődöt az osztrákok építtették Veronában 1840-1841 között. Ma az első világháborúban elesett osztrák-magyar és olasz katonák sírjai találhatóak itt.

¹⁹² MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 365.

¹⁹³ AUSSME, F-11, B. 127.

pékségekben, illetve az 1. hadsereg élelmiszerraktáraiban dolgoztak és állítólag jó egészségnek örvendtek.¹⁹⁴ Fontos kiemelni, hogy az ilyen típusú munkahelyek legalább részben garanciát nyújtottak arra, hogy a foglyok elkerüljék az éhezést. 1919. február 16-án az osztrák Vöröskereszt is ellátogatott a táborba. A Veronához közeli Lugagnano szintén magyar hadifoglyoknak adott átmeneti „otthont”: 2.638 magyar nemzetiségű hadifoglyot tartottak nyilván. Elsősorban közkatonákat szállítottak ide, tisztok csak átmenetileg tartózkodtak a táborban. 1918. november 11-én kezdték átszállítani a hadifoglyokat, a legnagyobb létszáma elérte a 38.000 főt. A tábort meglehetősen hirtelen, nagy sietséggel építették, egy barakk viszont egészen biztosan a fürdőknek készült. A feljegyzések szerint rendszeresen osztottak szappant is a fürdéshez, melynek rendszerességére vonatkozó adatok nem állnak rendelkezésünkre. A tábort 1919 februárjában számolták fel végleg. A hadifoglyok ételmezésére vonatkozó adatok szerint a magas létszám miatt elsősorban száraz ételmezt kaptak, ennek részeként napi 250 gramm kenyeret.¹⁹⁵ A colle tendai táborról meglehetősen kevés információ áll rendelkezésünkre: a tábor vezetője egy Pilati nevű tiszt volt, rangjára vonatkozóan nem maradtak fent információk. Egy fennmaradt dokumentum szerint az erődben jelen levő számos asszony sok kellemetlenséget okozott.¹⁹⁶ Pizzighettone táborának neve a spanyolnátha révén merült fel, amelynek kapcsán a hadügyminisztérium igyekezett mielőbb tisztázni, hogy 12.000 foglyra mindössze 11 haláleset jutott.¹⁹⁷

Általánosságban elmondhatjuk, hogy a legtöbb táborban a hadifoglyok ellátása a minimális kívánalmaknak megfelelt: az élelmiszereellátásra 1916-ig nem volt panasz. A táborok nagy részében kantint működtettek, ahol bizonyos nem alapvető szükségleti cikket a hadifoglyok – pénzügyi helyzetüktől függően - be tudtak szerezni. A Monarchia 1917-től azonban mind sűrűbben adott hangot elégedetlenségének az osztrák-magyar hadifoglyok ellátását illetően, mivel a köztisztasági, higiéniai elvárásoknak a legtöbb tábor nem felelt meg. Ennek ellenére a nagyobb járványok – az asinarai kolerajárványon és az 1919-es spanyolnáthán kívül – elkerülték a hadifoglyokat. A tüzesetek megelőzésére megtiltották a szobákban való dohányzást, az erre vonatkozó rendelkezéseket a Monarchia csaknem minden beszélt nyelven kiadták.

¹⁹⁴ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 365

¹⁹⁵ AUSSME, F-11, Racc. 126.

¹⁹⁶ ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri, Guerra Europea. B. 98.

¹⁹⁷ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 370

Hadifogolytáborok Szicília és Szardínia szigetén

Az elsőként a frontvonalhoz közel létrehozott alessandriai tábor után, közvetlenül az első csatákkal egy időben, az olasz katonai főparancsnokság kérésére, megindult az állami tulajdonban lévő nagy alapterületű telkek felmérése és nyilvántartásba vétele, nagyobb létszámú hadifogoly befogadására alkalmas táborok létrehozása céljából. A Palermói Hadtestnek 1915-ben parancsba adták, hogy egészséges és tágas helyeket keressenek hadifogolytáborok létrehozására.¹⁹⁸ A távoli dél-olasz, illetve szicíliai táborok létrehozása mögötti elképzelés alapját a frontvonalától való nagy távolság adta, mely a szökést nehezítette (adott esetben lehetetlenné tettei, mint például Szicília, illetve Szardínia esetében), illetve ezzel párhuzamosan a felügyelő őrkök létszámának minimalizálása adta.

A háború harmadik évére, 1917-re a dél-olasz és szicíliai települések jelentős részére érkeztek hadifoglyok kisebb-nagyobb számban. A római hadtesthez tartozó Asinarára a szerb hadszíntérről szállították át az osztrák-magyar hadifoglyokat (részletesebben: Asinara és az albán kérdés). A nápolyi hadtest alá tartozott két nagy hadifogolytábor is, Santa Maria Capua Vetere (1917-es adatok szerint a foglyok összlétszáma 4.983 - csak közlegények, nincs tiszt), illetve Padula, (szintén 1917-es adatok szerint 13.074 hadifogoly). Kiemelendő továbbá Altamura, mely a bari hadtest alá tartozott (8.419 hadifogoly, 1917-es adatok). A Szicélián fogva tartott hadifoglyok összlétszáma 8.438 fő, bár az 1917-es adatok nem mutatják a vittoriai tábor kiemelkedően magas hadifogoly-létszámát, melynek maximumát 1918-ra érte el.¹⁹⁹ A dél-olaszországi táborokra vonatkozó részletesebb dokumentációt az általam kutató három levéltárban nem találtam.

Szicília területén megszervezett táborok helye és a fogvatartás viszonyai

1916 januárjára 28.806 hadifoglyot tartott hivatalosan nyilván az olasz hadifogoly iroda. Ekkora tömeg esetében már felmerült a veszélyes csoportosulások kialakulásának veszélye, illetve a járványveszély, mely negatívan befolyásolta volna a hátország egészségügyi helyzetét is. Így került előtérbe Szicília, mely a harcvonaltól a legtávolabb esett (1000 km-re), és így a

¹⁹⁸ La Perla, 420., 483.o.

¹⁹⁹ A hadifoglyok számát az Általános Főbiztosság 212. sz. körlevelében (1917. január 3.) ismertetik a hadifoglyok pontos számát. Spingardi ugyenebben a körlevelében tájékoztat arról, hogy Avezzano és Cassino táborait bővítik. Továbbá Cefalú-ban a tisztí tábor létszámának emelése is a tervek között szerepel. In: AUSSME, F-11, 127/6.

leginkább tűnt alkalmasnak arra, hogy kisebb helységeken, minimális létszámú felügyelettel megoldhassák a hadifoglyok elhelyezését. A sziget további 'előnyeihez' tartozott az, hogy szinte lehetetlen volt megszökni: nehezen járható útjain csak lassan, nagy erőfeszítések árán lehetett haladni,²⁰⁰ teherhordó állatok segítségével vagy gyalog. A szökést nehezítette az elterjedt banditizmus is.

A Szicília területére szállított hadifoglyok nagyrészt az első és a kilencedik isonzói csata között estek fogságba, így gyakorlatilag már 1915 novemberében megérkezett az első hadifogoly-transzport. A sziget kis túlzással mint a „magyarok tábora”²⁰¹ definiálható: Vittoria óriási hadifogolytáborában a nemzetiségek közül a magyarok alkották az egyik legjelentősebb népcsoportot, Piazza Armerina tiszti táborában szintén nagy számban képviseltették magukat magyarok.²⁰²

A hadifogolytáborok hálózata 1916-1917-re szinte egész Szicília területét lefedte. Elsősorban Palermó és környéke (közigazgatásilag alá tartozott Piazza Armerina, Termini Imerese, Cefalú, Marsala, Milazzo, Torrelunga, Bagheria, Sciacca, Monreale és Vittoria is), valamint a keleti part: Catania (Castel Ursino és Piconello nevű erődök), Noto, Trapani, Casini, Favara, Misterbianco, Paternó, Pozzallo, Stiló, San Giovanni la Punta, és Terrasina. 1917 végén - 1918 elején bizonyos központosítási törekvések láthatóak, aminek következtében a kisebb táborhelyeket felszámolták, és a keleti parton található helységekre szállították át a hadifoglyokat (Messina, Noto, Pozzallo, Catania, Milazzo).

A közvetlenül a front mögött található gyűjtőtáborokig (pl. Palmanova) a hadifoglyokat a fogságba ejtő egység tagjai kísérték. A gyűjtőtáborból aztán kocsin vagy vonaton, ritkább esetben tengeren, hajóval, indították útnak a hadifogoly katonákat. Amennyiben nagyobb létszámú hadifogoly szállítása egy időben vált esedékessé, úgy különvonatokat indítottak a dél-

²⁰⁰ Szicília az első világháború idején meglehetősen elmaradott térség volt mind gazdaságilag, mint társadalmilag. Ezt támasztja alá egy német hadifogoly, Hrabe visszaemlékezése is, aki a mezőgazdaság szerkezetébe nyert betekintést a munkája által: „Manapság Szicília legnagyobb területe helyi hatalmasságok – arisztokraták és gazdag földbirtokosok - kezében van, és az alkalmazottak látnak el minden munkát. A tulajdonosok a tengerparton laknak és birtokaiknak köszönhetően el tudják magukat tartani. Az összes hadifogoly, aki nekik dolgozott, akkor is, ha a nagy meleg miatt meglehetősen fárasztó volt – ugyanazon a szélességi körön vagyunk, mint Algír vagy Tunisz-, sokkal jobb helyzetben volt, mint azok, akik az agrigentói szolfátbányákban vagy az albán útépitésen dolgoznak.” In: Weiland, 38. o.

²⁰¹ <https://www.avvenire.it/agora/pagine/sicilia-il-lager-degli-ungheresi>, (letöltve: 2017. október 20.), de hasonló értelmű utalás található a <http://www.circoloculturalelagora.it/prigiiioneriaustroungariciareadellostretto.html> (letöltve: 2017. október 3.) is

²⁰² Az olasz Külügyminisztériumban fennmaradt dokumentum alátámasztja, melyben a hadügyminisztérium kérésére tájékoztatja a spanyol nagykövetséget a 38. gyalogezred fogságba esett katonáinak sorsáról: 25 tiszt a monreali táborba került, míg 19-en a piazza armerinai táborba. A közkatonák szétszórva, különböző táborokba kerültek. Olasz hadügyminisztérium az olasz Külügyminisztériumnak a spanyol nagykövetség megkeresésére. 1917. október 20., Róma. In: MAE, Ordinario e di gabinetto. B. 347.

olasz táborok felé, amennyiben csak kisebb létszámú kontingens elhelyezését kellett megoldani, úgy a menetrend szerinti járatok harmadosztályán utazhattak a foglyok. Ebben az esetben vigyáztak azonban arra, hogy a hadifoglyokat és az utasokat szállító vagonok közé egy üreset állítsanak be, hogy a fertőzés veszélyét csökkentsék, illetve a helyi lakosság ellenszenvének közvetlen kifejeződését megakadályozzák. Az út során kenyeret, szárított húst és vizet osztottak. Számos fertőtlenítési eljárást alkalmaztak, melyek részeként a foglyok megmaradt alsóneműit, papírjait, szivarpapírjait a kötelezően közbeiktatott megállóknál elégették.

Az olasz katonai hatóságok a területválasztások során fontos kritériumként kezelték az egészségügyi szempontokat: a hivatalos tájékoztatás szerint a táborhelyeknek kiválasztott helységek egészséges éghajlaton, tiszta és kényelmes környezetben találhatóak. Ilyen volt a "Botta" kaszárnya Cefalú-ban, a milazzo-i kastély, az "Isteni Gondviselés" háza Marsala-ban, a "Szt. Ferenc" kaszárnya Sciacca-ban, a "Szt. Lucia" és "Szentlélek" kaszárnyák Adernóban, a Castello Ursino Catania-ban, a cataniai érsek villája S. Giovanni La Puntában, a "Cosenz", "Szt. János" és "Fasce" kaszárnyák Piazza Armerinában, a Boldogasszony kolostor Paternóban. Újonnan épült táborok kialakítására Vittorián kívül nem került sor, elsősorban régi, katonai, egyházi tulajdonban lévő, vagy éppen már használaton kívüli épületeket alakítottak át hadifoglyok elzárására szolgáló táborokká. A hadifoglyok elsősorban a mezőgazdaságban dolgoztak, de útfelújításokon, építkezéseken is foglalkoztatták őket. Dokumentumok hivatkoznak a különböző bányákban a hadifoglyok által végzett munkáról is.

Az alábbiakban néhány hadifogly-tábor részletes bemutatásán keresztül a szicíliai hadifogságot mutatom be.

Piazza Armerina

Piazza Armerinának 1916-ban körülbelül 20.000 lakosa volt, számos műemlékkel: templomokkal, kolostorokkal, középkori lakóépületekkel. A palermói hadtest választása a táborhely kiválasztása során egy használaton kívüli, 1566-ban épült, Szentháromság nevű kolostorra esett. A tábor, ahol elsősorban tisztákat helyeztek el, részletes bemutatása, a

hétköznapi életre vonatkozó visszaemlékezések fennmaradása elsősorban két magyar hadifogolynak, Szöllősy Aladárnak és Szabó Sándornak köszönhető.²⁰³

Szabó Sándor²⁰⁴ ózdi rajztanár 1916-tól kezdődően három évet töltött a szicíliai kisvárosban. Az ő történetén keresztül közelebbi képet kaphatunk a szicíliai hadifogság hétköznapijairól. Fogságba esésük után, a bevett gyakorlatnak megfelelően, a tiszteket és a közlegényeket különválasztották, bevagonírozták és Palmanova gyűjtőtáborába szállították. Innen a foglyok egy részét, köztük Szabót is, Szicíliába indították tovább, vonaton. Társaival együtt több tábort megjártak: először Cefalúba szállították őket, majd innen Vittoriába. Vittoriából továbbszállították a hadifoglyokat Grottafaldig, ide még vonaton jutottak el, majd a hiányzó 16 km-t Piazza Armerináig gyalog tették meg, mivel a kisváros abban az időben még nem rendelkezett vasútállomással.²⁰⁵ A hosszú út során kisebb atrocitások is érték a hadifoglyokat, így emlékezik erre Szabó Sándor: “az olaszok nem voltak túl megértőek, amikor egy hadifoglyokkal teli vonat megállt egy állomáson, be-bekiabáltak a helyiek. Piazza Armerinában is ez történt, ám a helyiek, amint kiderült, hogy magyarok vagyunk és nem osztrákok, sokkal barátságosabbakká váltak.”²⁰⁶

A piazza armerinai kolostor biztonságát a visszaemlékezés szerint mindössze néhány ór felügyelte, mivel az olaszok nem félték a hadifoglyok szökésétől. Ezt támasztja alá az is, hogy a hadifoglyok szabadon sétálhattak a kisvárosban. A kolostor elhagyásakor a fogoly kapott egy úgynevezett menlevelet (carta d'onore – becsületkártya) olasz nyelven, melyet be kellett mutatnia az őrnök, majd a visszatéréskor leadni azt. A kártyán a következő felirat szerepelt: “Alulírott X.Y., becsületszavamat adom, hogy a séta során távol tartom magam mindenfajta szökési kísérlet előkészítésétől és nem használom ki a sétát olyan tettekre, melyek az ország biztonságát veszélyeztetnék. Piazza Armerina.”²⁰⁷ A hadifoglyok hivatalosan hetente kétszer mehettek ki sétálni a városközpontba - csak csoportosan, egyedül soha -, egy tiszt és egy katona felügyelete alatt. A séták során szinte baráti kapcsolatok alakultak ki a helyiekkel, elsősorban a kereskedőkkel, gyógyszerészekkel és orvosokkal, akik amúgy a foglyok táboron belüli életében is szerepet játszottak. Giovanni Galeattit név szerint is megemlíti Szabó. Galeatti már a tábor

²⁰³ 221 hadifogoly tiszt, illetve 81 közlegény a 12. divízió nyilvántartásában. In: <http://www.cefalunews.net/2014/?id=41909> (letöltve: 2016. november 25.)

²⁰⁴ SzabóSándor 1916-ban, húsz éves korában vonult be, hadnagyi rnagban szolgált egészen fogságba eséséig. Katonatársaival együtt a Doberdón esett hadifogságba, 1916. augusztus 6-án, amikor is a S. Michele hegynél egy kijárat nélküli kavernába szorultak (a kavernákat egy idő után már két kijáratral is ellátták, mivel számos hasonló eset fordult elő).

²⁰⁵ Francione-Juhász, 83. o.

²⁰⁶ <https://www.avvenire.it/agora/pagine/sicilia-il-lager-degli-ungheresi> (letöltve: 2016. november 25.)

²⁰⁷ Szabó Sándor visszaemlékezése alapján, in: Francione-Juhász, 83. o.

létrehozása előtt is boltot üzemeltetett a kolostorban, így vele kerültek először kapcsolatba a hadifoglyok. Idővel természetesen más kereskedők is megjelentek, gyümölcsöt, könyvet, alsóneműt árultak és számos más olyan cikkhez is hozzájutottak a foglyok, melyeket a kereskedők a rendelés után adott időn belül leszállítottak. A hadifoglyok a hivatalos hadifogolypénzzel fizettek.

A tiszteket itt sem kötelezték munkára, így a hadifogság unalmát egyéb tevékenységekkel igyekeztek kitölteni. Szabó Sándor tiszti fokozatának megfelelően havi 100 líra fizetést kapott, ebből 80 lírát tettek ki az élelemre és a személyes tisztálkodására költendő tételek, beleszámítva a váratlan kiadásokat is. Szabó Sándor például festeni és rajzolni tanult Szekeres Bélától. Itt sajátította el, Szada István irányítása alatt, a karikatúrarajzolás. Nyelveket tanult – ez az értelmiségi hadifoglyok között általános elfoglaltságnak számított más táborokban is -: olaszul, németül és angolul.

1919-ben a piazza armerinai tábort is elérte a spanyolnátha, szerencsés módon nagyon kevés halottat követelve a hadifoglyok között. A hadifoglyokat még ebben az évben átszállították Vittoriába, Catanián és Siracusán keresztül. Siracusában három hónapot töltöttek, a hazatérésre várva. Szabó Sándor továbbra is rajzolt, sőt, sikerült hazavinnie a hadifogságban készített rajzait is.²⁰⁸ Ezt a tényt – a festmények hazaszállítását – Szöllősy Aladár is megemlíti visszaemlékezéseiben.²⁰⁹

5. kép: Calogero Gureri kapitány, a piazza armerinai tábor vezetőjének karikatúrája

²⁰⁸ Giancarlo Francione – Dezső Juhász: La cappella ungherese. Storia, memoria e mito di un monumento che parla di pace. Museo Storico Italo-Ungherese, Edizione Comune di Vittoria 2004 (továbbiakban: Francione-Juhász), 83-85. o.

²⁰⁹ Szöllősy, 103. o.

Vittoria

A sziget legfontosabb és egyben leghosszabb ideig aktívan működő hadifogolytábora, Vittoria, nemcsak Olaszországban, hanem nemzetközi viszonylatban is jelentősnek számított, története is meglehetősen jól dokumentált.

A Messinai Katonai Parancsnokság 1915. december 18-án vette fel a kapcsolatot Vittoria város önkormányzatával, hogy megtudják, kialakítható-e a területen hadifogolytábor.²¹⁰ Addig Vittoriáról nem sokkal többet lehetett tudni, mint a többi szicíliai kisvárosról, az 1900-as évek elején elsősorban mezőgazdaságból élő település volt. Lakossága 1911 és 1921 között 32-33.000 fő között ingadozott. A halálozási arány kiegyensúlyozott egészségügyi viszonyokról árulkodott. Az időjárási viszonyok is megfelelőnek tűntek, a katonai főparancsnokság szerint az igen enyhe tél miatt a fűtésről sem kellett gondoskodni. A városkától körülbelül 100 méterre fekszik az Ippari folyó is, így a tábor vízellátása is biztosított volt. A hadifogolytábornak kijelölt hely egy sziklás területen feküdt, a tenger felől érkező szél felé nyitottan. A környék klímája nem kedvezett a maláriának, ami fontos szempont volt a táborhely kiválasztásában. A tábori folyóvíz iható volt, a tábor barakkjai a katonai szempontoknak megfelelően kényelmesek és higiénikusak. A hadifoglyok, akiket a táborba szállítottak, már átestek az egészségügyi előírásoknak megfelelő oltásokon. A hatóságok biztosították a lakosságot, hogy a hadifogolytábor létesítése számos előnnyel jár az ő szempontjukból is. Ígéretet tettek állami kórház létrehozására, biztosították a helyi műhelyeket, hogy a hadifoglyok révén olcsó munkaerőhöz jutnak. Ezen kívül városfejlesztési célokra is ki kívánták használni az állami támogatást, így a vezetékes víz bevezetését ígérték minden városlakó számára, továbbá a hadügyminisztérium költségén kiépítendő elektromos áram. Mindezen előnyökkel a helyiek is tisztában voltak, de úgy érezték, a várható haszonból mégis kihagyták őket. 1916-ban tiltakozó táviratot küldtek a hadügyminisztériumba, nehezményezve a munkálatokra kiírt pályázatok átláthatóságát.

A városiak ellenállása okozta kezdeti nehézségek dacára 1916 szeptemberében megkezdtek a szálláshelyül szolgáló fabarakkok építését. Hamar kiderült azonban, hogy az építkezésre szánt faanyag nem elegendő, így kőházak építésével folytatódott a tábor bővítése, melyek világosak, kényelmesek és folyóvízzel ellátottak voltak. A rendelkezésre álló szűkös eszközök ellenére néhány hónapon belül - a munkálatok 1917 márciusára befejeződtek - a

²¹⁰ La Perla, 490. o.

barakkok nagy része elkészült,²¹¹ így már fogadni tudták a nagy létszámú hadifoglyot. A tábor fallal vették körül, hogy a rendfenntartást ellátó személyzet létszámát optimalizálni tudják, a felügyeletet csendőrök látták el. A hadifoglyok egy részét 1,2 négyzetméter nagyságú sátrakban helyezték el. A sátrakat különböző eszközökkel magasíthatták is (régi fagerendákkal például). A fa, illetve kőbarakkokat a könnyebb átláthatóság kedvéért abc sorrendben betűvel látták el. Az egyik legnagyobb barakk – a 13. számú – 1200 négyzetméteres volt.

A vittoriai tábor működésének mintegy két teljes éve (1917-1919) alatt fogva tartott hadifoglyok pontos létszámát nehéz meghatározni, mivel többször átmenetileg is szállásoltak el hadifoglyokat, a végleges táborhely előtt. A Fabio La Perla által publikált adatokra hivatkozva a tábor átlagos létszáma ötezer fő körül alakult, bár az eredeti befogadóképességet tizenötezer főre tervezték. Egyes becslések alapján a három év alatt tizennyolcezer katona vonult át a táboron.²¹²

A katonák – mint azt a kezdeti felmérések alapján feltételezni lehetett – elsősorban a kisiparosoknak segítettek, illetve a mezőgazdasági munkák során helyettesítették a katonának bevonultatott helyi férfi munkaerőt. Mint azt a „A hadifoglyok munkáltatása” című fejezetben részletesen kifejtem, magánvállalatok, önkormányzatok is kérhettek hadifoglyokat a hiányzó munkaerő pótlására. 1916 júliusában például Sutera polgármestere, Salvatore Castelli, 100 hadifoglyot kért a vittoriai tábor parancsnokától, hogy a kezdődő mezőgazdasági munkákat el tudják végezni. A fennmaradt dokumentumok alapján ez a kérés a helyi bürokratikus eljárásoknak köszönhetően nem bizonyult könnyen teljesíthetőnek, jóval kevesebb hadifoglyot utaltak ugyanis ki, mint amennyire az eredeti elképzelések szerint szükség lett volna. A helyi viszonyokat tükrözi, hogy a „kiutalandó” hadifoglyok száma alku tárgyát képezte.²¹³

A hadifoglyok nem csupán a munka során, hanem különböző termékek beszerzésére is kijárhattak a kisvárosba.²¹⁴ A helyieknek úgynevezett hadifoglypénzzel, bónnal fizettek, melyet a bankokban lehetett átváltani olasz lírára:

²¹¹ Összesen 37 fabarakk készült, ebből négy maradt meg. Ezek egyikében nyílt meg az Olasz-Magyar Történeti Múzeum.

²¹² Il campo di concentramento di Vittoria. In: La Sicilia nella Grande guerra tra disagi e misericordia allo straniero 14 dicembre 2015., Pubblicato da Giovanni La Rosa , http://traccestoriche.blogspot.hu/2015/12/la-sicilia-nella-grandeguerra-tra_14.html (Letöltve: 2017.04.21.)

²¹³ <http://www.ilfattoniseno.it/2014/11/sicilia-prima-guerra-mondiale-i-campi-di-concentramento-dimenticati-austroungarici-lavoravano-nei-paesi-dellinterno/> (letöltve: 2016. május 10.)

²¹⁴ <http://www.centenario1914-1918.it/it/2014/08/07/il-campo-di-prigionia-vittoria> (letöltve: 2016. október 15.)

6. kép: Tábori fizetőeszköz, az úgynevezett „jancsibankó”

A tábor vezetője általában egy idősebb tiszt volt,²¹⁵ aki igazságszolgáltatási jogkörrel bírt mind a hadifoglyok, mind a táborban szolgálatot teljesítő olasz katonák felett. Ilyen minőségében, amennyiben jogosnak ítélte, kérhette a felettes katonai szerveket személycserékre, vagy éppen táborcserére, illetve a létszám csökkentésére-növelésére is tehetett javaslatokat. A tábor területén, a Katonai Főparancsnokság rendelete alapján működött élelmezési és egészségügyi hivatal is, államilag kirendelt orvossal: a hadifoglyok egészségügyi felügyeletére hozott rendelet még ma is megtalálható a vittoriái olasz-magyar múzeumban.

Ausztria-Magyarországon aggódva követték figyelemmel az olaszországi hadifoglyok sorsának alakulását, elsősorban mivel kevés és megbízhatatlan hír érkezett az itt fogvatartottokról.²¹⁶

A tábor utóélete is meglehetősen jól dokumentált. 1926-ban a városi önkormányzat Magyarország és Olaszország politikai közeledésének jegyében felajánlott egy parcellát a városi temetőben a magyar állam részére. A magyar állam gyűjtést kezdeményezett a tervezett síremlék felépítésére, melynek mérnöki munkáit az akkori palermói magyar konzul, Kirner Dezső fia végezte. (l. 4. Függelék) Az eredeti kezdeményezés egy szicíliai tiszttől, Giovan Battista Parrini kapitánytól származik, aki 1917-1918 között a tábor parancsnoka volt. Ebben

²¹⁵ 1917-1918 között Giovanni Battista Parrini kapitány. In: <http://traccestoriche.blogspot.hu/2015/12/la-sicilia-nella-grande-guerra-tra-14.html> (letöltve: 2016. május 10.)

²¹⁶ „Vittoriában, Szicília nyugati partján, százával halnak meg a hős osztrák-magyar katonák. Cataniában a Castel Ursino-ban, egy régi normann kastélyban szállásolták el őket, számos olasz köztörvényes elítélttel együtt, akikkel összezárva ugyanabban az udvarban kellett megenniük napi sétájukat. Nyáron a meleg eléri a 60 fokot is. Cefalúban a tábor vezetője brutális kegyetlenséggel még éjjel sem hagyja aludni a foglyokat. A szobákban folyamatosan égnek a lámpák, az éjszakai nyugalmat pedig gyakori látogatások zavarják meg. Ezek dokumentált tények! A latin kultúra valóban csodálatos dolog!” In: Pester Lloyd, 1918. július 23. ACS, 19 – 4- 6. sz.

az időszakban a tábor maximális létszáma 18.000 főre is felduzzadt, Parrini pedig vezetőként nap mint nap szembesült a létszámból és a megfelelő infrastruktúra hiányából adódó nehézségekkel. A háború után Parrini visszatért Palermóba, ahol 1924-re sikerült elérnie, hogy a Vittoriában meghalt magyar katonáknak emléket állítson. Ekkor vette fel a kapcsolatot a palermói magyar konzullal, Kirner Dezsővel, aki Magyarországon szervezett gyűjtést a sír fölé emelendő kápolnára. Végül az 1926 nyarán felajánlott parcellán 1927. május 29-én szentelték fel a kápolnát Balás György, palermói magyar konzul jelenlétében.²¹⁷ A közös sírban 118 magyar katona csontjait gyűjtötték össze. Sajnos, nem mindegyikük nevét sikerült fellelni, így a kápolna falán 77 magyar katona nevét olvashatjuk, meglehetősen rossz helyesírással. (A katonák névsorát ld: Függelék) 1995 decemberében múzeumot avattak az egykori tábor helyén, ahol számos olyan emléket, tárgyat őriznek, melyet a hadifoglyok készítettek, használati cikkeiket, mint például egy magyar sapka, illetve a helyi sajtó megmaradt példányait, amelyekből megtudhatjuk, hogy a magyar hadifoglyok és olasz őreik között kiegyensúlyozott, jó kapcsolat alakult ki.

Az olasz diplomácia a háború során igyekezett minél kedvezőbb képet kialakítani a szicíliai hadifoglytáborokról, mint azt az alábbi hivatalos beszámoló is alátámasztja: „Ezek a táborok nemcsak csodaszép helyeken találhatóak, de jól berendezettek is, ez látszik a Nemzetközi Vörskeresztnek eljuttatott fotók alapján. A hadifoglyok sorsa iránt érdeklődő Pápa számára többek között a messinai, illetve a cataniai érsek, valamint a noto-i és a mazzarai érsek által küldött beszámolókból az derül ki, hogy a főpapok alapvetően nem találtak kivetnivalót a hadifoglyok ellátásában. A főpapok meglátogatták a táborokat, és tökéletesen elégedettek voltak a foglyok ellátásával.”²¹⁸

A beszámoló szerint az elégséges élelem mellett megfelelő fizikai kondíciójuk megőrzése érdekében a hadifoglyok naponta sétákat tettek, gimnasztikáztak, tengeri fürdőket vettek vagy zuhanyoztak, a szabadidő tartalmas eltöltésében is támogatták őket, napi négy óra fakultatív tanulási lehetőséget biztosítva számukra. Amikor 1916 májusában koncessziókat kezdtek kiadni a hadifoglyokra mint potenciális ”munkavállalókra”, szigorú higiéniai rendszabályokat vezettek be, a maláriás területeken dolgozók számára pedig előírták a kinin kötelező használatát. Továbbá egy tapasztalt tiszt a munka kezdete előtt személyesen tekintette meg a helyszínt, hogy pontosan felmérje a körülményeket, a higiénés körülményeket, és más, a munkavégzéshez szükséges alapvető feltételek biztosítását. Maláriás megbetegedés csak a

²¹⁷ Francione-Juhász, 16. o.

²¹⁸ La Perla, 380. o.

munkavégzés helyén fordulhatott elő. Vittoria tábori kórházában egy járványrészelet is elkülönítettek, fertőtlenítővel, fürdőekkel. Külön helyiséget rendeltek ki a maláriás területről érkező hadifoglyok kezelésére.²¹⁹Kincstári kiutalással minden hadifogoly számára egy lenvászon lepedő járt nyári időszakban, télen pedig két takarót kaptak.

Adernó

A Szicília keleti partján található kisváros (kb 12 km-re az Etnától) a “Szentlélek”-ről és a “Szent Lúcia”-ról elnevezett kaszárnyáiban alakították ki a hadifoglyok elhelyezésére szolgáló táborokat. Maga Adernó eredetileg maláriás területként volt nyilvántartva, de mivel egy jó ideje semmilyen ilyen jellegű megbetegedésről nem érkezett hír, a területet alkalmasnak nyilvánították hadifoglyok elszállásolására.

Elsősorban osztrák-magyar tiszteket, illetve közkatonákat tartottak fogva. A folyóvízet a katonai dokumentumok szerint bevezették a laktanyákba, melynek minősége megfelelt az előírásoknak. Egy osztrák-magyar hadifogoly visszaemlékezései szerint kirándulásokat is szerveztek nekik az olasz örök, pl a Simeto folyóhoz (a szaracénok hídjához) történt útjukról tesz említést egy névtelen hadifogoly.

Palermó

A palermói tábortól kevés dokumentáció maradt fent, amiért fontosnak tartom megemlíteni, az a Santa Maria dei Rotoli temetőben fennmaradt emlékoszlop, melynek három oldalára az itt elhunyt magyar hadifoglyok neveit vésték. Az emlékmű, a vittoraihoz hasonlóan szintén 1927-re készült el.²²⁰

Palermóban csakúgy, mint Szicília egész területén, a hadifoglyok elsősorban a mezőgazdaságban és a különböző foszfor-, márvány- és kénbányákban dolgoztak, nehéz körülmények között. Több, nagy politikai vihart kavart hír is a szicíliai bányákban dolgoztatott hadifoglyokhoz köthető.

²¹⁹ ACS, PCM – B. 98.

²²⁰ A San Giuseppe Jató nevű palermói temetőben egy magyar hadifogoly, György István sírja található, 1918. október 18-án halt meg.

További, kisebb dokumentációval rendelkező táborok közül kiemelném Cefalút és San Giovanni La Puntat. Cefalúban a hadifoglyokat a Nicola Botta nevű kaszárnyában helyezték el. A háború során 522 közkatona, 34 tiszthelyettes és 11 tiszt volt fogságban. San Giovanni La Puntaban a hadifoglyokat a cataniai érsek nyaralójában helyezték el a hadifoglyokat. A hatóságok szerint Masca Luciával együtt a legkellemesebb klímájú helység, melyet Catania közelében kiválasztottak.

Asinara és az albán kérdés

Az Asinara szigetén létrehozott sátoztáborok története az utóbbi évek részletes kutatásainak köszönhetően mára a legismertebb olaszországi táborrá vált.²²¹

A háború európai frontjainak legkegyetlenebb halálmenete volt az osztrák-magyar hadifoglyoké, akiket a szerb hadsereg maga előtt hajtva a hegyeken keresztül az albán tengerpartig, Valona kikötőjéig hajszolt le. A halálmars során a körülbelül 76.000 hadifoglyból, akik Nisből indultak útnak, 35.000-en érkeztek csak meg a célállomásra, a hadifoglyok nagy része az úton éhen halt vagy megfagyott.

A szerb hadifogság

A hadifoglyok az 1914-évi hadjárat során estek hadifogságba. A hadjáratban 462.000 osztrák-magyar katona került bevetésre. Már a háború első öt hónapjában jelentős veszteségeket kellett a Monarchiának elkönyvelnie: 28.000 halott, 34.000 eltűnt, 122.000 sebesült és 47.000 beteg katona szerepelt a veszteséglistán. 1914 végéig körülbelül 60-70.000 osztrák-magyar katona esett szerb hadifogságba.²²² Ezek a katonák a Monarchia Szerbia elleni második offenzívájának csúfos kudarca miatt már nem tudtak átkelni Belgrádnál a Dunán a visszavonulás során. Az ott ragadt katonák a szerbek fogságába estek. A hadifoglyok nagy része német és magyar nemzetiségű volt, összesen körülbelül 20.000 főt tett ki a különböző szláv nemzetiségek csoportja. Szerbia, mely amúgy is meglehetősen elmaradt gazdasággal

²²¹ Áder János, Magyarország köztársasági elnöke is ellátogatott a szigetre 2016 májusában, hogy az itt elhunyt magyarok emlékére kápolnát szenteljen fel. In: <http://www.sardegnaoggi.it/Cronaca/2016-05-18/32452/AllAsinara-il-ricordo-dei-prigionieri-ungheresi.html> (letöltve: 2017. május 25.)

²²² Luca Gorgolini: I dannati dell'Asinara. L'odissea dei prigionieri austro-ungarici nella Prima guerra mondiale. UTET Libreria, 2011, Albairate. (Továbbiakban: Gorgolini), 21., 23. o. Más források az 1914-es szerbiai harcok során 273.000 fős veszteséggel számolnak: 74.000 eltűnt, 28.000 halott, 46.000 beteg és 122.000 sebesült. in: Balla - Pollmann: A balkáni hadszíntér. 287. o.

rendelkezett a háború előtti statisztikai adatok alapján, nem volt felkészülve a hadifoglyok ilyen nagy tömegének ellátására, akiknek a helyzetét a következő osztrák-magyar hadjárat tovább nehezítette. A többi, más csaták során ejtett hadifoglyokkal együtt ezeket a foglyokat 1915 novemberének elején először Nisbe szállították. A hadifoglyok élelmezése mellett további súlyos problémákat vetett fel a hiányos higiénia: a hadifoglyok közt tombolt a tífusz, a vérhas és a kolera, mely megbetegedések a nyugat-európai hadszíntéren, illetve a hadifoglytáborokban egyáltalán nem voltak jellemzők. A sorkatonák részére fenntartott kórházak rendkívül rossz higiéniai viszonyokkal rendelkeztek, a betegek a földre dobott szalmán heverték, tetvek lepték el őket, közös használati tárgyaik voltak (pl. egy csészéből kellett inniük), sőt, egy lavórból is mosakodtak. Ugyanez a víz szolgált a ruhanemük mosására is.²²³ Az étel rossz minőségű, a víz pedig gyakran ihatatlan volt. Ilyen körülmények között nem csoda, ha a halottak száma napról napra nőtt. A Monarchia katonái, különösképpen az osztrákok és a magyarok, kegyetlenkedések, bosszúállások elszenvedő alanyaivá váltak. Valentino Seni szerint „a szerb tiszték és katonák személyes ellenségként gyűlölték az osztrák katonákat.” A hadifoglyokkal zsarnok módon viselkedtek, a lehető legkegyetlenebb módokon kínozták őket. Már kisebb kihágásokért, amit a katonák akár akaratlanul is elkövettek, a klasszikus 25 botütés járt. Ez a büntetés gyakran járt halálos áldozattal. A legrosszabb bánásmód a magyar és a német hadifoglyoknak jutott: „Ha egy magyar vagy német bármilyen függelemsértést követett el, azt elvitték és többé nem tért vissza.”²²⁴ A zsidó származású hadifoglyok szintén zaklatásnak voltak kitéve. A hadifoglyoknak a Nemzetközi Vöröskereszt takarókat, ruhákat és élelmiszereket küldött, mely küldemények nagy részét azonban a szerb katonák elkobozták. A nemzetközi felháborodás olyan méreteket öltött, hogy Nisbe nemzetközi megfigyelőket helyeztek ki, akik nem csupán a hadifoglyokat felügyelő szerb katonákat ellenőrizték, hanem a szerb politikusok döntéseit is figyelték.²²⁵ A hadifogságba esés pillanatában a magukat megadó katonákat szinte „lerabolták” a szerb katonák: elvették a ruhájukat, a fehérneműjüket és minden személyes tárgyukat. Mint azt egy cseh hadifogoly, Sramek írta: „szerb testvéreink első dolga volt, hogy elvették télikabátunkat, és felvették. Ugyanezt tették a cipőinkkel. Bármilyen vagyontárgyunk is volt – pénz, óra, fehérnemű, takaró – mindent elvettek.” Így a hadifoglyoknak hiányos öltözetben kellett a hadifogságot a téli hidegben átvészelni, illetve a Valonáig tartó, a hegyeken át vezető halálmarsot túlélni. Ilyen körülmények között nem meglepő módon a hadifoglyok között különösen magas volt a halálozási arány.

²²³ Gorgolini, 27. o.

²²⁴ Uo., 24. o.

²²⁵ Uo., 25. o.

A „halálmars”

1915 végén a menekülő szerb hadsereg a szerencsétlen hadifoglyokat maga előtt hajtva, az Égei-tenger felé indult, bízva abban, hogy az antant-erők kimenekítik a megmaradt seregtesteket. Időközben az antant az albán Valona kikötőjét jelölte ki a szerb hadsereg számára, így a hadifoglyokat a szerb és albán hegyeken át az Adriai-tenger felé indították útnak. Valonából a szerb seregtesteket Korfura, Bizertába, illetve Szalonikibe szállították, míg a hadifoglyok Asinara szigetére kerültek.²²⁶ A hadifoglyok eredeti létszámát a különböző források eltérően határozzák meg: egyes feltételezések szerint 1915 őszén a szerbek kezében 35-40.000, míg más források szerint 72.000,²²⁷ illetve 68 ezer²²⁸ fő volt.

Az osztrák-magyar foglyokat 1915. október 19-én indították útnak gyalogosan Nisből. Az út Albániáig két hónapig tartott, embert próbáló körülmények között, a havas hegyeken át. A szerbek, mivel már semmilyen élelmiszerral nem rendelkeztek, Feras albán falunál megpróbálták átadni a foglyokat az olaszoknak, de ők visszautasították az átvételüket, mondván, csak Valonában tudják átvenni őket.²²⁹ Ez az adat rávilágít egy kérdésre: miért kellett az osztrák-magyar hadifoglyokat végigvinni ezen az úton, ha a végén az olaszoknak adták át őket? Erre a kérdésre több válasz is született. Egyes hadtörténészek szerint a szerbek bizonyítani kívánták a szövetségeseknek, hogy a szerb kormány zilált helyzetének dacára még képes aktív működésre, mely magába foglalta többek között azt is, hogy a korábbi hadjáratok során fogságba esett ellenséget felügyelet alatt tarják. Ez magyarázatot szolgáltatna arra a kérdésre is, hogy miért nem merült fel a hadifogolycsere lehetősége a két állam között legalább azok számára, akik már nyilvánvalóan képtelenek lettek volna újra fegyvert fogni (súlyos betegek, sérültek). A szerbek a fogolycsere meghíúsulását arra fogták, hogy a Monarchia állítólag egy hadifogoly szerb tisztért 3 hadifogoly osztrák-magyar tisztet kért cserébe.²³⁰ egyre kevesebb étellel, egyre gyakrabban mezítláb, nehéz terepkörülmények és rendkívül rossz időjárási viszonyok közepette. A visszaemlékezések az út szélén éhen halt, illetve megfagyott katonákról számolnak be. A Durazzoba vezető utat holttestek szegélyezték. A szerbek csaknem az összes

²²⁶ Pollmann-Balla, 291. o.

²²⁷ Julier, 43. o.

²²⁸ A hadifoglyok körülbelül fele halt meg a kegyetlen bánásmódnak köszönhetően a Nisből Valonába vezető úton. Ferrari szerint az eredetileg 68.000 hadifogolyból körülbelül 38 ezren haltak meg. In: Carmine Giuseppe Ferrari: *Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola di Asinara nel 1915-1916*. Roma, 1929, Ministero della Guerra, Comando del Corpo di Stato Maggiore, Ufficio Storico. (továbbiakban: Ferrari), 184-185. o.

²²⁹ Szöllősy, 10. o., 74. o.

²³⁰ Uo., 30. o.

halottat kifosztották, és néhányukon csonkolás jeleit fedezték fel, ami Barbato kapitány szerint „egyértelműen emberevésre utaló jel”.²³¹ Étel már oly kevés jutott, hogy a hadifoglyok utolsó megmaradt értéktárgyaikat (például sapka) is kenyérre váltották, vagy egyszerűen koldultak a helyi lakosoktól. Számos esetben az út szélén elhullott állatokat ették.²³² Az olasz hatóságoknak már Asinarán beszámoló tisztek arról meséltek, hogy az éhség szinte állati szintre alacsonyította a hadifoglyokat, semmi másra nem tudtak gondolni, csak arra, hogy ételhez jussanak.²³³ Helyzetüket súlyosbította, hogy az erőltetett gyaloglás alatt dolgozniuk is kellett: a sáros utakat és behavazott hegyi ösvényeket takarították a szerb katonák és civilek előtt. Guerrini kapitány, az expedíció egyik tisztje így emlékezett vissza arra a pillanatra, amikor először találta szembe magát a hadifoglyokkal: „csaknem mindnyájan mezítláb, véresen, sárosan, mindaz, ami régen talán az egyenruha volt, most cafatokra szaggatva lógott róluk, épp csak eltakarva meztelenségüket. Néhány, még romjaiban is elegáns ruhadarabot, egy kabátot, divatos felöltőt, mely első pillantásra már felismerhetetlen volt, nemrégiben talán még az elegáns bécsi körökben viselte a tulajdonosa.”²³⁴ Az albániai speciális hadtest parancsnoka, Guido Corni a következőképpen emlékezett a hadifoglyok látványára: „... De hol lehet ennyi embernek ételt és italt szerezni? Minden képzeletet felülmúlóan koszosak. Cipőjük nincs, a lábuk deformált, véres.”²³⁵ Egy másik olasz szemtanút, Fraccarolit, mélyen megérintette a hadifoglyok látványa: „a szerencsételenek, akiknek nincs ingjük, felöltőjük és kabátjuk, sem cipőjük.”²³⁶ Szöllősy is kiemeli az olaszok megrökönyödését a hadifoglyok láttán.²³⁷

A szerbek végül 1915. december 15-én, Valonában adták át hadifoglyaikat az olaszoknak. A döntés háttérében Olaszország balkáni expanziós külpolitikája áll. 1915 júniusában Sonnino olasz külügyminiszter a szövetséges országoknál protestált az ellen a szerb döntés ellen, miszerint albán területre vonulnak vissza az osztrák-magyar támadás elől, mivel olasz álláspont szerint Albánia az ő befolyási övezetüknek számított. Számos belső vita után expedíciós hadtest kiküldéséről döntöttek (Corpo speciale italiano d'Albania), amely Valonában szállt partra. Sonnino így magyarázta a kormány döntését: „Zászlónk jelenléte az

²³¹ S. Nicotra: *La crociata di Durazzo (1915-1916)*, Albrighi Segati and C., Milano-Roma-Napoli, 1923 (továbbiakban: Nicotra), 46. o.

²³² Josef Sramek: *Memories of World War I 1914-1918*, 1915. december 11. In: <http://www.svobodat.com/sramek> (letöltve: 2017. október 10.)

²³³ Ferrari: *Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915-1916*, 195. o.

²³⁴ Nicotra, 39-40. o.

²³⁵ Gorgolini, 75. o.: in: Corni: *Riflessi e visioni della Grande Guerra in Albania*

²³⁶ Uo., 26. o.

²³⁷ „... nem tudták elhinni, hogy mi - közülünk sokan lerongyolódva, szakállasan – a magyar-osztrák hadsereg tisztjei volnánk.” In: Szöllősy, 78. o.

Adria szemközti partján Olaszország hagyományos politikáját folytatva Albániában is kulcsfontosságú... Az Adria stratégiai védelme politikánk egyik sarokköve. Olaszország számára pedig életbevágóan fontos az Adria keleti partjának legális védelme.”²³⁸ A felállított speciális hadtestnek a következő négy alapvető feladatot szabták: Valona megerősítését, a Durazzo feletti hatalom átvételét, a szerb hadsereg stabilizálását katonai erősítés átküldése nélkül, és átvenni az osztrák hadifoglyokat.²³⁹ Az olasz hadtest már 1915. december 3-án behajózott Valonába, de Sonnino csak december 9-én, illetve 10-én fejezte ki határozottan a francia nagykövetnek, hogy átveszik a hadifoglyokat a menekülő szerb hadseregtől.²⁴⁰

Asinara

Az asinarai tábor története messzire nyúlik vissza: már 1885 óta működött a szigeten – amely Szardínia szigetének egy meghosszabbított csücske, csupán egy szűk tengerszoros választja el - egy olyan egészségügyi tábor, ahol a Szardíniára érkező hajók fertőző betegeit különítették el. Bár az 52 négyzetkilométernyi sziget eredetileg lakott volt, 1884-ben a civil lakosságot átszállították Szardíniára. Ettől az időponttól kezdődően csak a karantén dolgozói tartózkodhattak itt a betegeken kívül. Ez a helyzet a világháború kitörésével megváltozott, hiszen az Olasz Legfelsőbb Paracsnokság határozata értelmében a szerb hadszíntérről, pontosabban Valona kikötőjében átvett osztrák-magyar hadifoglyokat erre a szigetre kellett átszállítania az olasz hajóknak. Az Asinara szigetére került hadifoglyok túlnyomó részét – körülbelül 23.000 főt - 1915 decemberének közepétől kezdődően szállították át.

Az eredeti elképzelések szerint az olaszok 5.000-6.000 osztrák-magyar hadifoglyot vettek volna át az olaszok, a sziget kapacitásait is ekkora létszámú fogoly fogadására készítették elő. Végül összesen 23.854²⁴¹ hadifoglyot (ebből körülbelül 8-10.000 lehetett magyar nemzetiségű) militarizált kereskedelmi hajókun szállították át az albán partokról. Nagy részük közlegény volt, mindössze 680 különböző rangú és nemzetiségű tiszt (ebből körülbelül 150 magyar nemzetiségű) került fogságba. A tisztek számára Asinara végül nem a végleges tábor lett, hamarosan más táborokba szállították át őket. Az olasz hatóságok célja a távoli börtönsziget kiválasztásával nyilvánvaló volt: a foglyok karanténba helyezése a soraikban

²³⁸ Sidney Sonnino: *Discorsi per la guerra*. Raccolti a cura di Amadeo Giannini. F. Campitelli editore, Foligno, 1922 (továbbiakban: Sonnino), 10-11. o.

²³⁹ AUSSME, *Le truppe italiane in Albania (Anni 1914-1920)*, 42-43. o.

²⁴⁰ Gorgolini, 69. o.

²⁴¹ Más forrásokat alapul véve elfogadható, hogy 23.854 hadifoglyot hajóztak be Asinara szigetére. In: Tortato, 71. o.

pusztító többféle fertőző betegség (tífusz, kolera, vérhas) miatt, mely járványokról az olasz hatóságok már korábban tudomást szereztek.²⁴² A félszigettől távoli elhelyezésre dr. Alberto Lutrario epidemiológus és egyben a Közegészségügyekért felelős Intézet igazgatója hívta fel Spingardi figyelmét, így elsősorban már eredetileg is csupán Asinara, illetve Szicília jöhettek szóba létesítendő táborok helyszíneiként.

A szállítást mindössze két hét alatt valósította meg az olasz tengerészet, 1915. december 15. és 30. között. Tíz gőzhajóval szállították át a hadifoglyokat: a „Dante Alighieri” (1.997 hadifogoly) és az „America” (1.787 hadifogoly) december 16-án indult; a „Cordova” december 17-én (1.500 hadifogoly); a Valparaiso (1.475 hadifogoly) december 21-én, a „Duca di Genova” (3.141) és a „Re Vittorio” december 25-én (körülbelül 3.085 hadifogoly); az „Indiana” (2.423 hadifogoly) és a francia „Natal” (777) december 26-án. Az utolsó hajó, a Szajna, csupán 1916. július 24-én indult Valonából 801 hadifogollyal a fedélzeten. A „Dante Alighieri” visszatért újabb hadifoglyokért, és december 30-án újabb 2.842 hadifoglyot hajózott be a szigetre. A francia „Sinaj” 1.600-at, és az „Armenia” (Marseille-ből) 764-et vitt Asinara szigetére. Végül 1916. január 2. és március 8. között hét újabb hajóval további 2.618 osztrák-magyar katonát evakuáltak Valonából: a „Regina Elena” január 2-án 1.100-at, a „Jonio” január 12-én 481 hadifogollyal a fedélzeten ért célba. A „Folkestone” - ami egy angol hadihajó volt - szintén két utat tett meg a Dante Alighierihez hasonlóan, január 25. és február 14-én összesen 627 foglyot szállított a szigetre. A „Cittá di Cagliari” és a „Re d'Italia” február 21. és 27. között menekített ki összesen 332 hadifogoly katonát. Utolsóként a „Candiano” ért Asinara-ra, március 8-án, 178 túlélő hadifogollyal a fedélzetén.²⁴³ Ferrari fentebb idézett számai, Gorgolini forrásai és a Ministero della Marina Militare adatai között adódnak kisebb eltérések. Ennek elsősorban az volt az oka, hogy az olasz adminisztráció nem tudott konzekvensen eljárni: a különböző nemzetiségű foglyokkal nyelvi nehézségeik adódtak, a foglyok adminisztrációs iktatása így nem járt sikerrel. A foglyok akár több táborban is regisztráltatták magukat. 1916 áprilisában (amely dátum a vészhelyzet végét is jelzi egyben) Ferrarini táborigazgató szerint 16.655, míg a tábori lelkész Michele Cerrati adatai szerint 16.741 hadifogoly tartózkodott a szigeten. A különbség továbbra is a hiányos adminisztrációnak, illetve a kialakult káosznak (azonosítatlan halottak, többször is regisztrált hadifoglyok) köszönhető. A hadifoglyok összeírása a későbbiek során is gondot okozott, mivel szabadon járkálhattak a sátoztáborok

²⁴² Lőrinczi László: Szamársziget foglyai (<https://sites.google.com/site/azidoarcokatujrazii/home/9-hadifoglyok-taborok/lorinczi-laszlo-szamar-sziget-foglyai>) (letöltve: 2017. december 23.)

²⁴³ Ferrari, 7-17. o.

között. Sokszor akadt példa arra is, hogy ugyanaz a név többször ismétlődött, illetve a nagy halálozási arány miatt is változhatott a hadifoglyok létszáma akár rövid időn belül is.

A hadifoglyok nagy reményekkel várták, hogy az olaszok átvegyék őket a szerbektől. A már többször idézett Szöllősy így emlékszik vissza a pillanatra, amikor a Dante óceánjáró gőzös fedélzetére lépett: „... az alkalmazottak, szokás szerint, késeinket, borotváinkat és botjainkat elszedték. Nagymennyiségű kétszersültet, kevés sajtot és vagy két deci bort adtak fejenként, melynek elfogyasztása után végre 'ágyakban' pihenhattük ki a mai napra is alaposan kijutott fáradalmakat.” Ételhez jutottak, melyet terített asztalnál fogyaszthattak el, szappanhoz, mellyel az elmúlt két hónap mocskát lemoshatták magukról. A hajókon olasz egyenruhát kaptak, saját szétszakadt egyenruhájuk pótlására.²⁴⁴

A hajókon Szöllősy visszaemlékezésétől eltérően, pokoli állapotok uralkodtak, főleg a közlegények között. Feltételezések szerint a hadifoglyok közül ötszázán már a hajóúton meghaltak, holttestüket a tengerbe vetették. A hadifoglyok hajóra szállását ugyanis nem előzte meg semmiféle orvosi vizsgálat, amely alapján külön lehetett volna választani a betegeket, vírushordozókat a teljesen egészségesektől. Az első kolerás megbetegedéssel az Armerina hajón szembesültek. Az „America” kapitánya a következőkről számolt be: „Nemsokára elkezdtek özönlenni a fedélzetre a hadifoglyok. Nagy részük borzalmas állapotban volt: fáradtak voltak, sokakat fel kellett támogatni a fedélzetre, másokat hordágyon vittek fel, néhányan már haldokoltak, közülük hárman meg is haltak a felszállás során.”²⁴⁵ Míg a „Duca di Genova” kapitánya így emlékezett vissza: „Amint elhagytuk a kikötőt, azonnal a vízbe dobtuk a hat halott holttestét, anélkül, hogy bárki is megvizsgálta volna, milyen betegségben hunytak el.”²⁴⁶ Lorenzo Favale, a Cordova hajóorvosa, így emlékszik vissza: „a hadifoglyok járványos fertőző vérhasban szenvedtek, mely saját bevallásuk szerint arra vezethető vissza, hogy a csaknem ötven napos menetelésük alatt az út szélén elhullott lovak nyers húsát ették. Kérésemre a tengerbe dobták a náluk levő, koszos ruhadarabjaikban elrejtett macska, kutya és az út során megölt egyéb állatok húsát, melyek már orbitális bűzt árasztottak. Külön felügyeletet kellett elrendelni a fedélzeten, mert a foglyok a konyha szemetében turkáltak csontok, zöldségmaradék és tészta után kutatva.”²⁴⁷ A később induló hajók kapitányait már nyomatékosan kérték a

²⁴⁴ Szöllősy, 85. o.

²⁴⁵ Gorgolini, 31. o.

²⁴⁶ AUSMM, Raccolta di base, busta 488. „Rapporto del Comandante del piroscalo America per la missione compiuta”

²⁴⁷ AUSMM, Raccolta di base, b. 486, Lorenzo Favale, „Relazione igienico-sanitaria sul trasporto prigionieri austriaci da Valona all'Asinara.

minimális orvosi és higiéniai előírások betartására. A hajóút nagyjából két napig tartott, 1915. december 16-án kötött ki az első hajó, a Dante Cala Reale előtt.²⁴⁸ A hajóút során a közlegények között felütötte fejét a kolera, egyes becslések szerint 1.377 hadifogoly halt meg, más adatokra hivatkozva ez a szám elérte az 1.527-et.²⁴⁹ A halottakat a hajóból egyszerűen a tengerbe dobták, akkor is, mikor már Szardínia partjainál a kiszállásra várakoztak. Az oszlásnak induló hullákat a víz a partra sodorta, ezért az egész északi parton halászati tilalmat rendeltek el.²⁵⁰ A szigeten egyébként már kb. 1.200-1.300 hadifogoly tartózkodott, akik az északi frontról érkeztek.

A korabeli dokumentumok alapján elmondhatjuk, hogy a szigeten teljes káosz uralkodott. A szigetre az első hadifoglyokkal szinte egy időben, 1915. december 16-án érkezett meg 16 csendőr, Ulleri kapitány vezetésével. A csendőrök pontosan nem tudták, hány hadifogoly érkezik, 5-6.000 főre számítottak. A rossz kommunikáció miatt komoly problémák merültek fel, mind szállítási, mind élelmezési szempontból. Például a hadifoglyok szállítására alkalmas szárazföldi szállító eszközök nem álltak rendelkezésre, így a partraszállást követően hatalmas tumultusok alakultak ki. Sátrakat sem kaptak elegendő számban, ezért a katonai hatóságok döntésének értelmében december 18. és január 2. között a hajókról nem szállhattak partra az érkező hadifoglyok.²⁵¹ A szigeten fegyenceket is tartottak fogva, őket bizonyos feladatkörökben hasznosítottak, például a fertőtlenítési eljárás során. A foglyok először a „Fürdő és fertőtlenítő” (‘Bagno e disinfezioni’) feliratú épületbe mentek, ahol az olasz csendőrök és orvosok felügyelete alatt fertőtlenítő zuhany várta őket. Időközben a ruháikat is sterilizálták, ezeket a zuhany után újra felvehették. A borotválást és hajvágást már a rabokra bízta.²⁵² Az olasz hatóságok nem álltak a helyzet magaslatán, nem tudták megszervezni a legalapvetőbb ellátást sem, ezért a foglyokat átmenetileg sátrakban helyezték el – még a téli hónapokban is. Végül a sáttábor nem átmenetinek bizonyult, sok hadifogoly egészen az asinarai tábor felszámolásáig sátorban töltötte a hadifogságot. Sátorban a közkatonákat helyezték el, a tisztek vaságyat, matracot, lepedőket kaptak, a magasabb rangú tisztek külön szobában laktak. A tisztek nem is tartózkodtak sokáig a szigeten, hamarosan más tiszti táborokba szállították át: Cittaducaleba, Portoferraioba, Civitavecchiaba.²⁵³ A hadifoglyok immár napi kétszer juthattak meleg ételt, ezzel biztosítva a hadifoglyok túlélését.²⁵⁴

²⁴⁸ Szöllősy, 77-87. o.

²⁴⁹ Ferrari, 10. o., 205. o.

²⁵⁰ Gorgolini, 84. o.

²⁵¹ Uo., 81. o.

²⁵² Szöllősy, 81. o.

²⁵³ Szöllősy Aladárt is átszállították, 1916. január elején.

²⁵⁴ Tortato, 70. o.

A helyzet csupán 1916 januárjában kezdett stabilizálódni. Ez részben annak is köszönhető, hogy Spingardi, a Hadifogoly Bizottság elnöke, látogatást tett a szigeten. Látogatása után a racionalizálás jegyében négy településen: Fornelliben (ez lett az első kolerás tábor), Strettiben, Campu Perdu-ban és Tumbarinoban²⁵⁵ alakítottak ki szálláshelyeket a folyamatosan érkező katonáknak. Hiába hoztak olyan intézkedéseket, melyek a stabilizációt voltak hivatottak elősegíteni, a napi szintű nehézségek megmaradtak, mely az alapvető infrastrukturális hiányosságokkal magyarázható: a rendkívül kevés élelem, az ivóvíz, melyet hajóval kellett a szigetre szállítani, illetve a gyógyszerek hiánya a hadifogolytábor fennmaradása során állandó probléma maradt.²⁵⁶ 1916 nyarára az olasz adminisztrációnak sikerült is minimális rendet teremtenie a sziget kaotikus állapotai közepette. A hadifoglyok létszámának megállapítására a sziget négy településén - Campu Perdu, Stretti, Fornelli és Tamburino²⁵⁷ - található sáttáborokat körletekre osztották, nevüket a beszállító hajókról kapták és szigorúan nemzetiségi alapokon szerveződtek. Így jött létre Strettiben az Armenia, a Sinai, illetve a Dante Alighieri tábor, ötvenfős körletekben. Fornelliben megalakult a Re Vittorio és a Duca di Genova, valamint az Indiana tábor.²⁵⁸ Víztartályokat építettek, továbbá 20 orvost (elsősorban hadifogoly orvosokat) küldtek a fent említett helyszínekre, tiszteket a fegyelem fenntartására (6 kapitányt és altisztet rendeltek ki), továbbá könyvelőket a beszerzések nyilvántartására. A szigeten összesen 300 fős katonai személyzet tartózkodott a hadifoglyok felügyeletére.²⁵⁹ Az újonnan létrejött körletekben a katonák jobb morális állapotának eléréséhez bevezették a napi gimnasztikát. Minden reggel a táborok kis „főterein” az összes izmot könnyen és gyorsan átmozgató tornagyakorlatokat végeztek a foglyokkal. A vezényleti nyelv természetesen az olasz volt, így a nyelvtanulást is előtérbe helyezte. A Monarchia katonái között ugyanis nem volt jellemző, hogy valaki olaszul beszéljen. A katonáknak engedélyezték, hogy minden délután két órát áldozzanak a nyelvtanulásra. Alkalmanként a tengerben is fürödhettek, az egészségügyi vészhelyzet elmúltával naponta is.²⁶⁰

²⁵⁵ Az első tábor Tumbarinoban hozták létre, 1916. február elején. („campo della morte” – hívták egymás között a hadifoglyok). Gorgolini, 91. o.

²⁵⁶ Welsz Zsigmond segédorvos a sassari-i püspöknek elmondta, mi minden szárad az olaszok lelkén a nagyfokú fogolyhalandóság miatt. In: Szöllősy, 101. o.

²⁵⁷ Fennmaradt képek a táborokról: <http://www.sardiniapost.it/blog/i-dannati-dellasinara-in-album-ritrovato-lodissea-dei-prigionieri-austro-ungarici-nellisola/> (letöltve: 2016. szeptember 25.)

²⁵⁸ Gorgolini, 95. o.

²⁵⁹ Ferrari, 21. o.

²⁶⁰ Sramek, 80. o.

A táborban gyakorlatilag a Monarchia összes nemzetisége képviseltette magát. Giuseppe Carmine Ferrari, az asinarai tábor vezetője feljegyeztette a nemzetiséget is a név mellé, rögtön a hadifoglyok megérkezésekor (hivatalos létszám: 16.730 fő).²⁶¹

horvátok/szerbek:	7215
csehek	3320
magyarok	2395
osztrákok	1366
románok	860
lengyelek/ruténok	587
olaszok	300
oroszok	295
bolgárok	188
szlovénok	93
németek	52
törökök	50
görögök	9

4. táblázat: A nemzetiségek megoszlása a megérkezéskor²⁶²

A hiányos egészségügyi rendelkezések miatt a különböző járványos megbetegedések a rendkívül rossz állapotban levő hadifoglyok közt az első három-négy hónapban (csupán április végét jelölték, mint az egészségügyi vészhelyzet végét) óriási pusztítást okoztak. A járványokat (kolera, vérhas) jó ideig nem sikerült megfékezni, január 7. és 14. között újabb 1.352 hadifogoly halt meg. Az egészségügyi hatóságok által ázsiai típusúnak beazonosított kolera sokáig tombolt, a halottakat elégették, miután okulva a korábbi esetekből, a tengerbe nem dobhatták őket. Olyan sokan haltak meg azonban, hogy hamarosan a petróleum is elfogyott. Az első hat hónap alatt (1916 áprilisáig) több mint 7.000-en haltak meg kolerában és alutápláltságban. A mai napig megtalálható a szigeten egy tömegsír, ahol 7.048 hadifogoly maradványai találhatóak. Miután általában öten laktak egy sátorban, a vírus terjedését semmi sem gátolta.²⁶³ Napi átlagban 80-100 hadifogoly halt meg, egy visszaemlékezés szerint óriási tömegsírokat ástak. A vészhelyzet miatt igyekeztek minden táborban 'kórházat' létrehozni. Miután a kolera kitombolta magát, a tuberkolózis és a nedves hideg miatt kialakult vesegyulladás szedte a legtöbb áldozatot. A

²⁶¹ Nemzetiségek létszáma: horvátok/szerbek: 7.215, csehek: 3.320, magyarok: 2.395, osztrákok: 1.366, románok: 860, lengyelek/ruténok: 587, olaszok: 300, oroszok: 295, bolgárok: 188, szlovénok: 93, németek: 52, törökök: 50, görögök: 9. In: Ferrari, 111. o.

²⁶² Ferrari, 111. o.

²⁶³ Gorgolini, 8. o.

sátrakban elhelyezett katonák nem kaptak lepedőt sem, ami különösen a téli időszakban okozott nehézségeket: a nedves hideg rendkívül megterhelő volt a szervezet számára. Nyáron a kibírhatatlan forróság okozott nehézségeket.

A kolerás táborokat elhatárolták az úgynevezett egészséges tábortól, csak komoly szűrővizsgálatok után lehetett átmenni egyikből a másikba.²⁶⁴

A víz számított a legnagyobb értéknek, néhány hadifogoly vissza is élt ezzel: üzleteltek a vízzel. A már korábban is idézett Josef Schramek leírta visszaemlékezéseiben, hogy bizonyos horvát nemzetiségű hadifoglyok árultak vizet, főleg betegeknek, majd kifosztották őket.²⁶⁵ Ez a történet két fontos problémára világít rá: az egyik, hogy a lopás a teljesen kaotikus állapotoknak köszönhetően elterjedt volt. A másik az ivóvíz hiánya, mely alapvetően meghatározta a tábor életét: a napi minimális ivóvíz szükségletet nem tudták biztosítani az olasz hatóságok. A szigeten nem volt iható víz, ezért Szardínia szigetéről kellett ciszternahajóval szállítani Asinarara,²⁶⁶ és a szigeten is ciszternákban tárolták, ahol nagyon rövid idő alatt megposhadt (vagy már poshadtan érkezett) a nagy meleg miatt, ezzel tápot adva további járványos megbetegedéseknek. 1916 májusára az ivóvíz problémájára az olasz hatóságok találtak megoldást.

Az élelmezés rossz volt és hiányos, mivel az olasz hatóságok nem mérték fel helyesen az ellátás nehézségeit. Ennyi ember számára a minimális élelem előteremtése is kihívást jelentett. A szigeten csak tábori konyha működött, így minden alapanyagot a közeli Szardíniáról kellett beszállítani. A legalapvetőbb élelmiszer, a kenyér megfelelő mennyiségű beszerzése is nehézséget okozott, ilyen méretű, rendszeres kenyérellátásra ugyanis a közeli szárd települések pékségei nem rendezkedtek be, így számos esetben a sziget távolabbi csücskéről kellett beszerezni a mindennapi betevőt. A kenyér, az ivóvízhez hasonlóan, a hosszú szállítás során gyakran megposhadt. Ráadásul ilyen nehézségek ellenére is, csupán minimális kenyéradag jutott a hadifoglyoknak, mely épp csak a túlélésre volt elegendő. A foglyok rendszeresen kaptak makarónit, levesnek megfőzve, illetve sóban tartósított ételeket (pl. halat), ami nem bizonyult jó választásnak, ettől ugyanis még szomjasabbak lettek.

²⁶⁴ Sramek, 68. o.

²⁶⁵ Uo., 64. o.

²⁶⁶ Eleinte a Dora és a Brembo nevű hajókon szállították a vizet és az élelmet, de hamarosan hadrendbe állítottak további hajókat is, Terranova, Etna, Lazio és Campidoglio nevűeket. In: Margittai Gábor: Szamár-sziget szellemkatonái. Scolar Kiadó, Budapest, 2014 (továbbiakban: Margittai), 182. o.

Tábori képeslapot először csak 1916 februárjában osztottak a foglyok közt, ekkor tudták először értesíteni az otthon maradt családtagokat hollétükről.²⁶⁷

1916 nyarán az olasz katonai parancsnokság elrendelte 5.000, teljesen egészséges hadifogoly átadását Franciaországnak. Franciaországnak már 1916-ban szüksége volt munkaerő-kiegészítésre, melyet a hadifoglyokkal kívánt megoldani. Ezért az olasz félnek eljuttatott hivatalos megkeresésében is jelezte, milyen szakembereket szeretnének elsősorban átvenni: legyenek közöttük ácsok, kőművesek, kovácsok. A következő, szintén kizárólag egészséges hadifoglyokból álló 5.000 fős kontingenst már egészen más szempontok alapján állították össze: a Monarchia kis nemzetiségeit, románokat, cseheket, lengyeleket választottak ki, hogy a Franciaországban alakuló légiókba léphessenek.²⁶⁸ Az első két csoport elszállítása után, 1916. június 30-án a megbízott francia misszió vezetője azt kérte a sziget parancsnokától, hogy adja át a többi hadifoglyot is, a betegeket is beleértve, a fellépő nagyfokú munkahiány pótlására. Az olaszokat a kérés zavarba hozta, a tárgyalások megkezdésekor ugyanis – 1916 áprilisában – májusában – mindössze 5.000 ember ideiglenes átengedéséről volt szó.²⁶⁹ 1916 júliusában – a kolerajárvány megszűntével – 16.262 hadifoglyot adtak át a franciáknak, a szigeten pedig csak néhány olasz hadifogoly, tiszték és szállításra nem alkalmas betegek maradtak. A franciák végülis megkapták az engedélyt, így 1916 augusztusáig valamennyi hadifogoly elhagyta Asinarát francia hadihajókon.²⁷⁰ Az első transzport májusban indult. A hazaküldött képeslapok tanúsága szerint a francia fogság még nehezebb volt, mint az olasz.

Ma Asinarán már nem sok minden emlékeztet az egykori táborokra. A látogatót csupán a Campo Perdun kialakított osszárium, és egy Németh István által készített cement szobor emlékezteti az egykori hadifoglyok sanyarú sorsára.

²⁶⁷ Sramek, 67. o.

²⁶⁸ Lőrinczi (<https://sites.google.com/site/azidoharcokatujrazii/home/9-hadifoglyok-taborok/lorinczi-laszlo-szamarsziget-foglyai>) (letöltve: 2017. december 23.)

²⁶⁹ Lőrinczi, (<https://sites.google.com/site/azidoharcokatujrazii/home/9-hadifoglyok-taborok/lorinczi-laszlo-szamarsziget-foglyai>) (letöltve: 2017. december 23.)

²⁷⁰ 1916-ra a nagyfokú fogolyhalandóság miatt becslések szerint már csak 17.000 hadifogoly maradt életben. In: Szöllősy, 103. o.

Dél-olasz hadifogolytáborok

Certosa di Padula

Padula katonai szempontból fontos szerepet játszott a Nápolyi Királyság, majd az egyesítés idején a garibaldisták, és az első világháború során Olaszország történelmében. A városka minden tekintetben megfelelt a már vázolt alapvető szempontoknak: a tengertől és a főbb útvonalaktól meglehetősen messze esett, sok üres épület állt rendelkezésre, és vastag fal vette körül.

Az olasz katonai főparancsnokság 1916 elején bízta meg Francesco Finguerra csendőr tábormokot, hogy a már meglévő épületek közül válasszon és alakítsa át, hogy az hadifoglyok elhelyezésére alkalmassá váljon. A választása egy használaton kívüli kolostorra, a Szent Lőrinc kolostorra esett, melyet a kolostort a karthauzi szerzetesek alapítottak még a XIV. században. Már az év első felében körülbelül kétezer osztrák-magyar hadifogoly érkezett, a létszámuk a háború következő két évében 13.138 főre emelkedett. A fogolytáborba elsősorban közkatonákat szállítottak, és mindössze 64 tiszt tartózkodott a fogolytábor működésének ideje alatt. A tábor alapterülete 51.500 négyzetméter volt. A hirtelen megemelkedő hadifogoly-létszám miatt emeletes ágyakat kellett a fenntartóknak összeácsolni.

1917-től kezdődően a tábor élete egyre inkább összekapcsolódott a lassan alakuló Csehszlovákia történelmével. Ez évtől (1917) több cseh és szlovák nemzetiségű hadifoglyot szállítottak Padulába, így amint a nemzetiségi légiók ötlete 1917 augusztusában hivatalosan, politikai szinten is támogatottá vált, Padula tábora szolgált kiindulóponttul a cseh légió megszervezéséhez. Emiatt 1917 júliusától kezdődően a többi dél-olasz táborból is átcsoportosították a cseh és szlovák hadifoglyokat Padulába.²⁷¹ Ezzel alapvetően megváltozott a tábor struktúrája, alapterülete és a foglyok száma is nőtt. Végül a cseh-szlovák légió 13.653 közlegénnyel és 489 tiszttel, 4 ezredre bontva 1918 végén hagyta el a tábort. A légió tagjai először az olasz fronton, mint kiegészítők hasznosították a kiképzésüket, a háború lezárását követően az újonnan alakuló csehszlovák hadsereg magját adva a felvidéki harcokban bocsátkozott harcba a magyar hadsereggel. A légió északra vezénylésével a tábor hadifogoly-jellege megszűnt, 1919-ben a helyszínen dezertőrök „átnevelő” központja jött létre.²⁷²

²⁷¹ <http://www.ondanews.it/padula-dove-patria-nostra-certosa-campo-prigionia-prima-guerra-mondiale/> (letöltve: 2017. október 20.)

²⁷² <http://www.lacittadisalerno.it/cultura-e-spettacoli/quando-la-certosa-di-padula-divent%C3%B2-campo-di-prigionieri-1.1537364> (letöltve: 2017. október 20.)

Cittaducale

A Lazio tartományban található Cittaducale városában a hadifoglyokat egy használaton kívüli ódon épületben helyezték el, mely eredetileg az erdészeti iskolaként szolgált. A tábor tisztek számára alakították ki. A Monarchia nemzetiségei közül eleinte csak magyarok, illetve néhány osztrák-német képviseltette magát, de 1916. január végén megérkezett egy 30 fős cseh különítmény is. A tábor meglehetősen túlszűfoltnak számított: a zászlósokat, hadapródokat egy széles folyosón helyezték el, amely egyáltalán nem volt fűthető.

A legnagyobb kihívást a hosszú, nedves, hideg tél okozta, fagyások is előfordultak. Általában az egész épületben nem akadt egyetlen helyiség sem, amit fűteni lehetett volna. Szén, fa amúgy sem nagyon akadt. A hideg beálltával ezért sok hadifogoly egész nap ágyban maradt.²⁷³

A fogoly tisztek más táborokhoz képest nagy szabadságot kaptak, olvashatták a *Messaggero*, a *Tribuna*, illetve az *Il Giornale d'Italia* című napilapokat, amennyiben beszéltek olaszul. Szabadon olvashattak olasz nyelvű könyveket is, nem kötötték a kiadás évszámához, mint számos más táborban. Szabadidejükben a hadifoglyok dalkört alapítottak, illetve sétálni mehettek a város környékére. Szöllősy, aki az asinarai tábor bemutatása révén már említésre került, kiemeli a nagy létszámú olasz őrséget, akik a sétákon is kísérték őket.²⁷⁴ Dr. Ruzska István vezetésével könyvkötő műhelyt létesítettek a foglyok, a művészek (többek közt Szöllősy) vezetésével pedig fába vésett ex libriseket készítettek. A művekből, kiegészítve Szöllősy festményeivel, és a hadifoglyok egyéb kézműves munkáival, kiállítás is nyílt. A tábor parancsnoka Tiscornia őrnagy volt, akit a frontról sérülése miatt osztottak tábor-parancsnoki tisztségbe. Tiscornia végül nem maradhatott a háború végéig ebben a pozíciójában, mivel két fogoly szökése miatt várfogságot kapott büntetésként. Utódjának Biamonti csendőrőrnagyot nevezték ki. Ő elődjének példájából okulva, szigorította a házirendet, a teraszokat például lezáratta.

1917 decemberében az olasz főparancsnokság úgy rendelkezett, hogy a cseh tiszteket, illetve zászlósokat Cittaducaléban központosítsák, ezért a magyar, illetve osztrák-német

²⁷³ Hadifogoly magyarok története, 229. o.

²⁷⁴ „... sétánk inkább harcszerű menethez volt hasonló. Legalábbis ilyennek látták azok, akik egy ilyen sétát a felső teraszról néztek. Elöl egy-két kerékpáros olasz csendőr, mint felderítő, azután az él s közepén a sok olasz katonától alig látszottak a sétálók.” In: Szöllősy, 88. o.

hadifoglyokat más táborokba (többek között Monte Lucanóba, Nocera-Umbrába és San Vitóba) szállították át.²⁷⁵

„Hétköznapi élet” a hadifogolytáborokban

A hadifoglyok általános helyzete

A háború kitörése előtt a foglyokra vonatkozó rendelkezéseket részletesen kidolgozták a genfi, illetve hágai nemzetközi konferenciákon a részt vevő államok képviselői, mely pontokat a háború alatt a legtöbb hadviselő fél irányadónak tekintett.

A rendelkező államok elsődleges célja a hadifoglyok emberi méltóságának megtartása, másodsorban pedig a katonai hierarchia megőrzése volt. Ezen logika szerint minden hadifogolynak ugyanaz az alapvető ellátás járt, mint a fogságba ejtő állam katonáinak, élelem, szállás és ruházat tekintetében. A háború során azonban bebizonyosodott, hogy a konferenciákon néhány tényezőt nem vettek figyelembe, többek között azt, hogy egy elhúzódó háború esetén a hátszágban is nő a szegénység, így a hadifoglyok ellátása egyre nagyobb nehézségekbe ütközik.²⁷⁶ Ez történt Magyarországon, de Olaszországban és Ausztriában is. A háború első hónapjaiban egységes rendelkezés híján az egyes táborok vezetőire volt bízva, hogyan járnak el a hadifoglyokkal, illetve miképp alakítják ki a tábor életét.²⁷⁷ A rendszer összehangolására 1915. augusztus 29-én az olasz hadifogoly iroda pontosította az irányadó, a hadifoglyokkal való bánásmódra vonatkozó rendelkezéseket.

Az előírások szerint a fogságba esés után a katonákat késedelem nélkül a tűzvonaltól legkevesebb harminc km-re kellett szállítani, gondoskodni kellett elszállásolásukról és étellemezésükéről. A hadifoglyok először úgynevezett gyűjtőtáborokba, majd innen a véglegesnek kijelölt hadifogolytáborokba kerültek. A táborba szállítás közben a hadifoglyokat az előírásoknak megfelelően minden fizikai erőszaktól, atrocitástól meg kellett óvni, élt az

²⁷⁵ Szöllősy, 88-105. o.

²⁷⁶ Ennek a cikkelynek a létjogosultságát egyes hadviselő országok már a háború elején kétségbe vonták. 1916-ban Franciaország és Anglia a Nemzetközi Vöröskereszt segítségével olyan megegyezést hozott létre Németországgal, mely segítségével központilag szervezetteren küldtek hadifoglyaiknak ételmiszert. Ilyen típusú megegyezést az olaszok elutasítottak, ezzel közvetve körülbelül 100 ezer olasz hadifogoly halálát okozva. Az olaszok a hadifogság intézményét, illetve annak körülményeit a dezertálás elleni propagandára használták fel. In: Tortato, 42. o.

²⁷⁷ Hadifogoly magyarok története, 223. o.

ügynevezett „közkíváncsiságtól” való védelem intézménye is. Ez a tényező különösen a hadifoglyok táborba szállítása közben vált fontossá, az út során a civil lakosság ugyanis gyakran fenyegetően lépett fel velük szemben.

A fogságba esést követően a hivatalos protokoll szerint a katonák pénzét egy tiszt jelenlétében átvették, letétbe helyezték, és elismervényt adtak ki az átvételről. Az előírás szerint a katona tárcáját, a cigarettatárcáját, óráját, ékszerét és egyéb személyes csecsebecsét a hadifoglyoknál hagyták. Minden fogoly alapvető jogának számított, hogy kapcsolatba léphessen a családjával. Ennek lehetőségét a fogságba eséstől számított két hónapon belül biztosítani kellett a tábornak, de gyakran megesett, hogy a fogságba esés után egy héten belül kiosztották a képeslapokat a katonáknak, akik a tábor költségén elküldhették azt a családjuknak.

A hadviselő feleket, mint azt már a korábbi fejezetekben említettem, váratlanul érte a hadifoglyok magas száma. Ezért a foglyok elhelyezésére szolgáló táborok felállítása roham munkában, nagyobb előkészületek nélkül történt. Így, a legkézenfekvőbb megoldásként, már meglévő, de használaton kívüli épületeket alakítottak át. A táborhelyek kijelölésekor az olasz adminisztráció elsősorban a biztonságos őrzés feltételeinek a megteremtésére törekedett.

A mindennapi élet alapvető feltételeinek megteremtése másodlagos szempont volt: az evés, a mosakodás és más egyéb alapvető biológiai szükségletek megoldásának biztosítása számos táborban okozott nehézséget. Ami a civil életben a megszokott rend szerint működött - gondoljunk csak olyan egyszerű dolgokra, mint a késsel-villával evés tányérből, a rendszeres tisztálkodás -, arra a hadifoglytáborokban új rendszert kellett kialakítani, ez pedig gyakran járt súrlódásokkal, nem várt nehézségekkel.

A régi épületek szűk helyiségei alkalmatlanok voltak nagyobb létszámú ember elhelyezésére, a zsúfoltság tovább nehezítette az amúgy is frusztrált katonák életét. Egy légtérben akár 50-70, alapvetően eltérő kulturális és szociális háttérrel rendelkező embert is elhelyeztek.²⁷⁸ A fekvőhelyek elosztása is okozott nehézségeket. Ezeknek a civil életben ismeretlen kihívásokat ki-ki saját habitusa és családi háttere szerint tudta elviselni és feldolgozni.²⁷⁹

²⁷⁸ Szöllősy (31. o.) és Kuncz Aladár is hasonlóan nagy létszámú dormitóriumokról számol be (103.o.)

²⁷⁹ „Német munkatársam számára a fogság nem élmény volt, csak kényszerhelyzetének nyugodt átgondolása, amely arra vezette, hogy magát egészségben fenntartsa, a munkátlan időben műveltségét fejlessze, rendszeresen levelezzen otthonmaradt feleségével és rokonaival, s türelemmel bevárja a világégésnek végét, amikor előbbi állását újra elfoglalhatja.” In: Kuncz, 410-411. o.

A tábor életének meghatározója a táborparancsnok személye volt.²⁸⁰ Általában egy magasabb rangú tartalékos katonatisztet neveztek ki, aki valamely okból kifolyólag alkalmatlanná vált a katonáskodásra a fronton, illetve egészségügyi (rokkant, súlyos betegség) vagy családi állapota (például több gyereke volt) miatt nem küldhették frontszolgálatra. Másik lehetőség a táborvezető személyének a kiválasztására vagy nyugdíjazott katonatiszt, illetve a frontra egészségügyi okok miatt vissza nem vezényelhető katonatiszt megbízása.

Olaszország esetében jellemző volt, hogy hadifogságból hazatért katonatisztet neveztek ki a tábor élére.²⁸¹ A táborvezető kezétől függött az élet minden apró szelete: a levél, a csomag átadása vagy büntetésből történő visszatartása, az olvasás, közte akár olasz nyelvű napilapokhoz való hozzájutás, továbbá a napi séta lehetővé tétele. Az élelmezés, a foglyok egészségügyi állapota, a hálókialakítása mind tőle függtek. A táborok felépítése természetesen számos alkalmat adott különböző visszaélésekre: több esetben előfordult, hogy a hadifoglyok számára kirendelt élelem csökkentésével próbáltak a kantinosok vagy akár maga a tábor vezetője mellékes jövedelemhez jutni.

A fogolytáborok körülményei nagyon eltérőek voltak. A cenzúra által elkobzott levelekben a katonák elsősorban a rossz bánásmódra, a kellemetlen életkörülményekre²⁸² és az állandó éhezésre panaszkodnak. De akad néhány üdítő kivétel is. Jedeván Sándor például kifejezetten elégedettségének ad hangot.²⁸³ Egy másik pozitív példaként a személyes jó viszonyra utaló levéltöredék, miszerint St. Antonio szigetén Poitos (?) Imre megbetegedett a hadifogságban, és a betegségbe bele is halt. Az olasz család, aki ápolta, saját költségén temette el.²⁸⁴

²⁸⁰ A magyar visszaemlékezések kiemelik Tiscornia őrnagyot, aki a cittaducale-i tiszti táborot vezette, illetve Nittit, aki Magyarországon volt hadifogoly, és hazatérve segíteni próbált a magyar hadifoglyokon. In: Hadifogoly magyarok története, 244. o.

²⁸¹ Hadifogoly magyarok története, 244. o.

²⁸² „15 napja kérem, hogy javítsák ki a törött ablaküveget; ma papírral beragasztottam a négy ablakon a lyukakat. Az egerek mindennapos társaink, tegnap kisebb vadászatot is rendeztünk. ... Sétálni akkor visznek minket, amikor a nap legjobban süt és a legnagyobb a meleg, három órára a házunk előtti térre. A közönség még nagyobb öröme, egyenruhába kell öltöznünk. Éjszakánként gyakran meglátogat minket egy olasz altiszt, így nem tudunk aludni.” In: ACS, PCM, Presidenza del Consiglio dei Ministri. Guerra Europea. 1915-1918. B. 98

²⁸³ „Én alu írott hógy voltam internálva büntetésből a due fráteli és a Puinobol és ezen idő alatt úgy vettem mint a többi tarsaimat mindig jóll bántak. Mindig megvolt agy takaro és élelmezés és mindig ha az idő megengedte, ki mentünk a teraszra sétálni és soha senki botal meg nem vert vagy ütöt és mindig jo bántak velünk.” Forte Sperone 1917. ápr. 17. (In: ACS, PCM, Presidenza del Consiglio dei Ministri. Guerra Europea. 1915-1918. B. 98. MAE, Berlin-Vienna.) Hasonló pozitív képet fest egy másik magyar hadifogoly, Varga János (Gyergyóremete), aki feleségét nyugtatta ily módon: „Mindenféle nyelven lehet írni. Soha nem gondoltam volna, hogy hadifogoly leszek, ezt sajnálom, de ez történt. Egy biztos, hogy az olasz katona gavallér és becsületes ellenfélnek bizonyult. Kedves, jó kolléga, udvarias. Mindent megkapunk tőlük, amit egy hadifogoly csak mgkaphat.” In: ACS, PCM, B. 99

²⁸⁴ ACS, PCM, Presidenza del Consiglio dei Ministri. Guerra Europea. 1915-1918. B. 98.

A hadifogolytáborok élete a külvilágtól elzártan működött, civileknek bejutni - kivéve egyes kereskedőket, illetve a kantinosokat - gyakorlatilag képtelenség volt, ennek köszönhetően a táborok életét túlnyomórészt titok övezte. Belépni kizárólag a Hadügyminisztérium, illetve az olasz katonai főparancsnokság hivatalos engedélyével lehetett. Civilek, illetve a semleges államok, valamint a Vöröskereszt számára csak előre egyeztetett módon lehetett a hadifogolytáborokat megtekinteni,²⁸⁵ interjú, riport, illetve fotóriport készítése pedig kifejezetten tilos volt. A helyi és országos napilapok sem foglalkoztak ezzel a témával, egészen a háború végéig: 1918-19-ben parlamenti felszólalások és különböző újságcikkek tárgyává váltak a hadifoglyok.

A bánásmódot tekintve, nem volt azonos a tisztek, illetve a közlegények tábori helyzete, élete. A tisztek a katonaságnál betöltött rendfokozatuknak megfelelően havi zsoldot kaptak - erre 'A pénzügyi ellátás módozatai' című fejezetben részletesebben is kitérnek -, ezzel könnyebb életet tudtak maguknak biztosítani, mint a rendszeres járadékhoz nem jutó közkatonák. A havi jövedelemmel a kávéban egészséges élelemhez, például gyümölcsökhöz, jutottak hozzá, vagy a közeli településen szappant, lepedőt, tiszta ruhát szerezhettek be maguknak. Továbbá az egyre inkább 'luxusárucikkek' számító tételeket, mint a bort, a dohányt, meg tudták maguknak vásárolni, amíg a hadigazdálkodás lehetővé tette ezeknek a termékeknek a beszerzését. Megtarthatták tisztiszolgájukat is. Hivatalos munkára a nemzetközi megegyezések értelmében nem kötelezhatték őket, így az ő esetükben a szabadidőt elsősorban saját maguk fejlesztésére (nyelvtanulás, önképzőkör, színi előadás) fordították. A közlegényekhez viszonyítva jóval sűrűbben használhatták a zuhanyt, illetve vehettek fürdőt.²⁸⁶ A katonai hierarchiát a táboron belül is követték: a fegyelem fenntartása a rangidős fogoly tiszt felelőssége volt, és felelősséggel tartozott a többi tisztért, illetve vegyes táborok esetében a közkatonákért is.²⁸⁷ Szabadabb mozgásterük is maradt jó ideig, bár ez a tényező nagyban függött a tábor vezetőjétől is. Kisebb településeken kimehettek a helyi étterembe saját zsoldjuk terhére egy-egy nagyobb alkalmat megünnepelni. Ilyen esetre volt példa a genovai „Ratti” nevű erődben, ahol a hadifoglyok Ferenc József császár születésnapját hangos mulatozással ünnepelték, „megsértve

²⁸⁵ Természetesen a táborokat ezekről a várható látogatásokról előre értesítették, így elég idő állt rendelkezésre ahhoz, hogy a táborok felkészüljenek és a lehető legjobb fényben tudják magukat feltüntetni. Ez a rendszer a Monarchia területén működő táborok esetében is ugyanígy működött. Az osztrák-magyar fél elsősorban a Vatikán látogatásaitól tartott, Scapinelli és Pacelli apostoli nunciusok 1916 nyarán meglátogatták Mauthausen és Sigmundherberger táborait – Magyarországra nem jutottak el. In: Procacci, 193. o.

²⁸⁶ Tortato, 38. o.

²⁸⁷ Hadifogoly magyarok története, 223-224. o.

ezzel a közízlést”.²⁸⁸ A Monarchiában a császár születésnapja kiemelkedő ünnepnek számított, az egység szimbólumának, így a megemlékezés a jeles napról minden osztrák-magyar hadifogoly számára egyértelmű volt. Nem csupán San Eusobióban, hanem más helyeken - például Monreale és Melfi táborában - is dokumentáltak a jeles nap alkalmából rendezett ünneplést. A helyi civil lakosságban sok helyütt a nyilvánosan megtartott ünnepek ellenérzést keltettek, emiatt egy idő után hatóságilag megtiltották, hogy a hadifogoly tisztek éttermekben mulatozzanak, illetve bármilyen szórakozóhelyre járjanak.²⁸⁹ A tiszti táborok kialakítása során számos esetben választottak szállodát vagy villát (mint pl. a Chiampói tábor), sőt, rangtól függően néha akár külön szobát, sőt, fürdőszobát is kaphattak a tisztek. Ezzel szemben a közkatonákat és a tiszthelyetteseket egészen más körülmények várták. Zsoldot nem kaptak, így egyéb bevétel híján az otthoniakra támaszkodhattak, a család által küldött pénzből tudták csak fedezni a szükséges élelmiszerek, ruhanemük beszerzésének költségeit. A hágai egyezmény értelmében munkára is kötelezheték őket, fizetésüket központilag határozták meg. Amennyiben nem dolgoztak, egyedüli pénzkiegészítéshez úgy juthattak, ha gazdagabb társaiknak, illetve vegyes tábor esetén a tiszteknek úgynevezett kisebb szolgálatokat tettek: megterítették az asztalt, ételt hoztak, stb.

A táborok kiválasztásánál fontosnak tartották, hogy minél kisebb létszámú őrséggel oldják meg a foglyok felügyeletét. A hadifoglyok folyamatosan növekvő létszáma miatt az elérhető objektumok nagysága is egyre fontosabb kritériumnak számított. Néha több száz hadifoglyot szállásoltak el egy légtérben, például fabarakkokban, régi kastélyokban, várakban vagy használaton kívüli kolostorokban.²⁹⁰

A fent leírt általános rendszabályok ellenére az olasz hadifogolyirodához számos panasz érkezett a hadifoglyoktól, akik különböző csatornákat próbáltak felhasználni problémáik továbbítására. 1916. június 9-én Spingardi, a Hadifogoly Bizottság elnöke, a belügyminiszter elé terjesztette a hadifoglyok fontosabb panaszait, több osztrák-magyar fogoly levelének kíséretében, akik ellátásuk azonnali javításáért folyamodtak hozzá. A vádak az olasz hatóságok kivizsgálták, és alaptalannak ítélték.

²⁸⁸ „Múlt hónap 23-24-én és 27-én körülbelül 20-an a san eusibio-i „Aurora” és „il Sindaco” (a Polgármester – ford.) nevű éttermekben ültek, ettek-ittak. Az egyik étteremben táncoltak is. A hadifoglyok ilyen mértékű szabad életvitele a helyi lakosokból élénk tiltakozást váltott ki.” – szól a helyi prefektus feljegyzése, melyet a hadügyminisztériumnak juttattak el. In: ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri. Guerra Europea. B. 98.

²⁸⁹ MAE, Arch. Politico. Ordinario e di Gabinetto, B. 353.

²⁹⁰ Vittoria, illetve Asinara – kép a táborról a Függelékben. Szöllősy és Kuncz is egybehangzóan panaszkodik a zsúfoltságra: „Egy - egy emberre, szélességben nyolcvan centiméter, s hosszúságban egy méter nyolcvan centiméternyi hely esett. Középen alacsony deszkaszállal átjáró utat kerítettek el.” In: Kuncz, 115. o.

Ki kell emelni, hogy az olasz propagandagépezet is sokat tett azért, hogy humánusnak fesse le az olasz hadifogságot. Számtalanszor hivatkoznak a korabeli forrásokban a politikusok arra, hogy mennyivel jobban bánnak ők a hadifoglyaikkal, mint más népek az olasz hadifoglyokkal.

A hadifoglyok munkáltatása

Az első világháború során hadifoglyok és civil internáltak ezreit kötelezték munkára, hogy a hadigazdaságot, illetve a mezőgazdaságot megfelelő szinten tudják tartani. Jogilag az 1907-es hágai konferencia is lehetővé tette, hogy a hadifoglyokat a hiányzó munkaerő pótlására a hátszágban „használhassák”. Erre mind magáncégeknek, mind állami cégeknek lehetősége nyílt. A hadifoglyok gazdaságba történő bevonásával az olcsó munkaerő miatt a cégek, magánszemélyek nagy profitra tudtak szert tenni. Először Németország kezdte pótolni ily módon a hiányzó munkaerőt: 1915-ben orosz hadifoglyokkal pótolta mind az ipar, mind a mezőgazdaság a bevonultatással kiesett munkaerejét. 1915. második felében az Osztrák-Magyar Monarchia területén levő hadifoglyok 60-70%-a dolgozott gyárakban, illetve a mezőgazdaságban.²⁹¹ 1916-ra már 250 ezer, különböző nemzetiségű hadifogoly dolgozott. Ugyanebben az évben a francia és a brit hadsereg is létrehozta saját hadifoglyokat dolgoztató cégeit. 1916-ra krónikus munkaerőhiány alakult ki csaknem az összes hadviselő országban, ezzel párhuzamosan tovább nőtt az igény a hadifoglyok munkába állítására. A német hadsereg által ejtett hadifoglyok 90 %-a dolgozott már ebben az évben, számosan közülük a verduni fronton, ami teljesen ellentétben állt a hágai konferencia idevágó cikkelyeivel.²⁹² Nagy-Britannia csak ebben az évben (1916-ban) kezdte kihasználni a hadifoglyokban rejlő potenciált – 1916 szeptemberében még csak 4 ezren dolgoztak, 1918 márciusára ez a szám 30 ezer főre nőtt, ebből 5500-an dolgoztak valamilyen bányában. Franciaországban, 1916 márciusában körülbelül 67 ezer munkába állított hadifoglyról tudunk, ebből 16 ezren a mezőgazdaságban, 14 ezren a hadiiparhoz köthető gyárakban dolgoztak.²⁹³ A Monarchia kezdetektől alkalmazta a hadifoglyokat, elsősorban munkakommandókba szervezve a mezőgazdaságban. 1918-ban már 490.931 hadifoglyot dolgoztatott, elsősorban a mezőgazdaságban.²⁹⁴ A hadifoglyok általában

²⁹¹ Jones, 281. o.

²⁹² 1916 augusztusában a németek kezében levő 1 millió 625 ezer hadifogoly 16%-a dolgozott a fronthoz közel, annak ellenére, hogy a harci események közvetlen közelében a hágai rendelkezések értelmében (6. cikkely) foglyokat nem dolgoztathattak. Természetesen ezt a rendelkezést egyik hadviselő ország sem tartotta be.

²⁹³ Procacci, 223. o.

²⁹⁴ Jones, 283. o.

kevesebb élelemhez jutottak, mint a nagy táborokban, kivéve, ha a mezőgazdaságban végeztek munkát. A szállás szintén kevésbé kiépített, improvizált volt, mint a nagy táborok.²⁹⁵

A hadifoglyokat csaknem minden ipari ágazatban hasznosították és meghaladva a kor munkaerő-piaci viszonyait, a nagy keresletre reagálva munkaközvetítő társaságokat hoztak létre. Nagy-Britanniában például kevéssel a háború befejezése előtt csaknem 300, hadifoglyok munkaközvetítésére szakosodott társaság működött, és csaknem 160 ezer német hadifoglyot ajánlottak ki ezeken a cégeken keresztül.²⁹⁶

Olaszország eleinte elutasította a hadifoglyok munkába állítását.²⁹⁷ A hatóságok tartottak ugyanis attól, hogy ennek megszervezése adminisztratív és logisztikai nehézségekkel jár, illetve a társadalmi feszültségeket is el kívánták kerülni azért, hogy nem generáljanak versenyt a hazai munkások és a sokkal alacsonyabb munkabérért dolgozó hadifoglyok között. A kezdeti bizonytalanságok ellenére már 1915. július 8-án a hadifogly bizottság elnöke, Spingardi, elsősorban a mezőgazdaságban mutatkozó nehézségek orvoslására javasolta a hadifoglyok alkalmazását. Spingardi német adatokra hivatkozott, ahol a hadifoglyok munkába állítása nagyszerű eredményeket hozott.²⁹⁸ A Belügyminisztérium válasza 1915 decemberében érkezett, melyben engedélyezték, hogy hadifoglyokat a táboron belül dolgoztassák, a táboron kívüli munkát egyelőre nem tették lehetővé.²⁹⁹ A munkapiaci helyzet átértékelése nagyjából egybeesett a lakosság hangulatának változásával. Ennek alátámasztására Ettore Lorini, pavai polgármester a miniszterelnöknek írt levele jó példa. A polgármester szerint az olasz városokat előzönlötték a semmittevő hadifoglyok, akiknek növekvő száma károsan hat a nemzetre. A további károk elkerülésére a hadifoglyokat javasolta munkára fogni, például Herculaneumba. Salandra³⁰⁰ ezeket a javaslatokat udvariasan visszautasította.³⁰¹

Az elutasító hivatalos olasz álláspontnak köszönhetően Franciaországnak 1916 elején – az olasz hatóságok hivatalosan csak 1916 májusában engedélyezték a hadifoglyok munkába állását - körülbelül 30 ezer hadifoglyot engedtek át az olaszok, elsősorban az Asinara szigetére szállított hadifoglyok közül kerültek ki. Ezeket az osztrák-magyar hadifoglyokat

²⁹⁵ A modern táborokra vonatkozó megállapítás elsősorban a nyugat-európaiakra vonatkozik. Az olasz táborok nagy általánosságban kisebb méretűek voltak, és meglévő épületekben kerültek kialakításra. Elenyésző a kivétel, pl. Vittoria. In: Jones, 282. o.

²⁹⁶ AUSSME, F-11, 128

²⁹⁷ Tortato, 98. o.

²⁹⁸ A hadifoglybizottság első munkával kapcsolatos dokumentuma (209. sz. jegyzőkönyv, 1915. augusztus 8., tárgy: a hadifoglyok mezőgazdasági munkákban történő hasznosítása) In: PC, 19.4.6.98.

²⁹⁹ Procacci, 222. o.

³⁰⁰ Antonio Salandra, 1914. március 21. - 1916.június 18. között az olasz királyság miniszterelnöke

³⁰¹ PC.19.4.6.98

Olaszországból Les Alberts-be, Briancon-ba és Monginevra-ba szállították. A francia delegáció egyik kapitánya 310 fős hadifogoly-különítményt kért, pontosan meghatározva a keresett mesterségeket: 43 szabót, 11 kőművest, 29 szerelőt, 138 asztalost, továbbá 32 bádogost és tejesembert kért.³⁰² Az olaszok döntése, miszerint hadifoglyokat adnak át a szövetségeseknek, később elhibázottnak bizonyult, ugyanis a mezőgazdaságot sújtó munkaerőhiányra hivatkozva Olaszország nem sokkal később „visszakérte” őket. Továbbá kéréssel fordult a többi szövetségeséhez is, körülbelül 100 ezer, a szövetségesek által ejtett hadifoglyot kért sürgős – elsősorban mezőgazdasági - munkák elvégzésére.³⁰³

Hasonlóan a többi hadviselő félhez, Olaszországban is a Mezőgazdasági, Ipari és Kereskedelmi Minisztérium rögzítette a hadifoglyok foglalkoztatására előírt normákat, akiket elsősorban a mezőgazdasági és ipari területeken, ezen belül is a nagy szaktudást nem igénylő feladatokra, alkalmaztak.³⁰⁴ A hadifoglyok elsődlegesen a mezőgazdasági munkák,³⁰⁵ az erdőirtások – az erdészet szintén nagyszámú hadifoglyot foglalkoztatott -, bányák immár krónikus munkaerőhiányát voltak hivatottak kielégíteni. 1917 elején feltűnően megnőtt a hadifoglyok iránti kereslet, a caporettoi áttörés (1917 vége) azonban váratlanul rövid időre megállította a további növekedést.³⁰⁶ A caporettoi áttörést követően a közhangulatban történt fordulat miatt sok esetben a hadifoglyokat azonnali hatállyal vissza kellett rendelni a munkából. A hadifoglyok kitörő örömmel fogadták a harctéri sikereket, az ilyen típusú megnyilvánulások a dolgozó hadifoglyok révén még közvetlenebbül érintették a civil lakosságot.³⁰⁷ A hadifoglyok további munkára történő „kiutalására” vonatkozó rendelet azonban éles ellenkezést váltott ki a földesurak, többek közt a már korábban említett Frascara szenátor³⁰⁸ közt. A hadifoglyokat egyre nagyobb számban kötelezték munkára. Ennek köszönhetően mondhatta azt Spingardi

³⁰² AUSSME, Rrp. F-11, 125/1

³⁰³ ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri. 1a Guerra Mondiale. B. 168.

³⁰⁴ A mezőgazdasági miniszter, Cavasola 75.sz. körlevele a prefektusoknak. PC19.4.6.98

³⁰⁵ Olaszország mezőgazdasága olyan súlyos visszaesést szenvedett el, hogy az éhínséget csupán a szövetségesek támogatásának köszönhetően kerülte el. Tortato, 22. o.

³⁰⁶ Az olasz kormány tartott attól, hogy amennyiben a hadifoglyok közeli kapcsolatot alakítanak ki a civilekkel, különböző propagandát folytatnának közöttük. 1917. november 16. In: PC 19.4.6.123.

³⁰⁷ A belügyminiszter felhívja a figyelmet, hogy az utóbbi idők fájdalmas történései miatt a hadifoglyok viselkedése néhány helyen kifejezetten provokatívává vált, ezért többek között újra hangsúlyozza, hogy ahol a civil lakossággal történő közvetlen kapcsolat elkerülhetetlen – elsősorban vidéken, a nemzet ellenállását letompítandó, kampányt kell indítani. In: 44332 sz. körlevél, 1917. november 19., AUSSME, „Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra (disposizioni di ufficiali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M., F 11., 128.r., 4.k..

³⁰⁸ Frascara szenátornak Alessandria környékén voltak földjei, Procacci, 223.o. A hasonlóságok kiemelésére, itt emlitem a Károlyi-család táviratban a bécsi székhelyű hadügyminisztériumhoz eljuttatott kérelmét, miszerint Rákospusztára 90 orosz hadifogoly azonnali kivezénylését kéri a főispán, 1915. július 9-én. In: osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA, 300

Vittorio Emanuele Orlando miniszterelnöknek: a betegeken és a munkára alkalmatlanokon kívül egyetlen hadifogoly sem henyélhet. Spingardi nem túlzott, 1917-ben már 80 ezer hadifogoly dolgozott a különböző szektorokban. 1918 áprilisában Spingardi Orlando miniszterelnöknek 130 ezer főben állapította meg a munkára fogott hadifoglyok létszámát, amelyből körülbelül 60 ezren dolgoztak a mezőgazdaságban.³⁰⁹

1916. november 14-én Rómában a Hadifogolybizottság a hadifoglyok munkába állítására vonatkozó részletes rendelkezéseket összegező – 24112 számú - körlevelet adott ki. Eszerint a hadifoglyok maximális létszáma, egy csoporton (munkakommandón) belül nem haladhatta meg az ötven főt. Az őrség aránya kötelezően a foglyok minimum 1/10-e és maximum 1/5-e lett, ami az őröknek sem jelenthetett túl nagy terhet.³¹⁰ Amennyiben a körülmények lehetővé tették, illetve a foglalkoztató cégek megkívták, nagyobb létszámú foglyot is „kiutalhattak” számukra, mely eljárást különösen abban az esetben támogatták, ha a munkavégzés helye a tábor közvetlen közelében volt. A hadifoglyokat igyekeztek nemzetiségek szerint csapatokba osztani.³¹¹ Nagy létszámú munkacsoportok esetén a hadifoglyokat századokba osztották, egy szintén hadifogly és lehetőség szerint azonos nemzetiségű hadifogly tiszt vagy altiszt vezetése alatt. Három-négy század tartozott egy olasz tiszt alá.³¹² A hadifoglyokat kisebb munkacsoportokba (munkakommandók) szervezve, gyakran 2000 fős csoportba osztva bányákban, mezőgazdasági, illetve ipari munkára rendelték ki. A cégtulajdonosoknak a helyi önkormányzatoknál kellett jelezniük az igényüket. 10 hadifoglynál kevesebbet azonban hivatalosan nem engedtek kirendelni. Az olasz hatóságok bevezették a minimum munkabért, amit napi 15 centben határoztak meg. Ugyanakkor a hadifoglyokat nem rendelhették ki olyan munkára, amely speciális tudást kívánt. A bányákban csak a kőzúzalék előkészítésében és a járat tágításában vehettek részt, mivel ezeknek a munkáknak az elvégzéséhez nem kellett szakmai tudás.³¹³ A foglyok hivatalosan maláriás

³⁰⁹ További 30 ezren a lignit bányákban, erdőirtásokon és vasúti/út helyreállítási munkákon 7 ezren, Albániában 3 ezren dolgoztak, különböző cseh szekciók tevékenységében 19-20 ezer főben maximálták a létszámot. In: Tortato, 108. o.

³¹⁰ A Monarchia területén az előírás az volt, hogy a hadifoglyok számának 15 %-a legyen az őr, mely rendelkezést a Csenedőrségi Rend Közlöny 7598/H.M sz. körlevelében ismertetik. Ez természetesen nem valósulhatott meg, feljegyezték, hogy Újvidéken 40 hadifoglyra 2 ór jutott. Az ilyen típusú nehézségek miatt Magyarország területén magas volt a szökött hadifoglyok száma. Emiatt rendeletet hoztak, hogy a hadifoglyok őrzése a „megrendelő” felelőssége. In: Osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA 300, K und K Balkanstreitkraefte A.E.K. 1915

³¹¹ Tortato, 102. o.

³¹² Uo., 42. o.

³¹³ AUSSME, Rep. F-11. Racc. 125

területen nem dolgozhattak, ennek ellenére ez megtörtént, 366 hadifogoly halálát okozva.³¹⁴ A hadifoglyokat a munkába történő „kiutalás” előtt orvosi vizsgálatnak vetették alá.³¹⁵

A hágai konferencia a munkavégzésre vonatkozó rendelete értelmében a tisztek, a zászlósok, a kadétok és a tisztjelöltek mentesültek a munkavégzés alól, míg az altiszteket, őrmestereket és közkatonákat kötelezhették a munkavégzésre. A hatóságok minden, a fennálló rendelkezésekkel történő szembeszegülést függelemsértésként értelmeztek, ami feljogosította a katonai szerveket a megfelelő szankciók alkalmazására. A retorzió mértéke minden esetben az adott eset súlyosságától függött. Ez azt jelenti, hogy a hadifoglyoknak nem állt módjában visszautasítani a munkát, annak ellenére, hogy erre a nemzetközi jog hivatalosan lehetőséget adott volna.³¹⁶ Amennyiben a munkavégzés helyszíne a tábortól nagyobb távolságra volt, úgy a munkáltató gondoskodott a hadifoglyok elszállásolásáról, mely lehetett földre terített szalma egy házban vagy akár egy sátor is. Amennyiben a munkavégzés helyszíne a táborhoz közel volt, úgy a szállás természetesen a táborban volt.

Az olasz adminisztráció központilag határozta meg a munkavégzés kereteire vonatkozó előírásokat. A hivatalos rendelkezéseknek megfelelően, a napi munkavégzés nem haladhatta meg a tíz órát, a munka helyszínére történő eljutás idejét is beleszámítva. Ezt az előírást természetesen nehéz volt ellenőrizni, így a munkavégzés ideje általában hajnaltól sötétedésig tartott. A munkarend nem rendelkezett a hétvégekre vonatkozóan, csak az ünnepnapokra, amikor is tilos volt a hadifoglyokat dolgoztatni. Amennyiben a hadifoglyok állami, járási, illetve városi tulajdonú cégeknek dolgoztak, a fizetést központilag öt cent/órában határozták meg.³¹⁷ Amennyiben azonban magáncégek részére dolgoznak, fizetésüket a szabad munkavállalók bérével kellett összehangolni. A fizetséget számos esetben a háború végén kapták volna meg a hadifoglyok, amire azonban soha nem került sor.³¹⁸ Mind az állami megrendelőknek, mind a privát szférának jogában állt, hogy jobb munkavégzésre buzdítsa a hadifoglyokat, és ennek érdekében a meghatározott fizetésen felül pénzjutalmat is biztosítson. Ezt az összeget az őrség rangidős tisztje vette át, és amennyiben nem került rögtön kifizetésre, úgy az ő feladata volt a hadifogoly nevére egy megtakarítási számlát nyitni. Ennek a rendeletnek a betartását nem áll módomban megerősíteni, mivel effektív a kifizetések elrendelésére vonatkozó dokumentumokat nem találtam az olasz levéltárakban. A hadifoglyok naplói, visszaemlékezései sem tartalmazznak ilyen jellegű információt. Ezért valószínű, hogy

³¹⁴ Procacci, 223. o.

³¹⁵ Osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA 300.K und K Balkanstreitkraefte A.E.K. 1915

³¹⁶ Jones, 282. o.

³¹⁷ Tortato, 103. o.

³¹⁸ Jones, 282. o.

Olaszországban is azt a gyakorlatot követték, hogy a háború végén, egy összegben tervezték kifizetni a hadifogoly járandóságát. Erre azonban a háborút követő rendkívül kaotikus viszonyok miatt nem került sor.

Az előírt higiéniai, technikai, illetve egészségügyi előírások betartására a felügyelő hatóságok azt javasolták, hogy egy magasabb rangú tiszt meghatározott időközönként ellenőrző látogatást tegyen a munkavégzés helyszínén. Az ellenőrzés kiterjedt a szállásra, az élelemellátásra, a technikai feltételek biztosítására.”³¹⁹ A hadifoglyok tisztálkodási feltételeire – a fenti szigorú előírások ellenére - a legkevesebb esetben figyeltek, így számos esetben- ahol erre más mód nem nyílt – a hadifoglyok a pocsolyákban mosakodtak.³²⁰ Annak ellenére, hogy hivatalosan a maláriás területeken hadifoglyokat nem dolgoztathattak, illetve nem szállásolhattak el hosszabb időre, akadtak erre példák.³²¹ A hadifoglyok számára biztosított munkakörülményeket nem minden esetben tudták ellenőrizni, csak abban az esetben rendeltek el hivatalos eljárást, ha nagyobb visszaélést észleltek. Feltételezhetően – Észak-Olaszországban megtörtént, hogy az alapvető rendelkezések be nem tartása miatt vissza kellett hívni a hadifoglyokat a munkából – visszaélésekre gyakran sor került, mivel már 1916 márciusában bevezették a hadifoglyok számára kötelezően előírt balesetbiztosítást. A biztosítást a munkáltatónak a központi rendelet értelmében a Cassa Nazionale-nál kellett megkötnie. Ennek ellenére nem maradt fent olyan utalás, hogy biztosítók bármikor fizettek volna kártérítést a hadifogolynak. Bizonyos típusú munkák megkövetelték, hogy a hadifoglyok életkorára is figyeljenek.

A hadifoglyok szempontjából bizonyos előnyökkel járt a munkavégzés. Elsősorban kiemelt élelmezés járt nekik (600 gr kenyér volt a napi adag), hogy bírják a nehéz fizikai munkát. A hadifoglyok számára a munka másik előnye - legalábbis azok számára, akik a mezőgazdaságban dolgoztak -, hogy nagyobb szabadságot élveztek, több élelemhez jutottak, mint azok, akik a táborokba zárva éltek túl a hadifogság éveit. A dolgozó hadifogoly státusza alapvetően megváltozott: kapcsolatba került a külvilággal, hasznos, érdemi munkát végezhetett. A mindent átszövő unalom, a végtelenül elnyúló napok helyett egy kicsit a civil élet rendszeressége került ismét előtérbe, pozitív változást idézve elő a hadifoglyok pszihés állapotában is. Az olasz családok általában jóindulattal fogadták őket, talán az a gondolat is megfordult a fejükben, hogy az ő hozzátartozójuk is hasonló helyzetben van, Csehországban,

³¹⁹ La Perla, 483. o.

³²⁰ AUSSME, F-11, Racc. 125.

³²¹ PCM, B. 98.

Németországban vagy épp Magyarországon.³²² A hadifoglyok termeléshez/termesztéshez hozzáadott értéke különösen a vetés és aratás időszakában vált kritikussá.³²³ A nagyszámú, magán-és állami tulajdonban levő gazdaságból beérkező kérelem nyomán szükségessé vált a munkák központi racionalizálása, a munkaerő maximális kihasználása.³²⁴ A központi beavatkozás ellenére is komoly visszaesés volt tapasztalható a mezőgazdaságban a háború előtti időszakhoz képest.³²⁵ Az olasz mezőgazdaság ráadásul a Monarchia és Németország bizonyos területeihez képest meglehetősen elmaradottnak számított, elsősorban a latifundiumok rendszere miatt.³²⁶ A vittoria venetói csatát megelőzően az 1900-1901-es korosztály besorozására is sor került, tovább nehezítve ezzel az ágazat helyzetét. A mezőgazdasági miniszter, Giovan Battista Miliani hiába kérte a szenátust, hogy ebben az esetben 100 ezer hadifoglyot szervezzenek át a mezőgazdasági munkák ellátására. Többek között a szerb hadszíntérről Asinarara behajózott, majd Franciaországnak átadott hadifoglyok visszakérését is

³²² A civil lakossággal történő közvetlen kapcsolat nem jött létre Nagy-Britanniában. Ez a közvetlen viszony nem volt állami szinten sem támogatott. In: Jones, 283.o.

³²³ „A Hadügyminisztérium kérésének megfelelően kérjük a hadseregek megfelelő szerveit, hogy a következő helyiségekbe, a kötelező öt napot be nem tartva, a következő létszámú hadifoglyot átírányítani szíveskedjenek a sürgető vetési munkálatok elvégzésére: 1. hadsereg (Verona/Brescia): Alessandria – 1500, Novara – 400, Genova – 200, Bergamo – 400, Como – 300, Mantova – 700, Pavia – 600, Ferrara – 1000, Cuneo – 1000, Torino – 900, Savona – 1400, Brescia – 500, Cremona – 500, Milano – 2000, Bologna – 1200+1600. 3. hadsereg (elsősorban aconselvei táborból és környékéről): Forlí – 800, Parma – 700, Reggio Emilia – 600, Cagliari – 1200, Sassari – 1000, Siracusa – 1000, Modena – 600, Ravenna – 900, Arezzo – 800, Firenze – 2500, Palermo – 1700, Messina – 500. 4. hadsereg (Cittadella): Grosseto – 400, Lucca – 300, Massa Carrara – 200, Siena – 800, Ascoli – 600, Pesaro – 800, Roma – 3000, Pisa – 600, Cesena – 700, Macerata – 800, Perugia – 2000. 6. hadsereg (Vicenza teherpályaudvara): Aquila – 1000, Chieti – 700, Avellino – 600, Caserta – 900, Salerno – 500, Campobasso – 1200, Teramo – 600, Benevento – 600, Napoli – 500, Bari – 2500. 8. hadsereg (Castelfranco Veneto teherpályaudvara): Foggia – 2000, Potenza – 1600, Cosenza – 500, Caltanissetta – 1400, Girgenti – 1000, Lecce – 1200, Catanzaro – 500, Reggio – 800, Catania – 1200, Trapani – 1000. ... A célállomás a megyeszékhelyek. A kíséző őrség szigorú fegyelmet tartson. „ A fenti kérés 1918. november 12-én érkezett az olasz hadügyminisztériumhoz és összesen 57 ezer hadifoglyot kérnek. In: AUSSME, F-11,128/4. (Prigionieri di guerra per i lavori agricoli del Paese)

³²⁴ „Ebben a kritikus helyzetben, mely a mezőgazdaságunkat sújtja, ebben a vetés szempontjából különösen nehéz időszakban a hadifoglyok munkája a lehető legmagasabb szinten kihasználtsék, mindenféle megkötések nélkül, hogy a sürgető munkákat mielőbb elvégezhessék. Ebben a rövid időszakban, ami még a téltől elválaszt, nem engedhetjük meg, hogy akár egyetlen hadifogly is tétlen maradjon a hadifoglytáborokban.” 40819.sz. körlevél, AUSSME, Circolari vari uffici, M-7, racc.6.

³²⁵ Az 1913-as adatok szerint 5.767.000 hektárt műveltek, ez 1918-ra lecsökkent 4.336.000 hektárra. In: Isnenghi-Rochat: La Grande Guerra, Il Mulino, Torino, 2014. (továbbiakban: Isnenghi-Rochat), 301. o.

³²⁶ Részlet Josef Zinsler nevű hadifogly visszaemlékezéseiből egy Lazio tartománybeli településről: „Civitavecchiából a hegyek felé vonultunk, Tolfába, hogy a mezőgazdaságban dolgozzunk. Az eszközök és a munkafeltételek meglehetősen elavultak. Sokáig dolgoztunk egy bizonyos Salesi nevű embernek, akinek egy nagy gesztenyése volt –ez tipikus ezen a vidéken. Még a legnagyobb, egy-két méter átmérőjű fákat sem fűrészelik, hanem vágják. Tűzfát és szenet kellett hordanunk. 14 napos munkáért kaptunk 2,25 lírát. Nehezebb munkákért még 5 centet óránként, ami a 14 nap alatt 6 lírát tett ki. Összességében, a parasztok 27 centet fizettek a hadifoglyoknak fejéknél, egy órára. Mindezeket túl, még rosszul is étkeztünk, karácsonyi ebédre egy heringet kaptunk. Az ivóvíz is hiányzott.” In: Hans Weiland: In Feindeshand. Die Gefangenschaft im Weltkrieg in Einzeldarstellungen. Wien, Bundesvereinigung d.ehem. österr. Kriegsgefangenen, 1931 (továbbiakban: Weiland), 38. o.

indítványozta a válságos helyzet kezelésére.³²⁷ A 9. hadsereg 1918. november 16-án kifejezetten magyar és jugoszláv hadifoglyokat kért az Udine körüli mezőgazdasági területek rendbehozatalához. Ugyanez történt Vicenza környékén.³²⁸ A válságossá váló helyzetnek köszönhetően egyre több hadifoglyot csoportosítottak át a mezőgazdaságba. Ennek köszönhetően az összes munkára kirendelt hadifogolynak csaknem fele dolgozott kisebb-nagyobb magángazdaságokban.³²⁹

A hadifoglyok számára a legmegterhelőbb a bányákban történő munkavégzés volt, ezen a területen gyakoriak voltak a balesetek is. Olaszországban meglehetősen korlátozott fejlettségű iparral rendelkezett az első világháború idején, az üzemek elsősorban Milánó és Torinó környékén létesültek. Mivel bizonyos pozíciók szakmai tudást igényeltek, ezért alapvetően a mezőgazdasági munkások arányához képest kevesebb munkást soroztak be. Ez alól kivétel az Ansaldo³³⁰ nevű, genovai székhelyű fémmechanikai cég, amely ezer hadifoglyot kért a hadifogolybizottságtól a hiányzó munkáskéz pótlására, illetve a megnövekedett rendelések miatt. Az 1917-ben átcsoportosított hadifoglyok pótlására a hadügyminisztérium elítélt katonákat rendelt ki a termelés fenntartásához. Az iparban való aktív munkavállalás általában pszichésen is megviselte a hadifoglyokat, mivel gyakran érezhették úgy, hogy az ellenség erejét gyarapítják.³³¹

A hágai konferencia a hadifoglyok munkáltatására vonatkozó rendelkezései a hadifoglyok fronton való dolgoztatására vonatkozóan nem egyértelműek, ennek köszönhetően jellemző az összes hadviselő félre, hogy a fronton, illetve a fronthoz közel hadifoglyokat

³²⁷ Tortato, 110. o.

³²⁸ AUSSME Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M. F 11, 127.gy. 2. k.

³²⁹ Hasonló problémákkal (hiányzó munkáskéz a mezőgazdaságban, emiatt a vetés-aratási munkák elvégzése nehézségekbe ütköztek), a Monarchia már 1915-ben szembesült: „1653/eln 1915...Teljes munkáshiánynál fogva égetően sürgős kaszálásra és közeli aratásra kérem Gödreszentmártonnak 32, Gödrének 30, Szentlőrincnek 160, Bükkösdnek 30, Tesénynek 20, Helesfának 40, Dárdának 50, Kisasszonyfának 50, Siklósnak 60, Szökednek 60, Dunaszekcsőnek 200, Ocsárdnak, Szilvásmak, Németpakonyának, Drávaszabolcsnak, Mekenyesnek, Oroszlónak, Ráczpetrének, Kiskassának, Sellyének, Bogdásnak, Drávaiványinak, Szalántának, Vokánynak, Kistótfalunak, Barátúrnak, Kasadnak, Kistapolcának, Szilágynak, Cserdinek, Monosdornak, Nagybicsérdnek, Vásárosszentgálnak 30-30, Kiskozárnak, Nagyhajmásnak 60-60, Felsőmindszentnek 40, Szavának 50 hadifogoly sürgős átengedését illetve ennek kieszközlése iránt szíves intézkedését. „ A pécsi alispán távirata In: Osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA, A.E.K. 1915 P Akten v Mai. KundK Balkanstreitkräfte. SS Pécs-1-1941-122/125-6-8/20-3. Politische gruppe Feldpost Nr. 300. Egy másik, hasonló témájú levélben megemlítik, hogy az asszonyok csak a kukoricakapálást tudják elvégezni, ezért – mivel az újságokban olvasták, hogy hadifoglyokat lehet kérni – szeretnék, ha Vukovárra a nehéz munkák elvégzésére azonnali hatállyal hadifoglyokat küldenének. In: Osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA, A.E.K. 1915

³³⁰ Ansaldo: elsősorban a hadiiparban érintett cég, a háború kitérőrekor 6.000 alkalmazottja volt, ez a létszám 1916-ra 56 ezer, 1918-ra pedig 110 ezer főre nőtt. In: Isnenghi- Rochat: La Grande Guerra, 299. o.

³³¹ Jones, 282. o.

„vetettek be” bizonyos munkák elvégzésére.³³² 1917 áprilisában így 3.500 hadifoglyot tartottak nyilván, akik a különböző hadseregtesteket támogatták.³³³ Ez a szám 1918 januárjára elérte az 50-60 ezer főt.³³⁴ Elsősorban az árokásási munkákban, a hadianyagok szállításában,³³⁵ út-és vasútvonalak építésében, takarításában, a lövészárkok megerősítésében hasznosították a bennük rejlő potenciált, mint azt az alábbi lista is alátámasztja:

Bolzano	utcasöpítés	43 fő
Verona	anyagmozgatás	205 fő
Roverete	útkarbantartás	200 fő
Riva	anyagmozgatás a kikötőben	375 fő

5. táblázat.³³⁶

Fontos kiemelni, hogy hivatalosan kifejezetten tiltották a hadifoglyok tűzvonalba küldését.³³⁷

A hadifoglyoknak az olasz katonai szabályokat kellett követniük, melyek akkoriban Európában kifejezetten szigorúnak számítottak. Az anyagmozgatás, útkarbantartás kifejezetten nehéz fizikai munkának számított, ezért a munkacsoportok összeállításánál a hadifoglyok fizikai állapota kifejezetten fontosnak számított.³³⁸ A fronthoz közeli munkák szigorúbb szabályokat is követtek: a frontra már szervezett munkacsoportokat irányítottak, a csoportokat minimum kapitányi rangban szolgáló tiszt vezette. A hadifoglyok olasz katonai egyenruhát hordtak, a sapkán és a galléron megkülönböztető jelzéssel.³³⁹

A hadifoglyok szempontjából azonban a lehető legrosszabb célállomás Albánia volt. Az egészségtelen éghajlatot, embert próbáló munkakörülményeket tovább nehezítette a lakosság ellenségessége, melyet az olasz elnyomók ellen éreztek és ezt az érzést átvitték azok

³³² Ennek ellenére az olaszok hangsúlyozták, hogy a hadifoglyok az ellenséges tűzön kívül dolgoznak csak. In: AUSSME, F-11, 125.sz.r. Lavori difesa/zona di guerra

³³³ „A hadifoglyok munkája [...] a katonai adminisztráció szolgálatában mindig is szigorú felügyelet alatt áll, a IV. hágai konferencia rendelkezésével ellentétben, ahol a 6. sz. paragrafus előírja, hogy a munkálatok, melyekhez a hadifoglyokat kirendelik, nem kell, hogy összefüggésben legyenek a katonai műveletekkel. Mindennek ellenére azt gondoljuk, hogy a hadifoglyok alkalmazása bizonyos meghatározott munkákra hasznos lehet, akkor is, ha azok hadi eseményekhez köthetőek.” 1917. április 22. In: AUSSME, F 11, 128. gy. 4.

³³⁴ AUSSME, F-11, Racc. 125., Lavori difesa/zona di guerra

³³⁵ Az esetek többségében a hadifoglyok közvetlenül a munkavégzés helyszínén laktak, hogy bármilyen sürgős munka esetén azonnal indulhassanak. AUSSME, F-11, 128/4

³³⁶ AUSSME, Rep F-11. Racc. 112/6. Forte Begato-ból 4000 hadifoglyot rendeltek ki a Verona-Calliano vasútvonal rendbehozatalára. In: AUSSME, F-11, 127.sz. 1919/Impiego mano d’opera prigionieri di guerra

³³⁷ 1918. január 18., In: AUSSME, F-11, 125. Lavori difesa / Zona di guerra

³³⁸ AUSSME, Rep. F-11, Racc. 127.1919/ Impiego mano d’opera prigionieri di guerra

³³⁹ AUSSME, Rep. F-11, Racc. 125., 1919/Impiego mano d’opera prigionieri di guerra

hadifoglyaira is.³⁴⁰ 1918. júliusi összesített adatokat alapul véve, Albániában körülbelül háromezren dolgoztak.³⁴¹ Összehasonlításként a fronton 23 ezren, a hátszágban a mezőgazdaságban 91 ezren, a FIAT-nál pedig kétezren dolgoztak ugyanebben az időszakban.³⁴²

A munkacsoportok megszervezése és a munkavégzés helyszínére történő eljuttatása számos alkalommal okozott nehézséget az olasz hadseregnek. Spingardi 1917. november 25-én kelt levelében szintén a felügyelet súlyos hiányosságait rója fel a különböző hadtestparancsnokságoknak.³⁴³ 1917 decemberében feljegyezték olyan esetet is, ahol a felügyelők gyalog kísérték a kocsin kényelmesen utazó hadifoglyokat.³⁴⁴ A helyzet odáig fajult, hogy a hadifogolybizottság a munkamorál romlására hivatkozva Észak-Olaszországban visszahívta a hadifoglyokat a mezőgazdasági munkákból, mely rendelet azonban súlyos károkat okozott a termelési ágban. Mindeközben a hadifoglyok munkája Olaszország többi területén zavartalanul folytatódott. A fenti eset mutatja, hogy a hadifoglyok mind sűrűbben emelték fel a hangjukat – elsősorban a munkafelvétel megtagadásával – a rossz munkakörülmények ellen.³⁴⁵ Ennek ellenére a hadifoglyok és a civil lakosság közti komoly ellentétekre nincs utalás a dokumentumokban. Épp ellenkezőleg, számos esetben említik meg a hadifoglyok, hogy a lakosság kifejezetten barátságosan viselkedett velük, kisebb családi gazdaságok támogatása esetén alkalmanként betöltve a besorozott rokon helyét. A hadifogoly számára is több volt a

³⁴⁰ „1919. május 23-án jöttem ki a Durazzo környékén található kórházból – idézi fel Leo Sinz, Altachból. 25-én F. tábornok, aki az olaszok megbízásából a tábor levelezését intézte, megszökött a kapitány revolverével. Ő volt az első tiszt, akinek sikerült a szökés. Tíz nap múlva Görögországból írt. Retorzióként mindannyian, akik bármilyen kapcsolatban voltunk vele, egy napig álltunk víz nélkül a napon. A munkálatok során, amely azt jelentette, hogy követ hordtunk az útépitéshez, sikerült minden nap egy-egy teknősbékát elkapnunk, és megfőznünk. Levesnek nagyon ízletes volt. Még jobb volt, ha a szakács rakott hozzá olívaolajat. A magyar a legjobb szakács. [...] sokan meghaltak maláriában és tífuszban. Az olasz egészségügyesek igyekeztek oltani minket, de gyakran eltört a tű és a vér spriccelve folyt szét. Utána mindenkit fertőtleníteni kellett. Egy másik táborban, Premetiben, a hadifoglyoknak még húsvétkor is egy folyómedret kellett tisztítania.” In: Weiland, 45.o.

³⁴¹ 1919. február 25-én keltezt katonai irat szerint magyar hadifoglyokat szállítottak Albániába, 3 kadétot és 4.023 közkatonát. Nemzetiségi megoszlás szerint ennél csupán a német anyanyelvűek voltak többen, 7040-en. In: AUSSME, F-11, Racc.126.

³⁴² AUSSME, F-11, R. 125.

³⁴³ „minden kibocsájtott rendelet dacára, újból hangsúlyoznom kell, hogy a hadifoglyok, különösen azok, akik kis csoportokban a mezőgazdaságban dolgoznak, kiemelt elbánásban részesülnek, mely a jelenlegi helyzetben teljes ellentétben áll a nemzeti érzelmekkel. Miközben a családok, akiknél dolgoznak, minden szempontból gondoskodnak róluk, a kiadott rendelkezésekkel ellentétben a felügyeletet ellátó örök teljes szabadságban hagyják őket, nem csupán a gazdaságokban, de a falvakban is. Biztos vagyok abban, hogy vannak kivételek is, mint az a napisajtóban is megjelent, de összességében nem vet túl jó fényt a jelenlegi felügyeleti rendszerre. ...”46761 sz. körlevél, „Commissione per l’interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficiali)- vario riguardante i prigionieri di guerra della 1s G.M. AUSSME, F 11 128.gy. 4.

³⁴⁴ Tortato, 106. o.

³⁴⁵ „Nemrégiben megtörtént, hogy a hadifoglyok tiltakoztak a magántulajdonosok bánásmódja ellen, és a parancsok megtagadásával igyekeztek jobb körülményeket kérni.” 46082.sz. körlevél. „Commissione per l’interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficiali)- vario riguardante i prigionieri di guerra della 1s G.M. AUSSME, F 11 128.gy. 4.

pozitív elem, mint a negatív: a relatív nagyobb személyi szabadságon kívül a hétköznapi élet hasznosságát érezhették, amire egy táborba zárva nem volt mód.

1918 novemberére Olaszország kivívta a győzelmet: 300 ezer osztrák-magyar katona esett olasz hadifogságba. Ezzel a korábbi komoly munkaerőhiány orvosolhatóvá vált. A háború végén mindenkinek jutott munka: a frontról hazatérő katonáknak és a hadifoglyoknak is, elsősorban a volt front mentén, a háború által súlyosan károsított Piave, a Grappa és a Carso mentén, a helyreállítási munkákban minden munkáskézre szükség volt. De a szakmunkásokat is újult erővel keresték, elsősorban szabókat, ácsokat, asztalosokat. A munkaerő-piaci helyzet 1919-ben változott meg, a tömeges leszerelés megkezdésével – először az 1874-1884-es és a legfiatalabb 1900-as korosztályok leszerelésével - újabb komoly kihívással találta szembe magát az olasz adminisztráció: a leszereléssel 1 millió 400 ezer katona tért vissza a munkaerőpiacra. A hadifoglyok olcsóbbnak bizonyultak, mint a hazatérő olasz katonák, ezzel olasz családok tömegei kerültek gazdaságilag lehetetlen helyzetbe. További nehézséget okozott, hogy azok vették el a munkát a hazatérő volt katonáktól, akik ellen a fronton harcoltak. Ez a paradox helyzet is közrejátszott a hadifoglyok munkából történő visszahívásában. Másrészt a fegyverszünet szövege is kikötötte, hogy a hadifoglyokat azonnali hatállyal vissza kell hívni a munkákból. 1918 novemberében a későbbi miniszterelnök Francesco Saverio Nitti vezetésével létrehozott bizottság tájékoztatta a különböző minisztériumokat, hogy a hónap végéig az olasz gazdaság leáll a hadigazdaságról, ami egyben azt is jelentette, hogy a hadifoglyokat mindenféle munkavégzés alól fel kell menteni és őket civilekkel szükséges helyettesíteni. A hivatalos rendelet értelmében 1919. árpilis 27-től kezdődően hadifoglyokat csak ott lehetett alkalmazni, ahol más megoldás nem volt.³⁴⁶ 1919 novemberében Francesco Saverio Nitti már miniszterelnökként tájékoztatta az összes érintett minisztériumot, hogy a hónap végéig a hadifoglyokat olasz állampolgárokkal kell helyettesíteni minden munkafolyamatban.³⁴⁷

A hatóságok igyekeztek úgy megszervezni ezt a folyamatot, hogy elsősorban olyan helyeken kezdjék a hadifoglyok munkából való kivonását, ahol a munkaerő pótlása könnyen megoldható volt olasz civilekkel is. Így a hadifoglyokat a nehéz, fáradságos munkákra

³⁴⁶ „Az élénk elégedetlenséget elkerülendő, melyet a munkanélküliek éreznek, mindenképpen szükséges, hogy amennyire csak lehetséges, helyi munkaerőt alkalmazzanak, ezzel helyettesítve a munkákban a hadifoglyokat, akiket viszont át lehet irányítani a hadiövezetbe, mert itt a helyi munkáskéz eléggé hiányzik.” 61716.sz. körlevél, hadvezetőség, 1919. január 6. AUSSME, „Commissione per l’interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficiali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M. F 11, 127.gy.,2. k.

³⁴⁷ 53555.sz. körlevél, Albricci hadügyminiszter levele Nitti utasítására. PC, 19.4.6.169

vezényelték át, mint például ki- és bepakolás a tehervonatokba, nagyobb helyreállítási munkák a frontvonalon, fémdarabok összegyűjtése szintén a fronton, fémolvasztás a gépgyárakban.³⁴⁸ Az olasz Külügyminisztérium 1920. április 28-i jelentése szerint 1919. november 25-től kezdődően a hadifoglyok abbahagytak minden munkát és azokba a gyűjtőtáborokba irányították át őket, ahonnan majd hazaindulnak.³⁴⁹

Összességében elmondható, hogy a hadifoglyok munkája nagymértékben hozzájárult a háborús Olaszország túléléséhez – legalábbis ami a mezőgazdaságot illeti, egészen bizonyosan. Hadifoglyok vettek részt a vetés-aratási munkálatokban, az olívbogyó szüreteken, vigyáztak a háziállatokra. Néhány helyen a mai napig megtekinthető a hadifoglyok munkájának eredménye, köztük például Riva Liguréban, ahol a San Lorenzo és Santo Stefano közötti alagutat hadifoglyok építették, továbbá az Imperiába vezető utat, mely összeköti Oneglia-t és Diano Marinat.³⁵⁰ A munka a táborok mindennapi monotoniségéhez képest mindenképp változatosságot jelentett, lehetőséget a szigorú napirendből való kitörésre. Annak ellenére, hogy a hadifoglyok örök felügyelete alatt dolgoztak, még mindig egy lazább struktúrájú hierarchiában léteztek, mint a táborban. A munkacsoportok kialakítása során az olasz felügyelő szervek jobban ügyeltek a nemzeti homogenitásra is.

³⁴⁸ AUSSME, F 11, „Commissione per l’interrogatoriodei prigionieri di guerra (disposizioni di ufficiali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M.

³⁴⁹ MAE, Archivio Storico Diplomatico, Inv. Conferenza della Pace 1919-1921, Pacco 6

³⁵⁰ „1916-1917 körül osztrák-magyar hadifoglyok kezdtek érkezni, zöldesszürke egyenruhájuk volt, sildes sapkájuk, amire elől három gombot varrtak. [...] Ezek a hadifoglyok a Diano és Oneglia közti tengerparti út megépítésén dolgoztak, ami végül befejezetlen maradt. [...] Nem tudnám megmondani, hogy ezeket a hadifoglyokat hol szállásolták el, de emlékszem, hogy Diano külterületén jártak, vagy a tengerparton, tízes csoportokban, mindig felfegyverzett olasz katonák felügyelete alatt, akiknél puska és bajonett volt. Mi, gyerekek, csapatostul követtük őket. Kíváncsiságból elmentünk megnézni, min dolgoznak, de arra azért figyeltünk, hogy az örök ne nagyon vegyenek minket észre. Az ő saját nyelvükön beszéltek, ami számunkra érthetetlen volt, de néhányan pár olasz szót is tudtak. Főleg fiatalok voltak, talán az utolsó besorozott korosztály, húsz és harminc éves kor között, több semmiképp sem. A viselkedésük nyugodt volt, soha nem merültek fel problémák a helyi lakossággal. Az ebédszünetben a munkavégzés helyszínén elfogyasztották a fejadagjukat, volt egy corvé – más hadifoglyokból álló csapat -, akik kihozták számukra az ebédet. A helyiekkel egyébként nagyon kevés, vagy éppen semennyi kapcsolatuk sem volt, például soha nem sétálgattak a faluban, soha nem hallottam őket énekelni, és mindig a saját munkaruhájukat hordták. Többnyire magas fiatalok voltak, bennünket, gyerekeket jóindulattal figyeltek, néha ránk mosolyogtak, vagy egy intéssel üdvözöltek minket. Vasárnap nem dolgoztak, az nekik is pihenőnapnak számított. Az örök mindig 10, 15, 20 fős csoportokban voltak, de húsznál soha nem többen. A hadifoglyok nem Dianoban laktak, hanem Oneglia-ból érkeztek naponta, a tengerpart felőli részen keresztül. Soha nem láttuk, hogy Diano-n át jöttek volna: nem volt lovuk, sem más szállítóeszközük, gyalogosan érkeztek, szerszámaikat a vállukon cipelve. 1918 végére a nevezetes spanyolnátha tört ki, és Diano-t is elsöpörte, hasonlóan a környék összes többi településéhez. Azt hiszem, hogy a hadifoglyokat is sújtotta.” Pierangelo Petronio története, *Caduti e dispersi di Riva Ligure nella Grande Guerra 1915-1918*, 2000. Idézi: Tortato, 116-117. o.

A hadifoglyok mindennapjai: élelmezésük és a fűtés hiánya okozta nehézségek

Az élelmezés a hadifogság kritikus pontjának számított, ennek megfelelően a hágai konferencián is meglehetősen világosan fogalmaztak ezzel a témával kapcsolatosan.³⁵¹ A résztvevő országok rögzítették a hadifoglyokra vonatkozó normát: eszerint a hadifoglyok napi fejadagja ugyanaz a mennyiség, mint az öt fogságba ejtő állam tartalékos katonáié. A Hágában döntést hozók azonban nem mérték fel, hogy egy elhúzódó háború milyen hatással jár a hadviselő felek gazdaságára.³⁵² Az éhezés, a betegségek és a hideg – ez a három tényező volt a hadifoglyok legnagyobb ellensége, melyek egyben a hadifogság minőségét is meghatározták. A Föld bármely kontinensén lévő hadifogolytáborban az étel, az élelem, ha eltérő intenzitással is, de mindenütt központi szerepet játszott. A tengeri blokád tovább nehezítette a németországi hadifoglyok élelmezését, melynek mennyiségét a civilek ellátásának mennyiségéhez kötötték, Anglia és Franciaország felháborodására. Ez a rendelkezés a szövetségeseket arra készítette, hogy saját hadifoglyaik élelmezését szervezett formában segítsék. Nyugat-Európában hamarosan elterjedté vált ez az új struktúra: a hadifoglyok postai úton, szervezeten kapták az élelmiszercsomagokat. Ez nagyon hatékonyan működött a francia, belga, angol és amerikai hadifoglyok esetében. Ezeknek a hadifoglyoknak a túlélési esélyei így jelentősen nőttek, hiszen a Nemzetközi Vöröskereszten keresztül eljuttatott csomagokon kívül a hadifoglyokat saját családjuk is támogatta. Kelet-Európában sajnos ezt a rendszert egyáltalán nem sikerült bevezetni, a hadifoglyok elsősorban segélymunkások által a táborba szállított adományokhoz jutottak csak hozzá.³⁵³ Ezzel gyakorlatilag bebizonyosodott, hogy a hágai konvenció elfogadott rendelet, miszerint a hadifoglyok élelmezése kizárólag a hadifogságba ejtő állam kötelessége, nem fenntartható. A hadifoglyok élelmezése, és ezzel túlélési esélye házárdjátékká vált, amely attól a ténytől vált függővé, hogy hol található a fogság helyszíne, mennyire frekventált, illetve gazdaságilag mennyire fejlett helyen. Meghatározó elemmé vált az anyaország szerepvállalása is. A semleges megfigyelők, elsősorban Svájc, javasolták a Monarchiának, illetve Olaszországnak is, hogy a hadifoglyoknak élelmiszercsomagokat küldjenek. A központi hatalmak azonban nem saját katonáik jóllétét tartották szem előtt, hanem a katonai sikereket,

³⁵¹ Ennek a jogszabálynak a betartása számos nehézséget okozott. Németország és a Monarchia már 1915-ben szembesült azzal, hogy saját népességét sem tudja ellátni megfelelő mennyiségű élelemmel. Olaszországban a helyzet később válik drámaivá. In: Procacci, 178. o.

³⁵² Spingardi tábornok, a Hadifogolybizottság vezetője 1917 elején írásban is megerősítette, hogy mind az olaszországi osztrák-magyar hadifoglyok, mind a Monarchia területén fogva tartott olasz hadifoglyok napi ételadagja megegyezik a frontkatonáknak kiosztott élelem mennyiségével. In: AUSSME, F-11, 115/2

³⁵³ Jones, 273. o.

ezért egy ilyen közvetlen típusú beavatkozást elutasítottak, a hágai konferencia 7. cikkelyére hivatkozva (miszerint a fogságba ejtő ország kötelessége a fogságában levő katonák ellátása).
354

A hadifoglyok többnyire legyengülten, kiéhezetten érkeztek meg a frontról a táborokba. A „vonaton különböző korú hadifoglyok voltak, fiatal fiúk alig serkenő bajusszal, fehér hajú, meglett férfiak, [...] mindnyájan szenvedtek azonban a gyötrő éhségtől.”³⁵⁵ – olvasható egy ismeretlen katona visszaemlékezésében. Az éhség végigkísérte a katonák életét mind a lövészárokból, mind a hadifogság keserves éveiben. A frontkatona ételadagja egységnyi tészta volt, levesben főzve, egy darab hússal, és néha egy kis kenyér kiegészítőként. Alkalmanként egy kis sajt is kiosztásra került. Napi szinten híg kávé járt reggelire – ez az ital a fennmaradt visszaemlékezések szerint nem is emlékeztetett a kávéra. Ritkán cigarettát is kaptak a katonák. A napi vízmennyiséget fél literben határozták meg.³⁵⁶ Ennek megfelelően a hadifoglyok hivatalos napi ételadagja a következőképpen alakult: reggelire üres, híg feketekávé járt. Ebédre (erre általában elég korán, bizonyos adatok szerint már reggel 10 órakor sor került) 700 gramm (később csökkentették az adagokat 250 grammra) kenyér, és / vagy 140 gramm sós hal (hering vagy tőkehal), vagy hús került a hadifoglyok asztalára (fagyasztott vagy friss), 120 gramm főtt tészta vagy rizs, illetve zöldség (például tök, vagy káposzta) kíséretében. Este (általában hat óra körül) fél csajka makaróni vagy rizs, esetleg burgonya került kiosztásra. 1918 májusáig napi 600 gramm élelem volt a fejadag. 1919-re 300, majd 250 és végül csak 200 grammra csökkentették ezt, ami az állandó éhezést jelentette a hadifoglyoknak.³⁵⁷ Az első étkezés főtt húsból és levestől, valamint makaróniból vagy rizsből állt, a második pedig szintén rizst, vagy makarónit tartalmazott. Szintén a naplóból tudjuk, mit kaptak a hadifoglyok nem sokkal fogságba esésük után enni (1918. november 04.): „nemsokára ennivalót kaptunk, egy nagy rakás paradicsomot és kávé.”³⁵⁸ A munkára fogott hadifoglyok megemelt élelmiszeradagot kaptak, hogy a nehéz fizikai munkát bírják: ők elsősorban magasabb fejadagnyi kenyeret kaptak (plusz 200 grammot naponta),³⁵⁹ illetve egyéb élelmiszereket is, mint sajtot (akár 70 grammot

³⁵⁴ Procacci, 178. o.

³⁵⁵ Ferrari, 173. o.

³⁵⁶ Fabi, 240. o.

³⁵⁷ Hadifogly magyarok története, 226. o.

³⁵⁸ Szénássy, 109. o.

³⁵⁹ Castello de Belvedere-ben 1918-ban például a napi kenyéradag 250 gramm volt, de ugyanekkor a dolgozó katona 400 g-ot kapott. In: Hadifogly magyarok története, 226.o.

naponta) és a többi hadifogolynál több szárított hüvelyest (ez hivatalosan 50 grammal volt több, mint a többieké).³⁶⁰

A munkára fogható férfi lakosság bevonultatása azonban az olasz mezőgazdaság produktivitását is alapvetően rengette meg, Olaszország a civil lakosság általános éhínségét csak a szövetségesek segítségével tudta elkerülni.³⁶¹ 1917 az éhség éveként vonult be nem csak Olaszország, de a Monarchia és Németország történelmébe is. Bizonyos árucikkeket a feketepiacon is egyre nehezebben lehetett beszerezni, a hivatalos kantinokban is egyre ritkábban tűnt fel a dohány, cukor, és egyéb „luxusáru-cikk”. A hivatalosan napi 250 gramm kenyeret fokozatosan tovább csökkentették, lassan elérte a napi maximum 180 grammot. Egy ilyen, már alapvetően is minimális mennyiségű adagnál azonnal érezhető volt, ha még ennél is kevesebb került kiosztásra. Ezt a napi kenyéradagot ráadásul egyszerre kapták meg, és a hadifoglyoknak maguknak kellett beosztani egész napra.³⁶² A napi ételadag mennyiségének radikális csökkentése az amúgy is kiéhezett foglyokat a végletekig elcsigázta.³⁶³ Nem csupán az élelmiszeradagok csökkentek, a minőséggel is mind több probléma akadt, az étel silányabbá vált. Egy hadifogoly fennmaradt levelében például azt rója fel, hogy néha a megmaradt főtt tésztát lemossák, és újra megfőzik, vajban megforgatják a másnapi ebédre.³⁶⁴ 1918-tól a helyzet még tovább romlott, az adagokat a minimumra csökkentették le, és rendszeresítették a hústalan napokat.³⁶⁵ Hetenként háromszor adtak húst, de az sem volt több 4-5 dekánál. 1919-ben az élelmezés ügye még sokkal rosszabbra fordult. Voltak táborok, ahol napjában csak egyszer kaptak enni a hadifoglyok. Sőt, előfordult az is, hogy 36 órában egyszer volt csak ételosztás, ez is csak rizsből vagy makaróniból, illetve szárított halból állt.³⁶⁶

³⁶⁰ La Perla, 450.o. Szicíliai mezőgazdasági munkára beosztott hadifoglyok néha a kulinária egészen magas szintjéről számolnak be: „Az olívaolaj, a bor nagyon jó, de lehetnének még jobbak, ha az előállítás körülményeire nagyobb hangsúlyt fektetnének. A legjobb és legízletesebb halak. Ebben a szezonban nagyon jó borjút is lehetett enni.” Hasonlóan szép élményeket örökít meg egy másik hadifogoly: „Az ellátás egyszerű. ... a szegény emberek fő eledele a fehér kenyér és minden nap hallani az árusok kiáltásait: friss kenyeret! A kenyeret nem késsel vágják, hanem darabolják. Az olívaolaj nagyon jó ízt ad a húsoknak. Természetesen nagyon sok halat esznek, főként a kikötővárosokban. A ritka sétáink során káttuk, hogy a helyiek fantasztikus rákokat esznek a kenyér mellé és csigatésztát. A kenyérré zöld salátát raknak vagy citromszeleteket, de soha nem ecetet...Meleg ételként rizst ehettünk, makarónit vagy bárányhúst ... A szicíliai borok híresek, Riposto, Marsala, Milazzo e Faro környékéről különösen sokat exportálnak is. Az olívaolaj is, amivel mindent főznek, szintén exportra kerül, hasonlóan a mandarinhoz, a narancshoz, a citromhoz és a gabonához.” In: H. Weiland, 39. o.

³⁶¹ Tortato, 22. o.

³⁶² Kuncz, 531. o.

³⁶³ „Ha ez a helyzet tovább tart, akkor már csak a fogaimat kapjátok meg...”. In: ACS, PCM, B. 98.

³⁶⁴ ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri, B. 98.

³⁶⁵ „A közös étkezés kibírhatatlanná vált. Mindennap délben és este kevés burgonyával vegyett marharépa. Így ment ez már hónapok óta. Dohány nem volt. A bagóleves rongydarabok szopogatására, a szegény kapucinusvirág leveleiből készített cigarettára most majdnem mindenki rászorult.” In: Kuncz, 529. o.

³⁶⁶ Hadifogoly magyarok története, 227. o.

A fentiek ismeretében nem csoda, hogy az éhség visszatérő téma a hazaküldött vagy a cenzúra által elkobzott levelekben. A hadifoglyok általában arra kérik hozzátartozóikat, küldjenek nekik kenyeret.³⁶⁷ Ráadásul az ellátás olaszos volt, túlsúlyban a paradicsomos tésztával és a rizzsel.³⁶⁸ Ez komoly nehézségeket okozott, mivel a magyar katonák nem tudtak hozzászokni a paradicsomos tésztához, sokat panaszkodtak emiatt az olasz konyhára. Az elmaradhatatlan makaróniról még egy kedves versecske is született:

„Makaróni itt, makaróni ott,
Makaróni reggelire és vacsorára
Nagy kondérokban főzik a városokban
Az egész királyságban és a fronton
És hogy a történetnek kerek vége legyen
A makaróni meghódítja a világot”³⁶⁹

A makaróni által kiváltott ellenérzés leginkább antropológiai gyökerekben keresendő, mintsem a tényleges éhezésből fakadóan. Egy németnek vagy magyarnak ugyanis nem létezett bizarrabb étel, mint a paradicsomos főtt tészta. Pinerolóban „éhéglázadásra” is sor került: a hadifoglyok megunták az örökös tésztát, és nem voltak hajlandóak enni belőle. A makarónit végül a hadifoglyok ellenkezése miatt rizzsel cserélték fel. A paradicsomos tészta iránt érzett ellenszenv az olasz hadvezetőség számára is ismert volt, melyre úgy próbáltak választ adni, hogy a hadifoglyok köréből választottak ki konyhai személyzetet, akik a beszállított alapanyagokból a helyszínen készítették el az ételt.³⁷⁰

Az általános élelmezés, mint az a fentiekből is kiderül, nem minősíthető kielégítőnek. Emiatt kiegészítő források bevonására is szükség volt. A tisztek mindenütt kivételezett helyzetben voltak, zsoldot kaptak, és külön kintin szolgálta különféle kívánságaik kiszolgálását.³⁷¹ Nagyobb túlélési esélyük volt azoknak a hadifoglyoknak is, akik gazdagabb

³⁶⁷ Ez a probléma fokozottan jelentkezett a magyar, osztrák és német táborokban élő olasz hadifoglyoknál. Giovanna Procacci kutatásai szerint (*Soldati e prigionieri italiani nella Grande Guerra*, Editori Riuniti, 1993) 100.000 olasz hadifogoly halt éhen a különböző hadifogolytáborokban. Az Osztrák-Magyar Monarchia élelmiszerválsága a civil lakosságot is mélyen érintette. Az olasz hatóságok tisztában voltak a helyzet komolyságával, mégsem avatkoztak közbe. Az volt ugyanis az elméletük, hogy ezzel a dezertálási és megadási hajlandóság a katonák körében csökken.

³⁶⁸ A Monarchia területén fogva tartott olasz katonák természetesen éppen a paradicsomos tésztát és a rizst hiányolták.

³⁶⁹ Tortato, 48. o.

³⁷⁰ Hadifogly magyarok története, 226. o.

³⁷¹ „A colonel hosszú asztalt szerzett, és kivívta magának a jogot, hogy két souért grogot és egy souért darab kenyeret áruljanak.” In: Kuncz, 76. o.

családból származtak, így a család otthonról pénzzel, vagy élelmiszer-csomagokkal tudta őket támogatni. A csomag, mint azt majd a

Távirat- és csomagküldési lehetőségek című fejezetben látni fogjuk, a hadifoglyok túlélésének zálogává vált. A rendszeres csomagküldést főként a gazdagabb országok - mint például Belgium, Nagy-Britannia, Franciaország - állampolgárai engedhették meg maguknak. Ennek ellenére, mind a két ország állami szinten is támogatta állampolgárait a hadifogságban: minden közkatonára és tisztre heti két kilogramm kenyeret kapott.³⁷² A szegényebb országok hadifoglyai, mint a román, orosz vagy akár a magyar hadifoglyok többsége szűkös élelmiszerkiegészítéshez juthatott csak hozzá, amelyet saját családja küldött alkalomszerűen. A Monarchia és Németország területén fogva tartott hadifoglyok ételmezése súlyos hiányosságokat mutatott, mivel az ország elszegényedése a hadifoglyok ellátását is súlyosan érintette. Ennek hatására Olaszország saját katonáinak megmentése érdekében 1918. február 28-án rendeletet fogadott el, melynek értelmében központilag szervezett keretek közt küldött kenyeret a Monarchia, illetve Németország területén fogságban szenvedő olasz katonáknak.³⁷³ Ellenpéldaként az Egyesült Államokat említhetjük, melynek még egyetlen katonáját sem ejtették hadifogságba, de már Bern központtal segélyközpontot létesítettek.³⁷⁴

A tábori étkeztetés megszervezésének, illetve megvalósításának módja táboronként eltérő volt. Újonnan épült táborok esetében az étkezésre külön fabarakkokat építettek. Az altisztek, hadapródok külön helyen étkeztek. Az étkezésre a barakktáborok esetében külön fabarakkokat építettek. Minden táborban nyitottak kantint (nagyobb táborokban akár hármát-négyet is), ahol a hadifoglyok számos élelmiszer-cikkhez (szalámi, mortadella, sajtok, vaj, kávé, tea, sör, könnyebb borfajták, cukor, zsír, csokoládé, üdítők) hozzájuthattak. Az árakat a tábor vezetősége szabta meg, a helyi viszonyok és az árak figyelembe vételével. A vegyes (tisztek-közlegények) táborokban fenntartottak külön tiszti étkezdét, ahol jobb minőségű ételhez, néha hazai ízekhez is hozzájuthattak a szerencsésebbek. A táborvezetők alkalmanként megengedték a hadifogly tiszteknek, hogy egy olasz tiszt kíséretében kimenjenek a táborból, és bevásároljanak. A nyersanyagot végül alkalomadtán saját nemzetének szakácsa, aki szintén a hadifoglyok sorából került ki, készíthette el. Ez esetben a menü sor igencsak különbözött attól,

³⁷² Franciaország a szerb tiszteket is hasonló módon támogatta. In: Procacci, 225. o.

³⁷³ Állítólag a kicserélési egyezmények keretén belül hazatérő tuberkulózisos olasz hadifoglyok átlagos súlya 42 kg volt. Az első kenyérszállítmányok az osztrák táborok felé indultak 1918. augusztus 16-án, 500 mázsa kenyeret, illetve bagettet szállítva a hadifoglyoknak. A következő célállomás Németország volt. Fontos kiemelni, hogy a nagyfokú éhezés miatt közbiztonság nem létezett, ezért a vagonok felügyeletét kiemelten fontosnak tekintette az olasz kormány. In: Procacci, 225. o.

³⁷⁴ Procacci, 226. o.

amit adott esetben az olasz szakácsok készítettek volna el. A fent már részletesen bemutatott paradicsomos tésztán túl ugyanis a halat sem övezte nagy népszerűség a magyarok körében. Egy-egy tiszt napi ellátása nem kerülhetett többé három líránál.³⁷⁵ A kintinban lehetett alkoholhoz is hozzájutni, amely általában nagy mennyiségben fogyott, ez okozott ugyanis pillanatnyi bódult állapotot a hadifoglyoknak. A bortól származó verekedések aztán a táborok életét nagyrészt végigkísérik. Az alkoholnak csak bizonyos típusait engedélyezték – könnyebb borokhoz már a kintinokban hozzá lehetett jutni, a röviditalok fogyasztása – mint pl. pálinka – azonban tilos volt.

Az alkohol amúgy is meghatározó szerepet játszott a háború során. Több forrás is alátámasztja, hogy az alkohol meghatározó szerepet játszott a foglyok életében. Mint azt Lussu³⁷⁶ olasz ezredese mondja az „Egy év a fennsíkon” (Un anno sull’Altipiano) című, magyarra le nem fordított művében, az alkohol „ennek a háborúnak a mozgató szelleme. [...] És az emberek, végtelen bölcsességükben, ’üzemanyag’-nak hívják. [...] Ebben a háborúban kintin van kintin ellen, hordó hordó ellen, üveg üveg ellen.”³⁷⁷ A magyarokat különösen kárhóztatták alkoholfogyasztásuk mértéktelensége miatt. A hadifoglyoknak „maradt a bor állati önkívülete.”³⁷⁸

A legtöbb olaszországi tábor lakói számára fontos és kényes kérdés volt a megfelelő mennyiségű és minőségű ivóvíz beszerzése. A nem elégséges ivóvíz biztosítását több semleges táborlátogató bizottság is megemlíti jelentésében. A nagy melegben általában megposhadt a víz, amitől a foglyok belázasodtak. A hegyekben található táborok esetében ciszternákban tárolták a vizet. Szárazabb területeken – elsősorban néhány dél-olasz, illetve szicíliai településen, illetve Asinara - naponta szállították ciszternahajókkal a táborokba az ivóvizet. Reggel kiosztották a napi másfél liternyi fejadagot a hadifoglyok között, akiknek azt be kellett osztaniuk egész napra.

A fürdés lehetősége szintén eltérő volt táboronként: voltak táborok, ahol hideg-meleg vizes zuhany állt rendelkezésre, míg máshol (Szicília, Asinara) épp a mosdáshoz elegendő vizet tudták biztosítani. Egyes tengerparton fekvő táborokban felügyelet mellett lehetővé tették a tengerben való fürdözést.³⁷⁹

³⁷⁵ Hadifogoly magyarok története, 226. o.

³⁷⁶ Emilio Lussu (1890-1975): politikus, író és katona. Legismertebb műve: Un anno sull’Altipiano (1937), melyben szárd egységének első világháborús történetét meséli el („La vera guerra di trincea”).

³⁷⁷ Ferguson, 121. o.

³⁷⁸ Kuncz, 509. o.

³⁷⁹ Hadifogoly magyarok története, 228. o.

A fűtés - illetve annak hiánya - is sok panaszra adott okot. A szervezeti szabályzat szerint ugyanis csak ott adtak fűtőanyagot, ahol az olasz hadsereg számára is járt. Tovább nehezítette a helyzetet, hogy a legtöbb régi épületben nem volt kályha sem, ahol befűthettek volna. Piazza Armerinában a tél okozott kellemetlenségeket, de más szicíliai táborokban is fáztak a hadifoglyok.³⁸⁰ A colle-de-tendai tiszti tábor 2000 m magasan feküdt, itt már komoly problémákat okozott télen a tűzifa hiánya.³⁸¹

A pénzügyi ellátás módozatai (tábori pénz, fizetés, pénzutalvány)

A pénz központi szerepet játszott a táborlakók életében, segítségével nagyobb esély volt a túlélésre. A kintinban pénzért lehetett plusz élelmiszert vásárolni, a falvakban pedig ruhához, cipőhöz, szappanhoz, illetve egyéb fontos kiegészítőkhöz jutottak. A tisztek elméletileg megkapták a tiszti rangjuk szerint őket megillető zsoldot - melynek összege a két hadviselő fél kölcsönös megállapodására épült -, ebből az összegből a hágai egyezmények 17. cikkelye szerint saját ételmezésüket és ruházódásukat kellett finanszírozniuk. A háború kezdetén - legalábbis 1915. november 4-ig - ugyanakkora összeget kaptak az olasz foglyok Magyarországon, mint a magyar foglyok Olaszországban.³⁸² 1915. november után a tábornokok naponta 10, a törzstisztek 6, a hadnagyok öt lírát, az altisztek pedig 4 lírát kaptak. Ebből az összegből vonták le a napi 3 líra összegű „ellátási díjat”.³⁸³ Összehasonlításképp: egy kilogramm kenyér, 1918-as források szerint, 73 centbe (0,73 líra) került.³⁸⁴ A fizetési kérdések a kezdeti nehézségek (összegmeghatározása, illetve a kifizetés módja) végleges rendezése csak 1916

³⁸⁰ „Sokat szenvedtünk e miatt. Szicília szigetének erősen déli éghajlata van, a tengerparton nyáron szinte elviselhetetlen a hőség. Mi azonban a sziget belsejében voltunk, mintegy 700 m magasságban a tenger színe felett s az éghajlat itt kellemesebb volt ugyan, de télen mégis leszállott a hőmérséklet 0 fok fölé 4-5 fokra, sőt, olykor a fagypontra is. Ha ez a hőmérséklet még nem is jelentett nagy hideget, mégis nekünk, akik napjainkat nagyrészt celláinkban, a nyirkos folyosókon, vagy a mozgási lehetőséget csak nagyon csekély mértékben nyújtó kis kolostorudvaron töltöttük, állandóan ilyen hőmérsékleten lenni nagyon, de nagyon kellemetlen volt. Különösen hangzik, de mondhatom, soha életemben nem fáztam annyit, mint hadifogságom két telén Szicíliában. Sok tisztársamnak ujja, lába megfagyott, a tábor fele télen úgyszólván állandóan hurutos bántalmakban szenvedett. 1916 telén még enyhítették helyzetünket a különböző szesz- és kőolajforralók, amelyeknek segítségével legalább folyamatosan teázhattunk. De már a következő télen ezeket sem használhattuk, mert az anyagkészletek már Olaszországban is annyira fogytán voltak, hogy a szeszt és a kőolajat megvonták a hadifoglyoktól.” In: Hadifogly magyarok története, 228. o.

³⁸¹ Hadifogly magyarok története. 228. o.

³⁸² Ausztria az olasz hadifoglyoknak a következő fizetést juttatta: ezredes – 9,44 koronát, alezredes: 14,72 koronát, egy őrnagy 12,22 koronát, a kapitányok 10 koronát kaptak. A váltás 1918 végén: 100 líra ért 40 koronát. In: Procacci, 188. o.

³⁸³ Hadifogly magyarok története, 224. o.

³⁸⁴ La Perla, 467. o.

áprilisában történt meg.³⁸⁵ A tény, hogy a hadifogoly tisztek továbbra is megkapták a rangjuknak megfelelő zsoldjukat, lehetővé tette, hogy távolról is támogathassák a családjukat. A pénz utalása csekken keresztül történt, a Vöröskereszt bevonásával.³⁸⁶ Mivel a zászlósok, hadapródok és az altisztek nem számítottak a tiszti állomány részének, ezért ők zsoldot nem kaptak. A semleges államok, így Spanyolország, Svájc, illetve a Vatikán, igyekeztek anyagilag is közbeavatkozni a hadifoglyok érdekében. Ezt támasztja alá az az olasz hadügyminisztériumnak címzett levél, mely arról tudósít, hogy Alexander József (József Sándor?) kadét, cefalúi hadifogoly a többi kadéthoz hasonlóan, a spanyol nagykövetségtől 300 lírát kapott segélyként.³⁸⁷

Mivel a közlegények fizetést nem kaptak, ezért ők némi kiegészítéshez csak két úton jutottak: ha a családjuk segített nekik otthonról pénzküldeménnyel, vagy munkába állhattak és ezért rendszeres fizetést kaptak. A munkában a központilag megállapított órabérek a következőképpen alakultak: a közlegények hivatalosan 0.15 lírát, a tizedesek és a tiszthelyettesek pedig 0.30 lírás órabért kaptak. A szervezett munkán kívül a szegényebb hadifoglyok elszegődhettek bizalmi alapon úgynevezett „kiszolgálónak” a tisztek vagy jómódú foglyok mellé némi aprópénzért cserébe: tányérjaikat, evőeszközeiket mosták, felszolgálták az ételt. A cél az volt, hogy az illető saját eltartásához kiegészítő jövedelemhez jusson.³⁸⁸ A hazaküldött levelekben rendszeresen visszatérő téma, hogy a hadifoglyok pénzt kérnek az otthoniaktól.³⁸⁹ A jómódúbb családokból származó hadifoglyok támaszkodhattak otthoni pénzküldeményekre is. Pénzt a svájci magyar nagykövetségen keresztül utalhattak a hozzátartozók, ám ez a bonyolult procedúra nagymértékben megnyújtotta az átfutási időt.³⁹⁰ A postai csekket Bernbe, a Vöröskereszt központjába kellett küldeni (Controle General des Postes), a levelezéshez hasonlóan világos és pontos adatokkal (hadifogolytábor, olvasható név). A hadifoglyok pénzküldeményei ugyanígy Bernbe (egyből a Controle General des Postes, Berne-nek címezve) érkeztek az olasz postán keresztül. Olasz részről a svájci központon kívül a pénzforgalomba bekapcsolódott a Banca Commerciale Italiana (Olasz Kereskedelmi Bank)

³⁸⁵ Hadifogoly tisztek járandósága lírában/hónap: ezredes: 7000, alezredes: 5300, őrnagy: 4400, százados: 3600, főhadnagy: 2200 líra, hadnagy: 1800, zászlós: 1500 In: Hadifogoly magyarok története, 224. o.

³⁸⁶ Tortato, 39. o.

³⁸⁷ MAE, Archivio Politico, ordinamento e di gabinetto. B.367

³⁸⁸ Kuncz, 202. o.

³⁸⁹ A szomorú magyar viszonyokat jellemzi a következő, a cenzúrán szintén fennakadt levéltöredék: „Sok osztrák-magyar hadifogoly kér pénzt a családjától, de azt a választ kapják, hogy nem tudnak nekik küldeni semmit sem a nagy szegénység, munkanélküliség és az éhínség miatt.” In: AC, PCM, B.99

³⁹⁰ Kuncz Aladár említi visszaemlékezésében, hogy a genfi Darier és társa bankház útján érkezett az otthoni pénzküldemény a francia internáltakhoz. In: Kuncz, 306. o.

is. A pénzt olasz lírában a Kereskedelmi Bank egyik leányvállalatánál helyezhették el az átutalók (családtagok, jótékonyági szervezetek), és bármiféle egyéb költség felszámítása nélkül juttatták el a hadifogolyhoz. A Kereskedelmi Bank értesítette a feladót, mekkora kap majd a fogoly.³⁹¹ Minden postahivatal részletes és alapos tájékoztatást kapott a postautalványok ügyében. Mindkét esetben külön felhívták a figyelmet a befizetést igazoló utalvány megőrzésére. A pénzküldeményeket a már átváltott valutáról tábori pénzre váltották.

A pénzváltáshoz szükséges információként minden postahivatalban rendelkezésre álltak a napi pénzváltásra vonatkozó információk, melyeket a Kincstárminisztérium bocsátott ki. A postai csekk ingyenes és mentes volt mindenféle egyéb költségtől és adótól. A berni központban történt maga a pénzváltás is. Fontos megemlíteni, hogy a pénzt nem a hágai konferencián megállapított parifikációs kritériumok alapján váltották, hanem a svájci központ által hetente rögzített osztrák korona-olasz líra árfolyamán. 1918-tól kezdődően a magyar hadifoglyok mind kevesebb pénzküldeményt kaptak, ez tükrözte a hátország egyre nagyobb gazdasági problémáit.³⁹²

A szökés ellehetetlenítésére, illetve a valutázás elkerülésére tiltották a forgalomban levő valuta birtoklását-, a táborokban úgynevezett tábori pénzt vezettek be. Hivatalosan a hadifogolynál található pénzt kényszerrel átváltani nem lehetett, amennyiben a fogoly ragaszkodott a pénzéhez, úgy azt letétbe helyezték és a szabadulásakor kapta vissza.³⁹³ Bár a kantonon keresztül nem volt lehetetlen hozzájutni az olasz lírához: a foglyok között csak „jancsibankónak” hívott tábori pénzekre 10 %-ot kellett ráfizetni, vagyis 110 líra értékű jancsibankóért 100 lírát kapott a hadifogoly a „feketepiacon”.³⁹⁴ Olaszországban külön 0.05, 0.10, 0.25, 1.00, 5.00 és 10.00 lírás nagyságrendben állítottak ki tábori papírpénzt. A pénzt nem csupán a táboron belül használhatták fel, hanem a közeli városkában, faluban bizonyos helyeken szintén elfogadták fizetőeszközként, és később hivatalos helyeken átváltották.

A hadifoglyok civil életben elfoglalt társadalmi helyzete meghatározta a hadifogoly-tábor kiépítésének és felszereltségének a minőségét is. Amennyiben jobb módú foglyok nagyobb számban voltak jelen a táborban, úgy a pénzüikkel magasabb minőséget csempészhettek a

³⁹¹ MAE, Archiv. Pol. Ord. e di gabinetto, B. 360

³⁹² Kuncz, 545. o.

³⁹³ MAE, Archivio politico Ord. e di Gabinetto. Busta 361. Ezt támasztja alá Kuncz Aladár visszaemlékezése is: „elpanaszolta, hogy elvették egész élete megtakarított pénzét. Nagy fáradtsággal sikerült megnyugtatom, hogy hiánytalanul visszakap majd mindent. Elmagyaráztam, hogy a fogságban pénzt senki nem hordhat magával. Pénzért annyi zsetont kap, amennyit akar, s ezzel vásárolhat is a kantonban. De valódi pénzt sem ő, sem más nem hordhat magánál.” In: Kuncz, 143. o.

³⁹⁴ Hadifogoly magyarok története, 239. o.

hadifogoly-élet hétköznapjaiba: színházat építhettek, létesíthettek könyvtárat, illetve a szegényebb foglyoknak különböző apróbb szolgáltatásokért cserébe keresetet biztosíthattak, ezzel is segítve az ő túlélésüket.

Kapcsolattartás a családdal

Levelezés az otthoniakkal

A túléléshez a biológiai szükségleteken túl a családdal való kapcsolat, a levél segített a legtöbbet: a hadifoglyoknak a fogságban a legnagyobb lelki támogatást az otthonról érkező levelek jelentették, és súlyos büntetésként élték meg, ha a leveleket nem továbbították számukra. A monoton életben ez az egyetlen mód nyílt az otthoniakról való információ beszerzésére, Kuncz szavaival olyan, „mint a muzsikaszó”: a hadifoglyok számára már a kézzel írt címzést látni is megnyugtató hatással bírt.³⁹⁵ A levelezés fontos pszichológiai része volt a tábori életnek, ami a hadifoglyok számára gyakorlatilag az egyetlen kapcsolatot jelentette a külvilággal. Évek hosszú során ez tartotta a valós életbe való visszatérés ígérését a katonákban. A levelezés erősítette bennük azt az érzést, hogy nem elhagyottak, hanem továbbra is apák, fiúk, barátok és férjek maradtak, így egy-egy várt levél késése, elmaradása komoly lelki terhekkel járt.³⁹⁶ Ha egy hadifogoly hosszabb ideig vagy egyáltalán nem kapott levelet, gyakran az életért való küzdelmet is feladta.

Gyakorlati oldalról a nemzeti postaszolgálatoknak nagy kihívást jelentett a hadszíntér változásai, a fronton harcoló katonák nagy száma, illetve a hadifoglyok mozgásának nyomon követése, leveleik, küldeményeik rendszeres eljuttatása a megfelelő helyre. A nagy létszámú hadifogly által generált óriási postaforgalom a nemzeti posta társaságok és a Nemzetközi Vöröskereszt – akik tevékenyen támogatták az ilyen méretű forgalomra fel nem készült nemzeti postákat - számára is nagy kihívást jelentett.³⁹⁷ Az olasz Posta és Távirati Minisztérium havi statisztikái az olasz Külügyminisztériumnak alátámasztják a nagy postaforgalmat: egy 1916.

³⁹⁵ Kuncz, 134., 306. o.

³⁹⁶ Ezt az érzést támasztja alá Ráczy János bresciai magyar hadifogoly levele, aki apjának, Ráczy Andrásnak szeretne volna elküldeni levelét, Debrecenbe, de fennakadt a cenzúrán: „Szeretnék végre valami hírt hallani otthonról, csak nem vagyok halottak. Csak várok-várok, a többiek bátorítanak, de soha nem kapok semmit. Így itt meg kell örülni, nem képesek adni egy lyukas garast sem, valószínűleg azért, mert nekik sincs...” In: PCM, B. 99

³⁹⁷ Az orosz front adatait közlöm, arányaiban hasonló változás figyelhető meg az összes többi fronton: 1914. szeptember nyolcezer levél/nap, 1915 elején ez a darabszám felemelkedett 75 ezer darabra, majd 1916-ra 266 ezerre. In: Rachamimov, 135. o.

márciusi keltezésű dokumentum szerint, a februárban az osztrák-magyar hadifoglyok által generált levelek száma 15.415, ebből a magyaroké 4.389 darab.³⁹⁸ A kapcsolattartásra előírt szabályokat a Vöröskereszt közvetítette az otthon maradottaknak. A kapcsolatfelvételhez szükség volt a bevonultatási szám ismeretére, ez alapján tudták ugyanis a legkönnyebben beazonosítani a hadifoglyot. A szigorú ellenőrzést a Posta és Távirati Minisztérium végezte. Ezen minisztériumon belül működött a híres-hírheft cenzúra iroda (ufficio censura) is.³⁹⁹ A Vöröskereszt javaslatokat is megfogalmazott, például ajánlotta a sima, egyszerű levelezőlapok küldését a képes változat helyett.

A legtöbb országban a hadifoglyok és civil internáltak számára biztosították, hogy a katona a fogságba eséstől számított egy hónapon belül kapcsolatba léphessen a családjával és értesíthesse őket sorsa alakulásáról, ehhez képeslapot biztosítottak a katonáknak.⁴⁰⁰

7. kép: Hadifogoly levelezőlap⁴⁰¹

³⁹⁸ A Posta és Távirati Minisztérium statisztikája a a hadifoglyok által generált levélforgalomról. A dokumentum a nemzetiség szerinti megosztást is tartalmazza, eszerint az olaszok naponta 8983 levelet küldtek, a német nyelvű levelezés 5046, magyar pedig 4389 darab volt. Összesen átlagosan 23.419 levél In: MAE, Archivio Politico e di Gabinetto, B. 360

³⁹⁹ A cenzúra iroda tevékenysége a háború során mindinkább szigorúbbá vált. Több központot is létrehoztak, a római iroda mellett Milánóban és Genovában is hoztak létre központot. Mindhárom helyre németül és magyarul beszélő alkalmazottakat kerestek, mint a hivatalosan is levelezésre engedélyezett nyelvek valamelyikét. MAE, Archivio Politico e di Gabinetto. B. 360

⁴⁰⁰ Az olasz hadifogolybizottság rendelete, In: MAE, Archivio Politico. Ord. e di Gabinetto. B. 361

401

[https://www.google.it/search?q=cartoline+inviate+da+prigionieri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiloZeh_KbTAhWGBYwKHXIFAd4QsAQIIQ&biw=1366&bih=662#q=cartoline+inviate+da+prigionieri+di+guerra+ungheresi+prima+guerra+mondiale&tbm=isch&tbs=rimg:CZ9C-KdTeZelljhipMSTLx3SbZ936wej0D2BmWn3w9rs8rup1pt4Kdwy1g1AB3oGQUZzihz4hG5N4IxT2cQsBKS1CoSCWkexJMvHdJEX8175yNfl0cKhIJtm3frB6QPYPYRhZKcJ6e3n8cqEgkGZaffD2uzyhGU_1Jdo7dd3UioScE6nWm3gp3DLEQJsyuhhu1CKhJWUDUAHegZBRkRfyXvnl18jRwqEgnOKHPiEbk3ghHTFtzX2e3axCoSCTFPZxCwEpLUEZiuWl8y7CyB&imgc=gRK-zEaaU-ErPM:\(letöltve: 2017. április 25.\)](https://www.google.it/search?q=cartoline+inviate+da+prigionieri&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiloZeh_KbTAhWGBYwKHXIFAd4QsAQIIQ&biw=1366&bih=662#q=cartoline+inviate+da+prigionieri+di+guerra+ungheresi+prima+guerra+mondiale&tbm=isch&tbs=rimg:CZ9C-KdTeZelljhipMSTLx3SbZ936wej0D2BmWn3w9rs8rup1pt4Kdwy1g1AB3oGQUZzihz4hG5N4IxT2cQsBKS1CoSCWkexJMvHdJEX8175yNfl0cKhIJtm3frB6QPYPYRhZKcJ6e3n8cqEgkGZaffD2uzyhGU_1Jdo7dd3UioScE6nWm3gp3DLEQJsyuhhu1CKhJWUDUAHegZBRkRfyXvnl18jRwqEgnOKHPiEbk3ghHTFtzX2e3axCoSCTFPZxCwEpLUEZiuWl8y7CyB&imgc=gRK-zEaaU-ErPM:(letöltve: 2017. április 25.))

Az adott országra vonatkozó, a levelezés feltételeivel, pénz és csomagok küldésével kapcsolatos hivatalos rendelkezések ismertetése, továbbá az engedélyezett küldemények továbbítása a nemzeti Vöröskeresztek, a háború előrehaladtával egyre inkább a svájci Vöröskereszt bevonásával történt.

Eleinte a hivatásos katonák és tisztek számára nem létezett korlátozás a levelezésben, sem a küldhető levél mennyiségében, sem a levél hosszában.⁴⁰² Később szükségessé vált a rendelet szigorítása és a feltételek egységesítése: kizárólag tábori képeslapokat küldhettek haza a hadifoglyok, rangjuktól függetlenül. A tisztek havi 8 darab lapot adhattak postára, a közlegények pedig 4 darabot, sőt, a szöveg mennyiségét is maximalizálták: darabonként 14 sorosat, olvasható kézírással.⁴⁰³ A közkatonák, akiknek adott esetben még maga az írás is problémát jelentett, inkább az egyszerűbben küldhető, rövidebb tartalmat megengedő tábori levelezőlapokat preferálták. Fontos kiemelni, hogy a háború az írástudás növekedésében ily módon óriási stimulációt jelentett. A bélyeg helyén ez a felirat állt: „Hadifogoly-levelezés”. A levelezés így ugyanis portómentes volt német, olasz, szerb, horvát, román, cseh, lengyel és szlovén nyelven.⁴⁰⁴ A levelezés – a kapcsolattartás ezen módjának kizárólagossága - az addig szinte analfabéta katonákat írástudásuk fejlesztésére kényszerítette. A táborparancsnok jogában állt akár iskoláztatni is az írástudatlanokat.⁴⁰⁵ A levelezéshez nélkülözhetetlen íróeszközöket az olasz államkincstár biztosította. A hivatalos állásfoglalás ellenére elmondható, hogy a levélírás mennyisége a tábornokparancsnok személyétől függött. Adernóban (Szicília) például csak 1918-ban engedték meg, hogy a tisztek havonta négy levelet és négy lapot adjanak fel, míg a közlegények csak két levelet és két lapot írhattak. A vizsgálati fogságban lévő hadifoglyok számára a központilag megtiltották a levelezést. Tilos volt bármiféle írásos érintkezés Olaszországban élő magánszemélyekkel, illetve más táborokba internált hadifoglyokkal, kivéve, ha a címzett személy a rokonuk volt.⁴⁰⁶

A levelek, képeslapok jó esetben minimum három hét alatt érkeztek meg a címzettekhez. A postai küldemények kiosztása a táborokban naponta történt – ez volt a foglyok napjának fénypontja. Egy hadifoglyot neveztek ki levelek kiosztásának és a csomagok átadásának koordinálására. Ez a pozíció bizalmi „állásnak” számított. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a

⁴⁰² Tortato, 38. o.

⁴⁰³ MAE, Archivio Pol. Ord. e di Gabinetto, B. 361.

⁴⁰⁴ Varga János írja feleségének, Mariskának Gyergyóremetére Casalmaggiore-ból 1915. szeptember 24-i keltezéssel: „Bármilyen nyelven írhatunk.”

⁴⁰⁵ Tortato, 39. o.

⁴⁰⁶ Uo., 38. o.

front, illetve a háború menete gyakran befolyásolta a levelek kézbesítésének határidejét. Hosszabb, akár több hónapig tartó fennakadásokat is okoztak a következő harci cselekmények: 1916-ban Trentino elfoglalása, Gorizia ostroma és a bainsizzai támadás 1917 nyarán, az 1918-as nyári offenzíva, illetve 1918. november 1. után. Az olasz posta legnagyobb összeomlása a caporettói áttörést követően (1917. október) következett be.⁴⁰⁷

A levelek tartalmának ellenőrzésére létrehozták a cenzúra intézményét, mely mindkét irányba működött: nem csupán a hadifoglyok az országból kifelé történő levelezését,⁴⁰⁸ de a frontról az olasz katonák által a családnak küldött leveleket is ellenőrizték. A háború során kiemelt feladatokat láttak el, tőlük függött, hogy a levél megérkezik-e a címzetthez, vagy a cenzor esetleg talál olyan passzust, ami miatt azt nem találja továbbíthatónak. Ha csupán a levél egyes részeit kifogásolta a cenzor, ezeket a részeket egyszerűen kivágták a levelekből. De számos esetben megtörtént, hogy az egész levél a szemétkerébe került és erről sem a feladó, sem a címzett nem kapott tájékoztatást. 1918-19-ben sok helyen rosszabbra fordult a helyzet, ugyanis a cenzúrázás feladatát az olasz hatóságok átadták a cseh és román légióknak. Az új rendszabály részét képezte, hogy a borítékot ettől kezdve a feladó nem zárhatta le a feladás előtt, továbbá mindenhol fel kellett tüntetni a küldő teljes nevét (kereszt-, illetve vezetéknévét).⁴⁰⁹ A hadifoglyok tisztában voltak a cenzúra létezésével, ezért a legtöbb esetben még a levél megírása előtt „öncenzúrázták” magukat.⁴¹⁰

Az otthon maradt családtagok is részletes utasításokat kaptak a levelezésre vonatkozóan. A levélküldéssel kapcsolatos szabályokat általában a helyi postahivatalok falára függesztették ki. Történt. Többek között tisztán olvashatóan fel kellett tüntetni a címzett, vagyis ebben az esetben a hadifogoly és a hadifogolytábor nevét, továbbá tiszték esetében a rendfokozatot. Közkatonáknak címzett levelekre rá kellett írni a táborban kapott számot, az ezred számozását is. Mindezzel a postai alkalmazottak dolgát igyekeztek megkönnyíteni, illetve esetleges azonos nevű hadifoglyok esetében a levelek cseréjét is meg tudták ezzel előzni.⁴¹¹

⁴⁰⁷ Procacci, 110. o.

⁴⁰⁸ Kétszintű ellenőrzési rendszert vezettek be a levelek minél komplexebb ellenőrzésére. Az első kontroll a Sortiergruppe nevű csapatnál történt, az itt dolgozók nyelvek szerint csoportosították a leveleket, majd 1000 darabos csomagokat készítettek elő. Ezután a levelek ellenőrzésre a Sprachgruppen-hez került, az alkalmazottak az összes levelet elolvasták. A legtöbb levél németül, csehül és olaszul íródott. A magyar nyelven íródott levelek száma a magyarság számarányához mérten meglehetősen alacsony számú volt (a magyar volt a második legnagyobb nemzetiség a Monarchián belül). In: Rachamimov, 140-141. o.

⁴⁰⁹ Tortato, 60. o.

⁴¹⁰ A levelekben az otthon maradt családtagoknak általában is egy árnyaltabb, pozitívabb képet szerettek volna sugallni, ezt Kuncz is számos esetben említi a Fekete kolostor című könyvében, illetve olasz katonák hazaküldött leveleit elemzve ugyanez derült ki. In: Procacci, 108. o.

⁴¹¹ MAE, Archivio Pol. Ord. e di gabinetto, B. 360.

Távirat- és csomagküldési lehetőségek

Táviratok küldésére - erre kizárólag fontos esetekben kerülhetett sor - német, olasz vagy francia nyelveken volt lehetőség, de ellentétben a tábori lapokkal, fizetni kellett érte. Ezeket a táviratokat is fel kellett tüntetni, hogy a küldő személy „Hadifogoly” – „Prigioniero di guerra”. Az Ausztriába, Németországba és Bulgáriába küldhető táviratok szavankénti ára ismert: Ausztriába 0,215 líra, Németországba 0,14 líra plusz 1,14 lírás fix összegű adó, Bulgáriába 0,22 líra és a szintén fizetendő 1,14 líra adó.⁴¹²

A hadifoglyok a csomagokat is a levelekhez hasonló lelkesedéssel várták, sőt, a csomag sok esetben a hadifogoly túlélésének záloga is volt. Annak ellenére, hogy számos megkötés volt a csomag tartalmára és méretére vonatkozóan, alapvető élelmiszerek – például cukor, olaj, gyümölcslekvár, kakaó, csokoládé, méz, szárított gyümölcs, tésztát - és bizonyos „luxuscikkek” – ezek között cipő, fapapucs, dohány, könyvek és gyógyszer - küldését engedélyezték a hatóságok.⁴¹³ A csomagok méretét többletköltség felszámolása nélkül 5 kg súlyban maximalizálták. A hatóságok arról nem rendelkeztek, milyen sűrűséggel kaphatnak csomagot a foglyok, így a csomagküldés gyakorisága a család anyagi helyzetén múlt. A háború vége felé a hadifoglyoknak küldhető kenyér mennyiségét - havonta 3 csomagban maximum 2 kg-ban, illetve havi 2 vegyes csomagban (ruhák, stb.) - limitálták.⁴¹⁴ Természetesen a csomagok borítóján – a levelekhez hasonlóan - fel kellett tüntetni, hogy „Hadifogoly”.⁴¹⁵ A postahivatalba nyitott állapotban kellett a csomagot bevinni, mert a hivatalnokok a cenzúra részeként átnézték a tartalmát lezárás előtt. A csomag rendszerezésére vonatkozó előírások ennek az ellenőrzési munkának a megkönnyítését volt hivatott szolgálni. A Vöröskereszt külön felhívta a figyelmet arra, hogy a ruhaneműket különítsék el, előbb papírba, majd vászonba takarva, a vászonra pedig írják rá, hogy „Hadifogoly”, továbbá a hadifogoly nevét, illetve tábor pontos címét. Levelet, újságot, romlandó élelmiszert, és rosszul csomagolt árut tilos volt a csomagban küldeni. A hazai újságokat a feladáskor elkobozták. Hivatalosan a pénzt - amennyiben az megérkezett a címzetthez, számos alkalommal ugyanis kilopták a csomagból - az aktuális árfolyamon tábori pénzre váltották. A fogoly így valamivel jobban járt, bár a váltás során nagyon sokat vonta le. A német és az osztrák-magyar Vöröskereszt is igyekezett rendszeresen csomagokat küldeni a

⁴¹² MAE, Archivio Pol. Ord. e di gabinetto, B. 361.

⁴¹³ ACS, PCM, B. 98.

⁴¹⁴ La Perla, 470. o.

⁴¹⁵ MAE, Archivio Pol. Ord. e di gabinetto, B. 360.

hadifoglyoknak, amelyekbe alapvető ruhaneműt és élelmiszert raktak. 1917-től ezek a csomagküldések az egyre nehezebbé váló otthoni körülmények miatt gyakorlatilag megszűntek. A semleges Spanyolország is igyekezett humanitárius szerepet vállalni, így a spanyol nemzeti Vöröskereszt időről időre a hétköznapi élethez szükséges árucikkkel megtöltött csomagokat küldött a hadifoglyoknak.

A könyvküldeményekre külön rendelkezést bocsátottak ki: az előírások szerint bármilyen nyelven küldhettek a hadifogolynak olyan könyvet, amelyet 1914 előtt adtak ki, és nem politikai vagy katonai témájú volt. Tankönyveket, illetve tudományos munkákat akkor is kaphattak a hadifoglyok, ha azokat a háború alatt nyomtatták.⁴¹⁶

A kenyér volt a leggyakoribb élelmiszercsomag, így ennek a terméknek a küldésére (gyakoriságára, súlyára és csomagolására vonatkozóan) külön rendeletet hoztak. Az utólagos kutatások tükrében egyértelművé vált, hogy az olasz hadifoglyok magas halálozási rátája is elkerülhető lett volna, ha az olasz kormány állami szinten közbeavatkozik és szervezett formában – magukévá téve a britek, francia, amerikai és belga példát – élelmiszercsomagokat küld a hadifoglyoknak.⁴¹⁷ Ugyanis az már a háború során egyértelművé vált minden hadviselő fél számára, hogy a Monarchia és Németország nem tudja a hadifoglyokat élelmezni. Ennek ellenére Olaszország csupán 1918-ban lépett: „kenyérküldő” központokat hoztak létre Milánóban, Bolognában, Torinóban, illetve Firenzében (sezione pane), melyek állami pénzen működtek.⁴¹⁸ Itt bizonyos havi előfizetéssel a család rendszeresen eljuttatott kenyéradagot vásárolt a hadifogolynak. Havi hét líráért - heti két kilós bontásban - 8 kilogramm kenyeret küldhettek a hadifogolynak. Az összeget közvetlenül a kenyér szekciónál kellett befizetni. Ez a szervezett csomagküldés azonban a családra hárította a csomagküldés anyagi terheit. Magyarországon hasonló kezdeményezés nem jött létre.⁴¹⁹

⁴¹⁶ MAE, Archivio Pol. Ord. e di gabinetto, B. 360

⁴¹⁷ Jones, 273. o.

⁴¹⁸ A hágai konferencia 7. cikkelyére hivatkozva a központonilag szervezett, állami költségen történő segítségnyújtást sokáig elutasította. A 15. cikkely szintén csak privát csomagok küldését engedélyezi. Ezért az olasz állam a nemzeti Vöröskeresztet bízta meg a személyes csomagok olasz hadifoglyokhoz történő eljuttatásával. Később nagyobb mennyiségben, vagonokban is próbáltak küldeni segélycsomagokat, melyek szervezése még mindig a Vöröskereszt égisze alatt történt, de utólag az olasz állam visszatérítette a költségeket. In: Procacci, 187. o.

⁴¹⁹ A központi hatalmak gazdasági válságának következtében saját civil lakosságuk eltartása is nehézségekbe ütközött. A több százezer (orosz és olasz) hadifogoly ellátása külön problémát jelentett a központi ellátórendszernek. Az angol és francia állam emiatt saját hadifoglyaik túlélésének biztosítására megszervezték a kenyérküldést saját hadifoglyaiknak. Olaszország ezt a hozzáállást sokáig elutasította. Caporetto következményeként azonban az olasz csomagküldés átmenetileg szünetelt, ezzel nehéz helyzet elé állítva az éhezni kezdő olasz hadifoglyokat. Ez ismét bebizonyította, hogy az otthonról küldött élelmiszercsomagok nélkül alacson a hadifoglyok túlélési esélye. In: Procacci, 211. o.

Telefonvonalból táboronként egy működött, ezt kizárólag vészhelyzet esetén használhatták.⁴²⁰

Adományokat is fogadtak a táborok, melyek minden vámtól és egyéb illetéktől mentesen, az állami vasútvonalak fuvardíja nélkül jutottak el a célállomásokra.

A „szabadidő” és eltöltésének lehetőségei

A táborok életére kezdetben a szervezetlenség volt jellemző, később nagy kihívást jelentett a napok tartalmas eltöltése is. „Mindenekelőtt az evés, a mosakodás és egyéb fizikai szükségletek körül uralkodott a legnagyobb fejetlenség. [...] Valahogy el tudjuk ütni az időt reggeltől estig, ami a fogság kezdetén kitölthetetlenül hosszúnak látszott.”- írja Kuncz Aladár a Fekete kolostor című emlékiratában, ezzel rámutatva a hadifogság egyik alapvető nehézségére: az élet különbség nélkül az összes táborban hosszúnak és elviselhetetlennek tűnt.⁴²¹ Az unalom az egymást monotonon követő napokon, valamint a minimális létfenntartás - a higiénia, evés és alvás háromszög - napi kihívásai határozták meg a hadifoglyok életét.⁴²² Hiányoztak a túléléshez szükséges kapaszkodók, a tapasztalatok, a civil életben megszokott, a társadalom által szabott szabályok, törvények, illetve a példák. Ilyen feltételek mellett a táborok, illetve a hadifoglyok elviselhető életkörülményeinek kialakítása meglehetősen lassan, a tapasztalatok és a lehetőségek figyelembevételével történt.

A hadifogságban a legnagyobb kihívás – azon kívül persze, hogy túl kellett élni – az idő eltöltése volt: a táborokban ugyanis gyakorlatilag sohasem történt semmi. Az unalom, a semmittevés, a haszontalanság és kilátástalanság gyakran aláásta a katonák mentális állapotát: korábban a civil életben vagy akár a harctéren tevékeny férfiak számára a bezártság megszokása és elviselése komoly nehézséget jelentett: „Lehetetlennek tartottuk, hogy csak huszonnégy óráig is ebben a helyzetben maradjunk, s minden pillanatban vártuk, hogy valamely akár jó, akár végzetes fordulat áll be életünkben.”⁴²³ – idézte fel Kuncz Aladár az elviselhetetlennek tartott körülményeket. A táborvezetők is észlelték ezt a problémát, így igyekeztek a hadifoglyok számára a lehetőségeken belül szabadidős elfoglaltságot biztosítani: a katonák időt szentelhetek az olvasásnak, a tanulásnak, kölcsönözhetnek a helyi könyvtárból folyóiratokat és könyveket. A foglyok bizonyos feltételek esetén fizikai elfoglaltságot is találhattak maguknak.

⁴²⁰ La Perla, 476. o.

⁴²¹ Kuncz, 52. o.

⁴²² Uo., 70. o.

⁴²³ Uo., 75-76. o.

Szellemi és kulturális élet a táborokban

Szellemi és kulturális tevékenység végzésére és szervezésére elsősorban a tiszti, illetve a vegyes táborokban nyílt lehetőség. Ez volt a „játékok” világa, amiben a tisztek voltak a játékosok. Itt már nem a virtus játszotta a főszerepet, hanem az intellektus. Játszották, hogy olaszul tanulnak, hogy meglátogadják a „Bella Italia” nevezetességeit, hogy gimnasztikáznak. Számos magyar művész, tudós is olasz fogságba került a háború során, az ismert írók közül Tersánszky Józsi Jenő, Komlós Aladár nevét emelném ki, míg a festőművészek között Szada Istvánt és Szekeres Ferencet, mindketten Piazza Armerina (Szicília) tiszti táborában voltak foglyok. Ők, a többi, az utókor számára ismeretlen entellektüellel együtt, önképző köröket szerveztek, előadásokat tartottak, hogy legalább szellemileg új kihívásokat találjanak a fogság éveiben. A foglyok számára a legnagyobb nehézséget ugyanis az idő kitöltése jelentette.

A katonák nyelvet tanulhattak, az oktatásban a nálunk is ismert „Berlitz”-módszert alkalmazták. Konkrétan az asinarai táborról tudjuk, mert a tábor vezetője, Ferrari feljegyezte, hogy a hadifoglyok délutánonként két órát szentelhetek az olasz nyelv tanulásának. Néhányan annyira előrehaladtak a nyelvtanulásban, hogy kis szótárakat és nyelvtankönyveket kértek.⁴²⁴ A Berlitz rendszerének köszönhetően a foglyok akár húsz óra után tudtak alapszinten számolni, ismerték a fontosabb ételek neveit és a testrészeket.⁴²⁵ A munkára kiküldött hadifoglyok az élőnyelvi közegben még gyorsabban sajátították el az olasz nyelvet. Az olasz mellett – mely természetesen prioritást élvezett - más nyelveket is választhattak a foglyok.

A már többször idézett Kuncz Aladár sorai plasztikusan mutatják be, hogyan próbálták kitölteni a hadifoglyok értelmes tevékenységgel a napokat: „Előkerültek könyvek, régi újságok, mert napilapot nem volt szabad olvasni. Nekem [Henri de] Regniernek újság formájában megjelent *Les vacances d'un jeune homme sage* [Egy jámbor ifjú nyári vakációja címmel jelentette meg az Athenaeum 1920-ban] nagyon friss és kedves regénye került kezembe. Ezt mindjárt el is kezdtem fordítani, úgy, hogy gömbölyű kőre ültem s a papirozt egy asztalnak szolgáló vaslemezre helyeztem. Ez a munka pár heti elfoglaltságot adott.”⁴²⁶ De nem csak a művészek foglalták el magukat „művészeti” tevékenységgel, Cittaducale (Lazio) táborában például az éppen olvasott könyv táblájának belső oldalára kisméretű grafikai alkotásokat - ex libriseket - rajzoltak a foglyok, amit aztán házilag készített préssel sokszorosítottak is.

⁴²⁴ Ferrari, 188. o.

⁴²⁵ Kevés konkrét dokumentum maradt fent az egyes táborok vonatkozásában, a korzikai Bastia táboráról Tortato tesz említést, mint egy olyan konkrét táborról, ahol lehetőség nyílt a nyelvtanulásra. In: Tortato, 75. o.

⁴²⁶ Kuncz, 76. o.

Könyvkötő műhelyeket is berendeztek, saját könyveiket és a könyvtár köteteit is bekötötték. Botokat, pipákat, cigarettatárcákat, vagy éppen képrámákat faragtak. Lakatos Aladár magyaros jellegű sakkfigurákat készített dugókból. Voltak olyan táborok, ahol az analfabéta foglyokat írni-olvasni tanították.

Különböző szimpóziumokat, előadásokat szerveztek a táborokban a foglyok szórakoztatására és művelésére, melyeket az adott területek szakértői (irodalom tanárok, filozófusok) tartottak. Piazza Armerina tisztí táborában a fogoly tiszték például úgynevezett 'elméleti bankot' alapítottak, melynek keretén belül üzleti tranzakciókat játszottak le, könyveltek és üzleti levelezést bonyolítottak.⁴²⁷ Érdekes adalék a szókincsünk készség szintű használatára vonatkozóan, hogy a hadifoglyok arra panaszkodtak, hogy a hétköznapi élet szavai lassan kivesztek a szókincsükből.⁴²⁸

A leghuzamosabb ideig tartó elfoglaltságot a színházi bemutatók adták. Színházi előadásokat csaknem minden hadifogolytáborban tartottak. Franciaországban pl. 107 hadifogoly-színházban előadott darabról tesznek említést a korabeli dokumentumok, de kiemelkedően sok darabot játszottak angliai, illetve japán hadifogolytáborokban is.⁴²⁹ Olaszországban ehhez képest meglehetősen kevés színházról tesznek említést a krónikák: név szerint kettőre találtam utalást, Avezzanóban (Abruzzo) rendes színház, Genovában (Ligúria) pedig bábszínház működött. A színdarab megírása, a díszlet megalkotása, a színészek kiválasztása jelentős szellemi táplálékul szolgáltak a hadifoglyoknak.⁴³⁰ Sok hadifogolytábor esetében maradtak fent feljegyzések a tábori színház létrejöttére, illetve az előadott darabokra vonatkozóan. Egy olyan világban, ahol évszámra szinte semmi nem történt, a férfiak semmittevésre voltak kárhóztatva, a hasznos munka minden reménye nélkül, a színház fontos eseményt és elfoglaltságot jelentett. Továbbá a haza és a szabadság illúzióját, a hasznos munka örömét nyújtotta és a NŐT, mint távoli, elérhetetlen ideált. Az előadások – a hadifogoly-létből következően érthetően - két alapfogalom: a honvágy és az erotika köré szerveződtek. A felhalmozódott problémákra a színház keretein belül kerestek és jó esetben kaptak is választ.⁴³¹

⁴²⁷ Hadifogoly magyarok története, 235. o.

⁴²⁸ „Nyelvünk, beszédmodorunk lassanként egészen elvonntá lett. Néha hónapokon át nem ejtettünk ki szájunkon az élet gyakori szavait, és elszoktunk a művészi kifejezések által nyújtott, szinte fizikai számba menő titokzatos gyönyörűségektől is.” In: Kuncz, 410. o.

⁴²⁹ Pörzgen, Hermann: Theater ohne Frau: Das Bühnleben der Kriegsgefangenen Deutschen 1914-1920. Ost-Europa Verlag, Königsberg, 1933. (továbbiakban: Pörzgen) 56.o. Pörzgen elemezte mindeztidáig a legrészletesebben a táborokban előadott színdarabok pszichológiai hátterét, illetve hatását a hadifoglyokra. A női szerepek jelentőségét is kidomborította, ezeknek a megállapításoknak a valóság alapját Kuncz Aladár visszaemlékezése is alátámasztja.

⁴³⁰ Pörzgen, 215. o.

⁴³¹ Uo., 215. o.

A többnyire kabaré vagy dráma műfajába sorolható előadások színvonala nem volt túl magas. Amatőr színészek adták elő a próbák során formálódó színdarabokat, néha emlékezetből vetették papírra, vagy teljesen új szövegekötvet írtak.⁴³² Az előadott darabok tartalmát meghatározta a helyi könyvtárak kínálata, bár egy idő után engedélyezték az otthonról érkező könyvek kiadását is. A darabok közül a legtöbbet német irodalomból Otto Ernst⁴³³ alkotásai ihlették. A magyar operettek előadására elsősorban (Luxemburg grófja, Denevér, An der schönen blauen Donau) Szibériában találunk példát. Egyes hadifoglyok dolgoztak is, elsősorban a szakemberek, mint az asztalosok, ácsok, akik a színpad elkészítésében is segédkeztek, így gyakran nem maradt sok idő az előkészületekre. Az előadás nyelvét meghatározta a táborlakók nemzetiségi összetétele, emiatt a darabokat elsősorban németül (mint közös nyelv) adták elő, de a magyar többségű, vagy nagy létszámú táborokban magyarul is adtak elő színdarabot. Az egyéni kreativitás elsősorban a kabarék esetében kapott teret - ezek általában eredeti alkotások voltak. A kabaré további előnye – azon túl, hogy meglehetősen szabad műfaj -, hogy keretet adott a nő iránti vágy kifejezésére is. A különböző árnyalatok kifejezésére számtalan mód kínálkozott: a dívától az anyaszerepig csaknem az összes létező kategóriát: naiva, szubrett, szalondáma, tragika, anya és komika – mind szerepeltek a tábori színházak repertoárjában.

A kabarén kívül az erotikus részek voltak a legkedveltebbek. A darabokban a női dívaszerepeket fiatal katonák jelenítették meg,⁴³⁴ amely szerepek eljátszása valódi színészi tehetséget kívánt. A színésznek figyelnie kellett a hanghordozására, a nevetésére, különben elveszett az illúzió. Ő volt a tábor „hipnotizőre”. Egy dívaszerepre kárhoztatott fiatal hadifogoly így emlékszik vissza: „Mindenki számára nyilvánvaló volt, hogy én a fiatal babaarcommal fogom a női szerepeket játszani. A külsőm predesztinált is erre.”⁴³⁵

A női szerep - a primadonna - már önmagában hordozta a problémát, így a hadifoglyok igyekeztek feddhetetlen hírű férfiaknak osztani ezeket a szerepeket. Sok esetben azonban a szerep összeforrt az előadóval: előadás után a hétköznapi életben is igazi nőként tisztelték ezeket a katonákat, cigarettával, ajándékokkal és virággal kedveskedtek nekik, verset írtak hozzájuk. Számtalanszor színpadi lánynevükkel váltak ismertté a többi hadifogoly előtt.⁴³⁶ Ha

⁴³² Kuncz, 311. o.

⁴³³ Otto Ernst (1862-1926): német író, komédiákat, színpadi műveket, gyerektörténeteket írt. In: [https://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Ernst_\(Schriftsteller\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Otto_Ernst_(Schriftsteller))

⁴³⁴ Pörzgen, 79. o.

⁴³⁵ Uo., 81. o.

⁴³⁶ Uo., 79-82. o.

a primadonnát játszó férfi lelkileg is alkalmas volt a női szerepre, előfordult, hogy a színpadon túl is úgy öltözködött, mint egy színésznő, parókát hordott, és sminkelt. Valóságos sztárrá nőhette ki magát a táborlakók között, mindenki róla beszélt, őt bámulta.⁴³⁷ Elmondhatjuk, hogy a női szerepet játszó katonának alapvetően változott meg az élete. Nőként köszöntötték őket a „hétköznapi” életben is, pl.: „Csókolom az édes kezecskéjét, művésznő!”, meghajoltak előttük, bókoltak nekik. Ez a viselkedésmód a sok összezárt férfi között önkéntelenül alakult ki, a gúny legkisebb célzatossága nélkül. A „művésznő” pedig számtalan alkalommal sztárallűröket vett fel. „Úgy élt közöttünk, mint ünnepelt primadonna. Nőiségének dicsfénye akkor is kísérte már, ha rendes kopott, rozsdásbarna felöltője, foltozott, tanárosan kipúposodó nadrágja, facipője, [...] volt rajta”⁴³⁸A fenti problémák természetesen nem jelentkeztek a kabaréjelenetekből ismert idősebb női szerepeket eljátszó hadifoglyoknál. Ezek a szerepek általában vastag hangú, humoros kedélyű karikatúra-jellegű szerepek voltak, nem kívánták meg a női princípium jelenlétét.⁴³⁹

A színpadi kellékek terén is nagy ötletességre volt szükség. A színpadi ruhákat vagy a tábori szabóműhelyben varrták, vagy a kantin segítségével szerezték be a közeli falvakból, városokból. A színpadképet primitív színpadépítési technikával oldották meg, a hadifogoly mesteremberek – pl asztalos, művész - hathatós segítségével.⁴⁴⁰ A díszlet sok esetben újságpapírból, papírból, fából készült, illetve régi padokat használtak háttérként. A színházba belépőjegyeket árusítottak.⁴⁴¹

A Spingardi-féle szabályzat nem engedélyezte a nemzeti politikai napilapok olvasását, de olasz nyelvű lapokhoz hozzájuthattak az olaszul tudó hivatásos katonák. Nagyobb olasz vereségek idején, vagy büntetésből, a táborvezetők alkalmazhatták a lapok olvasásától való tiltást is. A leghosszabb büntetés jellegű megvonásra Cataniában (Szicília) került sor, ez több mint három hónapig tartott, melynek kiváltó okára azonban nem találtam utalást.⁴⁴²

Sok táborban „fordítóirodák” működtek, ahol az olasz nyelvű újságcikkeket lefordították, majd az ebédlőben kifüggesztették egy faliújságra vagy felolvasták. Saját újság szerkesztésére vonatkozó adatok nem nagyon maradtak fent, kivéve Marsalában (Szicília), ahol

⁴³⁷ Kuncz, 445. o.

⁴³⁸ Uo., 446. o.

⁴³⁹ Uo., 442. o.

⁴⁴⁰ Pörzgen, 82. o.

⁴⁴¹ Kuncz, 445. o.

⁴⁴² Hadifogoly magyarok története, 233. o.

„Czubusz” címmel adtak ki kézzel írott példányokat.⁴⁴³ A Magyar Levéltárban fennmaradt egy, a forte begatói táborban szerkesztett újság példánya is.⁴⁴⁴

A magyar nyelvű könyvek beszerzése nagy nehézségekbe ütközött a viszonylag limitált létszámú olvasó miatt. A hadifoglyok emiatt elsősorban otthonról küldettek maguknak magyar nyelvű könyveket, melyeket szintén Vöröskereszt útján lehetett eljuttatni a címzettnek. A német, a francia vagy olasz nyelvű könyvekhez ezzel ellentétben könnyebben hozzá lehetett jutni, az idegen nyelven beszélő magyar hadifoglyok ezzel együtt nyelvtudásukat is szinten tarthatták vagy éppen csiszolgathatták.⁴⁴⁵ Tiltották az 1913 után kiadott, továbbá pornográf vagy politikai tartalmú könyvek és a katonai szakkönyvek küldését.

A zenét kezdetben tiltották a táborokban, mert azt gondolták, hogy a háború véráldozataival nem áll összhangban a könnyed mulatozás. Később ez a hozzáállás megváltozott, aminek köszönhetően sok helyütt alkalmi zenekarok jöttek létre. Bresciában például feljegyezték egy Jónás nevű cigányprímás nevét. Bizonyos darabok, mint például a magyar himnusz éneklése ugyanakkor továbbra is tilos maradt,⁴⁴⁶ így ezek az alkalmi tábori zenekarok, dalárdák elsősorban a miséken kaptak teret. Az amatőr zenekarok tagjai maguknak is készítették hangszereket, nagybőgőt, mandolint, hegedűt.

A szerencsejátékokat, többek között a kártyajátékot tiltotta a Spingardi-féle szabályzat, aminek azonban nem minden táborban szereztek érvényt.

Mindezek a fent említett tevékenységek természetesen nem merítették ki a nap huszonnégy óráját, álljon itt ezért egy túlélő plasztikus leírása, mint autentikus bemutatása a hétköznapiaknak:

⁴⁴³ Uo., 233. o.

⁴⁴⁴ Tóth Orsolya, a Hadtörténeti Intézet munkatársa által 2018. szeptember 20-án tartott előadása („Az Amur Kurír és a többiek. Néhány gondolat a hadifogságban kiadott újságokról”)

⁴⁴⁵ „Olvastunk németül, angolul és spanyolul. Fennhangon felváltva olvastuk el az egész Goethét, Kleistot, Hebbelt, az egész Shakespeare-t, Calderonnak vagy tíz darabját s a teljes Don Quijotet. Azonkívül mindent olvastunk, ami csak kezünkbe került: Ibsent, Knut Hamsunt, Jakobsent, Mayert, Kellert, az orosz regényírókat, német folyóiratkötegeket. Tolsztojt előbb németül, aztán franciául olvastuk. De még mindezek mellett is nagyon sok időnk maradt.” In: Kuncz, 278. o.

⁴⁴⁶ „A templomi énekhar a parancsnokság engedelmével kibővült, zenekar is alakult és több ízben rendezett fényes hangversenyeket, amelyeken a nagy ember-és zenebarát táborparancsnok őrnagyon kívül az olasz tisztikar is mindig megjelent. Szentmiséken régi magyar egyházi énekeket adtunk elő. Ezeknek a szövegét a mise előtt olasz nyelven beszolgáltattuk a parancsnoknak, később kottáit is. A dalokat a parancsnok is megtanulta és eljátszotta. Az 1917. évi nagy segédlettel megtartott hűsvéti mise befejeztével a magyar himnuszt is eljátszottuk. Ezért engem haditörvényszéki vizsgálat alá fogtak. Hogy bántódásom nem történt, annak köszönhető, hogy a vizsgálatot vezető tábornok úgy intézte az ügyet, hogy közveszélyes vallási örültnek nyilvánított. Ezen a címen kerültem aztán cserefogolyként haza a legelső szállítmánnyal.” In: Hadfogoly magyarok története, 236. o.

„Maradt csak a hideg víz, séta, beszélgetés, kártya, sakk, evés és néha a bor állati önkívülete. Így is sokszor megesett, hogy kártyázás vagy beszélgetés közben felugrottam, s ki kellett szaladnom az udvarra, mert azt hittem, megőrülök.”⁴⁴⁷

A foglyok testmozgásának formái és korlátai

A legnagyobb nehézséget a napi szintű rendszeres mozgás megvalósítása, illetve biztosítása okozta, elsősorban a helyszűke miatt. A legkézenfekvőbb a rendszeres séta bevezetése volt, bár ennek kapcsán számos gyakorlati probléma merült fel. A falakon kívüli séta egyik legerősebb akadálya a civil lakosság általános ellenszenv volt. A fronton a szembenállók között - a közös élmények és szenvedés miatt - erősebb volt az összetartozás érzése. Az olasz katonák visszaemlékezéseikben, illetve a hazaküldött levelekben például soha nem említik az osztrákokat vagy magyarokat barbárokként.⁴⁴⁸ Ezzel szemben a hátszágban a hatásos propaganda miatt gyakran kellett megküzdniük a hadifoglyoknak a civil lakosság ellenszenvével. A rend fenntartása érdekében az elrendelt séta során a hadifoglyok szigorú katonai rend szerint vonultak, kettes vagy négyes sorokban, országúton vagy elhanyagolt mezőkön, hogy ily módon őket a civil lakosság részéről esetlegesen felmerülő ellenszenv fizikai kifejeződésétől megvédjék.⁴⁴⁹ Természetesen az sem volt utolsó szempont, hogy a szökésben megakadályozzák a foglyokat, ezért a sétára minden esetben fegyveres őrség kísérte a foglyokat. A séta helyszínét és hosszát a földrajzi adottságok nagymértékben befolyásolták.⁴⁵⁰

Az újonnan épített barakkok esetében a tábor kerítésén belül a foglyok szabadon mozoghattak. A régi, használaton kívüli kolostorokból, kastélyokból, várakból kialakított táborokon belül azonban nehezebb volt a napi sétát kivitelezni. A séta időtartamát az eltérő

⁴⁴⁷ Kuncz, 509. o.

⁴⁴⁸ Fabi, 155. o.

⁴⁴⁹ Kuncz, 429. o.

⁴⁵⁰ Mint azt a cenzúra által elkobzott, töredékesen fennmaradt levél is mutatja, melyet egy NagyGergő nevű hadifogoly elkeseredésében egyenesen Tisza István miniszterelnöknek címzett, a hadifoglyok nagyon nehezen élték meg a bezártságot, amit egyedül a rendszeres séta enyhített: „Excellenciás Uram! Alázatosan kérjük, hogy vegye tudomásul kérésünket, és mielőbb intézkedjék hazaszállítatásunk ügyében. A helyzetünk a következő: szomorúan értesültünk arról, hogy a mi gyönyörű országunkban a hadifoglyok kis kísérettel, szabadon sétálhatnak. De mi, Excellenciás Uram, teljesen hiábavaló módon, megalázó helyzetben élünk. 10 hónapja vagyunk hadifoglyok, és olyan messze vittek minket, hogy a hazánkat csak névről halljuk, és egy 300x500 lépésnyi területre vagyunk bezárva, ami olyan kicsi, hogy csak a szabad eget látjuk. Ez hát a mi helyzetünk, Excellenciás Uram! Mi is olyan elbánást kérünk magunknak, mint amilyet nálunk élveznek a hadifoglyok, továbbá hogy ne legyünk bezárva egy kalitkába, mint a kanárimadarak, hogy legyenek ágyaink”In: AC, PCM B. 99

lehetőségek miatt így nem központilag előírt normák szabályozták. Táboronként eltérően - néhány helyen akár napi szinten is, máshol viszont hetente kétszer háromszor - általában két-három óra hosszúságú útra vitték a katonákat.⁴⁵¹ A sétán kívül egyéb mozgásformákat is igyekeztek megvalósítani a tábor adta lehetőségeken belül. A legegyszerűbb mozgásforma a gimnasztika volt, amely nem igényelt előzetes ismereteket vagy nagyobb fizikai kondíciót. Ennél komolyabb szintet képviselt a különböző sportágak űzése, melyet gyakorlott olasz katonák oktattak, mint például a gyorsfutás, a távolugrás, a bokszt, illetve az atlétika. A tornagyakorlatok között szerepelt a mérleg, a trapéz és a felemás korlát használata.⁴⁵² A mozgáshoz a parancsszavakat természetesen olaszul adták ki. A hadifoglyok közt szép számmal akadtak sportolók is, akik a harctéren, később pedig a hadifogságban is nagy hangsúlyt helyeztek a rendszeres napi mozgásra. A fentiekén kívül a futball, és a tenisz is nagy népszerűségnek örvendett, mármint abban az esetben, amennyiben a tábor méretei miatt erre lehetőség nyílt. A futball népszerűségét növelte, hogy nem igényelt speciális felszerelést. Nemcsak a hadifoglytáborokban, hanem a fronton is hódított a futball: a frontról küldött levelekben sokszor említik a katonák az otthon maradottaknak, hogy átmeneti béke idejében fociznak, rongyokat tömve ki szalmával. A tornagyakorlatok mellett a katonai alapok fenntartása is kötelezővé vált, ezzel tartották folyamatosan kondícióban a hadifoglyokat. Ehhez néhány alapvető szót el kellett sajátítaniuk olaszul, mint például „ébredtő”, „előre”, „hátra”.

A fenti példák ellenére összességében megállapítható, hogy a táborokban mozgásra nem nyílt túl sok lehetőség.

A hadifoglyok ruházódása

A hágai konferencián elfogadott egyezményben rögzítették, hogy mindaz, ami a hadifoglyoknál a fogságba eséskor van, az ő tulajdonuk, és tulajdonukban is marad, kivéve a lovakat, fegyvereket és katonai iratokat. A használati tárgyak eltulajdonítása, például óra, pénz, takaró, lábbeli, az egyik legelítélendőbb visszaélésnek számított. Viszont a bőrönd, a kulacs, a

⁴⁵¹ Vinadio táboráról maradt fent a következő visszaemlékezés: „A legszomorúbb az volt az egészben, hogy nem lehetett mozogni. ... két óra sétát biztosítottak naponta, ebéd előtt és után, a kis, koszos és poros udvarokban, hogy kímogassuk kicsit a lábainkat. A nap többi óráját a szobáinkban fekve töltöttük. ...” In: Tortato. 75. o.

Potenza táboráról maradt fent egy némileg propaganda ízű beszámoló a sétákról, 1916. március 28-i keltezéssel: „Az osztrák-magyar hadifoglyok a hét meghatározott napjain egészségügyi sétát tettek tisztjeink és katonáink felügyelete alatt. Néhányszor katonamuzsika is szólt, mintha egy katonai felvonulás lett volna a vendégek tiszteletére.” In: PCM, B. 99

⁴⁵² Ferrari, 188. o.

távcső, és a csajka a korabeli felfogás szerint nem tartozott a szigorúan vett katonai felszerelések közé. A legtöbb esetben a hadifoglyok a fogságba eséskor nem rendelkeztek sok tulajdonnal: többnyire egyetlen ruhájuk volt – az, amit épp viseltek. Ha nyáron vonultak be, akkor ez többnyire a nyári katonai egyenruhájuk volt. A katonák a legritkább esetben vittek magukkal több váltás ruhát, és ha lapult is a katonai ládában, azt a fogságba eséskor az esetek nagy részében az ellenség elrekvirálta, vagy elveszett a háború forgataában.⁴⁵³ Emiatt a fogságba ejtő állam kötelességévé vált az alapvető ruházkodás feltételeinek megteremtése. Az ebből fakadó nehézségek miatt bizonyos országok esetében felmerült, hogy állami szinten szervezzék meg saját állampolgáraik alapvető ruházkodását (téli kabát, cipő, takaró), hasonlóan a rendszeres kenyérküldés bevett gyakorlatához.⁴⁵⁴ Az olaszok, tekintettel az osztrák-magyar hadifoglyok nagy számára, a közlegényeket olasz egyenruhába öltöztették. A hivatásos olasz katonák ruházatától csupán a mandzsetta, a kalap és a gallér díszítettsége különböztette meg őket, továbbá a kabátjukra nyomtatott P.G.A. (Prigioniero di Guerra Austriaco – Osztrák hadifogoly) felirat.⁴⁵⁵ A civil ruhákat, valamint a régi egyenruhát egy elzárt helyiségben gyűjtötték össze. A közlegények polgári ruhát ugyanis semmilyen körülmények között nem viselhettek.

A hadifoglyok öltözéke tehát mind minőségben, mind külsőleg megegyezett az olasz katonák egyenruhájával.⁴⁵⁶ Az elrongyolódott ruhadarabokat az olasz állam köteles volt pótolni. Az előírásoknak megfelelően a hadifoglyoknak az alábbi alapruhát járt: 3 db ing, 2 db vászon alsónadrág, 1 db pamut alsótrikó, 2 pár nagy, de kényelmes cipő, 2 pár harisnya vagy zokni, és 2 db textilzsebkendő. Amennyiben szükségessé vált, szétosztottak sapkát, nadrágot, kabátot, és mellényt. Annak, akinek nem volt a birtokában, adtak még egy kiskabátot, általában szürkés-zöld színben.⁴⁵⁷ A tisztek saját költségükre öltözködtek, a ruha árát a táborparancsnokság levonta a tiszti illetményből. A ruházkodásra több mód is nyílt: készen vett ruhákhoz ugyanúgy hozzájuthattak, mint ruhaanyaghoz, melyből aztán a tábori szabó varrt méretre ruhát.⁴⁵⁸

⁴⁵³ Rachamimov, 163. o.

⁴⁵⁴ Ez elsősorban a német táborok esetében merült fel, ahol a téli hidegeket fagyási sérülések nélkül nehezen vészelték át az olasz hadifoglyok. In: Procacci, 231. o.

⁴⁵⁵ AUSSME, Raccolta 125. Lavori difesa

⁴⁵⁶ AUSSME, F – 11, 127. sz.

⁴⁵⁷ La Perla, 469. o.

⁴⁵⁸ Hadifogoly magyarok története, 229. o.

Magán- és hitélet a hadifogolytáborokban

A foglyok magánéleti problémái, sexualitás

A hadifoglyok egy térben történt összezárása, a nőktől való évekig tartó távoltartása számos konfliktus forrása vált.⁴⁵⁹ A testiség teljes mértékű kizárása a hétköznapi életből – rendkívüli módon felzaklatta a hadifoglyokat: „Elzárnak az asszonyoktól, jó, hogy még nem kasztrálnak is meg. Habár, talán ez emberségesebb volna, mint egészséges fiatal embereket ilyen fegyházszerű szigorúsággal elzárni a nőktől.”⁴⁶⁰

A munkára rendszeresen a táborhelyről kijáró, vagy munkakommandóba beosztott és ezért akár a majorokban, falvakban lakó foglyok esetében a helyiekkel közvetlen kapcsolat alakult ki. Ez lehetővé tette a szerelmi kapcsolatok létrejöttét is, mint ez a Lombardia tartományból származó dokumentum is alátámasztja: „Ismeretes, hogy – miután a hadifoglyok sokáig ugyanazon területen tartózkodtak, a lakosság természetes jósága és nagylelkűsége lehetővé tette, hogy számos hadifogoly kapcsolatot tarthasson fenn, szeretője legyen, és minden lehető módon megkönnyítse az életét.”⁴⁶¹ A kialakuló szerelmi kapcsolatokat az olasz hatóságok igyekeztek hivatalos rendelkezésekkel keretek közt tartani. A kialakult helyzet⁴⁶² tarthatatlansága az Osztrák-Magyar Monarchia területére internált hadifoglyok esetében már 1915-ben szükségessé tette az Olasz Vöröskereszt Hadifogolybizottságának a vizsgálatát, amely bizottság december 29-én arra kapott felhatalmazást, hogy az olasz hadifoglyok házassági ügyében eljárjon, és az utódokat is elismertessék.⁴⁶³

A kortársak szemében valós kulturális félelem volt, és széles körben elterjedt ,hogy a a hadifoglyok elveszítik férfiasságukat vagy homoszexuális tendenciákkal térnek haza. A hadifoglyok körében ezzel szemben az a – titkolt – félelem élt, hogy az otthon hagyott feleség vagy jegyes elhagyja vagy megcsalja. Beszélni azonban nem beszéltek róla, ez a téma tabu volt

⁴⁵⁹ „A nőt már csak álmaim s a visszahívó képzelet tompító fátylain keresztül láttam. Az élő nő lassanként egészen kiköltözött pórusaimból. Eleinte rettenetes gyötrelmeken mentem keresztül. A nappal szabad óráiban s álmatlan éjszakákon visszakérődztem múlt öleléseimet, s mikor az emlék szinte testet öltött, elmenekültem előle. A vágynak éle azután fokozatosan megtompult. A mindennapi életnek lelki szenvedései visszaszorították a csábító képeket, testem is annyira legyengült, hogy inkább csak a magam fenntartására központosított.” In: Kuncz, 369. o.

⁴⁶⁰ Kuncz, 369. o.

⁴⁶¹ ACS. Presidenza del Consiglio dei Ministri. 1a Guerra Mondiale. B. 168.

⁴⁶² „Küldjétek el az irataimat. Teherbe ejtettem egy jóra való lányt [...] A csendőrök halálra székíroznak. A munkaadóm fel akar mondani nekem. Legyetek oly kedvesek, küldjétek el mielőbb az iratokat, különben lelövöm magam”. Hasonló levél szintén a Monarchia területéről: „Értesítelek, hogy fogságba esésem után egy hónappal megnősültem itt Ausztriában. Néhány hónap múlva a kedvesem világra is hozza a gyermekünket.” In: <http://digilander.libero.it/fiammecremisi/dopoguerra/prigionia.htm> (letöltve:2017. augusztus 20.)

⁴⁶³ MAE, Arch Pol e di gabinetto, B. 360

a hadifoglyok körében.⁴⁶⁴ A hadifoglyok között a kényszerű elzártágban természetesen megnőtt a homoszexuális kapcsolatok száma is.⁴⁶⁵ Szélesebb körű kutatásokra a hadifoglyok szerelmi életére vonatkozóan nem folytattak, az erre vonatkozó legrészletesebb elemzést Pörtzgen közölte a tábori színházokról szóló munkájában.

A végrendelet elkészítése ugyanazon szabályok alá tartozott, mint a saját hadsereg katonaságának végrendeletei. A hadifoglyok hivatalos végrendeletet is hagyhattak, amennyiben volt miről rendelkezniük. Temetés esetén a rendfokozatot figyelembe kellett venni.

A hitélet jellemzői

A katolikus egyház tevékenyen részt vett a hadifoglyok életében: hadifoglylátogatásokat szerveztek,⁴⁶⁶ tábori papokat küldtek a táborokba. A táborokban tett látogatásokról készített feljegyzéseket a pápának, illetve bizonyos helyzetekben az olasz miniszterelnöknek is továbbították. XIV. Benedek pápa nyomatékosan felszólította az olasz püspöki kart arra, hogy kísérjék figyelemmel a hadifoglyok sorsának alakulását.⁴⁶⁷ A katolikus egyház szerepvállalásán túl a táborokban - a hágai konferencián elfogadott cikkely alapján - a más felekezethez tartozók szabadon gyakorolhatták saját vallásukat. A vallásos szertartásokat azonban mindenféle pompa és feltűnés nélkül kellett végrehajtani.⁴⁶⁸

A hivatalos előírások értelmében minimum két tábori lelkész/pap dolgozott egy-egy táborban, a papi ruhát azonban csak a mise alatt kellett viselniük.⁴⁶⁹ Ezek a misék ökumenikusak voltak, hiszen vallásától függetlenül bárki részt vehetett rajtuk. A szentmisét legtöbbször a tábor egy kisebb helyiségében tartották meg, de bizonyos esetekben a szabadban is miséztek a papok. A gyónás, illetve a lelki szükségletekről való gondoskodás azonban az olasz nyelv miatt akadályokba ütközött. Az idő előrehaladtával a nyelvi akadályok egyre inkább csökkentek. Ezért a Vatikán olyan papokat keresett, akik beszéltek a Monarchia valamelyik nyelvét. Magyar nyelvű gyóntatást végzett pl. Luigi Dall'Olio szervita atya, aki korábban

⁴⁶⁴ Jones, 286. o.

⁴⁶⁵ Kuncz, 447. o.

⁴⁶⁶ 1916. május 5-i keltezéssel az olasz Főparancsnoksághoz juttattak el egy összefoglalót a külföldi újsághírekből, miszerint Don Nosedo meglátogatta Lugano táborában az osztrák-magyar hadifoglyokat, tapasztalatait pedig a „Popolo e Libertá” („Nép és szabadság”) című napilapban osztotta meg. A feljegyzés szerint a hadifoglyok egészségügyi állapota és étkezésük kielégítő. A pap némi készpénzt is osztott szét a foglyok között. In: MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 344.

⁴⁶⁷ Hadifogly magyarok története, 229. o.

⁴⁶⁸ Tortato, 39. o.

⁴⁶⁹ Uo., 45. o.

Egerben látott el szolgálatot. A vasárnapi, illetve ünnepi misét a hadifoglyok saját lehetőségeikhez mérten igyekeztek még ünnepélyesebbé tenni: néhány táborban (Cittaduale, Avezzano) foglyokból verbuvált dalárdák léptek fel. A katolikus papok nem csupán a vallás általi vigaszt nyújtották a szenvedőknek, hanem a hétköznapi életben is tevékenyen részt vettek. 1917 húsvétjára például az avezzanoi és a padulai tábor minden foglya – tekintet nélkül a vallására – három doboz cigarettát, fél liter bort és egy doboz süteményt kapott a pápától.⁴⁷⁰

A katolikus egyház mellett a többi vallás képviselői is aktív szerepet vállaltak a hadifoglyok hétköznapi életében. Az olasz hatóságok igyekeztek a nagyobb vallások híveinek vallásos életének minél nagyobb szabad teret hagyni: rendelet szabályozta például, hogy a zsidó vallású hadifoglyok a zsidó újévkor és Kippurkor ne dolgozzanak.⁴⁷¹ Protestáns részről nagyon ritkán, elsősorban svájci lelkészek fordultak meg az olasz táborokban. Rabbik még nehezebben jutottak el a hadifoglyok közé.

A hadifoglyok büntethetősége

A büntetések elemzésénél külön kell választanunk az állami szinten szervezett, nagyobb tömeget érintő büntetéseket, illetve az egyén szintjén alkalmazott büntetési módokat. A hadviselő felek rendszeresen felhasználták a hadifoglyokat arra, hogy ellenségüket a saját hadifoglyaik jobb ellátására bírják. Sokszor épp ezért strukturális szinten történt a hadifoglyok büntetése, amelynek célja elsősorban az ellenség letörése. Ennek különböző formái jelentek meg, a legjellemzőbbek az étel-, illetve a postamegvonás, továbbá a büntető munka volt. Ezeknek a jelenségeknek a súlyossága országonként változó. A legsúlyosabb eset Nagy-Britannia esetében 1915-ben történt, amikor is harminc brit tengeralattjáró tengerészt magánzárkába zártak. Ez volt egyébként az utolsó ilyen jellegű brit akció, mivel a németek szinte azonnal hasonló keménységgel léptek fel a brit hadifoglyokkal szemben. A britek ezek után hivatalosan is bejelentették, hogy minden hasonló jellegű retorziótól elzárkoznak, mivel az szerintük amúgy sem fér össze a brit karakterrel. A németek és a franciák azonban nem követték a brit álláspontot, mindkét ország esetében előfordultak államilag szervezett erőszakos akciók a hadifoglyok ellen, egészen a háború végéig.⁴⁷² Az állami kontrol megnyilvánulása elsősorban a hadifoglyokra mért büntetésben, illetve annak mértékében látható. A büntetés

⁴⁷⁰ Hadifogly magyarok története, 230. o.

⁴⁷¹ AUSSME, 34075 sz. körlevél, 1917. augusztus 28., a hadifogly bizottság a hadseregtesteknek

⁴⁷² 1916-ban Németország több ezer brit és francia hadifoglyot küldött a keleti frontra. Franciaország válaszlépésként német hadifoglyokat szállított észak-afrikai táborokba. In: Jones, 274. o.

mértéke és gyakorisága országonként eltérő volt, nagymértékben függve az adott ország kulturális és gazdasági háttérétől. A Monarchiát és Németországot gyakran éri a vád, miszerint gyakran alkalmazták a kollektív büntetés elvét. Rachamimov szerint a központi hatalmak kezdetektől fogva olyan rendeleteket hoztak, illetve alkalmaztak a hadifoglyokkal való bánásmódra, mely egyértelműen nemzetközi jogot sért. Ez szintén visszavezethető a hadviselő felek kulturális hagyományaira. A Monarchia esetében ez egy erőszakos, emberek kizsákmányolására épülő rendszer eredményének megnyilvánulása volt. Ennek a rendszernek köszönhető, hogy egyes népcsoportok hadifoglyainak (például az olaszok) túlélési esélyei egyenlővé váltak a fronton lévő katonákéival.⁴⁷³

Az olaszországi hadifogolytáborok őrzése, rendőri felügyelet

Egyéni szinten a fegyelem betartatása és a szökés megakadályozása⁴⁷⁴ kiemeltnek számított, és nem csupán a militarista szellemiségű Itáliában. Minden kisebb vétség, mint például a szállásban, a bútorokban, szerszámokban történt károkozás is, súlyos büntetést vont maga után. A lázítás, illetve a politikai jellegű propaganda kiemelten kezelt bűnténynek minősült, letöltendő börtönbüntetéssel, mint azt látni fogjuk. A legszigorúbban a szökést büntették, ebben az esetben akár a tábor parancsnoka, illetve az őrk is állásukat veszíthették.

A tábori őrk túlnyomórészt a csendőrség állományából kerültek ki, politikailag és szakmailag ugyanis őket tartották a legmegbízhatóbbaknak. Az átlagos méretű táborokban a rendőri felügyeletet egy tiszthelyettesre és általában 10 katonára bízta. Az őrség feladatokat határozott meg a hadifoglyoknak, betartatták az olasz hadseregben elfogadott rendszabályokat, törekedtek a szökések megakadályozására. A táborok kiválasztásánál a fallal megfelelően körülvett (pl. az első tábor, Alessandria fellegvára) vagy a frontvonalától megfelelő távolságra (pl. Szicília) fekvő helységek és épületek előnyt élveztek, hiszen ezzel a csendőrségtől

⁴⁷³ Rachamimov, 86. o.

⁴⁷⁴ A szökés a hadifogoly-paradoxon lényeges eleme: A becsület csak szökés által mutatkozhat meg, még ha nagy is a kockázata annak, hogy a szökevényt újra elfogják és büntetőtáborba viszik, legalábbis a számtalan kísérlet táborból és fogva tartó államtól függetlenül erre enged következtetni. A foglyok maximális energiát fektetnek ebbe, mert úgy vélik, ez kötelességük, ezáltal valószínűsítik meg küldetésüket: minden eszközzel újra csatlakozni a harcokhoz. Ám a foglyok becsülete ellentmondásba keveredik a Vöröskereszt törvénytiszteletével, amely azt követeli, hogy a rabok tartsák tiszteletben saját fogoly-státuszukat, ha viszonzásul azt akarják, hogy annak megfelelően kezeljék őket. In: Audoin-Rouzeau – Becker, 113. o.

vezényelt őrség létszáma csökkenthetővé vált.⁴⁷⁵ Az újonnan épített táborok esetében is kerítéssel próbálták megakadályozni a szökést.

A hadifoglyok sokat panaszkodtak a szigorú őrizetre: „az életünk mindig egyforma [...] mindig rács mögé zárva, levegő nélkül. Gyanakodva tekintenek ránk, felébresztenek, és természetesen a bilincsek sem hiányoznak. Ezeken kívül is, mindenféle módon sanyargatnak minket. Soha nem vártam volna épp az olaszok részéről ilyen vad bánásmódot.”⁴⁷⁶

A kisebb szabálysértések büntetésére vonatkozóan részletes útmutatást kaptak a hadifogolytáborok vezetői. Amennyiben első alkalommal követte el a hadifogoly a vétséget, maximum 20 napig terjedő elzárással büntethették. A második alkalommal a büntethetőség már 30 napi elzárásra emelkedett. Tisztek, tiszthelyettesek esetében egy külön szoba jelentette az elzárás helyét, mely ugyanúgy volt berendezve, mint a többi. A különbség abban rejlett, hogy a büntetését töltő tisztet nem látogathatta senki (magánzárka), és a leveleit sem kaphatta meg. További módszerek a fenyítésre az alábbiak voltak.

A fegyelmi vétséget elkövető foglyot:

- eltiltották a kázinóban vagy a közeli helységben való vásárlástól, így nem tudta beszerezni a szükséges eszközöket, illetve élelmet;
- eltiltották a sétától, számos esetben pedig az ablakokat sem nyithatta ki (erre példát Szöllősy említ, de még a szerb hadifogságból, Nisben).

A közkatonák elkövető kisebb büntetéseként elsősorban az ételadagját csökkentették: két nap normális ellátást követően – háromnaponta – kisebb ételadagot kapott a katona. A büntetés ideje alatt tilos volt az olvasás és az írás, valamint a dohányzás is.⁴⁷⁷

A legszigorúbb retorzió a szökésért járt. A hágai törvények értelmében a szökést csak fegyelmi büntetéssel volt szabad sújtani, ennek tükrében az olasz álláspont túl szigorúan kezelte ezt a kérdést. Olaszországban a hadifoglyok szökéséért a társakat, illetve a táborparancsnokot és az őrséget is büntették. Ezért a csendőrök a szökések megelőzése érdekében maximális szigorral jártak el. Büntetést vont maga után még csak a szökés tervezésének gyanúja is. Emiatt történhetett meg, hogy egy táborban a gyónást végző fogoly mellé is őrt állítottak.⁴⁷⁸ A szökések

⁴⁷⁵ A régi, használaton kívüli épületek használata pszichésen is megviselte a hadifoglyokat, mint azt az alábbi visszaemlékezés is alátámasztja: „Az imponáló méretű falak, mély árkokkal és magas tornyokkal, egy belső udvart vesznek körbe. Egy ilyen toronyba zártak minket. Ide egy végtelen hosszúnak tűnő folyosón keresztül érkezünk meg. [...] Mikor valaki – hozzánk hasonlóan – egy ellenséges állam szállását és ellátását veszi igénybe, bizony nem várhat nagy dolgokat. [...] Penetráns bűz csavarta az orrunkat. Folyamatosan törölgettük a könnyeinket. Nyilvánvaló, hogy érkezésünk előtt fertőtlenítették a helyiséget, anélkül, hogy megfelelően kiszellőztették volna utána. Az átszállításunkra vonatkozó kérésünket egy vállrándítással intézték el.” In: Tortato, 73. o.

⁴⁷⁶ ACS. Presidenza del Consiglio dei Ministri. B. 98.

⁴⁷⁷ MAE, Arch. Politico Ord. e di Gabinetto, B. 353.

⁴⁷⁸ Hadifogoly magyarok története, 238. o.

megelőzésére táborkutatásokat tartottak és a foglyok holmija átkutatását rendszerint a tisztek végezték. Néha – főleg olyan táborok esetében, ahol közlegények voltak csak – egy tiszt jelenlétében a csendőrök is kutathattak. Minden alkalommal elszedték a késeket, szerszámokat, polgári ruhákat és borotvákat. Előszeretettel keresték a táborkutatások során a naplókat, feljegyzéseket. Részben ez magyarázza, hogy miért maradt fent ennyire kevés pontos adat az olasz hadifogságra vonatkozóan.⁴⁷⁹ A szökés tervének leleplezése után általában átszállították a foglyokat szigorított táborokba, erődökbe, nemritkán kaptak börtönbüntetést is.⁴⁸⁰ A társak elrettentő célú kihallgatásának alátámasztására egy halálos balesettel járó eset a legjobb példa, melynek kivizsgálására a spanyol nagykövetség kérte fel az olasz hadügyminisztériumot, 1918. június 20-i keltezéssel. A felügyelő tiszt az előírásoknak megfelelően kikérdezte a többi hadifoglyot a társuk szökéséről. Mivel senki sem tudott semmit, időt adott nekik átgondolni a választ, majd újra kikérdezte őket. Az eredmény ugyanaz volt, vagyis senki nem tudott semmit. A tizedes őr, megijedve saját felelősségétől, újra felsorakoztatta a hadifoglyokat, először a levegőbe lőtt, majd a foglyokra tartotta a fegyvert, hátha mégiscsak sikerül megtudnia tőlük valamit. A fegyver véletlenül elsült, megsebesítve Kósz József foglyot a jobb alkarján, aki röviddel ezután meghalt.⁴⁸¹

A fegyelem komolyabb megsértése (például parancsmegtagadás, lázadás szítása) szintén súlyos következményekkel járt. Egy esetben feljegyezték, hogy a munka megtagadása miatt a foglyokat egy park fáihoz kötözték, elrettentő példaként. Sőt, többüket hadbírótság elé is állítottak.⁴⁸² Néha elég volt a gyanú, hogy valaki lázító propagandát folytat, a büntetés kiszabásához.⁴⁸³ Egy másik esetet is az alábbiak szerint dokumentáltak: „ugyanabban a perben az osztrák-magyar főhadnagy, Grünberger Károly és társai is, Prunner Lajos, és Müller Miklós katonák is szerepeltek, mert ígéretekkel, ajándékokkal és egyéb mesterkedésekkel Riva Tacredi olasz katonát, az egyik táborfelügyelőt meggyőzték, hogy a fent említettek részére 9 fogolylámpát és zseblámpát, továbbá térképeket szerezzen, mely tárgyak a szökésükhöz

⁴⁷⁹ Uo., 244. o.

⁴⁸⁰ Procacci, 224. o.

⁴⁸¹ Külügyi Levéltár, Archivio Storico Diplomatico, Inv. Berlino – Vienna, 1862-1938, B. 352.

⁴⁸² Fossano táborában „1917. május 3-án egy hatvan főből álló hadifogoly csapat visszautasította a munka felvételét, mivel nem fizették ki a munkájukat. A táborvezető, hogy a még komolyabb következményeket elkerülje, nagyon határozottan lépett fel. Hét hadifoglyot a park fáihoz kötött, hogy szigorú példát statuáljon. ... Tizenkettőt a legnagyobb felelősök közül hadbírótság elé is állított.” Írja Fossano tábor parancsnoksága a római Hadügyminisztériumnak, 1918. szeptember 9-i keltezéssel. Egy másik feljegyzésben pedig arról ír, szintén Fossano táborával kapcsolatosan, hogy a foglyokat botütésekkel vették rá a munkára. In: PCM – B. 98.

⁴⁸³ „öt (név ismeretlen) és szobatársait egy hónap börtönbüntetésre ítélték, ebből nyolc napot szigorított börtönbüntetésben, ahol csak reggelit kaptak, mindezt azért, mert egy feltételezett lázadást készítettek elő.” In: MAE, Archivio Politico, Ordinario e di gabinetto. B.99/2

szükségeltettek. [...] A cremonai haditörvényszék Grünbergert három év elzárásra, míg társait 2-2 év elzárásra ítélte.”⁴⁸⁴ Tacredi büntetéséről (mely valószínűleg frontszolgálat volt) nem tesznek említést a dokumentumban.

1919-1920-ban komoly sajtóvita alakult ki az olasz – osztrák-magyar-német fél között a hadifoglyok túl szigorú büntetése, továbbá az olasz fél által képviselt álláspont miatt. Az olaszok ugyanis ragaszkodtak ahhoz, hogy a büntetésben levő hadifoglyok csak büntetési idejük lejáratá után térhessenek haza.⁴⁸⁵ A vita kirobbantásában a német Reichpost játszott szerepet, amely először publikálta egy hazatért német tiszt levelét, aki arról tájékoztatta a reichstadi állami hivatalt, hogy Palermóban, M. Puccino-ban, Tolmezzo-ban, Cavareno-ban lévő körülbelül 2500-3000 osztrák-magyar hadifoglyot büntetésből a helyi márványbányákban dolgoztatják. Ezeket a foglyokat 4-től 16 évig terjedő szabadságvesztésre ítélték különböző vétségek miatt. Ennek ellenére az egyház (konkrétan a palermói püspök titkára), valamint magasabb politikai körök azonban határozottan cáfoltak bármilyen olyan híresztelést, miszerint hadifoglyokat dolgoztattak volna szicíliai bányákban.⁴⁸⁶ Magyarországon 1920 decemberében kelt szárnyra az a hír – melyet a Reichspost már 1918-ban publikált - miszerint az olaszok nem engedik hazatérni a büntetésüket töltő hadifoglyokat. Ezzel összefüggésben az olaszok az alábbi hivatalos cáfolatot adták ki: „Minden ilyesfajta hír, mint amelyet a Stefani hírügynökség adott ki, ellenkezik a valósággal, miszerint jelenleg Szicília foszfátbányáiban hadifoglyok lennének és dolgoznának, vagy egyáltalán dolgoztak volna.”⁴⁸⁷ Mindenesetre a belpolitikai botrány tovább gyűrűzött, ezért 1921-ben újabb közleményt bocsátottak ki az olaszok: „Véget kell vetni annak az elterjedt hiedelemnek, miszerint osztrák-magyar hadifoglyokat illegálisan és rossz körülmények között tartanának fogva”⁴⁸⁸ Ennek ellenére 1921-ben Olaszország újabb hivatalos közlemény kiadására kényszerült, miszerint „1921. február 7. – nincs több hadifogoly Olaszországban. Mindezzel ellentétben, bécsi újságokban ismét elterjedt a hír, miszerint még mindig fogva tartanak osztrák katonákat.”⁴⁸⁹

⁴⁸⁴ MAE, Arch. Politico. Ordinario e di gabinetto. B. 352.

⁴⁸⁵ A minisztertanács levele a párizsi olasz béke delegációknak. 1920. január 13. AUSSME, F-11, B. 128. Az elítélt hadifoglyok hazaszállítása

⁴⁸⁶ 1918. október 5-én „delegációknak a lehatározottabban vissza kellett utasítania az osztrák-magyar részről elhangzó komolyabb kifejezéseket, melyekkel számon kértek minket a hadifoglyokkal való bánásmódot illetően.” A szicíliai táborokkal kapcsolatosan többször elhangzott a vád, hogy a foglyokat maláriás területen dolgoztatták és kinint sem kaptak. PCM – B. 98.

⁴⁸⁷ AUSSME, F – 11, 113/6. sz.

⁴⁸⁸ AUSSME, F – 11, 113/5. sz.

⁴⁸⁹ AUSSME, F – 11, 113/5. sz.

Politikai élet a hadifogolytáborokban

Kommunista propaganda a hadifoglyok közt

A kommunista propaganda nagy erővel zajlott a táborokban, bár hozzá kell tenni, hogy ilyen jellegű politikai törekvésekkel egyértelműen leginkább az orosz hadifogságban szenvedőknek kellett szembesülniük.

Ennek ellenére a háború vége felé egyre több olasz hadifogolytábor vezetőjétől érkezett tájékoztatás bolsevik propaganda állítólagos folytatásáról.⁴⁹⁰ A kommunista gondolatokat az olasz hatóságok a legveszedelmesebb eszmének nyilvánították, mely általuk károsnak ítélt ideológiát minden módon távol kívántak tartani mind a civilektől, mind a katonáktól. Ezért a kommunizmus által megfertőzött, vagy feltételezhetően kommunista eszméket valló hadifoglyokat elkülönített táborokba kívánták zárni.⁴⁹¹ A megelőző lépések dacára 1919 júliusában az olasz katonai vezetés arról tájékoztatta a versailles-i béke delegációt, hogy Kun Béla és társai a magyar hadifoglyok között bolsevik eszméket terjesztenek.

A hadifoglyok közt terjedő kommunista eszmék azonban nem csupán az olasz felet aggasztották. Bethlen gróf kérésére - a „bolsevik eszmétől” való félelem hatására – a hazainduló hadifogoly transzportok nem a Bécs – Bécsújhely vonalon utaztak, hanem Karinthián keresztül, illetve a Dráva vonalán. Bethlen gróf szerint ugyanis az előbb említett városok a legnagyobb magyar bolsevik központok voltak.⁴⁹² Az osztrák-magyar hadifoglyok közt valóban akadtak, akik a kommunizmus eszméjével azonosultak, Lazio tartományból maradtak fent dokumentumok, melyek szerint a foglyok bolsevik jellegű béke-propagandát folytattak. Agrármunkák politikai okokból történő szabotázsára is sor került. Fontos kiemelni, hogy az olaszok a cseh légió tagjai közt is gyakran fedeztek fel kommunista eszméket valló katonákat.⁴⁹³

A táborokban nem csupán politikai jellegű propaganda folyt, hanem történtek kísérletek a katonák pszichológiai megtörésére is. Az alábbi röpcédula szövegét öt nyelvre fordították le és terjesztették a hadifoglyok között:

⁴⁹⁰ 1918. november 26-án az alábbi kérelmet intézték a Hadifogoly-bizottsághoz: „Az anconai prefektus jelzi a tartományban elszállásolt hadifoglyok jelenlétéből fakadó veszélyt, különösen Fabriano, Iesi és Chiaravalle területén, akik a hadifogságból adódó helyzetük miatt elkeseredettek és elégedetlenek, könnyen kapcsolatba tudnak lépni a helyi szocialista elemekkel, ezért kéri eliminálásukat a lehető legrövidebb határidőn belül.”

⁴⁹¹ Ennek a félelemnek a nem elhanyagolható következménye volt, hogy a bolsevik hadifoglyokat mielőbb az olasz hatóságok mielőbb haza szerették volna küldeni. MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna 1862-1938. B. 256, 6-d

⁴⁹² MAE, Inv. Berlino-Vienna, Vienna 1862-1938. B. 260.

⁴⁹³ Tortato, 44. o.

„Az Osztrák-Magyar hadsereg katonáihoz. A tisztjeitek mindig azt mondják, hogy a hadifoglyokat és a dezertőröket rosszul tartják Olaszországban és éheznek. Ez a háború folytatásának kikényszerítése nyilvánvaló hazugság, mely Ausztria romlását hozza majd. Hazátokban szegénység és éhség tombol, Olaszországban azonban ugyanolyan élet van, mint a háború előtt, békeidőben, a hadifoglyokat és a dezertőröket pedig ugyanolyan jól tartjuk, mint a saját hős katonáinkat. Íme, néhány fotó, ahol bajtársaitokra ismerhettek, amint esznek-isznak és vidáman játszanak arra várva, hogy a háború véget érjen. Olaszországban a hadifoglyok nem dolgoznak, mert nekünk nincs szükségünk munkáskézre.”⁴⁹⁴

A hadifogoly-kérdés a nagypolitika küzdőterén – a párizsi békekonferenciák

Az első világháborút követő béke a háború folytatása volt, csak éppen diplomáciai eszközökkel. A nyugati államférfiak megfogalmazták a békeszerződéseket, és ezek közül bármelyik kiváló casus bellinek volt tekinthető. Keynes úgy vélte, hogy a versailles-i szerződésben meghatározott pénzügyi terhek képezik majd a háború utáni viszályok gerincét. Az európai „polgárháború” akkor fog bekövetkezni – írta – ha „Közép-Európát tudatosan elszegényítjük”.⁴⁹⁵ Magyarország nagy részén a lakosság többsége a mélyszegénységbe csúszott le, éhínség volt egy túlnyomórészt mezőgazdasági országban, szénhiány és gazdasági visszaesés. Ehhez társult az ország jelentős területeinek elvesztése. A Károlyi-kormány, illetve a kommunista hatalomátvétel sem sokat segített az ország nemzetközi megítélésén.

A béketárgyalásokon a tárgyalások egyik fontos részét képezte a hadifoglyok hazatérése. A hadifoglyok kérdése szinte kivétel nélkül az összes békedelegáció számára problémát jelentett. Különösen Olaszország esetében okozott számos nehézséget, kényes diplomáciai manővert követelő lavírozást a Monarchia több nemzetiségű hadifoglyainak hazaengedése, mint azt a következő távirat is alátámasztja:

„Az olasz békedelegációnak – Katonai szekció

Már máskor is kifejezték, hogy nem támogatják a magyar nemzetiségű hadifoglyok hazaszállítására vonatkozó kérelmet. A kérelem elutasítása mögötti indokok még mindig nem szűntek meg. Elsősorban élénk tiltakozást váltott ki Ausztriától és Jugoszláviától. Még nagyobb

⁴⁹⁴ La Perla, 481. o.

⁴⁹⁵ Ferguson, 140-142. o.

sértettség kerekedne a fegyverszünet határvonalain túl elfoglalt területeken, miután a nem olasz nemzetiségű, de a területen született katonák még mindig hadifogságban vannak.”⁴⁹⁶Az egyre bonyolultabbá váló jugoszláv-olasz kapcsolatokat mutatja be az alábbi idézet is: „a hadifoglyok kicserélésével kapcsolatban semmiféle személyes ellenvetésem sem lenne. Két objektív ok miatt ellenzem 1.) egy ilyen csere a jugo-szlávokkal még tovább nehezítené a kapcsolatunkat 2.) egy ilyen döntés a franciaországi német hadifoglyok kicserélésének közvetett kérdését is feszegetni kezdenék. Azt hiszem, főleg ez utóbbi okozna nehézséget.”⁴⁹⁷

Az olaszok végül is a színpalak mögött megegyeztek a jugoszlávokkal, így a magyar hadifoglyok hazatérése nem bonyolította tovább a két ország viszonyát.

A béketárgyalásokon magyar részről gróf Széchenyi Viktor vezette a hadifoglyok ügyében eljáró magyar delegációt. A delegációt képviselő Somssich gróf beszédéről az alábbi összefoglalót küldték az olasz diplomaták 1920. február 29-i keltezéssel: „Válaszában Somssich gróf ismertette az osztrák-magyar hadifoglyok teljes létszámát: 1.245.000 ebből 704.000 magyar állampolgárok. Ez utóbbiakból 400.000 –en tartoznak az éppen román, szerb, illetve csehszlovák csapatok által elfoglalt területekről. Az összes lépést annak rendelte alá az Antanttal folytatott tárgyalásokon, hogy a hadifoglyokat kiszabadítsák, bár ezek a lépések sikertelennek bizonyultak, kivéve Olaszországot, amely kicserélte Magyarországgal az összes hadifoglyát. Ez a határozat az Egyesült Nemzetek részéről nagy felzúdulást váltott ki. Egy liberális képviselő az alábbi felkiáltással szólalt fel: „És egy ilyen ország ellen kellett harcolnunk annyi éven keresztül!”. Somssich gróf folytatta beszédét, amelyben elmondta, hogy az eddig hazatért hadifoglyok száma eléri a 215.000 főt. Franciaországban még mindig 5.008, Szerbiában 3.400, Romániában 19.000, Oroszországban 40.000, Szibériában 118.000, Kínában 572, Japánban 27, és Perzsiában 600 hadifogoly tartózkodik. Franciaország a hivatalos magyar kérésre még nem válaszolt, Szibéria pedig a közeli jövőre ígerte a hadifoglyok hazaengedését. ... A szibériai és turkesztáni hadifoglyok számára a magyar kormány egyetlen pozitív üzenetet tudott eljuttatni: a Nemzetközi Vöröskereszt missziót küld mindkét helyszínre, hogy a táborok helyzetét felmérjék. Nagy valószínűséggel egy vlagyivosztoki magyar misszió kiküldésére is sor került. A tengeri szállítás becsült költségei ugyanakkor olyan magasak voltak - minden egyes hadifogly hazaszállítása 5000 koronába került -, így az összes fogoly hazaszállítása tíz

⁴⁹⁶ A Külügyminisztériumnak Pellicelli ezredes által küldött távirat, Párizsból. MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. Archivio politico ord. E di gabin. 1915 – 1918. B. 370. 1919. március 7. Párizs

⁴⁹⁷ Orlando miniszterelnök levele a párizsi béke delegációhoz. MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. Archivio politico ord. E di gabin. 1915 – 1918. B. 370. 1919. március 03., Párizs, Aldrovandi gróftól Orlandonak.

milliárd koronát emésztett fel, mely összeget a magyar kormány számára nem volt könnyű előteremteni.⁴⁹⁸

Magyar részről több nem hivatalos lépés is történt a bolsevik eszmék terjedésének mielőbbi megakadályozására. 1919. május 3-án olasz-magyar találkozóra került sor – magyar oldalról többek között bizonyos Madarász, Modoványi illetve Kaltenmark nevű egyéneket delegáltak -, melynek fő témáját a bolsevizmus terjedése adta. A magyar bizottság beszámolt arról, hogy milyen lépéseket szándékozik tenni a bolsevik eszmék elterjedésének megakadályozására, illetve visszaszorítására. A zűrzavaros bel-és külpolitikai helyzetet mutatja a bizottság további tevékenysége. A továbbiak során ugyanis kiemelték a magyar oldalról megjelentek a közvélemény tájékoztatásának szükségességét a Tanácsköztársaság viselt dolgairól, továbbá a magyar hadifoglyok tájékoztatását az otthoni helyzetről. Kinyilvánították, hogy erre irányuló tevékenysége során a bizottság aláveti magát az olasz kormány által meghatározott iránymutatásnak. A hadifoglyokra vonatkozóan a bizottság célja egy magyar légió felállítása lett volna, melynek elsődleges feladatául – a bolsevizmus legyőzésével - a „nemes klapkai hagyomány” folytatását határozták meg. A bizottság továbbá javasolta, hogy ugyanezt a propagandát folytathassák az amerikai fogságba esett magyar katonák körében is. A bizottság tagjai jórészt még Bécsben tartózkodtak, de a helyzet pozitív alakulása esetén készek lettek volna akár kormányalakításra is. A bizottság ezen kívül kifejezte hajlandóságát arra is, hogy Bécs helyett Olaszországba tegye át székhelyét.⁴⁹⁹

Az újonnan létrejövő nemzetállamok, Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia, számára a magyar hadifoglyok hazatérése minden szempontból késleltetendő lépés volt: „lehetséges... hogy az Ausztria-Magyarország területén levő hadifoglyok között még fel nem ismert, álnév alatt rejtőzködő irredenták is vannak. Természetesen, amennyiben identifikálják őket, lehetséges a hadifoglyok kicserélése.” A nemzetközi jog alapján meg kellett különböztetni a hadifoglyokat a dezertőröktől, a hadifoglyok esetében pedig felmerült az irredenta hadifoglyok helyzetének meghatározása.⁵⁰⁰ A további lépésekről, miszerint hogyan határozták meg, mely hadifoglyok számítottak irredentának, illetve amennyiben irredentának számítottak, mi lett a további sorsuk, nem találtam információt.

A hadifoglyok egészségügyi helyzete

⁴⁹⁸ MAE, Inv. Conferenza della Pace, 1919-1921, P. 5

⁴⁹⁹ MAE, Arch. Pol., Ord. e di Gabinetto, 1915-1918, P. 370.

⁵⁰⁰ MAE, Archivio Storico Diplomatico. Conferenza della Pace 1919-1921. P. 6. Pos. 1-C F.F.32-33

Az egészségügyi helyzet általános jellemzői

Az 1932-ben publikált „Im Feindeshand”⁵⁰¹ szerint a Monarchia hadifoglyainak száma 2.708.000 főre tehető. Ebből orosz fogságban 2.111.146-an, olasz fogságban 528.154-en, míg szerb fogságban 110.000-en szenvedtek. Összességében magas halálozási ráta állapítható meg mind a három esetben: az összes hadifoglyokra vetítve 16,5 %-os. A legtöbb hadifoglyot ejtő Oroszország esetében ez az arány 18 %-os volt.⁵⁰² A halálozási arány kirívóan magas volt a román (30 %) és a szerb (27 %) táborokban, míg viszonylag alacsony (7 %) az olasz lágerekben, a hivatalos statisztika alapján. Az olaszországi halálozási rátát korabeli források lényegesen alacsonyabbra tették: az utolsó év beleszámítása nélkül a hadifogságban elhunyt katonák számát 14 ezer főre becsülik.⁵⁰³ Így egyes számok alapján 2%-os, más számolások alapján viszont 3,5 %-os volt a halálozási ráta az olasz táborokban.⁵⁰⁴ Az Osztrák-Magyar Monarchia, illetve Németország által ejtett olasz hadifoglyok halálozási aránya magas, legalábbis a többi nemzetiséghez viszonyítva: a körülbelül 600 ezer hadifogolyból 100 ezren haltak meg, elsősorban az éhezés miatt.⁵⁰⁵ Békeidőben a hadköteles korosztály halandósági rátája Olaszországban 0,65%, Ausztria-Magyarországon 0,90% volt.⁵⁰⁶ Összehasonlításként, a németországi francia és brit hadifoglyok halálozási rátája 7 %, a franciaországi német hadifoglyoké pedig 6,4 %. A britek által ejtett német hadifoglyok 3 %-a halt meg. A Monarchia hadügyminisztériuma 1915 őszén azt a döntést hozta, hogy a hadifoglyok halálozási illetve megbetegedési statisztikáit nem hozza nyilvánosságra. 1918-ban pedig felfüggesztették a statisztikák készítését.⁵⁰⁷ Nemcsak országonként, de nemzetiségenként is eltérő a halálozási arány: a Monarchia területén például kiemelkedően magas volt a szerbek és az olaszok között, Németországban a románok és az olaszok között. Ennek ellenére elmondható, hogy arányaiban sokkal több hadifogoly élte túl a hadifogságot, mint a korábbi háborúk során, elsősorban a javuló egészségügyi helyzetnek köszönhetően.

Természetesen az egészségügynek meg kellett küzdenie az új, váratlan helyzettel, melyet a frontok helyszínei, a haditechnikai újítások, illetve a tömeges hadba vonultatás teremtettek. Az

⁵⁰¹ Hans Weiland: In Feindeshand: Die Gefangenschaft im Weltkrieg, 1932-ben publikálták, a Hadifoglyok Szövetségi Egyesületének kiadásában

⁵⁰² Pollmann-Balla, 338. o.

⁵⁰³ Tortato, 39. o.

⁵⁰⁴ Hadifogoly magyarok története, 242. o.

⁵⁰⁵ Jones, 283-284. o.

⁵⁰⁶ AUSSME, F – 11, 112/8 sz.

⁵⁰⁷ Jones, 267. o.

olasz-osztrák-magyar fronton a harcok általában a magyarok számára idegen természeti viszonyok között, magas hegyekben zajlottak. A Karszt-vidék télen hideg, nyáron nedves, a bora által uralt vidék, a Felső-és középső-Isonzó vidéke az állandó hideget és késő ősztől a havat jelentette. Ezek a rendkívül nehéz természeti és környezeti viszonyok egyben azt is jelentették, hogy a katonáknak esélyük sem volt, hogy egészségesen kerüljenek ki a harcokból. A közkatonák között különösen a tél szedett sok áldozatot. A nagy hidegeket és a havat sok esetben a szabadban, a lövészárokból, vagy az úgynevezett kavernákban, sziklákba vésett menedékekben kellett átvészelnük a katonáknak. Ezeket a nehéz viszonyokat tükrözték az olyan sérülések, mint a láb- és kezujjak, valamint a fülek lefagyása, a hóvakság, továbbá az ibolyántúli sugárzás okozta erős bőrgyulladás, ami az ajkak és az orrnyereg gennyesedését okozta. Így a hadifoglyok a legritkább esetben érkeztek egészségesen a gyűjtőtáborokba: általában legyengült állapotban, fagyásos sérülésekkel, sokszor sebesülten.⁵⁰⁸ Ezek a sérülések szinte hétköznapi eseteknek számítottak. A háború kezdetén az orvosok ilyen típusú sebek kezelésére nem voltak felkészülve, tapasztalatlanságuk miatt sokszor csak későn vették észre a tüneteket: mire a katona lába akkorára dagadt, hogy már nem fért bele a cipőjébe, általában már nem nagyon lehetett rajta segíteni.⁵⁰⁹ A fronton terjedtek a különböző fertőző betegségek,⁵¹⁰ mint a tuberkulózis, a malária, sőt, a keletről átvezényelt osztrák-magyar seregtestek katonái a kolerát is magukkal hurcolták az olasz frontra.⁵¹¹ A személyi higiénia feltételeinek nélkülözése heteken keresztül, a latrinák hiánya, a rosszul tartósított élelmiszerek, melyeket a kosz kellős közepén tároltak, mind melegágyai voltak a különböző bacilusoknak és vírusoknak. A felfázásból adódó megbetegedések, mint a hólyaghurut, a bélhurut, vagy éppen a tüdőgyulladás a front okozta kisebb ártalmak közé tartozott. Így számos esetben a fogságba esést követően egyenesen a kijelölt katonai kórházakba vezetett a hadifoglyok útja. Ezek a tábori kórházak általában 1,5 -5 km távolságra feküdtek a frontvonalától.

Mivel a hadifoglyok túlnyomó részét a hátszországba irányították, a civil lakosság közegészségügyi védelme, a járványok kialakulásának megakadályozása, illetve lokalizálása

⁵⁰⁸ „a két olasz katonát lelőtték posztjaink, a tiszt combját bajonettel átszúrták, keservesen átvonszolják a dróttakadályon és foglyul ejtik.” In: Pogány, 13. o.

⁵⁰⁹ Fabi, 241. o.

⁵¹⁰ Olasz oldalon körülbelül 100 ezer olyan halottal számoltak, akik nem a harcok következtében, hanem a fronton szerzett betegségekben, illetve a hadifoglytáborokban az éhezés következtében haltak meg. In: Le malattie della Grande Guerra - <http://www.itinerarigrandeguerra.it/Le-Malattie-Della-Grande-Guerra> (Letöltve: 2017. április 23.)

⁵¹¹ A fronton körülbelül 5 ezer olasz és legalább 10 ezer osztrák-magyar hadifogly halt meg kolerában. In: <http://www.ordinemedici-go.it/wp-content/uploads/2014/12/LibrettoGuerra.pdf> (letöltve:2017.augusztus 10.). A kolera balkáni terjedése azonban a hátszországot is fenyegette:”A kolera az utóbbi időben a Balkánon járványos, féltő, hogy a hátszországban, a katonák családjaiban is elterjed.” – jelezték az újvidéki egészségügyi hatóságok a bécsi hadügyminisztériumnak. In: Osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA, 32/1915

alapvető fontosságú volt. Németországban például alapvetően meghatározta a hadifoglyokhoz való hozzáállást egy nagyobb méretű járvány kitörésétől való rettegés. Ennek köszönhető elsősorban a nagy tömegtáborok modern kialakítása. A szigorú közegészségügyi előírásokat nem csupán Németországban, hanem minden hadviselő országban bevezettek, többek között a fertőtlenítést és a rendszeres, tömeges, modern értelemben vett oltást. A hátszágban egy járvány továbbterjedésének megakadályozása sokkal nagyobb erőfeszítésekkel járt volna, épp emiatt döntöttek az olasz hatóságok amellett, hogy a kolerával fertőzött hadifoglyokat a szerb hadszíntérről egy lakatlan szigetre, Asinarára szállítsák át.

A hátszág járványoktól való megóvása elsődlegesnek számított minden hadviselő országban. Összességében kevés tömeges járvány pusztított a nyugat-európai hadifoglytáborokban, de Németországban, Oroszországban és a Monarchia bizonyos táborában például a tífusz szedte áldozatait 1915-ben. A német táborokra vonatkozóan fennmaradt korabeli dokumentumok alapján 44.732 hadifogly kapta el a betegséget. A járvány Ausztria területén is pusztított, a mauthauseni táborban például 1915 januárjában 186 hadifogly halt meg átlagosan naponta.⁵¹²

Az olaszok is nagy hangsúlyt fektettek a járványok megelőzésére, illetve lokalizálására - bizonyos táborokban nyolcnaponta oltották a hadifoglyokat -, de nem sikerült minden esetben megakadályozni ezeket: Padulában kolera és tífusz is pusztított, Altamurában vérhas, Sulmonában pedig többen megőrültek a malária miatt.⁵¹³ A himlő elleni védőoltás minden táborban kötelező volt. 1916 júniusában - melyet további változtatások követtek 1918 augusztusában - a hadifogly iroda kiadta a fertőtlenítés lépéseire vonatkozó részletes rendeletét, a hadifogságba esés pillanatától kezdve egészen a hadifogly táborbeli higiénia betartásáig (részletesebb leírás - lásd Függelék). A bolhák és egyéb élősködők elpusztítására, a hadifoglyok haját rövidre nyírták, a levágott haját papírba csomagolva rögtön elégették. Ezután szappanos fürdő következett. A ruhanemük szintén fertőtlenítésre kerültek: zárt helyen füstöléssel, gőzkályhában, forró vízben vagy más egyéb elérhető antibakteriális eljárással fertőtlenítették ezeket a ruhákat. A fertőtlenítés folyamatában részt vevő katonák és a civil személyzet a karanténokban használatos védőkabátot viseltek. Az eljárás ideje alatt a hadifoglyok egy másik helyiségben tartózkodtak. A fertőtlenített ruhákat a hadifogly tiszték újra felvehették, de a közlegények olasz katonai egyenruhát kaptak. Bevezették a rendszeres oltást, amelyet abban az esetekben is megelőző jelleggel beadtak, ha az oltás alanya nem

⁵¹² Jones, 283. o.

⁵¹³ Hadifogly magyarok története, 242. o.

mutatta a betegség tüneteit. A vírushordozókat, illetve a potenciálisan vírushordozókat is legalább 15 napig karanténba zárták, hogy még a hosszabb lappangási idejű fertőzések is kiderüljenek. Egészséges katonák esetében is kötelezően előírták, hogy a gyűjtőtáborokban való tartózkodás során szigorú megfigyelés alatt tartsák a foglyokat. Csak a kötelezően előírt karantén után indították őket útnak a véglegesnek kijelölt táborhely felé. Az út során további fertőtlenítő eljárásoknak vetették alá őket: többek között megelőzési céllal a felgyűlt szemetet a megállóknál dobozokba gyűjtötték és elégették, tovább csökkentve bármilyen járvány elterjedésének lehetőségét.⁵¹⁴

A hadifoglyok egészségügyi ellátásának tábori körülményei

A hosszan elhúzódó betegségek melegágya volt a tábor, főleg a tüdőbajosok nagy számát jegyezték fel a kortársak. Sok táborhely nedves volt – főleg a régi épületek esetében volt ez jellemző –, ami nem kedvezett a lövészárokból hadifogságba került katonák egészségének, akik sok esetben már a lövészárokból reumát és egyéb ízületi betegségeket szereztek. Számos esetben olyan állapotban kerültek fogságba a katonák, hogy meggyógyulásukra nem volt remény. Ezen hadifoglyok magas száma miatt került sor a hadviselő felek között létrejött hadifogoly-kicserélési megegyezésekre (több részlet: Hadifogolycsere egyezmények a háború alatt). A tábori orvos – nagyobb tábor esetén többen is ellátták ezt a munkakört - jogosult volt javaslatokat tenni a kicserélésre kerülő hadifoglyokra vonatkozóan, illetve a súlyosabb betegeket ő utalhatta be a környező kórházak valamelyikébe.⁵¹⁵ Amennyiben a kicserélési listára kerültek, szintén meghatározott körülmények között indulhattak az átadó táborokba. Egy 1918. januári rendelet értelmében a tuberkulózisban szenvedőket - hogy elejét vegyék a járványnak -, valamint a rokkantakat megkülönböztetett jelzésű vonatok szállították az előre meghatározott átadó táborokba.⁵¹⁶ A tábori orvosok rögzítették a hadifoglyokra vonatkozó alapvető személyes adatokat (pl származásuk, és feltételezett kapcsolatuk a fertőző betegekkel), rendszerezték, illetve ezen információk birtokában beazonosították a potenciális

⁵¹⁴ Hasonlóan szigorú rendelkezések szabályozták a hadifoglyok munkára való kiutalását is, mely lépést minden esetben szigorú egészségügyi ellenőrzés előzte meg. A munka felvétele előtt a hadifoglyokat megfigyelték: „...az Eszék városában levő 800 hadifogoly ezidőszerint koleramentesnek volna tekinthető, a foglyok az egészségügyi hatóságok rendelete alapján jelenleg csupán elővigyázati vesztégzár alatt tartatnak.” In: Osztrák Hadtörténeti Levéltár, NFA, 300, KundK 1. Balanstreitkraefte, Wien, 1915. 1915. június 15.

⁵¹⁵ „A cittadella orvosa kijelentette, hogy több beteg nincs. A tébolyodottak, félőrültek, tüdőbajosok, súlyos neuraszténiások, reumások, gyomorbetegségek várhattak. Különben is hol lehet ezekben a betegségekben a határvonalat meghúzni? Ha akarom, mindenki bennük szenvedett, s ha akarom, egy sincs köztük olyan, aki a háború végéig kibírná.” In: Kuncz, 526. o.

⁵¹⁶ La Perla, 490. o.

vírushordozókat és elkülöníthették őket még a járvány kitörése előtt. A hadifoglyok előzetes orvosi vizsgálaton estek át. Ez után a fertőző betegeket és rokkantakat elkülönítették. Amennyiben egészségesnek nyilvánították a hadifoglyokat, többnyire vasúton útnak indították őket a véglegesnek kijelölt táboruk felé.

A sebesültek és azok a súlyos betegek, akik nem voltak szállítható állapotban, egyből hadikórházba kerültek. Amennyiben az eset súlyossága igazolta, városi kórházba is szállíthatták. Ilyen esetnek számított, ha mindkét szemére elveszítette a látását, az arc csonkulása, a bénulás, az agyi vagy a gerincvelő sérülése, egy vagy több testrész elveszítése, az előrehaladott tüdőtuberkulózis, a kezelhetetlen mentális betegségek. Ezeket a betegeket hasonló állapotú olasz hadifoglyokra is kicserélhették. Az elhunyt hadifoglyok személyes tárgyait összegyűjtötték, és amennyiben használhatóak voltak, a hadifogolytársaknak ajándékozták.⁵¹⁷

A hadifoglyok közül a sebesültek, illetve a súlyos betegek (*grands blessés*, és *grands malades*) rögtön - még a fronton - a katonai egészségügyi központokba kerültek. Itt az orvosok eldöntötték, hogy továbbirányíthatóak-e egy hadifogolytáborba, vagy a beteg foglyot a legközelebbi kórházba utalták. (A kicserélés feltételeit lásd a Mellékletben). Az utazás az ő esetükben is vonaton történt, ugyanúgy harmadosztályon, mint egészséges társaik esetében. Egy Csomós nevű magyar katona feljelentést tett: ő annak ellenére kényszerült a vonat 3. osztályán utazni, hogy jobb karját amputálták. Az olasz hatóságok ezt nem tartották elegendő érvenek, és nem engedélyezték számára a 2. osztályt. Viszont ingyenesen biztosították a műkart.⁵¹⁸

A táborokban az olasz egészségügyi hatóságok háromszintű struktúrát dolgoztak ki a fertőzések minél teljesebb körű kiszűrésére: egészségügyi irodát a tábor területén belül, katonaozvosokkal és személyzettel. Az egészségügyi személyzet rendelkezésére állt egy orvosi labor is.⁵¹⁹

Minden táborban betegszobát különítettek el, melyek felszereltsége nagyon eltérő minőségű volt. Ez – mint minden más esetben is – a táborparancsnoktól, illetve az orvostól függött. Gyógyszerek is rendelkezésre álltak, azonban jellemzően kis mennyiségben. A külön kezelést igénylő betegeket kórházakba utalták be. Az olasz kórházak alapvetően nem

⁵¹⁷ La Perla, 446-447. o.

⁵¹⁸ Itt fontos megemlíteni, hogy az első világháború során az orvosok olyan roncsolásos sérülésekkel találkoztak, amelyek kezelése, gyógyítása során szerzett tapasztalatok később elősegítették a plasztikai sebészet fejlődését.

⁵¹⁹ Tortato, 47. o.

rendezkedtek be a katonáknál tapasztalt sérülések, betegségek kezelésére, emiatt számos kritika érte őket. Fontos kiemelni, hogy alapvetően az olasz kórházak nagy része megfelelt a korabeli higiéniai és szakmai elvárásoknak, bár színvonalukat tekintve adódtak eltérések. Piacenza, Genova (Garibaldi és Coronato), Alessandria, Casale Monferrato, Vigevano és Vinadio kórházai megfeleltek a legmagasabb egészségügyi követelményeknek is, ezzel szemben Palermo kórházára érkeztek panaszok.⁵²⁰ A palermói kórházon kívül több más kórházat (például Porticiben a Sacro Cuore kórház, Caserta kórháza, vagy a Santa Maria di Capua Vetereben található Perrella kórház) is érte az a vád, hogy nem megfelelő a hadifoglyok ellátása. A szakmailag is megalapozott vádak közé tartozik Deutsch Ferenc orvos feljelentése, aki háborús sebesültként került olasz földön kórházba. Deutsch elítélte az olasz katonai orvosok nemtörődömségét a betegek kezelését illetően. Továbbá felróta, hogy a sebesültek nagy része szepszisben halt meg. Az olaszok visszautasítottak mindenfajta vádat, mely a kórházak rosszabb minőségére vonatkozott, mert szerintük azok nem feleltek meg a valóságnak. A hivatalos álláspont szerint törekedtek a legjobb kórházak kinevezésére hadi kórháznak. Kiemelték, hogy a legtöbb sebesült nem kerül rögtön kórházba, sőt, meglehetősen sok idő telik el, míg a megfelelő ellátáshoz jutnak. A sebesültek a modern orvostudomány minden vívmányát kiaknázhatták: a masszázst, a fejlesztő gimnasztikát, a fizioterápiát, stb. Az olasz hatóságok a vádak visszautasítása során a hágai egyezmény 28. sz. paragrafusára hivatkoztak, miszerint a hadifoglyoknak minden olyan ellátást meg kell kapniuk, amelyekre az olasz katonák is igényt tarthattak.⁵²¹ A vádak visszautasítása során kiemelték, hogy az ápolás során különös hangsúlyt fektetnek a diéta betartására.

Nem véletlenül kerültek katonai kórházak a nemzetközi megfigyelők érdeklődésének középpontjába, a Spanyol Nagykövetség és a Nemzetközi Vöröskereszt munkatársai is rendszeresen látogatták ezeket az intézményeket. 1917 áprilisában például a Nemzetközi Vöröskereszt alelnöke, Prof. Adolfo D'Espine jelezte az olasz hatóságok felé, hogy szeretné megnézni a fronthoz közeli egészségügyi egységeket, elsősorban azokat, ahova a katonákat rögtön fogságba esésük után összegyűjtik. A szabadidős elfoglaltságok biztosítása nehézséget okozott a kórházaknak, a legtöbb kórház ugyanis nem rendelkezett könyvtárral. A kórházak igyekeztek szótárakat, és nyelvtankönyveket biztosítani a nyelvtanuláshoz, valamint hozzájuttatni a betegeket egy-két újsághoz.⁵²² A kórházi étkezés az alábbiakból állt: reggelire kávé (amit általában nagy pléhvödörökben vittek), ebédre húsleves és makaróni, 6-8 dekagramm

⁵²⁰ Hadifogoly magyarok története, 242. o.

⁵²¹ MAE, Berlino-Vienna, 1917. nov.02., Róma

⁵²² MAE, Berlino-Vienna, 1917. okt. 13., Róma, Feljelentés.

hús és 2-3 szem burgonya. Vacsorára ugyanez. A súlyos betegek napi két liter friss tejet kaptak.⁵²³

A katonáknak a hosszú tábori élet alatt számos egyéb egészségügyi problémával is szembe kellett nézniük: a nedves, huzatos helyeken könnyen felfáztak, a foguk begyulladt, és bizony orvosi kezeléshez csak nagyon ritkán jutottak hozzá.⁵²⁴ Egyes kivételesen jól felszerelt táborokban külön fogászati rendelő állt a hadifoglyok rendelkezésére, de sok esetben csendőri felügyelettel a közeli településre kellett kilátogatnia a páciensnek és saját költségén – már amennyiben állt rendelkezésére elegendő mennyiségű pénz - rendbehozatni a fogait.⁵²⁵

A járványok, akut betegségek és sérülések mellett meg kell említenünk a speciális hadifogoly-betegséget: az idegbajt. Kiváltó oka a bezártság, ahogy Kuncz is írja visszaemlékezésében: „majdnem mindegyik alvótársam beszélt, kiabált álmában”,⁵²⁶ az unalom, a vigasztalan egyformaság, a megalázottság, a nemi élet hiánya.⁵²⁷ A hadifoglyok „kimenekültek” a számukra elviselhetetlen valóságból.⁵²⁸ Nehezítette a hadifoglyok életét a folyamatos összezártság is. A Magyarországról érkező hírek sem voltak megnyugtatóak. Mindezen összetevők nyilvánultak meg az idegösszeroppanásban, illetve az örültségben. „ezen a negyedik télen különösen a súlyos idegbetegek száma nagyon elszaporodott. [...] rájöttem, hogy mindegyikünk lelke ki van már kezdve”⁵²⁹ - írja a már többször idézett Kuncz Aladár. A hadifogság monotóniája, különösen, ha több évig tartott, néha ijesztő tüneteket produkált: „az emlékezet ijesztő kihagyásairól beszéltem egy ízben Nagellal és Daumlinggel is, s kiderült, hogy a két német tanár már egy év óta rendszeres memória-gyakorlatot folytat.” A tisztek közt, akiknek még a munka lehetősége sem adatott meg, még gyakrabban szenvedtek, ha nem is

⁵²³ MAE, 1917. nov. 10. Róma, Külügyminisztérium

⁵²⁴ Kuncz, 493. o.

⁵²⁵ Hadifogly magyarok története, 241. o.

⁵²⁶ „Az idegeinket fenyegető rémektől sem védekeztünk már. Tompultan, fáradtan, sokszor napokig tartó mozdulatlanságban vártuk, hogy átsurranjanak rajtunk a napok, amelyek sokszor csak úgy érintették öntudatunkat.” In: Kuncz, 548.o. , 513. o.

⁵²⁷ „Lám, nekem sem maradt egyéb, mint a negyedik fogsági év hitvány, állati tengődése, a kazamata szalmazsákja, a mindennapi marharépa, a folyton fogyó kenyéradag és én mégis vad, ösztönös macacssággal ragaszkodtam hozzá, szívet felferő nyugtalansággal örököttem, hogy öntudatom le ne csússzék róla, mert következik be más, mint a téboly semmibe vesző sötétsége.” In: Kuncz, 508. o.

⁵²⁸ Az idegbaj nem csupán a hadifoglyok közt szedte áldozatait, hanem a fronton is. Freud az első világháborús tapasztalatnak „köszönhetően” írta le a háborús trauma szindrómát, melynek leírását 1920-ban publikálta a „Rövid feljegyzés a háború neurózisainakelektromos kezeléséről” című cikkében. A fronton a katonák hosszú ideig ki voltak téve az életveszélynek, továbbá a lelki alkatuknak nem megfelelő szigorú rendelkezéseknek, illetve büntetéseknek. Az idegbaj nem csupán a közlegények közt szedte áldozatait, hanem a tisztek közt is. Náluk az illúzió elvesztése, a fronton elszenvedett nehézségek, illetve annak felismerése, hogy mindezen szenvedések okozói is, vezettek idegösszeomláshoz, illetve idegbajhoz. A tisztek idegösszeroppanásának patológiai leírásával többen is foglalkoztak (Leed, Bianchi, Procacci)

⁵²⁹ Kuncz, 509-512. o.

idegbajban, de apátiában.⁵³⁰ Az idegösszeroppanás, idegbaj elsősorban súlyos fegyelmetlenségben, illetve függelemsértésben nyilvánult meg. Gyakran erőszakoscelemekények, illetve a fronton a harci eszközök megsemmisítésében jelentkezett.⁵³¹ A másik véglet a teljes passzivitás volt, a katona elfogadta a sors fatalitását, nem is igyekezett már tevékenyen részt venni a saját életében. A szexuális frusztráció szintén pszichológiai tüneteket okozott. Mindezen egészségügyi problémák ellenére az öngyilkosságok száma nagyon alacsony volt.⁵³²

Az alkoholizmus is szedte áldozatait a hadifoglyok között. Számos maláriás területen hoztak létre táborot, itt a malária ellen kellett küzdenie a tábori személyzetnek, illetve a hadifoglyoknak. A maláriás területeken – elsősorban Szicíliában - szúnyoghálóval és alkalmanként malária elleni gyógyszerrel védekeztek. Egy cenzúra által elkobzott levélben az alábbi elkésztő helyzetről számol be az egyik magyar hadifogly: „a szicíliai hadifoglytáborokban a malária az úr, kinint nem osztanak a hadifoglyoknak, ha igen, akkor sem elegendő mennyiséget...”⁵³³

Az olasz külügyminisztérium hivatalos feljegyzése szerint a bécsi központú Vöröskereszt szerette volna elérni, hogy saját orvosait küldje az olaszországi hadifoglyok felülvizsgálatára (1920. május 13.), ami komoly diplomáciai bonyodalmakhoz is vezethetett volna („az ilyen jellegű orvosi vizitek azzal az üzenettel járhatnak, hogy bizalmatlanok lennénk a saját orvosainkkal szemben”).⁵³⁴ Hivatalos olasz álláspont szerint a kórházak tisztasága és élelmezése megfelelő volt, a kívánalmaknak megfelelték. A kórházak állapotáról női szemmel Andrassy Ilona az emlékirataiban részletes leírást ad: a rengeteg sebesültről, a testileg-lelkileg megterhelő ápolásról, a támadásokat követően a szekerek és autók végtelen sorát, amelyek a sebesülteket szállították a kórházakba.⁵³⁵ A hadifoglyok helyzete tulajdonképpen a háború második évében vált akuttá: a központi hatalmak többek közt a tengeri blokádnak miatt nehéz

⁵³⁰ Jones, 286. o.

⁵³¹ A fronton 1917-re általánosan elterjedt jelenséggé vált, az összes hadviselő fél hadseregét érintette. In: Procacci, 97. o.

⁵³² Jones, 286. o.

⁵³³ ACS, PCM, Guerra Europea, B. 98.

⁵³⁴ MAE, Busta 255. /3. In: Pacco 5., Conferenza della pace, 1919-1921

⁵³⁵ „az a sok borzasztó nyomorúság és szenvedés, amit egy év óta látok, emberi roncok, síró férfiak, egész életükre tönkretett nyomorultak! Nem csoda, hogy én, aki úgy szerettem a szépet és élveztem az életben a jót, megundorodtam mindentől. ... Förtelmes egy ilyen transzport, mint a mai: folyton jönnek az autók, szekerek és hozzák az összeszagotott embereket. A legtöbb fejlődés, álkapsok ellőve.... Sok a sebesült, és micsoda sebesülések! Nem lehet felismerni, hogy ezek a hörgő, ordító, széjjelszakított emberek fiatalok-e vagy öregek, még kevésbé elképzelni, hogy ezek az arcok valaha mosolyogtak. Kilógó agyvelők, törött csontok, fityegő végtagok, egyenruhák csupa sár és vér, le kell vágni róluk. Éjjel-nappal operálunk.” Mindennek vége! Andrassy Ilona grófnő első világháborús naplója. Szerkesztette: Kovács Lajos, Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014 (továbbiakban: Andrassy), 170., 217. o.

helyzetbe kerültek, a hátországok élelmezési nehézségeiről a Nemzetközi Vöröskereszt is értesült. A caporettoi áttörés után a helyzet tovább romlott mind a tisztek, mind a közlegények számára. Elméletileg a hadifoglyoknak jogukban állt másik hadifogolytáborba átkérni magukat, amennyiben ezt a kérését egészségügyi okokkal alá tudta támasztani.⁵³⁶

A tábori higiénia jellemzői

A hadifogolytáborokban a nagyszámú fogoly, illetve a tábor alapvető adottságai behatárolták a hétköznapi higiénia lehetőségeit. Sok tábor földrajzi helyzetéből adódóan nehezen jutott édes vízhez, illetve hiányoztak a fűtéshez szükséges feltételek. Az egyéneken is sok múlott, a katona hozzáállása, a kulturális és szociális háttér sok mindent meghatározott.⁵³⁷

A rendszeres fürdés nehezen volt megvalósítható, főleg nagyobb létszámú hadifogolytáborok esetében. Sok helyütt alakítottak ki fürdőket hideg-meleg zuhannyal, de ezek nagy része a hadifoglyok magas létszáma miatt nem volt alkalmas mindennapos használatra. A nagyobb táborokban például háromhetente került sor a zuhanyzásra.

A szükség higiénikus elvégzése szintén nehezen kivitelezhető volt.⁵³⁸ Egy, a szerb hadszíntéren fogságba esett katona jegyezte fel: „A higiénia teljesen ismeretlen [...] éjszaka rettenetesen nehéz volt elhagyni a hálóhelyet ahhoz, hogy felkeressük a latrinát. Ezzel ugyanis azt kockáztattuk, hogy elveszítjük alvóhelyünket, sőt, még meg is korbácsolnak. Az ettől való félelem sokakat visszatartott, és inkább összepiszkították magukat.”⁵³⁹ Az általános higiéniai képhez hozzá kell tennünk, hogy a legtöbb helyen a hadifoglyoknak nem állt elegendő fehérnemű rendelkezésre, és a meglevőket is csak havonta egyszer cserélték.⁵⁴⁰

⁵³⁶ Tortato, 47. o.

⁵³⁷ „Nagy küzdelembe került például megakadályozni, hogy egyesek, ha már rászánták magukat szennyesük mosására, ne azokban a pléhvödörökben végezzék el, melyekben az ebédet szolgálták fel. Másokat kényszeríteni kellett, hogy legalább hetenként egyszer levegyék magukról a felsőruhát, fehérneműt, és a kútnál megmosakodjanak. Mikor ezek az alapkérdések úgy-ahogy már rendezve voltak, valamiképpen napi életünk folyása is kezdett kialakulni.” In: Kuncz, 75. o.

⁵³⁸ „a bástyaudvaron a szobák elé keskeny hordókat állítottak fel, [...] s ezek a bástyaudvar kiálló kövein állandóan hintázó, rozsdás pántú hordók szolgáltak arra, hogy szükségleteinket elvégezzük.” Más helyütt „mellék helyiség [...] csak egy volt. Volt egy kőpadlózatba beépített lyuk. Ezúttal kétszáznegyven ember számára és az épülettől mintegy tíz percnyi távolságra.” In: Kuncz, 116. o./259. o.

⁵³⁹ Ferrari, 200. o.

⁵⁴⁰ MAE, Berlino-Vienna, 1917. júl., Comando Supremo, Róma

A spanyolnátha járvány hatásai

A spanyolnátha váratlanul csapott le Európára a háború végén - 1918-1919 között tombolt leginkább -, és könnyen szedte áldozatait a legyengült emberek között. A fronton is pusztított, elsősorban a Monarchia seregében: az osztrák-magyar katonák között háromszor volt a mortalitási arány, mint az olaszok között. Ez egyértelműen az alultápláltságnak köszönhető.⁵⁴¹ A spanyolnátha a hátszágokban is nagy számban szedte áldozatait, így a hadifoglyok között is. Ráadásul 1918-ra tetőzött a hadifoglyok létszáma mindkét oldalon. Olaszországban hivatalosan 1918 szeptemberében jelent meg, amikor elrendelték a sossanoi (Vicenza) iskolák bezárását tífusz gyanúja miatt.⁵⁴² Olaszországban sokkal súlyosabb méreteket öltött a járvány, mint akár Magyarországon, akár Németországban.⁵⁴³ Az olasz hatóságok igyekeztek a ragály továbbterjedését megelőző intézkedéseket hozni: a közösségi helyeket (pl. színházak), bezárták, és fertőtlenítették.

Az ismeretlen vírus a tüdőt támadta meg, influenzaszerű tüneteket produkálva, magas lázzal járva. Sem megfelelő gyógyszer, sem elegendő orvos nem állt rendelkezésre, hogy a járványt kézben tarthassák a hatóságok. Így kétféle módszerrel próbálták a betegeket gyógyítani, mely terápiás módszerek inkább a túlélőkkel kapcsolatos tapasztalatokra alapult: a torkot és a mellet jóddal beecsetelték, és égő vattával levegőtlenített poharat raktak a mellre és hátra.⁵⁴⁴ A vittoriai hadifogolytáborról áll rendelkezésünkre pontos adat, mely alátámasztja a halandósági arányszám kiugró megemelkedését erre az időszakra: míg 1917-ben 617-en haltak meg, addig 1918-ban már 1.173-an. Ez 81%-os halandósági növekedést jelent.⁵⁴⁵ Az átlagéletkor nem haladta meg a 30 évet, a legfiatalabbak éppen betöltötték a 19. életévüket, a legidősebb hadifogoly pedig 51 éves volt.⁵⁴⁶

⁵⁴¹ <https://www.finanzainchiaro.it/influenza-spagnola-e-il-nome-di-una-pandemia-influenzale-causata-dal-virus-h1n1-che-uccise-circa-50-milioni-di-persone-al-mondo.html> (letöltve: 2016.október 25.)

⁵⁴² https://it.wikipedia.org/wiki/Influenza_spagnola (letöltve: 2016. október 25.)

⁵⁴³ Mortara, 50-51. o.

⁵⁴⁴ Kuncz, 562. o.

⁵⁴⁵ La Perla, 490. o.

⁵⁴⁶ Uo., 491. o.

A szabadulás és a hazatérés útjai

Hadifogolycsere egyezmények a háború alatt

„Egy hónap múlva hazatérünk!” „Három hónap múlva hazatérünk” „Egy év múlva hazatérünk!” Ezek voltak azok a mondatok, amelyek a fogság hosszú ideje alatt mindvégig motiválták a hadifoglyokat. Haza, de hová? Hogyan? És legfőképpen: mikor? A hadifogság ideje bizonytalan volt, a foglyok soha nem tudhatták, mikor ér véget, a hadifoglyok túlnyomó többségének a hazatérésre bizony éveket kellett várnia. Megegyezés a hadifoglyok hazatérésére, illetve kicserélésére a háború előtt nem született (kivétel az adott szóra történő hazaengedést), így a háborúban részt vevő országok külön megállapodásokat kezdtek kötni egymással, hogy elsősorban a súlyosan sérült hadifoglyokat kicserélhessék. A kölcsönös bizalmatlanság miatt a hadifoglyok elenyésző kisebbsége jutott haza a háború alatt ezeknek a különböző fogolycsereegyezményeknek köszönhetően, túlnyomó többségük csupán az ellenségeskedések befejeztével, illetve a vesztes országok esetében, a békeszerződések aláírásakor térhetett haza.

A fogolycsere-egyezmények elsősorban a Nemzetközi Vöröskereszt, a semleges államok, mint például Spanyolország, illetve a Vatikán hathatós közvetítésének köszönhetően jöttek létre a hadviselő felek között.

A pápa, V. Benedek többször is felszólalt a béke mielőbbi megteremtése, a civilek a háború által okozott felesleges szenvedésének azonnali megszüntetése mellett érvelve. Vezetése alatt az egyház a hadifoglyok sorsának javítását is szem előtt tartotta és több, a harcképtelen hadifoglyok kicserélésére tett javaslattal is előállt. A pápa befolyására Anglia és Németország hadifoglyok kérdésében képviselt álláspontja lényegesen közeledett, a két ország között jött létre elsőként hadifogolycsere egyezmény.⁵⁴⁷ A Nemzetközi Vöröskereszt szorgalmazására a hadifoglyok magas száma és számos esetben nagyon rossz egészségügyi állapota miatt már a háború első évében, 1915. november 22-én Oroszország, Németország és az Osztrák-Magyar Monarchia részvételével Stockholmban közös értekezletet szerveztek az érintettek államok

⁵⁴⁷ Turi Béla: A háború belülről nézve. Élet-kiadás, Budapest, 1916 (továbbiakban: Turi), 155. o.

hadifoglyaik sorsának rendezésére.⁵⁴⁸ A háború során további tárgyalások is sorra kerültek, elsősorban Németország és Franciaország, illetve Anglia között.

Az olaszokkal a Monarchia külön tárgyalásokat folytatott, elsősorban a „grand blesses” (súlyos sérültek), kicserélésére összpontosítva. Az olaszok a háború első évében mereven visszautasították a Monarchia javaslatait bármilyen típusú hadifogolycserére vonatkozóan, tartva attól, hogy a felépülő katonák visszatérnek a frontra. Olaszország csupán 1916 végén mutatott hajlandóságot arra – elsősorban Antant-nyomásra⁵⁴⁹ –, hogy a Monarchiával megegyezzen a kölcsönös hadifogolycsere feltételeiről. Az 1916 elején megindult tárgyalások nem vezettek volna sikerre az olasz kormány ellenállása miatt, a Vatikán, illetve Frascara szenátor⁵⁵⁰ közbenjárásának köszönhetően azonban az olaszok hajlandónak mutatkoztak a szerződés aláírására.⁵⁵¹ Az első megállapodást 1916 novemberében írták alá, melynek következtében elindulhattak végre az első vonatok a kiadásra javasolt hadifoglyokkal, akik 1916. november 30-án érkeztek meg Chiassoba. A kiadásra „jogosító” sebesülések, illetve betegségek listájára a következők kerülhettek: az egyik végtag elvesztése, a gerinc sérülése, tüdőtágulat, végtagparalízis, idegek vagy gerincvelő sérülése, vakság, elmebaj, vagy tuberkulózis (részletesebb listát a Függelékben közlök).⁵⁵² Az első lista alapján 1916-ban 28 tiszt és 212 közkatona indult útnak.⁵⁵³ A második fogolycserére - a megállapodás keretén belül újabb betegségek kerültek fel a listára, többek között az idegbetegség - 1917 januárjában került sor, melynek keretében 11 tiszt és 246 közkatona térhetett haza, mely elenyésző szám a hadifoglyok akkor már körülbelül 80 ezres létszámához viszonyítva. 1917 októberében újabb 62 tiszt és 176 közkatona indulhatott útnak.⁵⁵⁴ Így 1917-ben összesen 212 osztrák-magyar tisztet és 2.042 közkatonát cseréltek ki ugyanekkora létszámú olasz hadifogollyal.⁵⁵⁵ Általában minden hónap elején indult egy transzport a hazatérő hadifoglyokkal.⁵⁵⁶ Mint azt a fenti számok is alátámasztják, nagy létszámú hadifoglyot nem cseréltek ki, hiába volt a kétoldalú

⁵⁴⁸ Stockholmi megállapodás, a szerződést 1916 májusában írták alá. A szerződésben részletesen rögzítették a hadifoglyokra vonatkozó eljárásokat is, többek között a pénzutalás, a regisztrációs rendszer és a halotti igazolás tekintetében számított mérföldkönek. In: Rachamimov, 76. o.

⁵⁴⁹ Franciaország és Anglia már 1915 januárjában megegyezett Németországgal a súlyosan sebesült, illetve beteg hadifoglyok kicseréléséről. Ezt az első megegyezést a háború során további tárgyalások követték, így az immár Antant-szövetséges Olaszországnak is követnie kellett ezt a mintát.

⁵⁵⁰ Giuseppe Frascara gróf, szenátor, az Olasz Vöröskereszt (CRI) elnöke, pozícióját 1919 augusztusáig töltötte be

⁵⁵¹ Elsősorban az olasz kormány részéről megnyilvánuló jóindulatra hivatkozva írták alá a kicserélési egyezményt. In: Frascara: Storia della Croce Rossa Italiana. In: Procacci, 235. o.

⁵⁵² AUSSME, F-11/112

⁵⁵³ AUSSME, F-11/112

⁵⁵⁴ AUSSME, F-11/112

⁵⁵⁵ AUSSME, F-11/ 112.

⁵⁵⁶ Szöllősy, 105. o.

kapcsolatok erre irányuló törekvése:⁵⁵⁷Olasz külügyi források szerint a kicserélt hadifoglyok száma a háború során mindkét oldalon 6.500 fő volt. 1918. május-júniusában Bernben német-olasz csereegyezmény aláírására került sor, mely 1918. június 15-én lépett érvénybe. Ezt követően az olasz delegáció 1918 augusztusában szintén Bernben találkozott a Monarchia képviselőivel is.⁵⁵⁸ A minden bizonnyal utolsó, a hadifoglyok helyzetének tisztázására létrehozott kétoldalú tárgyalások eredményét 1918. szeptember 21-én írták alá a hadviselő felek. Az olasz-osztrák megegyezést 144 pontban – a következő témakörök szerint csoportosítva - rendszerezték:

- Az olaszországi hadifoglyok ellátási rendszerére vonatkozó tervek,
- A hadifoglyok helyzete Olaszországban,
- A hadifoglyok és civil internáltak ellátására vonatkozó nemzetközi normák.

1918 elején a mozgássérülteket szállító vonatok sűrűbben indultak, januárban kettő, februárban három, májusban pedig már hat vonat indult Magyarországra. A járványveszély miatt elkülönített vonatokon szállították a tuberkulózisban szenvedőket,⁵⁵⁹ a sérülteket pedig harmadosztályon. 1918. április 15-én több mint 25 ezer magyar, köztük 1.050 tiszt tért haza.⁵⁶⁰

Az úgynevezett „petits malades” (könnyű sérültek) kicserélésére vonatkozóan azonban a hadviselő felek nem tudtak megegyezésre jutni. A Nemzetközi Vöröskereszt már 1916 augusztusában javasolta, hogy a fizikailag épek is bekerülhessenek a kicserélési egyezményekbe, bizonyos megkötésekkel: családi állapot (háromnál több gyerek), életkor, illetve a hadifogságban eltöltött legalább 18 hónap lett volna az alapja egy másik kicserélési tárgyalásnak.⁵⁶¹ A javaslatot az osztrák-magyar-olasz hadifoglycsere egyezményekbe nem tudták bevenni az olasz fél tiltakozása miatt, annak ellenére, hogy ilyen típusú megegyezést

⁵⁵⁷ Tortato, 141. o.

⁵⁵⁸ Ausztria igyekezett minél nagyobb létszámú olasz hadifoglyot hazaküldeni, így gyakran megesett, hogy teljesen ép katonák is hazatértek. Mint azt Frascara szenátor írta Bosellinek: „néhány alkalommal a Monarchia által fogva tartott hadifoglyok hazaküldése a Vatikán, illetve Spanyolország közbenjárásával történik, máskülönben semmi más nem magyarázná, hogy az utolsó kicserélés során Medico kapitány is, aki tökéletesen egészséges, hazatérhetett. Ez csak úgy történhetett meg, hogy a Bizottság erről tudott.” Frascara megerősítette, hogy a Bizottságnak nem feladata a hazaküldendő hadifoglyok kiválasztása. 1917. április 11. In: PC, 19.4.6.89

⁵⁵⁹ A tuberkulózisos betegek általános állapota meglehetősen rossznak mondható: „végül egy vonat érkezett, tele hadifoglyokkal, az átlagos súlyuk 42 kg lehetett.” In: Procacci, 226. o.

⁵⁶⁰ AUSSME, F-11 / 112. Ezzel szemben olasz források szerint 1162 tiszt, 14.973 közkatona és 18 civil térhetett vissza Olaszországba az osztrák-magyar táborokból. In: Procacci, 234. o.

⁵⁶¹ AUSSME, F-11/ 113.4

Németország és Franciaország is aláírt.⁵⁶² Sonnino⁵⁶³ olasz oldalól azonban elutasította, arra hivatkozva, hogy ez a megállapodás Ausztriának lenne előnyösebb.⁵⁶⁴ Különösen az idősebb hadifoglyok hazaengedésére, illetve a több mint 18 hónapja hadifogságban lévő katonák kicserélésére Ausztria több javaslatot is tett, a semleges Spanyolország közvetítését is kérve. A caporettoi áttörést követően vált igazán nagy a politikai nyomás az olasz kormányon,⁵⁶⁵ így végül sikerült megállapodni a 45 évnél idősebb hadifoglyok, illetve a 40 évesnél idősebb, de minimum három gyerekes hadifoglyok kicserélésének feltételeiben.⁵⁶⁶ 1918 májusában, a hadifoglyok helyzetének rendezésére Bernben összehívott nemzetközi konferencián a háborúban részt vevő összes ország képviseltette magát. Az olasz és a német fél közel került a megegyezéshez, amennyiben a 45 évnél idősebb és a 40 éves kor feletti legalább három gyerekes hadifoglyok kicserélése is megkezdődhessen. Az osztrák kormány szorgalmazta, hogy a csere egyezménybe vegyék bele azokat is, akik több mint 18 hónapja estek hadifogságba, (tehát 1916 augusztusa előtt), de ezt a javaslatot az olasz fél ellenállása miatt végül nem sikerült elfogadtatni. Az elhúzódó tárgyalások miatt felfüggesztették a súlyosan sebesült hadifoglyok hazaszállítását is.⁵⁶⁷

A kiválasztás rendszerét a következőképp dolgozták ki: a hadifoglytáborok orvosai listát állítottak össze a kiadatásra alkalmas hadifoglyokról, mely listák alapján kiválasztották a súlyos sérülteket vagy gyógyíthatatlan betegeket. Számos esetben nemzetközi orvosi bizottság – a delegáció vezetését általában svájci orvosok töltötték be -, járta körbe a hadifoglytáborokat és tett javaslatokat a beteglistára kerülendő személyeket illetően. A delegáció listája pusztán javaslat volt, nem bírt kötelező érvénnyel.⁵⁶⁸ A központi felülvizsgáló tábor a Pisa melletti

⁵⁶² A német-francia, illetve német-angol megállapodások keretén belül a kritériumoknak megfelelő foglyokat Svájcba internálták (*hospitalisation*) In: Procacci, 234. o.

⁵⁶³ Sidney Sonnino, pénzügyminiszter, majd a minisztertanács elnöke és belügyminiszter, végül a háború végéig külügyminiszter. (https://it.wikipedia.org/wiki/Sidney_Sonnino, letöltve: 2017. december 20.)

⁵⁶⁴ A berni egyezményt megelőzően komoly belpolitikai csaták előzték meg, elsősorban a mindkét oldalon fogva tartott katonák kiemelkedően magas száma miatt. „Hangsúlyoznom kell, hogy a nem beteg hadifoglyok kicserélését elutasítom, annak komoly politikai-katonai következményeire hivatkozva. Németországgal megtehettük, de az Osztrák-Magyar Monarchiával szemben nem engedhetjük meg magunknak anélkül, hogy ne nagyszámú hadifogly kicseréléséről beszéljünk. - írta Sonnino 1918. június 25-én Orlandonak. PC, 19.4.6.85.11 Az olasz kormány ráadásul szkeptikusan viselkedett a caporettoi áttörést követően osztrák-magyar fogságba esett katonák harci szellemét illetően. In: Procacci, 236. o.

⁵⁶⁵ 1918 elejére a hadifoglyok helyzete a belpolitikai viták egyik legfontosabb kérdéskörévé nőtte ki magát. In: Procacci, 243. o.

⁵⁶⁶ Ez a megállapodás nem automatikusan vonatkozott az összes, a fenti csoportokba tartozó hadifoglyora, csupán részleges kicserélésről volt szó.

⁵⁶⁷ Emiatt Németország a megállapodás aláírása nélkül 1918 szeptemberében egyoldalúan elkezdte hazaküldeni a területén fogva tartott beteg olasz katonákat. In: Procacci, 236. o.

⁵⁶⁸ „Annyi tény, hogy negyvenhármunkat a foglyotábor francia katonáorvosa és Kohler úr előtt felsorakoztattak, s ez a két ember, [...] a nemzetközi orvosi bizottság döntésével nem törődve köztünk csupán tízet jelölt ki a beteg

Calciban volt, ide irányították az összes olasz táborból a kicserélésre felterjesztett hadifoglyokat, akik ebbe a táborba irányítva várták a véglegesnek számító orvosi felülvizsgálatot.⁵⁶⁹ A vizsgálatra – mely akár hónapok múlva vált csak esedékessé – váró betegeknek egy kolostort jelöltek ki szállásul. A felülvizsgálat során számos katonát visszaküldtek a hadifogolytáborokba.⁵⁷⁰ A hadifoglyok pedig mindent megtettek azért, hogy hazakerüljenek.⁵⁷¹ Számos esetben nem ettek, illetve evés után hánytatót vettek be, remélve, hogy olyan tünetet tudnak produkálni, amellyel a hazaküldendőnk listájára kerülhetnek. Mások a 'Toscana' nevű szivar levét keverték össze vízzel és azt itták meg, az ital azonban maradandó károsodást okozott.⁵⁷² Megint mások vizes lepedőt csavartak a testük köré, vagy huzatba álltak, hogy lázat állapítsanak meg. Sokan szereztek ily módon maradandó károsodást, csak hogy a fogságból valamilyen módon szabadulhassanak. A betegek közül elsősorban a tuberkolózisban szenvedőket a toszkánai Calci gyűjtőtáborából szállították haza.

transzportba. Az orvos ujjának egy intése visszalökött még fél évre a fegyverszünet útján a folyton fokozódó szenvedésekbe olyanokat, akiket a háború alatt a legfelsőbb orvosi fórum beteglistára tett.” In: Kuncz, 544. o.

⁵⁶⁹ Fennmaradt Krizsán György őrmester – őt 1917-ben cserélték ki – beszámolója a „Magyarország” című napilapban az olaszországi viszonyokról, olasz nyelven, a Főparancsnokság által az Olasz Vöröskeresztnek továbbítva: „miután több fronthoz közeli olasz kórházban is ápolták, Veronába küldték, egy olyan kórházba, amely meglehetősen koszos volt. Az ellátás meglehetősen jó volt, köszönhetően egy vöröskeresztes hölgynek, aki német felmenőkkel bírt, így elsősorban a német és magyar hadifoglyokkal különösen jól bánt. A főorvos, egy egyetemi tanár, nagyon jó szakembernek bizonyult a kollégáival együtt. Az élelmezés és az ellátás egyáltalán nem különbözött az olasz katonáékétól. Az élelmezés összességében meglehetősen jónak bizonyult: reggelire kávékat kaptak, ebédre húslevest makarónival, 6-8 dkg hússal és 2-3 szem krumplival. Este ugyanez. A súlyos betegek napi két liter tejet is kaptak. A veronai kórházat gyakran látogatták angol hölgyek, valamint az olasz Vöröskereszt hölgyei, akik dohányt, cukrot és édességet vittek nekik. Sajnos ez év januárjában az olasz hatóságok megtiltották ezeket a látogatásokat. Nemsokára a nevezett ápolót továbbküldték Certosa di Calciba, Pisa mellé. Itt Franceschi professzor vezette az intézetet, aki különösen a magyarok iránt különös jósággal viseltetett. Amennyiben valaki a szerzetesek és a papok spirituális irányítását nem követték, vagy szembeszálltak velük, akkor az illetőt megbüntették. A papoknak és szerzeteseknek tehát teljhatalmuk volt, ha valaki nem mondta el az esti imát, a büntetés akár két nap böjt is lehetett. Az élelmezés kielégítő volt, a tisztálkodás viszont elégtelen. A betegeknek nem volt elegendő fehérneműjük, és havonta csak egy alkalommal tudták kicserélni. Háromhavonta tudtak fürdőt venni. Az Alessandria melletti Vigevano tábori életéről Nagy János közlegény emlékezett meg. Ez egy nagyon jól megépített tábor volt, a többi olaszországihoz hasonlóan. Nagy, világos és tiszta szobák, elektromos áram, fürdőszobák. Volt kantin is, ahol olcsón lehetett hozzájutni borhoz, dohányhoz, szalámihoz, gyümölcsöz, stb. Fehérneműt hetente osztottak. Annak, aki nem rendelkezett saját fehérneművel, ajándékba osztottak.” In: MAE, Politico, Ord e di Gabinetto, B. 370

⁵⁷⁰ A súlyos sérültek kicserélésére vonatkozó protokoll természetesen tág teret engedett a protekcionizmusnak: „Köztudott, hogy a hadifoglyok kicserélésének keretén belül, olaszok és osztrákok közt egyaránt, olyanok is hazatérhettek, akik magasról kaptak támogatást.” In: Procacci, 240. o.

⁵⁷¹ „Bárczy semmit sem evett. Már hónapok óta koplalt, vagy csak lehetetlen dolgokat fogyasztott, úgyhogy arca fehérebb lett a krétánál, amelyet ecetben feloldva szintén táplálkozni szokott. Készült az orvosi vizsgálatra. Tudta, hogyha a vizsgálat késik, életével fizet rá. De vállalta a nagy kockázatot: kiszabadulás vagy halál” In: Kuncz, 308. o.

⁵⁷² Hadifogoly magyarok története, 33-35. o.

A tiszteknek ugyanazt a kicserélési procedúrát kellett végigjárniuk, mint a közkatonáknak. Az ő esetükben ráadásul „létszámplafon” is létezett: havonta csupán 30 tisztet engedtek tovább Comóba, mely a kicserélő határállomás volt.

Monzában, illetve később Comóban újabb orvosi vizsgálatokon kellett átesniük a hadifoglyoknak – immár a harmadik körön - a szerencsés kiválasztottaknak, továbbá szigorú poggyász-és személyi ellenőrzésen, mely a határellenőrzés része volt. Még itt is megesett, hogy néhány katonát visszaküldtek a hadifogoly-táborokba, az ország belsejébe. A beteg katonák vasúton, harmadosztályon tették meg az utat a határig. Kivételes esetekben – például végtagok hiánya esetén az olasz állam engedélyezhette a másodosztályon történő utazást is.⁵⁷³ Monza, illetve Como (1918 után)⁵⁷⁴ után a szabad Svájcba léptek át a Magyarországra indulók, ahol a Nemzetközi Vöröskereszt alkalmazottjai várták őket. A határ túloldalán, Luganóban már a Monarchia megfelelő adminisztrációs szervei is megjelentek, a demarkációs vonaltól ők vették át a hazatérő hadifoglyokat.⁵⁷⁵ Ez a rendszer egészen a Monarchia széthullásáig működött.⁵⁷⁶ A hadifoglyok Ausztria-Magyarországot Feldkirchnél érték el. Linzben újabb megálló következett, ahol a katonai kórházban kezelésbe vették az arra rászoruló betegeket, a hazatéréshez szükséges dokumentumokat (menetleveleket) kaptak, és jobb esetben innen nagyobb nehézségekkel már nem kellett megküzdenie a hadifoglyoknak.⁵⁷⁷ A hadifoglyok nemzetiségi megkülönböztetés nélkül Ausztriába érkeztek, innen irányították őket a végső úti cél felé. Magyarországon azonban semmiféle útmutatás, útbaigazítás nem várta a hazatérő katonákat.⁵⁷⁸

Hazatérés a háború után

1918. október 28-ával összeomlott a Monarchia, ami a magyar adminisztrációt a hadifogoly-kérdés szempontjából készületlenül érte. ⁵⁷⁹ Számos intézmény központilag

⁵⁷³ AUSSME, F-11/112

⁵⁷⁴ AUSSME, F-11/112

⁵⁷⁵ MAE, (AME), Raccolta 112

⁵⁷⁶ Az Oroszországból 1917-1918 elején hazatérő hadifoglyokat még stabil ellenőrző rendszer fogadta, számos esetben átnevelő táborokba is kerültek a katonák, amennyiben a bolsevik propaganda hatásának jeleit vélte a hatóság felfedezni rajtuk. A civil társadalomba való visszatérésüket is igyekeztek támogatni kormányzati szinten. In: Rachamimov, 152. o. és 191. o.

⁵⁷⁷ Szöllősy, 110. o.

⁵⁷⁸ Uo., 110. o.

⁵⁷⁹ „Az egykori Osztrák-Magyar Monarchia alakulatainak a leszerelése nem szervezeten zajlott, hanem a háború következményeként a katonák szétszóródtak. Ami Ausztriát illeti, megállapítható, hogy semmi sem létezik már az egykori hadseregből, kivéve néhány hivatásos tisztet.” 1918. december 31., a fegyverszüneti bizottság (leszerelési bizottság) jelentése Bécsből. MAE, Archivio Storico. Pacco 5, Conferenza della Pace 1919-1921, Pos. 1-C EF 1-

működött, többek között a közös hadügyminisztériumhoz tartozott a hadifoglyok nyilvántartása is. Ennek átadása a rendkívül gyors összeomlás miatt nem történt meg, az erre vonatkozó dokumentumokat a magyar fél csak jóval később kapta meg.⁵⁸⁰ Ennek következtében a hozzátartozók sem kaptak felvilágosítást a hadifoglyok sorsáról. Százával érkeztek magyar civilektől kérések az olasz Hadügyminisztériumhoz, illetve a Vöröskereszthez, hogy hozzátartozóikról hírt kapjanak.⁵⁸¹ Azokat a katonatömegeket, amelyek elkerülték a hadifogságba esést, haza kellett juttatni, és le kellett őket szerelni, továbbá visszailleszteni a civil társadalomba. 1918. november 4-én a hadügyminisztériumon belül külön államtitkári kinevezésről döntött Böhm Vilmos személyében. Az olasz frontról a hazatérők valamennyi átvonulóállomáson (belföldön 29, külföldön 15 helyen) bizottságokat szerveztek a katonák fogadására. November végéig 700.000 katona szerelt le, 1918. december végéig pedig a személyi leszerelés teljesen befejeződött.⁵⁸² A hadsereg leszerelése mellett a másik legfontosabb feladat a hadifogságba esett százvezretek mielőbbi hazajuttatása volt. 1918. november 3-án Olaszország és az Osztrák-Magyar Monarchia aláírta a fegyverszüneti egyezményt, amely kimondta, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia területén fogva tartott hadifoglyokat – körülbelül 400 ezret -, 20 ezer fős konvojokban azonnal útnak kell indítani.⁵⁸³ Az osztrák, illetve magyar nemzetiségű hadifoglyok sorsa azonban még sokáig politikai csatározások tárgyát képezték: az amúgy is rendkívül kaotikus helyzetet tovább nehezítették az utódállamok és a győztes hatalmak közt megindult tárgyalások az új államok területi és szerkezeti kialakításáról,⁵⁸⁴ a békeszerződések előkészítésének elhúzódása, Magyarországon

31. Az olasz hadifoglyok – létszámuk közel 400 ezer fő volt – szintén szervezetlen keretek között, tömegesen kezdtek hazaindulni. Az eredeti elképzelések szerint 20 ezer fős kontingensekben kellett volna hazaindítani a foglyokat. Hasonlóan szervezetlen keretek közt zajlott a németországi olasz hadifoglyok hazaindulása is, a források 165 ezerre teszik az olasz hadifoglyok számát. In: AUSSME, Ministero della Guerra, Divisione di Stato Maggiore, Ufficio per i prigionieri di guerra. Relazione sul riordinamento, la riorganizzazione ed il funzionamento del servizio Prigionieri di Guerra. Roma, 1919. F-11, 113/3

⁵⁸⁰ „A Monarchia szétesése után, 1918 októberétől, a korábban létező központi szervezetek működése nem folytatódott a nemzetállamokban, legalábbis ami a hadifoglyokat illeti. Ezt a helyzetet tovább nehezítette, hogy az emberiség a régi, nemzetek közti rivalizálás teljesen felülírta.” In: MAE, Ufficio Prigionieri, B. 255 Questioni varie. Rimpatrio dall'Italia di prigionieri di guerra austriaci (1919-1920)

⁵⁸¹ Nem csupán az olaszországi magyar hadifoglyok helyzetét övezte zűrzavar, ugyanez volt jellemző a magyarországi olasz hadifoglyokra is. In: MAE, Commissione mobile prigionieri.

⁵⁸² A magyar kormány már 1918. november 1-én kérte a badeni hadsereg-főparancsnokság útján a harcoló magyar csapatokhoz eljuttatandó rendelet formájában, hogy a magyar alakulatok azonnal tegyék le a fegyvert. A hadsereg-főparancsnokság azonban szakszerűtlenségre és illetéktelenségre hivatkozva visszaküldte a rendeletet. November 2-án azonban Linder magára vállalt minden konzekvenciát, így a rendeletet eljuttatták a csapatokhoz. In: Pollmann-Balla, 342. o.

⁵⁸³ Procacci, 352. o.

⁵⁸⁴ „A szerb delegáció Rómában mindenáron el akarja érni, hogy 200 tisztet Barin keresztül vezető vízi úton mielőbb hazaszállítsanak. Nemzetiségükre vonatkozóan, nem csupán szlávokat, de németeket és magyarokat is. Ezek a tisztek az új jugoszláv hadseregbe tagozódnak be.” 1919. március 20. Taranto, a Haditengerészet távirata a

pedig a kommunista diktatúra létrejötte. A legyőzött államok hadifoglyainak sorsa amúgy is a békek aláírásától függött. Ez nem csupán a magyar nemzetiségű hadifoglyokat érintette. 1919 januárja és 1920 januárja között még körülbelül 270.000-310.000 német nemzetiségű hadifogoly volt francia, illetve brit kézen. Az ő átadásukat a béke aláírásához kötötték, addig pedig hivatalosan a helyreállítási munkálatokban vetették be őket. Így, a magyar katonákhoz hasonlóan, számukra sem ért véget a háború a fegyverszünet aláírásával. Ekkora tömegek visszatartása mindenképpen állami szinten szervezett büntetesként értendő, mely kiszolgáltatott, és hadi tevékenységbe újra nem álló embereket súlytott.⁵⁸⁵

A Károlyi-kormány megalakulása után szinte azonnal hozzáfogott a hazaszállítás megszervezéséhez. Ennek első lépéseként az olasz kormánytól az 1918 októberében-novemberében hadifogságba esett, illetve meghalt katonák névsorát kérte.⁵⁸⁶ A hazaszállítás magyar szervezetének létrehozásával lehetővé vált, hogy már 1919 januárjában⁵⁸⁷ megkezdődhessen az egyelőre még csak egyénileg hazatérők szervezett fogadása. A magyar kormánynak kiemelten fontos volt a hadifoglyok mielőbbi hazaszállítása, elsősorban a mezőgazdaságban⁵⁸⁸ tapasztalható égető munkaerőhiány miatt. A rendkívül nehéz gazdasági helyzet és az ennek következtében kialakult belpolitikai instabilitásnak köszönhetően a Segre-bizottság is aggodalmának adott hangot: „Most Németország és Ausztria sem képes fizetni. [...] erős a veszélye annak, hogy a szén és a búza hiánya miatt még súlyosabbá válik a helyzet, [...] pedig már így is angol és amerikai ügynökök dolgoznak az egész ex-Monarchia területén.”⁵⁸⁹ A belpolitikai instabilitásra való hivatkozással a hadifoglyok hazaszállítását szüneteltették: „Az osztrák-magyar hadifoglyokat vissza kell vonni a munkáktól – 1919. április 28-al – de vissza kell tartani a hadifoglyokat, mert német-Ausztriában nincs élelem, és félnek, hogy amikor a hadifoglyok hazatérnek, forradalom törhet ki.”⁵⁹⁰ A hadifoglyok tömeges hazaszállítása az erőfeszítések ellenére csupán 1919 második felében indult meg és egészen 1921-ig elhúzódott. 1919. júniusi adatok szerint 79.346 magyar nemzetiségű, illetve kb. 95 ezer osztrák

katonai főparancsnokságnak. In: MAE, Archivio Storico, Pacco 5. CP Conferenza della Pace 1919-1922, B. 23. Pos.6. 6-B

⁵⁸⁵ Rachamimov, 86. o.

⁵⁸⁶ AUSSME, F-11/115

⁵⁸⁷ Az olasz hadifoglyok hazaszállítása ezzel szemben már 1918. november 20-án megkezdődött, maximum 20 ezer fő/nappal számolva. In: MAE, Archivio Politico/Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918. B 367

⁵⁸⁸ „A római spanyol nagykövetség szóbeli jegyzékkel fordul a Tisztelt Külügyminisztériumhoz, hogy a magyar kormány kérését közvetítse, miszerint a magyar kormány kéri az olaszországi magyar hadifoglyok mielőbbi hazaszállítását. Ezt a kérést a súlyos gazdasági helyzettel indokolja, mivel a mezőgazdaságban nagy a munkaerőhiány.” A spanyol nagykövetség a párizsi delegációnak az olasz Külügyminisztériumon keresztül, 1919. február 26-án. MAE, P. 215., CPP. Pos. 16-23. 1919. Fascicolo 16. Presidenza del consiglio dei ministri.

⁵⁸⁹ MAE, Archivio Storico, Segre, Relazione del Generale Segre, 1919. január 5-i jelentés, Pacco 25.

⁵⁹⁰ AUSSME, F-11, 115

nemzetiségű hadifogoly várta még a hazaindulását. Más források szerint az osztrák-magyar hadifoglyok közül körülbelül 11 ezren - hivatalos források szerint: 11.356-an - tértek már haza 1919 első félévében. Év végéig pedig állítólag újabb 10.167 hadifogoly hazaszállítása oldódott meg.⁵⁹¹

A rendkívül összetett és kényes politikai helyzet az olasz kormányt is kihívások elé állította: mint győztes állam, az utódállamokkal igyekezett jó viszonyt kialakítani, ami az egyre követelőzőbb jugoszláv kérések miatt végül nem sikerült.⁵⁹² Az olasz kormány a folyamatban levő tárgyalások miatt sokáig visszautasította a magyar hadifoglyok hazaszállításának megkezdését, arra hivatkozva, hogy csak a békeszerződés ratifikálása után indítja útnak az osztrák és magyar nemzetiségű hadifoglyokat. A békeszerződések rendelkeztek a hadifoglyok azonnali kicseréléséről is, így az olasz kormány a hadifoglyok hazaküldésével már nem kockáztatott volna további külpolitikai bonyodalmakat.⁵⁹³ További gyakorlati akadályt jelentett, hogy az újonnan létrejövő országok határait hivatalosan még nem jelölték ki, a hadifoglyokat viszont értelemszerűen már az új hazájukba kellett útnak indítani. Az újonnan létrejött országokban a hazatérő hadifoglyokat diplomáciai bizottság várta.⁵⁹⁴

A békeszerződés aláírása azonban elhúzódott, így 1919. július 22-i körlevelében Badoglio⁵⁹⁵ értesítette a hadseregek parancsnokságait, hogy a demarkációs vonalon túl fekvő területekről származó hadifoglyok is elindulhatnak haza.⁵⁹⁶ Az előkészületek a lehető legnagyobb titokban történtek, az olasz kormány ugyanis - a jugoszlávokkal kialakult ellentét miatt - nem kívánt további politikai vitába bonyolódni. Az olasz Külügyminisztérium végül 1919. augusztus 31-én kapta meg a hivatalos engedélyt a magyar hadifoglyok hazaszállíttatására.⁵⁹⁷ Ugyanezen a napon a Külügyminisztérium megerősíti, hogy hadifoglyok

⁵⁹¹ Tortato, 148. o.

⁵⁹² „A magyar hadifoglyok hazaszállításával kapcsolatosan személyesen nekem nem lennének kifogásaim. Viszont két nehézség merül fel: 1.) a jugoszláv hadifoglyok elsődlegesen kicserélendők 2.) egy ilyen döntéssel indirekt módon a franciaországi német hadifoglyok kicserélésére is hatást gyakorolnánk. Azt gondolom, hogy több idő kell – főleg a második pont miatt.” Orlando levele a párizsi békeidegáció olasz tagjainak. 1919. március 3. MAE, Archivio Politico/ Ordinario e di gabinetto. 1915-1918. B.370. Anno 1918-1921. fasc.72.sott.5a94a55 1919

⁵⁹³ MAE, Archivio Storico. Pacco 6. Conferenza della Pace 1919-1922

⁵⁹⁴ MAE, Archivio Politico, Conferenza della Pace, 1919-1921

⁵⁹⁵ Pietro Badoglio főparancsnokhelyettes Armando Diaz alatt, 1917. november 9-től, 1918. február 7-től pedig egyedüli főparancsnokhelyettes. (https://it.wikipedia.org/wiki/Pietro_Badoglio#La_prima_guerra_mondiale, letöltve: 2017. december 25.)

⁵⁹⁶ 92241. távirat. In: AUSSME, „Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficiali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M. F-11, racc. 130., cart. 2. 16. sz melléklet

⁵⁹⁷ Albricci 1919. augusztus 29-én még azt tudatja a hadtest főparancsnokságokkal, hogy a német és magyar tisztek hazaszállítása ugyanazon normák szerint történik, mint korábban. Az 1919. augusztus 12-én kelt rendelet szerint elsősorban azok a tisztek kérvényezhetik a hazaszállíttatásukat, akik általános orvostudományból, sebészetből, vagy gyógyszerészetből diplomáztak, illetve állatorvosi tanulmányokat végeztek. Továbbá azok, akik egyetemi tanulmányaik során egészségügyi irányban tanultak. In: MAE, Archivio politico. Ordinario e di gabinetto. 1915-1918 B. 370

összegyűjtése és Villach felé indítása megkezdődött.⁵⁹⁸ A mielőbbi hazatérés érdekében kérték a magyar kormányt, hogy késlekedés nélkül a lehető leggyorsabban vonatokat indítson a hadifoglyokért, annak ellenére, hogy az olasz fél számára is nyilvánvaló volt, hogy Magyarország rendkívül súlyos gazdasági gondokkal küzd. Ezt az olasz hadügyminisztérium jelentése is alátámasztja: „Jelenleg Magyarország nem rendelkezik szénnel, emiatt a napi négy vonat mindegyikét az osztrák hadifoglyok hazaszállítására használják. A magyar, illetve rutén hadifoglyok hazaszállításának megkezdéséről értesíteni fogjuk az érintett feleket.”⁵⁹⁹ A bécsi katonai misszió megkapta az utasításokat és megállapodott a magyar Vöröskereszttel az átadás részleteit illetően.⁶⁰⁰ 1919. szeptember 5-én az olasz kormány táviratot küldött a magyar félnek, melyben megerősíti, hogy a békeszerződés aláírása előtt megindulhat a magyar hadifoglyok hazaszállítása: „Kérem Önöket, tudassák a kormánnyal, hogy Olaszország kész a békeszerződés aláírása előtt átadni az Olasz Királyság területén levő magyar hadifoglyokat. A magyar nemzetiségűek összegyűjtése és Villach-ba küldése megkezdődött. A mielőbbi hazatérés érdekében kérjük a tisztelt kormányt, hogy késedelem nélkül vonatokat küldjön. A bécsi katonai misszió már megkapta az utasításokat a Magyar Vöröskereszt képviselőivel való kapcsolat felvételre.”⁶⁰¹ 1919. szeptember 5-től csupán napi két vonat indítása volt lehetséges Villachból és Innsbruckból is a keleti országrészek, illetve Magyarország felé.⁶⁰² A szénhiányt nem sikerült orvosolni a következő két hónap során sem, így végül 1919. november 6-ával kezdődött meg a magyar hadifoglyok szervezett hazaszállítása. 1919. november 30-i adatokra hivatkozva, a 95 ezer magyar hadifoglyból csupán 33 ezer maradt.⁶⁰³

Heti három vonatszerelvény szállította a frontvonalától messze fekvő táborokból a magyar katonákat északra. A Magyar Vöröskereszttel történt megállapodás értelmében a fent nevezett szervezet Villachban várja az oda érkező foglyokat.⁶⁰⁴ A hazatérés szervezett keretek közt folyt, így az útvonalat is előre meghatározták. Az állomásra indulás előtt a hadifoglyok leadták az olasz kincstártól kapott dolgokat. A hazatérő katonák az első időszakban Villachot és Innsbruckot is érintették. Hagyományos vonatúton a hazatérés öt napig tartott, a hosszú útra

⁵⁹⁸ „a békeszerződés ratifikációja és aláírása előtt [...] A hadifoglyok összegyűjtése és elindítása Villach felé már megkezdődött [...] nehézségek adódtak a szénhiány miatt...” AME. MAE. Archivio Storico. Pacco 6. Conferenza della Pace 1919-1922

⁵⁹⁹ PC 19. 6/14

⁶⁰⁰ MAE. Archivio Politico. Ordinario e di gabinetto. 1915-1918, B. 370

⁶⁰¹ PC19.6/14

⁶⁰² Tortato, 148. o.

⁶⁰³ 1919. november 30-i távirat, In: PC 19 6/14

⁶⁰⁴ ACS. Presidenza del Consiglio dei Ministri. 1a Guerra Mondiale 6/15

húskonzervet és kétszersültet osztottak a katonáknak.⁶⁰⁵ A hazatérőket a táborokból pontos személyi adatokat - név, életkor, nemzetiség, születési hely, rang, a fogságba esés előtti szolgálati hely - tartalmazó lista alapján indították útnak.⁶⁰⁶ Kétezer főben határozták meg a nagyobb táborokból egyszerre északra indítható hadifogoly szállítmányok maximális létszámát. A háborús zónában ezer főt kiemeltek az érkező transzportból és más nemzetiségű, már a helyszínen tartózkodó hadifogollyal helyettesítették az osztrák-magyar foglyokat. Az így „kicserélt” hadifoglyokat a háború okozta károk helyreállítási munkálataira osztották be.⁶⁰⁷ A hazatérő hadifoglyok esetében a hazatérés megszervezésekor arra is figyelni kellett, hogy a különböző munkahelyekről kivont, és ezért kisebb létszámú csapatokban a hazatérésre váró, hadifoglyok ne kényszerüljenek arra, hogy az elszállásolásra alkalmatlan teherpályaudvarokon töltsenek el hosszabb időt.⁶⁰⁸ 1919 májusában felmerült, hogy a hadifoglyok - Villach nagy kerülőt jelentő érintése nélkül - inkább vízi úton, az Adrián, pontosabban Fiume kikötőjén keresztül térjenek haza. Ez a terv azonban nem valósult meg.

A menetrend szerinti vonatokon történő utazásra alkalmatlan súlyos sérültek, beteg szállítására úgynevezett egészségügyi vonatokat állítottak össze.⁶⁰⁹ A táborokban orvosok határozták meg, kik számítanak a fenti csoportokba, majd nemzetiségek szerint osztották be a hadifoglyokat, ezzel is könnyítve a hazajutásukat. Ezek a különvonatok a menetrend szerinti járatok irányát követték,⁶¹⁰ az olasz oldalon Villach volt az utolsó megálló.⁶¹¹ Az olasz-osztrák határon úgynevezett „kikérdező bizottság” várta a hadifoglyokat.⁶¹² A határon az olasz illetékesek a kilépő hadifoglyoktól elvettek minden személyes dokumentumot (naplót, személyes feljegyzéseket) így a hadifogságról szóló autentikus feljegyzések igen ritkák.

A győztesek döntése alapján az ex-Monarchia hadseregének összes fogságba esett katonáját – nemzetiségtől függetlenül - Ausztriába irányították. Az Innsbruckban lévő elosztóhelyen a hadifoglyokat már az újonnan létrejött államok képviselői várták.

⁶⁰⁵ Szénássy, 109. o.

⁶⁰⁶ ACS, Presidenza del Consiglio dei Ministri. 1a Guerra Mondiale 6/14

⁶⁰⁷ Tortato, 153. o.

⁶⁰⁸ Albricci hadügyminiszter 1919. augusztus 29-én keltezett levele a hadtest főparancsnokságoknak. In: MAE, Archivio politico. Ordinario e di gabinetto. 1915-1918, B. 370

⁶⁰⁹ Tortato, 146. o.

⁶¹⁰ AC, PC, Vienna – Berlino B. 255

⁶¹¹ „a hazatérő osztrák-magyar hadifoglyoknak minden tárgyat le kellett, hogy adják a határátlépés előtt, a L.T. dekrétum értelmében, mely tiltott minden bőr, selyem, stb egyéb anyag kivitelét az országból. A korona kifizetésével kapcsolatosan, biztosítják, hogy a katonai pénztárak mindegyike vált olasz valutáról koronára és fordítva, és kizárt, hogy a váltásra nem jogosult magáncégek felhatalmazva legyenek ilyenre.” 1919. június 15. A Hadügyminisztérium a Külügyminisztériumnak. MAE. Archivio Politico. Ordinario e di gabinetto. 1915-1918. B. 370

⁶¹² A Hadügyminisztériumhoz tartozó ideiglenes bizottság, amely 1917-ben kezdte meg működését, amikor először nagyobb számú hadifoglyot cseréltek ki.

Magyarország felé innen Feldkirchenen át vezetett az út. A komáromi kapitány, F.D. már idézett naplója szerint az ő táborukból az első vonatok 1919. szeptember 6., 7., 8. és 9-én indultak.⁶¹³ A hadifoglyok türelmetlenül várták az indulásukat, melynek időpontjáról azonban nem kaptak pontos tájékoztatást.⁶¹⁴ A kapitány beszámol arról a mérhetetlen csalódásról is, amit akkor éreztek a foglyok, amikor a napi transzport valamilyen okból kifolyólag nem indult el.⁶¹⁵ Feljegyzéseiből kiderül, hogy az ő vonata végül 11 órakor hagyta el Busto Arsiziot, Milánóba 15.30-kor érkezett, Veronába pedig éjjel 11-kor.⁶¹⁶ A vonaton a magyar hadifoglyokra a cseh őrség ügyel, míg a csehekre az olaszok, egészen Budveisig.⁶¹⁷

A szervezetlenség, a felmerülő váratlan akadályok miatt az indulás sokszor eltolódott, vagy több megállóval lassabbá vált, de a hadifoglyokhoz nem jutott el az információ ezekről az okokról. Emiatt a hadifoglyok között találgatások, pletykák (úgynevezett „latrine”) indultak meg. A legvadabb mindezen rémhírek közül az volt, hogy a hadifoglyoknak saját költségükön kell hazatérniük. A kormány ugyanis hivatalosan 1922 decemberének végéig állami költségen szállíttatta haza a hadifoglyokat, nem csupán Olaszországból, hanem Szibériából is, ezzel az időponttal a hadifoglyok államköltséges hazaszállítását befejezettnek nyilvánította, lezárva az első világháború egy sok százezer embert érintő fejezetét.

1920-ra a nemzeti Vöröskeresztek is szót emeltek a hadifoglyokért, elsősorban a betegekért és sebesültekért. Hivatalos kérésüket – miszerint orvosokból álló nemzetközi delegáció keresse fel a kórházban levőket - az olasz Hadügyminisztériumnak adták át.⁶¹⁸

Külön elbírálás alá estek a büntetésüket töltő hadifoglyok. Az olasz kormány ugyanis elvárta, hogy a büntetésben levő hadifogolynak előbb le kell töltenie a büntetését és csak ezután térhet haza. Itt külön utalnék vissza az állami szinten szervezett, tömeges büntetés kérdéskörére.

A Monarchia többi nemzetiségéhez tartozó hadifoglyok hazatérése sokkal hamarabb megkezdődött, hiszen a nemzetközi politikai helyzet nekik kedvezett. 1919-től kezdődően a

⁶¹³ Szénássy, 115. o.

⁶¹⁴ „Végül elérkezett az a nap. Mi semmiről sem tudtunk. Egy reggel váratlanul közölték, hogy holnap hajnalban hazaindulunk. Az utolsó két líránkon konzerveket vettünk magunknak. Majd türelmetlenül vártuk a reggelt. Senki sem tudott aludni mivel az utolsó tíz hónapban semmi mást nem csináltunk. Éjfélkor egy kapitány belépett a barakkba, és közölte, hogy technikai okok miatt mégsem tudunk elindulni. Mindnyájan rendkívül csalódottak voltunk: még mindig várnunk kell!” Weiland, 27. o.

⁶¹⁵ Más katonák is hasonlóan éltek meg a transzport elnapolását: „1918 karácsonya előtt egy héttel egy gyönyörű napfényes napon átszállítottak minket Monopoliba, ami Puglia tengerparti részén található. 'Egy hónapon belül mindenki haza', ezt mondta egy őr, ahogy megérkeztünk. A valóságban azonban nyolc hónapot kellett várni, de összességében ez a nyolc hónap kevesebbnek tűnt, mint a hadifogság első nyolc hete.” In: Weiland, 23. o.

⁶¹⁶ Szénássy, 114. o.

⁶¹⁷ Uo., 115. o.

⁶¹⁸ Frascara szenátor ismertette a kérést, mely élénk vitákat váltott ki. Végül visszautasították a magyar felet, arra hivatkozva, hogy egy ilyen típusú kérés engedélyezése a bizalmatlanság kifejeződése lenne az olasz orvosok iránt. 1920. május 13. Róma. In: AME, Rappresentanti Diplomatici Italiani, 1920, B. 255/3

hadifoglyokat három kategóriába osztották: az első, preferált kategóriába a románok, a csehek, a szlovákok és a lengyelek tartoztak, akik önálló, úgynevezett légiókat - ex-hadifoglyokból felállított rendfenntartó egységeket - hoztak létre. Az összlétszámuk körülbelül 89 ezer főt tett ki. Először is a kedvezményezett nemzetek légiói térhettek haza: a csehszlovák légió – mely már a háború alatt létrejött, hivatalosan azonban 1918. április végén⁶¹⁹ - hazatérése 1918. december 14-én megkezdődött. A csehszlovák csapatokat Olaszországban képezték ki⁶²⁰ és a fronton be is vetették őket a magyar csapatok ellen, miután a magyarok visszautasították a Felvidék (az ő olvasatukban: Szlovákia) átadását. 1919. június 1-jén 50.111 csehszlovák légionárius elindult az új haza felé, készen arra, hogy újabb csatákban vegyenek részt. További 30 ezren maradtak, akiket Avezzano-ban Folignóban és Gallaratéban képeztek ki. Mindössze 6.164 cseh-szlovák hadifogoly maradt a Monarchia híve, ők 1919 végéig nem térhettek haza.⁶²¹ Nagyon fontos kiemelni a cseh légióknak a magyar hadifoglyok hazatérésének lassításában betöltött szerepét. Egy komáromi tüzér hadnagy, akinek csak a naplója maradt fenn, a neve ismeretlen, így emlékszik vissza erre: „szeptember 1.: megkezdődött a magyar hadifoglyok hazaszállítása is, de egyelőre csak a mozgássérülteket viszik”. Megjegyzi, hogy a magyar hadifoglyok hazatérését a cseh légiók szervezik, és a cseh orvos kijelentette, hogy nekik nem áll érdekében a magyar katonák mielőbbi hazatérése.⁶²² A román hadifoglyok közül 1919. június 1-jéig már 11.356-an tértek haza, év végéig pedig a többi 10.167 hadifoglyot is hazaszállították.⁶²³ A lengyel foglyok szintén kiváltságos helyzetben voltak, annak ellenére, hogy a háború utolsó részében már nem vettek részt. 1919. június 1-jén a hazatért katonák létszáma elérte a 24.283 főt. A lengyel kérdés a béketárgyalásokon fontos helyet töltött be, Galícia hovatartozása sokáig viták témája volt. Az orosz kommunista hatalomátvétel új irányba terelte a Lengyelország jövőjére vonatkozó terveket. Számos lengyel az azonnali, szervezett keretek nélküli hazautazást sürgette.⁶²⁴ A gyors hazaszállítás ellenére 1919 júniusában még mindig több mint 12.963 lengyel nemzetiségű hadifogoly várt a hazautazásra.

⁶¹⁹ Procacci, 237. o.

⁶²⁰ Sonnino sokáig ellenállt Benes tervének, miszerint nemzeti légiót kell létrehozni, annak ellenére, hogy Orlando is támogatta azt. Lefőbb érve az volt, hogy a Monarchia területén fogva tartott olasz hadifoglyok emiatt további hátrányt szenvedhetnek. In: Procacci, 237. o.

⁶²¹ Tortato, 146. o.

⁶²² Szénássy, 112. o.

⁶²³ Tortato, 148. o.

⁶²⁴ 1918 novemberének első napjaiban az olasz hatóságok kezdtek berendezkedni az Isztria fővárosában, Pulában, amikor a lengyel katonák a hazautazásukra vonatkozó kéréssel az olasz legfelsőbb katonai parancsnokhoz fordultak. A hadifogoly bizottság és a lengyel nemzeti bizottság végül versenyt futva az idővel, így a Pulában lévő lengyelek már az év végén - a Trento-Innsbruck vonalon keresztül - hazautazhattak Lengyelországba. In: Tortato, 147. o.

A szintén újonnan létrejött Jugoszláviához tartozó nemzetiségek helyzete bonyolultabbnak bizonyult: az eredeti elképzelések szerint Horvátország, Szerbia és Montenegró – az olasz törekvések ellenére - önálló államként alakultak volna újjá. Ez az érdekellentét komoly vitákat eredményezett az olasz delegációt vezető Orlando és az Egyesült Államok elnöke között.⁶²⁵ 1919. április 23-án Wilson, minden diplomáciai szokást felrúgva, egyenesen az olasz néphez fordult, kijelentve, hogy Olaszországnak nincs joga Fiuméhez és az Isztria dél-keleti oldalához. Orlando válaszként elhagyta a párizsi konferenciát. Ilyen hangulatban az Isztriáról, illetve Dalmáciából származó hadifoglyok – összesen 40.778 fő, szerbek, horvátok és szlovénok - hazautazását az olasz hatóságok arra hivatkozva nem engedélyezték, hogy a területek hovatartozása még nem tisztázott.

A második kategóriát az elfoglalt területek civil internáltjai tették ki (kb. 11.200 fő). 1919 márciusában a hadifogoly iroda elrendelte a trentói és Friuliból származó hadifoglyok visszatelepítését az 1. és a 3. hadsereg felügyelete alatt. A harmadik csoportba a mozgássérültek (17.633) fő tartoztak.

A hazaérkezés után látottak és tapasztaltak - a rengeteg halott, az örökké megnyomorodottak, a lelkileg tönkretett emberek sokaságának és a hihetetlen nyomor látványa - általában csalódást váltott ki a volt hadifoglyokból. A hazatérő katonáknak a határ átlépése után az elszegényedés nyilvánvaló jelei jelentették az első sokkot. A hozzájuk eljutó kevés napi hír alapján nem feltétlenül gondoltak ilyen mértékű gazdasági leépülésre. A hazafelé tartó úton a vasútállomások elhagyatottak voltak, a vonatok pedig az elmúlt évek minden megpróbáltatását magukon viselték. „A bőrüléseket bajonettel vagy késsel felvagdosták, hogy a bőrt leszedhessék, a hamutartókat letörték a fém miatt, csoda, hogy a vonatok egyáltalán még működőképeseek voltak. Az elektromos lámpákat ellopták vagy összetörték.” – írta egy hazatérő katona az otthoni állapotokról.⁶²⁶ Hasonlóan szomorú helyzetről számol be a francia internáltságából hazatérő Kuncz Aladár is: „az állomás tele volt asszonyokkal, gyermekekkel. Itt már ritkaságszámba ment a fehér kenyér és csokoládé. Majdnem mindent, amit Svájcban kaptunk, szétosztottunk a vonat körül ácsorgó gyerekeknek. [...] Betört ablakú, piszkos, elhanyagolt vasúti kocsikon utaztunk. És amint beljebb hatoltunk az osztrák vidéken, egyre gyászosabb bizonyossággal tárult elénk, hogy azt a világot, amelyet elhagytunk, soha többé viszont nem látjuk. Vonatunkhoz minden állomáson lesoványodott, mezítlábas gyerekek

⁶²⁵ Sonnino nem csak a csehszlovák légió létrehozása ellen lépett fel, ellenezte azt is, hogy a délszláv nemzetiségű hadifoglyokat a Szalonikiben felállt szerb hadseregbe sorozzák be. In: Procacci, 237. o.

⁶²⁶ Tortato, 156. o.

szaladtak, s mögöttük anyáik rongyokban, arcukon kétségbeesett, tehetetlen fájdalommal. [...] Mentől beljebb haladtunk, annál inkább nőtt a nyomor és a nyomorúság.”⁶²⁷

Hivatalos olasz források szerint az utolsó magyar hadifoglyok 1920 júniusában hagyták el az országot. Ezen időpont után már csak azok maradtak Olaszországban, akik nem akartak hazatérni, vagy valamilyen okból kifolyólag a büntetésüket töltötték.⁶²⁸

Hadifoglyok, akik nem kívántak hazatérni

A hadifoglyok egy része sikeresen illeszkedett be az olasz civil életbe, így ők a háború befejeződése után sem kívántak hazatérni.⁶²⁹ A maradni kívánó katonáknak szigorú követelményeknek kellett megfelelniük, elsősorban praktikus okokból kifolyólag: bejelentett lakhellyel rendelkező, önmagát eltartani képes – és erről hivatalos dokumentumot bemutató -, hadifogoly kaphatta csak meg a tartózkodási engedélyt. További elvárás volt a büntetlen előélet, melyről az osztrák-magyar hatóságok által kiadott igazolást is kértek.⁶³⁰

Hadifoglyok a békeszerződés 7. pontjára hivatkozva kérelmezheték azt is, hogy semleges, illetve Olaszországgal baráti viszonyban álló országba szállítsák őket a hadifogoly státuszuk megszűnését követően. Ebben az esetben először az olasz Külügyminisztériumnál kellett a kérelmet felterjeszteni, a minisztérium pedig hivatalos diplomáciai úton értesítette a kérvényezett ország megfelelő hatóságait.⁶³¹

Hivatalos adatok a hazatérni nem kívánó hadifoglyokról nem áll rendelkezésünkre.

Az új határokon túlra került magyar nemzetiségű hadifoglyok helyzete

A hadifoglyok legtöbbször se bizalma, se reménye nem volt egy jobb jövőre. Szinte minden katona számára elviselhetetlen volt a gondolat, hogy a „haza”, a régi haza, „amiért

⁶²⁷ Kuncz, 592. o.

⁶²⁸ AUSSME, F-11/ 113.4

⁶²⁹ „Josef rendes ember volt, aki a hadifogság évei után nem kívánt hazatérni. Abban az időben nem volt több mint egy fiatal fiú, és épp egy gazdasági autót vezetett Fucino felé, mikor találkoztunk. Sokan a „svájcinak” hívták. de igazából Alto Adigéből származott. Egy istállóban szállásolták el, amit rendben is kellett tartania.” Tortato, 114.o.

⁶³⁰ MAE, Politico/Ordinario e di gabinetto. 1915-1918. B. 370. 1918-1921. fare.72. sott. 5a94a55 1919.

⁶³¹ MAE, Archivio Storico Diplomatico, Berlino-Vienna, 1862-1938, B. 255.

annyi könny és vér folyt, amiért annyi erő, ifjú élet pusztult, nincs többé.”⁶³² Sokak számára a hazatérés egyben az új, „nemzeti” határok⁶³³ közé való visszatérést jelentette, mely megaláztatást és szenvedést hozott. Egy számukra új politikai, gazdasági és közigazgatási rendszerű országba érkeztek, új útlevelel. Ezek a hadifoglyok természetesen hangot is adtak elégedetlenségüknek. A fennmaradt dokumentumok számos olyan esetről tudósítanak, melyek témája a határmódosítások miatt fellángolt nemzetiségi viták voltak. Egy konkrét esetet Avezzano táborában jegyezték fel, ahol Erdély Romániához csatolása miatt robbant ki véres verekedés. A verekedésben, melyet az öröknek másfél óra alatt sikerült megfékezniük, négyen - egy ór és három hadifogoly - meghaltak és százhuszan megsebesültek. A hasonló esetek miatt az olasz béke delegáció tájékoztatta az olasz hadügyminisztériumot, hogy a hazatérő erdélyi hadifoglyokat - mielőtt Erdély területére lépnének - Magyarországon meg kell állítani. Az olasz Belügyminisztérium olyan jellegű tájékoztatást is kapott, miszerint a magyar nemzetiségű hadifoglyokat – elsősorban Erdély elcsatolása miatt - területi hovatartozás alapján különítsék el. Az olasz hatóságok azonban ilyen rendezésre nem álltak készen, és nem is kívántak újabb táborokat létrehozni, inkább a már meglévők bezárására törekedtek.

Az Erdélybe való belépést (Románia) immár vízumhoz kötötték, melyet a román légiónak állított ki az innen származó hadifoglyoknak. Az ideális az lett volna természetesen, ha fogságból való kiszabadulással egyidőben megkapták volna a vízumot is. További kérdéseket is felvetett a vízumkényszer. Például azt, hogy amennyiben a hadifoglyok visszautasítják a Romániába utazást, akkor melyik országba szállítsák őket. Ezért a procedúra leegyszerűsítése végett már az indulás előtti kikérdezés során nyilatkozniuk kellett a katonáknak arról, hogy mely országba szeretnének visszatérni.

A hadifoglyok „utóélete” a hazai sajtóban

A rendkívül kaotikus viszonyok – többek között az a tény, hogy számos hadifogoly sorsáról nem tudtak a hatóságok és a saját családjuk sem⁶³⁴ - megfelelő táptalajt szolgáltatottak a

⁶³² Szénássy, 113. o.

⁶³³ „Október elején a Brescia, Verona, Trento és Bressanone útvonalon szállítottak minket, és végül Innsbruckban fogadtak minket az új államok képviselői. Innen hálókocsival indultunk tovább Linz felé, egészen Budweisig, ami az én szülőföldem. [...] az Ausztria és Csehszlovákia közötti határon kitűzőket és kokárdákat osztogattak. In: Tortato, 142. o.

⁶³⁴ Ezt támasztja alá a prágai külügyminisztérium levele az olasz Külügyminisztériumhoz, melyben további tájékoztatást várnak az olaszországi hadifoglyok sorsáról: „... Ez megmagyarázza, hogy nagyszámú volt

rémhíreknek, hiszen megfelelő információ az érintettekhez (hadifoglyok családja) nehezen jutott el. 1920 októberében számos vezető lap, többek között a Pester Lloyd, a Reichspost, a Magyar Hírlap és a Prager Tagblatt, tényként közölte a hírt, hogy Olaszországban még mindig körülbelül 2500-3000 osztrák és német nemzetiségű hadifoglyot tartanak fogva.⁶³⁵ A végül is alaptalannak bizonyuló rémhírről az olasz kormány az alábbi hivatalos állásfoglalást adta ki: „minden olyan híresztelés, miszerint a mai napig dolgoznának, vagy a múltban dolgoztak hadifoglyok a szicíliai bányákban, mint azt a Stefani hírügynökség állítja, nem felel meg a valóságnak.”⁶³⁶

A hivatalos olasz közlemény azonban nem vetett gátat a további rémhírek terjedésének, így 1921-ben az olasz kormány újabb hivatalos nyilatkozat kiadására kényszerült:

“Véget kell vetni annak az általánosan elterjedt vélekedésnek, hogy Olaszországban az illegálisan fogva tartott hadifoglyok rossz bánásmódnak lennének kitéve.”⁶³⁷

Végül ebben az ügyben az utolsó hivatalos közlemény 1921. február 7-én jelent meg: „Olaszországban nincs több hadifogoly, annak ellenére, hogy bécsi újságok újra arról írnak, hogy magyar hadifoglyok lennének még mindig Olaszországban.”⁶³⁸

hadifogoly miért nem adott magáról többé hírt.” In: MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto 1915-1918. B. 365

⁶³⁵ „A hazatérők elbeszélései alapján elfogadható, hogy Palermo, M. Puccino, Tolmezzo, Cavazzeno táborában még mindig tartanak vissza osztrák-magyar hadifoglyokat, akiket márványbányában végzendő munkára ítélték.” In: MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 365

⁶³⁶ AUSSME, F – 11, 113/6. sz.

⁶³⁷ AUSSME, F – 11, 113/5. sz.

⁶³⁸ AUSSME, F – 11, 113/5. sz.

Konklúzió

Az első világháborús hadifoglyokat törölte a kollektív emlékezet, nem beszélt róluk senki az elmúlt száz évben, egészen a legutóbbi évekig. Az első világháború eddig fel nem dolgozott szelete egyre inkább előtérbe kerül, konferenciák, kutatások tárgyát képezi. Így reménykedhetünk abban, hogy a nyugat-európai történetíráshoz hasonlóan előbb-utóbb nálunk is bekövetkezik a paradigmaváltás, és a szembenézés, majd a feldolgozás fázisai során mi magyarok is elgyászoljuk a Nagy Háború hadifoglyait. A demográfiai törésen, a harci eseményeken kívül számos rendkívül fontos folyamatot hagytunk figyelmen kívül, amelyek fontosak a XX. századi Magyarország történéseinek még mélyebb megértéséhez, és ennek segítségével annak megértéséhez. Nem foglalkoztunk például a „kulturális leszerelés” állomásaival. Magyarországot a kommunista hatalomátvétel és a Monarchia széthullása, majd a hamarosan aláírásra kerülő trianoni béke oly mértékben rázta meg, hogy a hazatérő katonák, hadifoglyok leszerelésére, a civil életbe történő visszavezetésére már nem maradt erőforrás. Így nem tudjuk, voltak-e ennek a visszatérésnek állomásai. Franciaországban, illetve Nagy-Britanniában két alapvető fordulóponthoz figyeltek meg a hadifoglyok életében: az első 1919-ben történt, amikor is a béke, illetve a békeszerződésekhez kötődően az első csalódások miatt nem csupán a hadifoglyok, de a leszerelt katonák is átérték a csalódás mély fázisát. A második fordulat a vizsgálat szerint 1924-1925 tájára datálható, amikor a francia közvélemény rádöbbsent, hogy a Nagy Háború zárójelét soha nem zárják be. Egyes kutatók szerint ésszerű volna egy harmadik fordulóponthoz meghatározása is, a huszas-harmincas évek fordulójára. Ez az az időszak, amikor a túlélők, szemtanúk leírásai, visszaemlékezései jelentőségre tesznek szert, utalva ezzel az emberek megváltozott hozzáállására.⁶³⁹

Olaszország elvégezte a maga történelmi munkáját: mind saját hadifoglyait, mind az Olaszország területén fogva tartott hadifoglyok életét feltérképezték, annak minden politikai vetületével együtt, (Procacci, illetve Tortato kiemelkedő jelentőségű munkáival). Mindamellet fontos kiemelni, hogy a magas szintű történelmi munkák mellett a háború jelen van a civil szervezetek megemlékező munkáiban, számos helytörténelmi írásban is sűrűn megjelennek az adott helységhez kötődő események.

Magyarországon átfogó művek mindeddig a témában nem születtek, bár rendkívül hasznosak lennének. Ennek elmaradása jelzi egyben a kollektív gyászmunka hiányát. Fontos

⁶³⁹ Audoin-Rouzeau – Becker, 134. o.

volna a háború paradoxonjait is elemezni: hogyan fordul át a közvéleményben a harciasság pacifizmusba a háború során. A harmincas években újabb radikalizálódás figyelhető meg az első világháború megítélésben. Magyarország elveszítette a háborút, az ország egy részét, az uralkodót és vele együtt a birodalmi tudatot. A hadifoglyok egy új, nem éppen szép világba tértek haza, sok esetben egy olyan 'hazába', melyben a megtúrt kisebbség szerepébe kényszerültek, nem a dicsőséges harcmezőről, hanem egy hadifogolytáborból. Nem váltak a hősiesség, a lovagiasság mítoszának részévé. Maradt a hadifoglyok, a rokkantak hada, akiknek nem adatott meg, hogy hősöké, de legalábbis hősi halottakká váljanak. Férfiak kalitkában – akiről többé senki sem beszélt. Egy túlélő így fogalmazta meg: “A haza, melyért ily sokáig harcoltunk, és szenvedtünk elviselhetetlenül, elfelejtette saját fiait.”⁶⁴⁰ A másik a szégyen. A háború befejezése után az alapjaiban megváltozott világ nem tette lehetővé, hogy a hadifogságról beszéljenek az azt átélők, hiába is beszélünk kollektív “élményről”. Mert mire is emlékezhetek? Az unalomra, ami meghatározta az életüket, az entellektüel Wittgensteinétől és Kuncz Aladárétól kezdve egészen az analfabéta közkatonáig. Vagy az éhségre, ami szintén a hadifogság egyik legfontosabb jellemzője volt.

Mi volt ebben a vezető réteg felelőssége? Olaszországban a vezető réteg, a XIX. századi eszmék által vezérelve, gyakorlatilag éhhalálra ítélte az ellenség kezén levő olasz hadifoglyokat. Visszautasítottak bármiféle segítséget, mellyel az olasz katonák élelmezését segíthette volna.⁶⁴¹ Magyarországon egyelőre a vezető réteg felelősségét kutató tanulmányok nem készültek, illetve nem épültek be a nemzeti tudatba.

A Nagy Háború lezárultával a húszas évek második fele már az olasz-magyar kétoldalú kapcsolatok felélénkülését mutatják, a hadifoglyok, illetve a hősi halottak emlékének kollektív feldolgozásának lehetünk szemtanúi. Ebben az időszakban épült a palermói Santa Maria dei Rotoli temető emlékhelye, illetve a vittoriai temető kápolnája is. A második világháború, majd az azt követő kommunista diktatúra Magyarországon más, újabb traumáival elodázta ezt a feldolgozási folyamatot. Az első világháború hadifoglyai a 90-es években kezdtek újra előtérbe kerülni, ennek első jelentős lépése a vittoriai Olasz-Magyar Történeti Múzeum létrehozása. A legutóbbi idők (2017) fontos diplomáciai lépése pedig az volt, amikor Dr. Áder János, a Magyar Köztársaság elnöke meglátogatta az Asinara szigetén, az egykori fogolytáborok helyén emelt osszáriumot.

⁶⁴⁰ Tortato, 158. o.

⁶⁴¹ Uo., 166. o.

Tézisek

Az általam vizsgált téma szempontjából kevés olyan munka készült, amely egészében elemezné az olaszországi magyar hadifoglyok életét. Első helyen jelen disszertációval való részleges egyezése miatt elsősorban Alessandro Tortato: *La prigionia di guerra in Italia (1915-1919)* olasz nyelven megjelent könyve említendő meg. Az ő művének Giovanna Procacci szintén olasz történész adta az alapot, az olasz hadifoglyok életének feltérképezésével.

De facto megállapíthatjuk, hogy mind Olaszország, mind Magyarország a lehetőségeikhez képest igyekezett biztosítani a hadifoglyok túlélését, természetesen a lehetőségeikhez képest. Olaszország biztosította a minimum létfeltételeket a hadifoglyok számára Caporetto után is, de ugyanúgy a siker napjaiban is, amikor hadifoglyok óriási tömegeiről kellett gondoskodni, elhelyezésüket és ételmezésüket megoldani. Ez a Nagy Háború túlfokozott hangulatában, a frontokon tapasztalható brutalitás, a hátszágok radikális háborúpártiságának idején különösen kiemelendő. A hadifoglyok bizonyos esetekben (mint azt korábban láttuk, a tábori élet nagymértékben függött a táborvezető személyétől is) nagyobb védelmet élveztek, mint a civil internáltak, menekültek, akik joga a hágai rendeletekben kisebb hangsúlyt kaptak.

Doktori disszertációm célja, hogy bemutassa és elemezze az Olaszország által az első világháború (1915-1918) során ejtett osztrák-magyar hadifoglyok sorsát, hétköznapi életét, egészen a Nagy Háborút lezáró békeszerződésekkig (1921), amikor is az utolsó hadifoglyok is hazaindulhattak a hosszú fogságból. Az értekezés alapját az olasz levéltári anyagokban fellelhető rendelkezések, határozatok (elsősorban a hadifogoly iroda körlevelei, rendeletei, illetve statisztikái), illetve a hágai egyezmény hadifoglyokra vonatkozó rendeletei (ételmezés, ruházkodás, munkáltatás) adják, melyek mintegy a hadifoglyok életének gerincét alkották. A hágai, illetve az ezt megelőző nemzetközi (hágai és genfi) konferenciákon az 1800-as évek háborúinak tanulságait vették alapul, mely tudásnak nem képezte szerves részét egy elhúzódó háború, annak gazdasági következményeivel. Így, mint azt a disszertációban az egyes fejezetek esetében is bemutattam, számos, a háború során életképtelenné bizonyuló rendelet is született, melyeket viszont az olasz fél különböző okokból kifolyólag hosszú időn keresztül igyekezett betartani. A hágai konferencia egyik legjelentősebb és legfontosabb rendelkezése a hadifoglyok ételmezésére vonatkozik, mely renDELETEhez való ragaszkodás számtalan hadifogoly életét keserítette meg, sok esetben a hadifoglyok gyakorlatilag éhen haltak. Ennek a fejezetnek a kapcsán vizsgáltam az olasz állam szerepét, mely a háború során végig meglehetősen militarista

szellemet képviselt. Ez nyilvánult meg a hadifogság intézményének és a dezertálás elítélésében, a központilag megszervezett csomagküldés elutasításában, és a szintén majdnem a háború végéig elhúzódó kicserélési egyezmények megkötésében. A Monarchia, Olaszországhoz hasonlóan, szintén nem tett magáévá egy, a hadifoglyok támogatására szervezett központi ellátórendszert. A hágai egyezmények rendelkeztek részletesen a hadifoglyok munkába állításának lehetőségeiről is. A munkáltatás szintén központi szerepet játszott a háborús gazdaságokban, egyúttal a hadifoglyok életében, és az adott ország kül-és belpolitikai döntéseiben. Mint azt láthattuk, Olaszország a hadifoglyok munkája nélkül sokkal komolyabb gazdasági – a mezőgazdaságban amúgy is erősen érezhető – visszaesést szenvedhetett volna el, így azonban az országot sújtó éhínséget el tudták kerülni. Hasonló gyakorlat – a mezőgazdaságban a sürgős szezonális munkálatok elvégeztetése a hadifoglyokkal – a Monarchia területén is működött. A csomag, a pénz, és levélküldemények a központi ellátórendszer hiányosságaiból fakadóan az egyén (mind a hadifoglyok, mind a frontkatonák) túlélésének zálogává váltak. A hadifoglyok egészségügyi helyzete szintén a vizsgálatom tárgyát képezte, ez a tényező ugyanis számos szempontból fontossá vált. A hadifoglyok rossz általános állapota adta az alapot a kicserélési tárgyalásokhoz. A hadifoglyok általános kedélyállapotára is rányomta a bélyegét, az egyre inkább terjedő idegbaj, illetve idegösszeroppanás a táborokban a mindennapok részét képezte.

A fenti összehasonlítások ellenére, a disszertáció tárgyát nem képezik a magyarországi olasz hadifoglyok, táborok elemzése, csupán igyekeztem minimálisan párhuzamot vonni a két ország által a hadifoglyokra vonatkozó gyakorlatra vonatkozóan. Az összehasonlítás inkább azt a célt szolgálja, hogy az olaszországi gyakorlatra vonatkozóan általános szabályok felállítását is lehetővé tegyem.

A disszertáció elkészítésébe külön köszönetet szeretnék mondani Dr. Horváth Miklósnak, illetve Pollmann Ferencnek.

BIBLIOGRÁFIA

1. A magyar hadifoglyok története. Budapest, 1932, Budapest, Atheneum Kiadó.
Szerkesztette: Pilch Jenő
2. Andrassy Iлона: Mindennek vége! Andrassy Iлона grófnő első világháborús naplója.
Szerkesztette: Kovács Lajos, Rómer Flóris Művészeti és Történeti Múzeum, Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2014
3. Audoin, Stephane – Anette Becker: 1914-1918, Az újraírt háború. L'Harmattan- Atelier, Budapest, 2006
4. Balla Tibor: Az isonzói csaták. In: BBC History, 2016. Augusztus, VI. évfolyam, 8.szám, 23-29.o.
5. Balla Tibor – Pollmann Ferenc: Az Osztrák-Magyar Monarchia az első világháborúban (1914 – 1918). 275 – 339. o. In: Magyarország hadtörténete III. Magyarország a Habsburg Monarchiában 1718-1919. Főszerkesztő: dr. Hermann Róbert. Zrínyi Kiadó, Budapest, 2015
6. Fabi, Lucio: Gente di trincea. La grande guerra sul Carso e sull'Isonzo. Gruppo Ugo Mursia Editore S.p.A., Milano, 1994
7. Ferguson, Niall: A világ háborúja. A gyűlölet évszázadának története. Scolar Kiadó, Budapest, 2006
8. Ferrari, Giuseppe Carmine: Relazione del campo di prigionieri colerosi all'isola dell'Asinara nel 1915-16. Roma, Provveditore Generale dello Stato, Libreria, 1929
9. Francione, Giancarlo – Dezső Juhász: La cappella ungherese. Storia, memoria e mito di un monumento che parla di pace. I quaderni di storia del Museo Storico Italo-Ungherese. Edizione Comune di Vittoria, 2004
10. Giannini, Amadeo: Le convenzioni per la tutela in guerra dei malati, dei feriti e dei prigionieri. Anonima Romana, Roma, 1934
11. Galántai József: Magyarország az első világháborúban. Korona Kiadó, Budapest, 1995
12. Hadifogoly magyarok története. Szerkesztette: Baja Benedek, Lukinich Imre, Pilch Jenő, Zilahy Lajos. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársulat. Budapest. 1932
13. Jones, Heather: Prisoners of war. In: The Cambridge History of the First World War. Volume 2: The State. Edited by Jay Winter. Cambridge University Press, 2014
14. War. <http://www.2014-18.be/en/background/1914-1918-online-international-encyclopedia-the-first-world-war> (letöltve:

15. Isnenghi, Mario – Rochat, Giorgio: *La Grande Guerra, 1914-1918*, Milano, La Nuova Italia, 2000
16. Kuncz Aladár: *Fekete kolostor. Feljegyzések a francia internáltságból*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1963
17. La Perla, Fabio – La Perla, Vincenzo: *L'ex-campo di concentramento di Vittoria*. In: *Studi Storico-Militari*. Stato Maggiore dell'Esercito Ufficio, Roma, 1999
18. Maravigna, Pietro: *Come abbiamo vinto*. Unione Tipografico Editrice Torinese, Torino, 1919
19. Margittai Gábor: *Szamár-sziget szellemkatonái. A Nagy háború eltitkolt halálmarsa*. Külső Magyarok Kft., Budapest, 2014
20. Mortara, Giorgio: *La salute pubblica in Italia durante e dopo la guerra*. Giuseppe Laterza e Figlio, Bari, 1925
21. nagyhaboru.blog.hu. *A Nagy Háború írásban és képben*.
22. Nicotra, S: *La crociata di Durazzo (1915-1916)*, Albrighi Segati and C., Milano-Roma-Napoli (Milano), 1923
23. *Az olasz háború*. Szerkesztő: Lándor Tivadar. Athaeneum Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság, Budapest, 1921
24. Paloscia, Annibale: *Benedetto fra le spie. Negli anni della Grande guerra un intrigo tra Italia e Vaticano*. Editori Riuniti, Roma, 2007
25. Pogány József: *A földreszállt pokol. Az Isonzó eposza*. Dick Manó kiadása, 1916.
26. Preston, Richmond- Wise, Sidney: *Storia sociale della guerra*. Arnoldo Mondadori, Verona, 1973
27. Pörzgen, Hermann: *Theater ohne Frau. Das Bühnenleben der Kriegsgefangenen*. 1933. Im Ost-Europa Verlag, Königsberg
28. Procacci, Giovanna: *Soldai e prigionieri italiani nella Grande Guerra*. 2000/2016, Bollati Boringhieri editore, Torino
29. Renda, Francesco: *Storia della Sicilia dal 1860 al 1970*. Sellerio Editore, Palermo, 1985
30. Rochat, Giorgio: *L'esercito italiano da Vittorio Veneto a Mussolini (1919-1925)*. Editori Laterza, Bari, 1967
31. Rosselli, Alessandro: *Olaszország az első világháborúban*. In: *Múlt-Kor*, 2005. máj.30.
32. Schindler, John R.: *Isonzo. Il massacro dimenticato della Grande Guerra*, Libreria Editrice Goriziana, Gorizia, 2002
33. Sidney Sonnino: *Discorsi per la guerra, raccolti a cura di Amedeo Giannini*, F. Campitelli editore, Foligno, 1922

34. Sibylle Scheipers: Prisoners in War. Introduction: Prisoners in War, Sibylle Scheipers. 1-22. o. In: Sibylle Scheipers: Prisoners in War. Oxford University Press, 2010
35. Szabó László: Doberdo Isonzo Tirol. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980
36. Szénássy Zoltán: Naplójegyzet az olasz hadifogságból. In: Honismeret 1990 (18) 5-6,
37. Szöllősy Aladár: Szerb hadifogság. Szerbia, Albánia, Itália. 1914-1918. Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, Budapest, 1925
38. Tavernini, Lodovico: Prigionieri austro-ungarici nei campi di concentramento italiani 1915-1920. In: Annuali Museo Storico Italiano della Guerra. Roverete-Museo della Guerra. N. 9/10/11. 2001-2003
39. Tortato, Alessandro: La prigionia di guerra in Italia. 1915-1919. Gruppo Ugo Mursia Editore S.p.A, 2004
40. Turi Béla: A háború belülről nézve. Budapest, 1916."Élet"-kiadás

Források

- 1.) Ufficio Storico dello Stato Maggiore dell'Esercito

Külügyminisztériumi Levéltár:

- Archivio Politico, Ordine e di Gabinetto 1915-1918. (Archivi delle rappresentanze diplomatiche e consolari. Rappresentanze diplomatiche in Vienna). 1862-1938/1919-1921
- Conferenza della pace:

Archivio Centrale dello Stato.

- Presidenza del Consiglio dei Ministri. 1a Guerra Mondiale. In: Archivi degli organi di governo e amministrativi dello stato. Presidenza del consiglio dei ministri (1860-2000). Gabinetto (1868-1987). Identificato: IT-ACS-AS0001-0000425

Ufficio Storico del Ministero della Difesa Stato Maggiore dell'Esercito (USSME)

Archivio dell'Ufficio Storico dello Stato Maggiore Esercito (A Szárazföldi Haderőnemi Vezérkar Történeti Hivatalának Levéltára (AUSSME)).

- Inventario del fondo E7 „Carteggio sanitario della Prima Guerra Mondiale” (1914-1927) – nem volt idő a kutatására
- M-7 – Circolari vari uffici – nem volt idő a kutatására
- Repertorio F-11
 - 115 „Pretesi maltrattamenti fatti ai prigionieri austriaci nei campi della I Armata. Condizioni generali dei prigionieri di guerra”
 - 129 „Trattamento ex militari esercito ustro-ungarico”
 - 127 „Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1 G.M.”
 - 130 „Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficiali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M.”
 - 131 „Commissione per l'interrogatorio dei prigionieri di guerra (deposizioni di ufficiali) – vario riguardante i prigionieri di guerra della 1a G.M.”

Az olasz katonai levéltárak haderőnemek szerint rendezettek. Mivel egyrészt az olasz légierő átadta történeti anyagát a külügyi levéltárnak, másrészt a két világháború között nem volt magyar haditengerészet, a korszak magyar vonatkozású iratai a katonai levéltárak közül a szárazföldiben találhatóak.

Archivio Storico Diplomatico del Ministero degli Affari Esteri (Az Olasz Külügyminisztérium Diplomáciatörténeti Levéltára (rövidítése MAE))

AUSSME E-15/68. és MAE n. 1738. Inchiesta sulle relazioni di Autorità Militari Italiane con l'Ungheria Bolscevica (Jelentés az olasz katonai hatóságok Magyarországgal folytatott kapcsolatairól ügyében), Roma, 1919. augusztus 9. A jelentés az egész bécsi missziót felmenti. Vö. még: Réti György: A Finzi-dosszié. In: Élet és Tudomány, 1975. márc. 21, 543–545. old.

Hadtörténeti Levéltár, Bécs. Neue Feldakten (NFA) (1914-1918): Höhere Heereskommandos (HHK) (1914- 1918) - Armeekommandos und Armeegruppenkommandos (AK/AGKdo) (1914- 1918) - 5. Armee (Heeresgruppenkommando Boroevic) (1914-1918): 1282-es karton. Az ebben talált osztrák-magyar hadifoglyokkal kapcsolatos anyagok kutatásom szempontjából végül nem voltak relevánsak.

<http://www.balassiintezet.hu/attachments/article/1322/Az%20els%C5%91%20vil%C3%A1gh%C3%A1bor%C3%BAs%20hadifogolyhelyzet%20az%20Osztr%C3%A1k-Magyar%20Monarchi%C3%A1ban.pdf> (letöltve: 2017. szeptember 30.)

Függelék

1. Függelék: A hadifoglyok létszámának alakulása a háború során
2. Függelék: Egyezmény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegek sorsának javítása végett
3. Függelék: A hadirokkantak kicserélésének alapjául szolgáló egyezmények
4. Függelék: A palermói magyar konzul adományozásra felszólító levele
5. Függelék: Az olaszországi hadifogolytáborok teljes listája
6. Függelék: Egyes olaszországi levéltárakban fennmaradt töredékes hadifogoly-listák

1. Függelék: A hadifoglyok létszámának alakulása

<i>Időpont</i>	<i>Olaszok által ejtett hadifoglyok</i>	<i>Monarchia által ejtett olasz hadifoglyok</i>
1915.június-július	7.390	3.903
1915. szeptember	1.000	-
1915. október	6.638	7.490
1915. december	2.829	-
1916. június	3.686	24833
1916. augusztus	17.179	10.225
1916. október	8763	-
1916. november		6.678
1917. február	-	1.226
1917. május	22.619	21.641
1917. június	-	11.449
1917. július	-	875
1917. augusztus	23.187	13.135
1917. szeptember	6.807	7465
1917. szeptember-december	3.534	217.000 ⁶⁴²
1918. január	-	77.000
1918. február	1.202	-
1918. április	-	80
1918. május	-	49.100
1918. június	13.131	-

⁶⁴² A caporettói áttörés során más források szerint a Monarchia körülbelül 300.000 olasz hadifoglyot ejtett. In: Procacci, 209. o.

1918. július	9.075	6.700
1918. augusztus	2.319	920

Az olasz hadifogolyiroda által összeállított hadifogoly-statisztikák:

1916. január – 1917.január:

<i>Hadtest</i>	<i>Tiszt</i>	<i>Altiszt</i>	<i>Közlegény</i>
<i>I.Torino</i>	18		1 252
<i>II. Alessandria</i>	80	41	2 402
<i>III.Milano</i>			1 181
<i>IV.Genova</i>	468	45	1 226
<i>VI.Bologna</i>	9	2	249
<i>VII.Ancona</i>	163		4 005
<i>VIII.Roma</i>	242	17	5 817
<i>IX.Firenze</i>	616	73	9 525
<i>X.Napoli</i>	288	22	674
<i>XI.Bari</i>	132	45	5 667
<i>XII.Palermo</i>	515	73	1 318
Összesen:	2 531	318	44 317

1917. január 3-i adatok, szintén az olasz Hadifogoly iroda által közzétett hivatalos adatok:

HADTEST	TISZT	ALTISZT	KÖZLEGÉNY
TORINO	80	4	758
ALESSANDRIA	32		4667
MILANO			
GENOVA	260	72	7511
VERONA		1	329
BOLOGNA	65	4	1057
ANCONA	27	8	1 004
FIRENZE	69	20	2125
ROMA	136	108	15602
NAPOLI	194	86	19114
BARI	335	3	5395
PALERMO	433	26	8438
RODI	2		13
ÖSSZESEN	1633	332	78013

1919 augusztusában a magyar hadifoglyok létszáma:

Hadsereg	Hadifogoly- táborokban	Hátországban munkára fogva	Különböző munkák	Elyomott nemzetisé- gek	Magáncégek	Összesen
1.	118.000	5.409	34.219	13.833	5.800	177.281
3.	2.146	3.500	10.561	14.762	60	31.029
4.	2.367	5.600	2.695	5.505	-	16.167
6.	6.995	3.765	6.585	2.178	-	19.523
8.	5.731	400	6.933	1.244	680	14.988
9.	517	61	4.435	77	-	5.090
Simoncelli tábornok	14.365	11.130	11.400	-	60	26.955
Összesen:	150.121	19.885	76.828	37.599	6.600	291.033

1919. júniusi adatok alapján az olasz fogságban levő hadifoglyok száma a következőképpen alakult:⁶⁴³

Leírás	Tiszt	Kadét	Közlegény	Összesen
Összes hadifogoly a hátszágban	9 966	842	218 122	228 930
Összes hadifogoly a fronton	0	4	109 875	109 877
Már hazaindult hadifoglyok	2 271	181	87 308	89 760
Hazatért hadifoglyok	608	63	11 567	12 238
Összes kicserélt hadifogoly	1 089	117	16 427	17 633
Eltűntek	6		531	537
Elhunyt hadifoglyok	156	44	17 849	18 049
Összes hadifogoly:	14 096	1 251	461 677	477 024

2. Függelék: EGYEZMÉNY A HADRAKELT SEREGEK SEBESÜLTJEI ÉS BETEGEI SORSÁNAK JAVÍTÁSA VÉGETT

(A hágai nemzetközi konferencián elfogadott egyezmény hadifoglyokra vonatkozó cikkelyei). 1906. Genfi Egyezmény. Kihirdette: 1911. évi XX. Törvény a hadrakelt seregek sebesültjei és betegei sorsának javítása végett Genfben kötött egyezmények becikkelyezéséről

I. fejezet: Sebesültek és betegek. 1 -5. cikk

A katonai hatóság a lakosságnak könyörületes buzgalmához fordulhat oly célból, hogy ellenőrzése mellett a hadseregek sebesültjeit vagy betegeit összeszedjék és ápolják, és azoknak a személyeknek, akik erre vállalkoznak, különös védelmet és bizonyos mentességeket nyújthat.

⁶⁴³MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto, 1915-1918. B 368.

1. cikk

- A katonákat és hivatásuknál fogva a hadsereghez tartozó más személyeket, ha megsebesültek, annak a hadviselő félnek, amely őket hatalmában tartja, kímélnie kell, tekintet nélkül állampolgárságukra. Még akkor is, ha a hadviselő fél kénytelen a betegeket vagy a sebesülteket ellenfelének átengedni, velük kell hagynia ápolásuknál való közreműködés végett egészségügyi személyzetének és felszerelésének egy részét, amennyire ezt a katonai szempontok megengedik.

2. cikk

- Valamely hadseregnek a másik hadviselő fél hatalmába került sebesültjei vagy betegei - az előbbi cikk értelmében őket megillető ápolás fenntartása mellett - hadifoglyok és a nemzetközi jognak a foglyokra vonatkozó általános szabályait rájuk is alkalmazni kell.
- Mindazonáltal szabadságukban áll a hadviselő feleknek, hogy egymás közt a sebesült vagy beteg foglyokra nézve oly kivételes vagy kedvezményes kikötéseket állapítsanak meg, amilyeneket célszerűnek tartanak; jogukban áll nevezetesen megegyezni abban:
 - hogy ütközet után kölcsönösen kicserélik a csatamezőn hagyott sebesülteket;
 - hogy azokat a sebesülteket és betegeket, akiket foglyokként megtartani nem akarnak, hazájukba visszaküldik,
 - miután őket elszállítható állapotba juttatták vagy a gyógyulás bekövetkezett;
 - hogy valamely semleges államnak szolgáltatják át, ha az ebbe beleegyezik, az ellenfél sebesültjeit és betegeit azzal a kötelezettséggel, hogy őket az ellenségeskedések befejeztéig saját határain belül kell tartania.

3. cikk

- Minden ütközet után köteles a csatamezőt elfoglaló fél megtenni az intézkedéseket oly célból, hogy a sebesülteket felkutassák és úgy ezek, valamint a halottak a fosztogatástól és a bántalmazástól megóvassanak. Őrködni kell a fölött, hogy a halottak eltemetését vagy elhamvasztását holttetemeiknek beható vizsgálata előzze meg.

4. cikk

- Mindegyik hadviselő fél a halottaknál talált és személyazonosságuk megállapítására szolgáló jegyeket vagy iratokat, úgyszintén az összeszedett sebesültek vagy betegek létszámkimutatását átküldi, mihelyt lehetséges, azok hazájának vagy hadseregének hatóságaihoz. A hadviselő felek kölcsönösen közlik egymással a hatalmukban levő sebesültek és betegek sorában előforduló internálásokat és változtatásokat, valamint a kórházakba való befogadásokat és elhalálozásokat. A személyes használatra szolgáló tárgyakat, értékeket, leveleket stb. amelyek a csatamezőn találtak vagy amelyeket az

egészségügyi intézetekben vagy alakzatokban elhalt sebesültek vagy betegek hátrahagytak, a hadviselő felek össze fogják gyűjteni a végből, hogy azokat az érdekelt

II. fejezet: Az egészségügyi alakzatokról és intézetekről

6. cikk

- A hadviselő felek a mozgó egészségügyi alakzatokat (t. i. azokat, amelyek a hadrakelt sereget kísélni hivatvák), valamint az állandó egészségügyi intézeteket kímélni és támogatni fogják.

7. cikk

- Az egészségügyi alakzatokat és intézeteket megillető támogatás megszűnik, amennyiben az egészségügyi dolgozókat az ellenségnek ártó műveletekre használják fel.

8. cikk

- Nem tekinthető oly természetűnek, hogy az egészségügyi alakzatot vagy intézetet a 6. cikkben biztosított támogatástól megfosssa:
 - Az a tény, hogy az alakzat vagy intézet személyzete fel van fegyverezve, és hogy fegyvereit saját védelmére vagy saját betegeinek és sebesültjeinek védelmére használja;
 - az a tény, hogy fegyveres betegápolók hiányában, az illető alakzatot vagy intézetet szabályszerű parancssal ellátott örkülönítmény vagy örök őrzik;
 - az a tény, hogy az illető alakzatban vagy intézetben oly fegyverek vagy töltények találhatóak, amelyeket a sebesültektől szedtek el és amelyek az illetékes szolgálati ágnak még nem adattak át.

III. fejezet: A személyzetről

9. cikk

- A kizárólag a sebesültek és betegek felszedésére, elszállítására és gondozására, valamint az egészségügyi alakzatok és intézetek igazgatására rendelt személyzetet, továbbá a hadseregekben alkalmazott lelkészeket minden körülmények között kímélni és támogatni kell; ha ily személyek az ellenség kezeibe kerülnek, nem szabad velük úgy bánni, mint a hadifoglyokkal. Ezeket a határozatokat az alakzatoknak és intézeteknek arra az őrségi személyzetére is alkalmazni kell, amelyről a 8. cikk 2. pontjában volt szó.

10. cikk

- Az előbbi cikkben említett személyzettel egyenlő elbánás alá esik a saját kormányuk által kellőleg elismert és felhatalmazott önkéntes segítő egyesületeknek személyzete, amely a hadseregeknek egészségügyi alakzataiban ésintézeteiben alkalmazva van, feltéve, hogy a nevezett személyzet a katonai törvények és szabályzatok alatt áll. Akár béke idején, akár az ellenségeskedések megkezdésekor vagy azok folyamata alatt, de mindenesetre a tényleges alkalmazás előtt mindegyik állam köteles közölni a másikkal azoknak az egyesületeknek nevét, amelyeket felhatalmazott arra, hogy saját felelősségükre a hadseregek hivatásos egészségügyi közegeinek segédkezet nyújtsanak.

11. cikk

- Valamely semleges országban elismert egyesület csak abban az esetben ajánlhatja fel valamelyik hadviselő fél részére személyzetének és alakzatainak segítségét, ha saját kormánya abba beleegyezik és arra magától a hadviselő féltől felhatalmazást nyer. Az a hadviselő fél, amely ily segítséget elfogadott, köteles erről annak bármilyen alkalmazása előtt ellenfelét értesíteni.

12. cikk

- 1906. Genfi Egyezmény - 2 -A 9., a 10. és a 11. cikkben megjelölt személyek, ha az ellenség hatalmába kerültek, ennek vezetése alatt folytatják működésüket. Ha közreműködésük többé már nem nélkülözhetetlen, vissza kell őket küldeni hadseregükhöz vagy hazájukba oly időben és oly útvonalon, amikor és amerre a katonai követelményekkel összefér. Ekkor elvihetik magukkal azokat a vagyontárgyakat, eszközöket, fegyvereket és lovakat, amelyek őket magántulajdonul megilletik.

13. cikk

- Az ellenség a 9. cikkben megjelölt személyzetnek arra az időre, amíg hatalmában van, ugyanazokat az illetményeket és ugyanazt a fizetést biztosítja, amelyet saját hadseregében a hasonló rangú személyzetnek ad.

IV. fejezet: A felszerelésről

14. cikk

- Ha a mozgó egészségügyi alakzatok az ellenség hatalmába kerülnek, megtartják felszerelésüket, ideértve a fogatokat is, bármilyen legyen is a szállítási eszköz és a vezető személyzet. Az illetékes katonai hatóságnak azonban jogában áll, hogy ezeket a sebesültek és betegek gondozására felhasználhassa; a felszerelés visszaszolgáltatása ugyanazon feltételek mellett történik, amelyek az egészségügyi személyzetre vonatkozólag előírják, és amennyiben lehetséges, ugyanazon időben is.

15. cikk

- Az állandó intézetek épületeire és felszerelésére a háború törvényei irányadók, de azokat rendeltetésüktől mindaddig nem lehet elvonni, amíg a sebesültek és betegek részére szükségesek. A hadműveleteket végző csapatok parancsnokai azonban fontos katonai szükségből rendelkezhetnek velük, ha azott elhelyezett sebesültek és betegek sorsát előre biztosították.

16. cikk

- Azoknak a segítőegyesületeknek felszerelését, amelyekre az Egyezményben meghatározott feltételek mellett az Egyezmény kedvezményei alkalmazhatók, magántulajdonnak kell tekinteni és, mint ilyent, minden körülmények között kímélni kell, kivéve, hogy a hadviselő feleket a háború törvényei és szokásai szerint megillető katonaillefoglalás jogának szintén alá vannak vetve.

V. fejezet: A betegszállítmányokról

17. cikk

- A betegszállítmányokkal úgy kell bánni, mint a mozgó egészségügyi alakzatokkal, kivéve a következő különös rendelkezéseket:
 - Ha a hadviselő fél hatalmába kerít ily szállítmányt, azt - ha a katonai szükség követeli - feloszlathatja, de gondoskodnia kell az odatartozó betegekről és sebesültekről.
 - Ebben az esetben az egészségügyi személyzet visszaküldésére vonatkozólag a 12. cikkben megállapított kötelezettség kiterjed arra az egész katonai személyzetre, amely a szállítmány továbbítását vagy őrizetét végzi és e célból szabályszerű paranccsal van ellátva. A 14. cikkben az egészségügyi anyagszerek visszaszolgáltatására vonatkozólag megállapított kötelezettséget alkalmazni kell azokra a vasúti vonatokra és belvízi hajókra, amelyek egyenesen betegszállításra vannak berendezve, valamint az egészségügyi szolgálathoz tartozó rendes kocsik, vonatok és hajók berendezési tárgyaira. A katonai szállítási eszközök, ha nem az egészségügyi szolgálathoz tartoznak, fogataikkal együtt lefoglalhatók. Az ilyen lefoglalás esetében a polgári személyzetre és a különböző szállítási eszközökre, ideértve a vasutak felszerelését és a betegszállításra használt hajókat, a nemzetközi jog általános szabályai irányadók.

VI. fejezet: A megkülönböztető jelvényről. 1906. Genfi Egyezmény

3 -18. cikk

Tiszteletből Svájc iránt, a szövetségi színek felcserélésével a fehér alapon nyugvó vöröskereszt címerképe lesz ezentúl is a hadseregek csapatainak jelképe és megkülönböztető jelvénye.

19. cikk

- Ez a jelkép szerepel a lobogókon, a karszalagokon, valamint minden olyan tárgyon, amely az illetékes katonai hatóság engedélyével az egészségügyi csapatok felszereléséhez tartozik.

20. cikk

- A 9. cikk 1. bekezdése, továbbá a 10. és a 11. cikk értelmében védett személyzet a balkarján karszalagot visel, fehér alapon vörös kereszttel; ezt a karszalagot az illetékes katonai hatóság szolgáltatja ki és látja el bélyeggel, amely karszalaghoz azokat a személyeket illetőleg, akik a hadseregek egészségügyi csapataihoz vannak beosztva, de akiknek nincs katonai egyenruhájuk, személyazonossági bizonyítvány járul.

21. cikk

- Az Egyezménynek megkülönböztető lobogóját a katonai hatóság engedélyével csakis azokra az egészségügyi alakzatokra és intézetekre szabad kitűzni, amelyeknek kíméléséről az Egyezmény rendelkezik. E lobogó mellé ki kell tűzni annak a hadviselő félnek nemzeti lobogóját is, amelyhez az illető alakzat vagy intézet tartozik. Azonban az ellenség hatalmába került egészségügyi alakzatok mindaddig, amíg ebben a helyzetben vannak, nem tűznek ki más lobogót, mint a Vörös Kereszt lobogóját.

22. cikk

- A semleges országoknak azok az egészségügyi alakzatai, amelyek a 11. cikkben meghatározott előfeltételek közt nyertek jogot a közreműködésre, az Egyezmény lobogója mellett annak a hadviselő félnek lobogóját tűzik ki, amely mellé állottak. Az előbbi cikk második bekezdését rájuk is alkalmazni kell.

23. cikk

- A fehér alapon nyugvó vörös kereszt jelképe és a Vörös Kereszt vagy Genfi Kereszt szavak sem béke, sem háború idején nem használhatók másra, mint arra, hogy védelmezzék és megjelöljék azokat az egészségügyi alakzatokat és intézeteket, továbbá azt a személyzetet és azokat az anyagszereket, amelyek az Egyezmény védelme alá tartoznak.

VII. fejezet: Az Egyezmény alkalmazásáról és végrehajtásáról

24. cikk

- A jelen Egyezmény határozatai csakis a szerződő Hatalmakra nézve kötelezők, ha közülök ketten vagy többen egymással háborúba keverednek. Megszűnik ezeknek a határozatoknak kötelező ereje abban az esetben, ha a hadviselő Hatalmak egyike nem szerepel az Egyezményt aláíró hatalmak között.

25. cikk

- A hadviselő seregek főparancsnokai kötelesek a megelőző cikkek részletes végrehajtásáról gondoskodni, valamint az előre nem látott esetekben kormányaik utasításai és a jelen Egyezmény általános szabályai értelmében eljárni.

26. cikk

- Az aláíró kormányok megteszik a szükséges intézkedéseket oly célból, hogy csapataik és különösen a védett személyzet, a jelen Egyezmény határozmányait megismerje, és hogy ezek a népeességnek tudomására jussanak.

VIII. fejezet: A visszaélések és bűncselekmények megakadályozásáról

27. cikk

- 1906. Genfi Egyezmény - 4 -Azok az aláíró kormányok, amelyeknek törvényei nem volnának már most is megfelelők, kötelezik magukat arra, hogy a szükséges intézkedéseket megteszik vagy törvényhozó testületeiknél javaslatba hozzák a végből, hogy mindenkor megakadályozhassák a Vörös Kereszt vagy a Genfi Kereszt jelképnek vagy elnevezésnek különösen kereskedelmi célból gyári vagy kereskedelmi jegyeken magánosok vagy oly más társulatok által való használatát, amelyeknek erre a jelen Egyezmény értelmében joguk nincsen. A jelkép vagy elnevezés használatának tilalma attól az időtől kezdve nyer hatályt, amelyet e tekintetben az illető törvényhozás megállapít, de legkésőbb öt évvel a jelen Egyezmény hatályba lépte után. Ettől a joghatálytól kezdve nem lehet többé oly gyári vagy kereskedelmi jegyet szerezni, amely a tilalomba ütközik.

28. cikk

- Az aláíró kormányok kötelezik magukat arra is, hogy katonai büntetőtörvényeik elégtelensége esetében a szükséges intézkedéseket megteszik vagy törvényhozó testületeiknél javaslatba hozzák a végből, hogy háború idején megakadályozhassák a hadseregek sebesültjeinek és betegeinek kifosztására és bántalmazására irányuló egyéni cselekedeteket, úgyszintén, hogy katonai jelvények jogtalan használata gyanánt büntethessék azt, ha Vörös Kereszt lobogóval és karszalaggal katonák, vagy a jelen

Egyezményvel nem védett magánosok visszaélnek. Közölni fogják egymással, a Svájci Szövetségi Tanács közvetítésével, az ily visszaélések megakadályozására vonatkozó intézkedéseket, legkésőbb a jelen Egyezménynek megerősítésétől számított öt esztendő alatt.

Általános rendelkezések

29. cikk

- A jelen Egyezmény, mihelyt csak lehet, meg fog erősíteni. A megerősítő okiratok Bernben fognak letételni. Minden megerősítő okirat letételéről jegyzőkönyvet kell majd szerkeszteni, amelynek egy-egy hiteles másolata diplomáciai úton mindegyik szerződő Hatalom részére meg fog küldetni.

30. cikk

- A jelen Egyezmény mindegyik Hatalomra nézve a saját megerősítő okiratai letételének keltétől számított hat hónap múlva lép hatályba.

31. cikk

- A jelen Egyezmény, miután kellőleg megerősített, a szerződő államok közötti viszonylatokban az 1864. évi augusztus hó 22-én kelt Egyezmény helyébe lép. Az 1864. évi egyezmény azok közt a felek közt marad érvényben, akik azt aláírták, de a jelen Egyezményt nem erősítik meg.

32. cikk

- A jelen Egyezményt a folyó évi december hó 31-éig aláírhatják az 1906. évi június hó 11-én megnyitott Értekezleten képviselt Hatalmak, valamint azok a Hatalmak is, amelyek ezen az értekezleten részt nem vettek, de az 1864. évi egyezményt aláírták. E Hatalmak közül azoknak, amelyek 1906. évi december hó 31-én a jelen Egyezményt nem írták alá, szabadságukban áll ahhoz később csatlakozni. Csatlakozásukat a Svájci Szövetségi Tanácshoz intézett írásbeli értesítésben kell közölniök, amelyet ez az összes többi Szerződő Hatalmak tudomására juttat. A többi Hatalmak kérhetik azt, hogy ugyanily módon csatlakozhassanak, azonban ez a kérelmük csak akkor lesz hatályos, ha a Szövetségi tanácshoz intézett értesítéstől számított egy év alatt a Szövetségi tanácshoz a Szerződő Hatalmak egyikétől sem érkezett be ellenvetés.

33. cikk

- A Szerződő Felek mindegyikének jogában áll a jelen Egyezményt felmondani. Ez a felmondás a Svájci Szövetségi Tanácshoz intézett írásbeli értesítéstől számított egy év múlva válik csak hatályossá; a Svájci Szövetségi Tanács az értesítést azonnal közli a többi Szerződő Felekkel. A felmondásnak csak arra a Hatalomra van kihatása, amelytől

származik. Minek Hitelül a Meghatalmazottak a jelen Egyezményt aláírták és pecsétjeikkel ellátták.

1906. Genfi Egyezmény - 5 -Kelt Genfben, az ezerkilencszázhatodik évi július hó hatodikán, egyetlen példányban, amely a Svájci Szövetségi Tanács levéltárában marad letéve és amelynek hiteles másolatai a Szerződő Hatalmaknak diplomáciai úton meg fognak küldetni.

3. függelék: A hadirokkant-kicszerelési egyezmények alapját adó egészségügyi megállapodások: az összes beteg vagy súlyos sérült hadifogoly, akiknek olyan jellegű a betegsége, mely örökre, de legalább egy évre hadi szolgálatra alkalmatlanná teszi.

A kétoldalú hadifogoly-egyezmények alapját képező betegségek, illetve súlyos sérülések (grand blesses) listája:

- A tuberkolózis, kezdeti fázisában is, függetlenül attól, melyik testrész izületeit vagy csontját támadja meg, feltéve hogy orvosilag kimutatható és megállapítható.
- A légzőszervek kóros állapotú, de nem tuberkolózisból eredő gyógyíthatatlan és előrehaladott elváltozása (így mindenekelőtt a tüdőtágulás, hörghuruttal vagy a nélkül, a súlyos asztma, gázmérgezés, stb.).
- A keringési rendszer súlyos elváltozása (p.e. szívbillentyű zavar, a szívizom, szívburok és az erek súlyos elváltozása, és különösen a nem operálható elváltozások).
- A vizelettartással és a szexualitással összefüggő szervek, mint például a krónikus vesegyulladás minden, orvosilag igazolt esete.
- A központi és perifériás idegrendszer súlyos, kronikus elváltozása: az ideggyengeség és a hisztéria súlyos esetei, az egyértelműen epilepsziás esetek, illetve a súlyos basedow-kór.
- Mindkét szemre vagy csupán az egyik szemre vakság.
- Teljes sükettség mindkét fülre vagy csak részlegesen, illetve amennyiben a sükettség nem teljes, de egy méternél nagyobb távolságról az emberi beszédet nem hallja.
- Minden kétségbevonhatatlan esete a némaságnak.
- A fém-, illetve bármi egyéb típusú mérgezés minden súlyos esete, például ólommérgezés, morfinizmus, kokainizmus, alkoholoizmus, gázmérgezés.
- Minden súlyos mozgásszervi megbetegedés.

- Minden, malária okozta jelentős szervi elváltozás.
- Mindenféle daganat.
- Mindenfajta súlyos krónikus bőrbetegség
- Minden súlyos szervi károsodás, a végtagok elvesztéséből (legalább egy láb vagy egy kéz) vagy bénulásából adódóan.
- Egy központi bizottság fogja megvizsgálni a hazatérésre kijelölt hadifoglyokat és a ők jelölik ki a kicserélésre alkalmasakat, hogy egyből a svájci határ közelében található gyűjtőtáborba irányítsák őket.
- A központi bizottság látogatásait elfogadja az, aki a kicserélésre vállalkozik, továbbá aláveti magát a következő eljárásnak:
 - a tábori orvos a kicserélésre alkalmasnak nyilvánítja és egy hivatalos adatlapot is kitölt erről,
 - a hadifoglyokat elismeri az eredeti állam vagy legalábbis egy hivatalosan elfogadott szervezet igazolja a nemzetiségi hovatartozásukat,
 - a kicserélésre jogosult hadifoglyok elfogadják a hazatérést
 - az utóbbi pont megvalósításához a segítségnyújtókat felhatalmazzák, hogy minden hónapban táboronként kitöltsék a hadifogoly listákat és átküldjék a táborparancsnokoknak.
 - Azonos utasítások vonatkoznak azokra a hadifoglyokra is, akik a háborús övezetben, illetve munkákra kiosztva, de legalább tíz többi hadifogollyal együtt találhatóak. Ez utóbbi esetben delegált megbízottak töltik ki a listát a meghatározott normáknak megfelelően. A listákat minden két hónapban küldik el a központi táborparancsnoknak, aki egyesíti ezeket a saját listáival.
 - A munka közben balesetet szenvedett hadifoglyok a súlyos betegekkel és sérültekkel azonos elbánásban részesülnek.
- Amennyiben a Központi Bizottság a hadifogoly kicserélését negatívan bírálja el, erről a döntésről a Vöröskereszteken keresztül a hadifogoly származási országát értesíteni kell.
- A hazatérő hadifoglyokat csapatokba szervezik, az osztrák-magyar hadifoglyok Comoban találkoznak, ahonnan a határ felé indulnak, amint a svájci hatóságok biztosították fogadókészségüket. A büntetésüket töltő hadifoglyok az elbírálási eljárásból kizárattak, büntetésük letöltése után kerülhetnek csak fel a kicserélési listára.

II.) Az egészségügyi személyzet hazatérése

A hazatérőket kísérő személyzet között a következők is biztosítani kell:

- patikus
- Az egészségügyi személyzet tisztjei és az adminisztrációs egység tagjai
- Ápolónők
- A tábori lelkészek és állatorvosok is hazatérhetnek. A hazatérést a két ország vöröskeresztjei szervezik.

A hazatérés során azok élveznek előnyt, akik súlyos sérültek, illetve akik a legrégebb óta vannak hadifogságban.

4. Függelék: A palermói magyar konzul adományozásra felszólító levele (148.sz. lábjegyzethez)

A Magyar Néphez!

Szicíliában, Palermo közelében, Viktoria község kicsiny sírkertjében, sebesülés következtében hősi halált szenvedett '80 magyar katona alussza örök álmát.

A kicsiny sírkertet megtöltötték a különböző nemzetiségek halottjainak sírjai s a község kénytelen azok hült tetemeit egy közös sírba összegyűjteni. A község a magyar katonák számára a tradicionális olasz-magyar barátság és rokonérzés jeléül külön sírhelyet ajánlott fel, de szegény voltánál fogva nem képes egy méltó síremléket emelni.

Teljes tudatában annak, hogy a magyar nép ezt nem csak nem kívánja, de meg sem engedi, ezen gondolatot elutasítottuk, mert úgy érezzük, hogy a magyar nemzeti becsület parancsolta szent kötelességünk elvérzett hőseinknek méltó síremléket emelni. Szerény kápolnát tervezünk az osszáríum felett s a költségek előteremésére országos gyűjtőakciót indítottunk meg.

Magyarország kormányzója, a magyar királyi hercegek és Magyarország hercegprímása elvállalták a fővédnökséget. A m. kir. Miniszterelnök, a nemzetgyűlés elnöke, a m. kir. Miniszterek, a főpapok, a követek, a törvényhatóságok fejei, a főnemesek, a társadalom, a pénzvilág, ipar és kereskedelem vezéregyéniségei elvállalták a védnöki tisztséget.

Az eltemetett magyar katonák névjegyzékét csatoljuk.

Magyarok! Lehetővé kívánjuk tenni azt, hogy bárki kielégíthesse szent érzelmeit és senki ki ne zárassék attól, hogy a haza e szent ügyének támogatását anyagi erejéhez képest felajánlhassa, ezért ezennel tisztelettel felkérünk minden magyar hazafit és honleányt, hogy adományát sürgősen küldje be postatakarékpénztári befizetőlappal a „Szicíliai Síremlékbizottság” 9338. számú folyószámlája javára.

Az összes adakozók névsorát felölelő eredeti gyűjtőokmányt örök időre a síremlékben helyezik majd el.

Hazafiúi üdvözlettel:

A SZICÍLIAI SÍREMLÉK-BIZOTTSÁG

Dr. Balás György
Táborszernagy
A Bizottság Elnöke

Vitéz Csécsei Nagy Imre
A Bizottság alelnöke
Ürményi Gaál Sándor

Kirner Dezső
Altábornagy
Palermói Magyar Konzul,
a Bizottság Tb. Elnöke
Br. Ghillány József
Bizottsági tag
Br. Bánffy Ferenc Dénes

Ezredes, bizottsági tag

Bizottsági tag⁶⁴⁴*5. függelék: Az olasz hadifogolytáborok teljes listája:*

Acquaviva delli Fonti, Acqui, Alessandria, Amelia, Aquila, Asinara, Asti, Avezzano, Baia, Balestrale, Bardonecchia, Barile, Baronini, Belvedere, Bibbiano, Bitetto, Bologna, Borgoforte, Brescia, Bueno Convento, Calci, Campobasso, Campofelice, Capraia, Capua Vetere, Carini, Carpi, Casale di Altamura, Casale Monferrato, Caserta, Cassin⁶⁴⁵o, Castelfranco d’Asti, Civita Castellana, Catania, Cava, Cefalu, Cento, Certosa, Cesena, Cittaducale, Cividale, Cocconate, Colle di Tenda, Conversano, Cortemaggiore, Cremona, Fenestrelle, Fiesole, Finalmarina, Firenze, Fluminimaggiore, Forli, Fossano, Gavi Ligure, Gavorrano, Genova, Grignasco, Imola, Latisana, Livorno, Luserna, S.Giovanni, Maddaloni, Mandas, Marsala, Milazzo, Miletto, Monreale, Muro Lucano, Napoli, Narni, Nocera Umbra, Nola, Noto, Novi Ligure, Oleggio, Orvieto, Ostuni, Ovada, Padova, Padula, Palermo, Pavia, Pelago, Piacenza, Pianosa, Piazza Armerina, Pinerolo, Pizzighettone, Porto Ercole, Porto Ferraio, Potenza, Pozzallo, Ravenna, Reggio d’Emilia, Rosolini, Salerno, Salussolá, Sambuca Zabat, San Benigno, San Felice, San Gimignano, San Giovanni Valdorio, San Remo, Santa Maria Capua Vetere, Savigliano, Savona, Scandiano, Sciacca, Sinnai, Spoleto, Subiaco, Sulmona, Taggia, Terrasini, Torino, Trapani, Trino, Udine, Urbania, Venosa, Vicenza, Vigevano, Villanova-Montealeone, Viterbo, Vittoria, Voghera, Volterra, Voltaggio

Fonte d’Amore – Sulmona (cseh-szlovák hadifogolyoknak fenntartott tábor).⁶⁴⁶

⁶⁴⁴ Olasz-Magyar Történeti Múzeum, Vittoria

⁶⁴⁵ Cassino: Itt raboskodott Ludwig Wittgenstein is, a 20. századi filozófia egyik meghatározó alakja

⁶⁴⁶ Hadifogoly magyarok története, 222-223. o. Hadifogolytáborok listája található a Katonai Főparancsnokság levéltárában is. F-11, 125/1.

6. Függelék: Különböző levéltárakban fennmaradt töredékes hadifogoly-listák

A vittoriai magyar kápolna falán található hadifogoly-nevek (77):

1	ORBAN soldato	LADISLAO	LASZBONE e	40	KISKUNBALAS	22/06/917		220 parte I
2	LEOPOLD	YOSEF	FERENC e	27	GYERGYO' CÓLGYES	23/06/917	celibe	5 parte I
3	KÜRTI caporale	GYÖRGY	GYÖRGY e MARIA PERENTE	35	KECSHEMET (PEST)	11/07/917	celibe	9 parte I
4	SEINDELMANN	HENRICH	EDUARDO e ANNA SEINDELMANN	25	SCHEMMERLINGEN	17/07/917	celibe	258 parte I
5	CSUPOR	JOSEPH	JOSEPH e BARBARA NARESU	25	KALUKZA	12/08/917	celibe	317 parte I
6	DAMAKAS soldato	GABOR	GABOR e ERSJEBET SANDOR	24	ILSZO CASZLO	18/08/917	celibe	325 parte I
7	MISZLANG	GYULA	JANOS e MARTHA BEH	40	BARAMYA NEIMETY	24/10/917	coniugato con GYLLANA MISZLANG	486 parte I
8	KONYA	PETER	LASBO e LETLOCKRY IJUZANA	25	HAJDVE MEDYE	28/10/917	coniugato con NAGY MARGYTH	497 parte I
9	PÁTROVICS soldato	THOMAS	JOSEF e ERZSEBET CSABAJSHY	23	TARNEK	09/12/917	celibe	577 parte I
10	FARKAS soldato	JOZSEPH	PAL e FEREZ KESZUIK	32	KEREKEGY	19/12/917	coniugato con JULLAS GAJAJEZA	598 parte I
N.	COGNOME	NOME	GENITORI	ETÀ	NASCITA E RESIDENZA	MORTE	STATO CIVILE	ATTO
11	VETRO	ANTAL	JOSEF e PAPP JULIANA	47	MOKONY	26/12/917	coniugato con KOVACS JULIANA	607 parte I
12	HEREZSI	ALEXANDER	SANDOR e MARIA SANDRO	20	NAGRZ LETA	03/01/918	celibe	9 parte I
13	MESESCHAN	SILIMON	VASILIC e MARIA ALTIAR	22	DOBOKA	12/03/918	celibe	131 parte I
14	STECHEBAUER	GYULA	IGNAZIO e EVA NIASZTOR	29	SOPOZIDILLOZAR	13/07/918	celibe	277 parte I
15	OSTRUSAR	GEORG	ANDRAS e AGNES KUBOSCHOLL	28	TURGOFALVO	19/07/918	celibe	285 parte I
16	REBYAN	GYORGY	FANSI e MARIA AFINOCZ	29	RAKOCZI SZALOS	28/07/918	celibe	307 parte I
17	SCHIVIND	FRANZ	ADOLF e TERESIA HOFFNAGEL	25	BUDAPEST	02/08/918	celibe	320 parte I
18	HOVÁN	PÁL	MATYÁS e MARIA ...	43	OVISLIAZA	07/08/918	coniugato con PAOLINE HOVAN	334 parte I
19	DOROBOS	JOSEF	SANDOR e MARIA CSOTI	39	KAJA	11/08/918	coniugato con KAMESA KATABIN	341 parte I
20	CHRASZTEK	JÓSEF	TOMAS TURREL e MARIA KRASK	42	VITTENZ	12/08/918	coniugato con RIZA HRANSTIK	342 parte I
21	CZENKO	MICHAL	JOSEF e PATAS ERSZEBETT	40	BEREGSZEG	15/08/918	coniugato con MARIA NEMTZ	345 parte I

22	VIDA	IMRE	ISTVAN e ANNA ZSUCS	33	HAJDUBOSZOVANY	15/08/918	coniugato con IULKA ...	346 parte I
23	HUJBERT	GEZA	IOAN e MARIA NAGELOVA	32	VAGSZEVED	20/08/918	coniugato con ZUSANNA ...	358 parte I
24	HULALA	KARL	CIRIL e MARIA KELOMEN	32	KONYAT	24/08/918	coniugato con ...	365 parte I
25	DUNAI	ANTAL	ANTAL e JULIANA BUZAS	20	KECSKOMET	01/09/918	celibe	387 parte I
26	KRAJCSI	ANDRAS	MICHAEL e KATA ANDRUSZKA	44	VELSÓCZ	07/09/918	coniugato con ANNA VILCROCS	399 parte I
27	NAGY	ISTVAN	JOSEPH e ZUZSANNA BUZGO	37	NAGYLETA	30/09/918	coniugato con ROZA NAGY	648 parte I
28	IURO'	ANDRAY	ANDRAY e ANNA UZFCNAH	22	SZARVAY	30/09/918	celibe	665 parte I
29	GULYÁS	JOSEPH	ISTVAN e ERSSEBET KISS	30	IASELAK	02/10/918	celibe	719 parte I
30	SEBO'	DENI	YANOS e VITTORIA KISS	30	KISHAMMASA	02/10/918	celibe	720 parte I
31	FULCSI soldato	KALMAN	JOSEPH e ROSANA CASMAK	20	SFALÓPA	02/10/918	celibe	721 parte I
32	HANZ	JÁNOS	PETER e CATERINA GEIST	35	CSIKO	02/10/918	celibe	722 parte I

N.	COGNOME	NOME	GENITORI	ETÀ	NASCITA E RESIDENZA	MORTE	STATO CIVILE	ATTO
33	KOVVES	MOZES	ANDREAS e JULIANA KOVVES	37	MEZIBOG	03/10/918	coniugato con KISALEY ZUZSANNA	723 parte I
34	NAGES	JÁNOS	JÁNOS e JULIANA KIE	28	SZIKOZA	03/10/918	celibe	725 parte I
35	NEMETH	ANTON	LAIOS e MARIA BONCOS	27	FOLD	03/10/918	celibe	726 parte I
36	KIROLY	FERENZ	MIKALES e MARIA KIVILENICI	26	KUZEL	03/10/918	celibe	727 parte I
37	CSOL	LAIOS	FERENZ e	24	VAGYS	03/10/918	celibe	728 parte I
38	GEIBLINGER	FERDINAND	SEBASTIAN e MARIA SCHEVEDIAVER	22	ERLA	04/10/918	celibe	745 parte I
39	DANKO	TAMAS	ISTVAN e MARIA DANKO	21	IAKO	05/10/918	celibe	746 parte I
40	CSARKA soldato	LAJOS			BOGTO	04/10/918	coniugato con SPALIC ERRICHET	757 parte I
41	URBAN	JÁNOS	JOSEPH e ERRICHET MISHEY	22	MISCHE	04/10/918	coniugato con HADOVINA KATLUPISA	758 parte I
42	VOIOJ	MIKLAS	SANDOR ROZNYIV e IULIANA VAROJ	21	BAGAMITTA	05/10/918	celibe	759 parte I
43	STROBER	FERENZ	FERENZ e VIKTORNYA NAGYBAR	23	NEGYRECSEN	07/10/918	celibe	787 parte I

N.	COGNOME	NOME	GENITORI	ETÀ	NASCITA E RESIDENZA	MORTE	STATO CIVILE	ATTO
44	IUHASZ	ANTAL	SYLVESTER e VERENA VOJHA	29	CSANTAWER	06/10/918	celibe	792 parte I
45	SANDOR	SIMON	EZA e ERZEBET NIHOLSHI	24	MISHOLCE	06/10/918	celibe	793 parte I
46	SCHNEIDER	GYORGES	PALE e ... ERSEBET	41	SZARVAS	10/10/918	coniugato con GYORGYNA ...	859 parte I
47	IUMMPH	BELA	JOSEPH e TERESE LEUBER	32	ISIZO	08/10/918	celibe	860 parte I
48	AMBUY	PETER	JANOS e NATALIHA AMBRESI	29	LADBESENGE	07/10/918	coniugato con JULIANA JEHEŠY	862 parte I
49	RIMASZOMBATI	JÁNOS	JANOS e ESTER CSEREG	22	KARCAG	07/10/918	celibe	864 parte I
50	Haidn	LAIOS	SANDOR e ESTER SOLIARD	27	FOSZANG	11/10/918	celibe	892 parte I
51	HENNING	MICHAEL	MICHAEL e	21	KLORSOLF	11/10/918	celibe	893 parte I
52	ROHAL	JÁNOS	JANOS e MARIA FANZALSCHI	23	BODIVA RAHU	13/10/918	coniugato con KOVACS MARIA	913 parte I
53	CORMASY	ISTVAN	MICHAEL e EVA KATONA	28	BUDAPEST	13/10/918	celibe	914 parte I
54	ZONAI	ISTVAN	FERENZ e IULES SZORCSIK	28	COHA CORENKA	19/10/918	coniugato con ISTVANNE ZONAI	960 parte I
N.	COGNOME	NOME	GENITORI	ETÀ	NASCITA E RESIDENZA	MORTE	STATO CIVILE	ATTO
55	MAY	GEORG	JOHANN e SOFIE EGLER	31	KIJ GELYK	29/11/918	celibe	1058 parte I
56	CSÉMÉN caporal maggiore	ISTVAN	MICHAEL e KATARIN ROSENBERG	28	AGA	18/12/918	celibe	1102 parte I
57	OLAK	ALBERT	GAJDO JANOS e AGNES OLAK	35	OLSOCSARNADON	19/12/918	coniugato con BARBARA BADY	1106 parte I
58	CSÖKE	ISTVAN	ANDREAS e ERZEBET SEDIMAK	44	ST. TORNYA	01/01/919	celibe	1 parte I
59	WALACHOWITZ	MARTIN	MARTIN e MARIA KRISTIAN	36	BESING	23/01/919	coniugato con IANGHO MARIA	69 parte I
60	VOINAGY	MILCLOS	GADISLAOS e ITALIANA VOINAGY	26	NAGYLCAROLY	26/01/919	celibe	75 parte I
61	TOTH	MIHÁLY	MIHÁLY e ZUZSÁNNA BIRÓ	23	SZEGHALEM	28/01/919	celibe	78 parte I
62	KOCHAT	ANTON	LANOS e ELENEOVA FALECKEI	20	ZEKETERIZ	28/01/919	celibe	81 parte I
63	GROTTENDORFER	IOHANN	IOHANN e MARIA WALLNER	29	NAGYAPOLD	07/02/919	celibe	93 parte I
64	ROMHANY	ISTVÁN	JOSEF e ANN KUBIK	24	CIONKA	13/06/919		250 parte I
65	SZILLY soldato	PETER	IANOS e ANNA MECRAROS	46	SZABADFALU BUDAPEST	16/07/919	coniugato con AGH MARIA	306 parte I

N.	COGNOME	NOME	GENITORI	ETÀ	NASCITA E RESIDENZA	MORTE	STATO CIVILE	ATT
66	ZAIC soldato	MATIA	IOSEF e KATARIN KORVATH	45	DOTENA PACKA	30/07/919		333 parte
67	FILICKO soldato	MICHAEL	PETER e MARTA THIOSZKY	20	FELSO KENYE	31/07/919		338 parte
68	KORECSKO soldato	ANDRAS	ANDRAS e EISEBET RUSCSAK	28	KECER KOSTELAU	09/08/919		358 parte
69	SCHNEIDER soldato	IOHANN	GEORG e ...	30	RAABFIDISCH OBERRETTENBACH	15/08/919		377 parte
70	ORIOI soldato	JÁNOS	ADAM e MARIA HEGINGER	44	DUNABEKENY	18/10/919		498 parte
71	MÁR soldato	JOZSEF	IOZSEF e IULIANNÁ HOWÁTH	28	PUSZTAVAN ISZHASZENTGYORGY	30/11/919		587 parte
72	YERBIC soldato	ADAM	ANTON e PEREZIIA	29	KANIZA (SLAVONIA)	30/01/920		47 parte

Hadicsere-rokkant listák

1917:⁶⁴⁷

Lengyel Béla

Nagy István

Szabó János

Dr. Fehér Mihály

Filesz Andor

László Ferdinánd

Rabdebó Ernő

Desideriusz Márton

Bezerédy Aurél

Molnár István

Horváth Gyula

Simon Gyula

Turmayer Sándor

Vass Gyula

Kárpáti Zoltán

Dr. Petracsek Ernő

⁶⁴⁷Külügyminisztérium, Levéltár, B. 353.: hadicsere-rokkantak

1919. június 13.:⁶⁴⁸

Juhász István,

László Dénes

Kopka Lajos

Fericzan (?) Miklós

Kozma János

Hauptmann András

Pap József

Böhm József

Borsos Béla

1919. június 14.:

Scherman Ferenc

Szatmári Béla

Szedlacskó (?) Nándor

Kovács József

Szász Imre

Papp Sándor

Birkenstock János

Rácz Ferenc

Fekete János

Balla Ferenc

Debreceni János

Szwitch János

Dankó Tamás

Rudas József

Váradi Gábor

Dobajky László

Fülesi Kálmán

Kelemen Lajos

Bauer József

Paluczik Rudolf

Deák János

Rácz Imre

Németh Anton

Tóth István

Hay János

Takács Péter

Aurlich József

Nagy János

Darabos József

Kaszal Lajos

1919. június 18.:

Takács Károly

Balogh Sándor

Szabó Gábor

Csemen István

1919. június 21.:

Dorka Miklós

Schmied János

Tóth Gyula

Dednizky Lajos

⁶⁴⁸ Külügyminisztériumi Levéltár, B.368

Miklós János	Csilar (?) Imre
Juhász Lajos	Dankó János
Mészáros Béla	Asztalos György
Blaha György	
Vörös József	
Gansler (?) István	
Fehér Mihály	
Sándor József	
Dorony István	
Samu János	
Demeter István	
Deák Imre	
Gál Imre	
Bengesy (?) János	

Javaslat egészséges hadifoglyok kicserélésére (1917. június 12., Róma):

(Feltétel: több mint 18 hónapnyi elszervedett hadifogság)

Malanotti Elemér
Graber Géza
Beliczai András
Róth Jenő
Rakota József
Vecseri Gyula
Batte Károly
Kocsis Guglielmo

1917:⁶⁴⁹

Gál András (17. gyaloghadosztály)
Kovács Mihály (29. honvéd hadosztály)
Krebsz József (17. gyaloghadosztály)
Szuba János (8. gyaloghadosztály)
Pintér József (1. honvédhadosztály)

⁶⁴⁹AUSSME, F-11, B. 127

Babos György (82. honvédhadosztály)
 Feden Gábor (4. honvédhadosztály)
 Csősz Gergely (82. honvédhadosztály)
 Buda János (64. honvédhadosztály)
 Hági István (4. gyaloghadosztály)
 Kursa István (46. gyaloghadosztály)
 Kovács Sándor (3. gyaloghadosztály)
 Csati Lajos (3. gyaloghadosztály)
 Pék József (29. gyaloghadosztály)
 Tóth János (4. honvédhadosztály – jobb comb amputációja miatt)

Az alábbi hadicsere-rokkantak 1917. július 3-án kerültek a calci gyűjtőtáborba:⁶⁵⁰

Doba Gábor (1889)
 Lajos Ferenc (1891)
 Hajdú János (1890)
 Sándor László (1896)
 Szűcs Ferenc (1897)
 Kirila János (1893)

1918 – rokkant katonatisztek, akiket az olasz katonaság kicserélésre ajánlott fel:⁶⁵¹

Kardos Jenő (K&K LST. R3)	rokkant	Cittaducale
Krausz Viktor (K&K LST. R 52)	idegbaj/tériszony	Portoferraio
Dr. Lengyel Lajos (K&K HIR19)	neuraszténia	Nocera Umbria
Lipner Imre (K&K R1)	szembetegség	Cittaducale
Miskolczi László (K&K HIR4)	tüdőbeteg	Asinara
Dr. Markovics József (K&K SCH R25)	gyomorfekély/nagyon beteg	San Vito
Dr. Maros Károly (K&K LST. E27)	rokkant	Monte Narba
Ortany Félix (K&K IR22)	neuraszténia	Salerno
Pándy Horváth József (K&K)	szívbjaj	Cittaducale
Ary Lajos (K&K HIR30)	neuraszténia	Cittaducale
Auer (?) József (K&K IR61)	szívbjaj	Santa Casilina
Bisoy (?) (K&K)	idegsokk	Piazza Armerina

⁶⁵⁰AUSSME, F-11, B. 127

⁶⁵¹MAE, Archivio Storico Diplomatico, Inv. Berlino – Vienna 1862 – 1938, Vienna Busta 353

Bátorffy Wilhelm (K&K IR61)	malária, szív/gyomorhaj	Caserta
Bulat Péter (K&K IR61)	neuraszténia	Muro Incano
Bauer József (K&K IR17)	máj-és epekő	Casa Giove
Balassa József (K&K IR39)	neuraszténia	Piazza Armerina
Bósz István (K &K IR61)	tüdőhaj	Asinara
Draskovics Géza (K&K IR5)	neuraszténia	Cefalú
Faludy András (K&K IR4)	tüdőhaj	Asinara
Fileusz Andor (K&K LST. R17)	szívhaj/ reuma	Monreale
Goldner Pál (K&K IR4)	gyomorbántalmak	Forte Sperone
Gál Gyula (K&K IR23)	gyomorbántalmak	Trans...?
Huszár Emil (K&K)	neuraszténia	Nocera Umbra
Hermann Gyula (K&K R28)	malária	San Vito (Szardínia)
Hegedűs Ferenc (K&K IR4)	tüdőbeteg	Finalmarina
Hoffmann Gyula (K&K IR53)	neuraszténia	Asinara
Dr. Holló Sándor (K&K IR8)	szívfájdalmak	Monte Narba
Dr. Barta Ferenc	reuma	S. Vito/
MonrealeSzántó Imre (MIN5)	reuma, neuraszténia	S. Giovanni la
PuntaCsendes Imre (HIR1)	neuraszténia	Piazza Armerina
Lengyel Béla (HIR3)	rokkant	Monreale
Nagy István (HIR3)	rokkant	Monreale
Szabó János (HIR29)	rokkant	Monreale
Dr. Fehér Mihály (HIR29)	rokkant	Monreale
Filesz Andor (HIR17)	rokkant	Monreale
László Ferdinánd (HIR17)	rokkant	Monreale
Kabdebó Ernő (HJR17)	rokkant	Monreale
Desidériusz Márton (HJR3)	rokkant	Monreale
Bezerédy Aurél (HJR3)	rokkant	Monreale
Molnár István (HIR4)	rokkant	Monreale
Horváth Gyula (HIR3)	rokkant	Monreale
Simon Gyula (HJR17)	rokkant	Monreale
Turmayer Sándor (HIR17)	rokkant	Monreale
Vass Gyula (HIR3)	rokkant	Monreale
Kárpáti Zoltán (HIR3)	rokkant	Monreale
Dr. Petracsek Ernő (HIR3)	rokkant	Monreale

Kárpáti Tibor (IR38)	tüdő és karlövés/ideggyengeség	Cittaducale
Rákosi János (HIR1)	gyomorbántalmak	Calici/Pisa
Kenessey Zsigmond (HIR1)	tüdőtuberkolózis	Pisa
Szokodi Sándor (HIR1)	jobb kéz amputálása	Napoli

Egészségügyi személyzet neve, fogság helye és a fogságba esés ideje:

Nagy Gergely	Alessandria	1915. 05. 24.
Zsugie Miklós	Alessandria	1915. 05. 24.
Czakó József	Padula	
Dombi Sándor	Voltaggio	1915. 06.16.
Ondroviczky (?) István	Voltaggio	1915. 06.16.
Bende Szilveszter	Alessandria	1915. 06.16.
Fucker Antal	Alessandria	1915. 06.16.
Faragó István	Alessandria	1915. 06.16.
Domokos János	Alessandria	1915. 06.16.
Moka Demeter	Stazzano	1915. 06.16.
Kállay Károly	Pizzighettone	1915. 06.16.
Sümeghy István	Stazzano	1915. 06.16.
Szabó István	Alessandria	1915. 06.16.
Szathmári Sándor	Alessandria	1915. 06.16.
Boros József	Alessandria	1915. 06.16.
Szabó Sándor	Alessandria	1915. 06.16.
Miloszráni József	Alessandria	1915. 06.16.
Csorák János	Arquata Scrivia	1915. 06.16.
Fábián István	Arquata Scrivia	1915. 06.16.
Kistazy (?) Ferenc	Stazzano	
Kopsek János	Alessandria	1915. 06.17.
Cservenak György	Alessandria	1915. 06.17.
Csorba Antal	Alessandria	1915. 06.17.
Farkas Demeter	Genova	
Papp Sándor	Scandiano	
Varga Imre (katonaorvos tiszt)	Cefalú	

Győri Pál	Alessandria	1915. 06.16. ⁶⁵²
Gabányi Ludvig (1887.02.12, Ocsod)		Calci
Popovics János (1881.02.20., Bács)		Cassino
Csáki László (1892.02.08., Budapest)		Milazzo
Marsal Emil (1890.11.14., Budapest)		Forte Ostense
Szenes András (1889.11.15., Zenta)		Carceri, Napoli
Perin János (1891. 12.14., Budapest)		Cassino
Pető Giovanni (1885.11.14., Budapest)		Piazza Armerina
Szenes József (1893.05.12., Budapest)		Cassino
Szabados Márton (1892.02.28., Szabadszállás)		Asinara
Stern Eugen (1891.11.16., Mezőhegyes)		Cassino
Róth Zsigmond (1894.01.08., Kraszna)		Asinara
Grünfeld Gábor (1895.04.01., Nagyszeben)		Cassino
Weisz Mór (1894.12.18., Gyulafehérvár)		Cassino

Az olasz Hadügyminisztérium a Bécsi Olasz katonai delegációhoz fordult azzal a kéréssel, hogy a hadifoglyok halálesetében nyomozzanak, 1921. március 10-i keltezéssel. Ugyanezen hadifoglyok után a Vöröskereszt is kutatott:

- Alexander Varga (Varga Sándor, 1. Honvéd Gyalogezred, született 1887, Csákváron, Michael és Julianna Németh fia) meghalt 1919. augusztus 30-án hadifogságban Comóban;
- Josef Sipos (Sípos József, 15.sz. Huszárezred, 1891-ben Lajosmizsén született), 1918. december 01-én halt meg tüdőgyulladásban, a 244. sz. hadifoglykórházban. Conselveben temették el;
- Franz Andert (Andert Ferenc, 1/41. sz, Honvédezred, Pomogyban született) 1918. november 30-án halt meg maláriában a fiumei katonai kórházban, ugyanitt van eltemetve.

⁶⁵² MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto. 1915-1918. B. 365

- Franz Elek (Elek Ferenc, 10.sz. Honvéd gyalogezred kapitánya, 1898-ban született Egerben) 1919. március 28-án halt meg tüdőgyulladásban, Castel di Godego-ban temették el
- Vinzenz Huszár (Huszár Vince, 12. gyalogezred, 1883-ban született Apácaszakállason), 1919. május 7-én Apparizane-ban halt meg.
- Franz Muzsika (Muzsika Ferenc, 6. Honvédgyalogezred, 1886-ban született Zentén). Szerb hadifogságba esett 1914. december 07-én, Asinara szigetére szállították, azóta nincs róla hír.⁶⁵³

Egyes hadifogolytáborokhoz talált hadifoglyok listája, hadifogságban elhunytak:

Vicenza:

Kovács Mihály (IR 46, 1918.01.06.)

Bacsics János (Honvéd IR 5, 1918.11.05.)

Bajla Iván (1919.01.02.)

Burczien (?) István (IR 11, Szabolcs,1918.11.14.)

Csabor Károly (IR 106, 1918.06.21.)

Tóth Lajos (1896)

Visnyei János (IR 46, 1887, Hódegyháza,1918.01.13.)

Csáp Sándor (17. Honvéd, 1876, Nagyida, Aquila)

Csapó György (50. Inf, 1889, Alsófehér – fogságba esett: Sagrado, 1915.07.04., Genova, Forte Ratti)

Csabai Pál (Lstr. 2., 187.01.25., Békésszentadnás – 1917.05.17., Asinara)

Casalmaggiore: Csörgő Mihály, zászlós.

Orvieto:

Csendes Imre, hadnagy

Reinhardt Mihály kadét

Konachlich (?) Károly kadét – Linder Károlynak Budapestre

Szilárd Zoltán kapitány – Szilárd Jánosnének Dimonyba

Firenze, Forte Bel Vedere:

⁶⁵³ MAE, Archivio Storico. Pacco 5. Conferenza della pace. 1919-1921

Farkas András

Jokuhy (Jokuti?) Elek

Vinadio:

Filyó (?) János kadét

Casale: Nagy Gergő őrmester

Cittaduale:⁶⁵⁴

Mátrai Lajos szobrász

MarionAlbert

ZsirkayJános

Varga György

RuszkaIstván

Azor Géza

Kovács Béla

Perényi Jenő dr

Botka Pál

Szabó István

Benesch Béla

Vadász Gyula

Gulácsi Béla

Botár János

Lampérth Béla

Mánássy Miklós

Karsay Ferenc

Duchon Lipót dr

Kalló István

Kukuljevics József dr (1917 elején

kicserélték)

Juhász István

Szöllősy Aladár

Wilhelm Károly

Gotléb István

Rájner Zoltán főhadnagy

Birinyi József

Wagner József (meghalt 1916. január 21.)

Varga György dr

Tussohn István dr

Márton Albert dr

Karsay Ferenc

Kálló István

Juhász István

Evva Ferenc dr hadnagy

Lung György hadnagy

Gabányi Lajos dr főorvos (Anconából)

Markó Gerő sorhajóhadnagy (Elbárol)

Krausz Zsigmond

dr Ruszka István (ügyvéd)

Brózik Engelbert

Lipner Imre

Novotny Gyula kataszteri mérnök

Máté Rudolf építész

Aczél Béla (1917. augusztus elején

kicserélték)

⁶⁵⁴ Szöllősy

Hadifogoly tiszték, dátum, helyiségnév nélkül:

Barna Imre
Engel Árpád
Kiss Elemér
Diskay László
Dénes Miklós
Riszta Sándor
Viczing Tamás
Montia Aurél

Asinara.⁶⁵⁵

Campu Perdu:

Horváth Viktor (sérülésből eredő sebhelyek a jobb karon, melyek akadályozzák a kar funkcionális mozgását)
Ötvös György (baloldali paralízis)
Németh József (közepes súlyosságú jobboldali paralízis és végtag sorvadás)
Ridek Ferenc (izületi merevség a jobb csuklón)
Szabó János (három ujjának elvesztése)

Campo Stretti:

Kut Miklós (tüdőbaj és krónikus bélvérzés)
Lefsaníé (?) János (tüdőbaj és krónikus bélvérzés)
Glaut József (alultápláltság és szívgyengeség)
Nagy Ferenc (bal combcsonttörés deformált forrással, és végtagrövidülés)
Zsótér Mátyás (bal kéz sérülése, paralízissel és kéz és ujj izomsugorodás)
Juhász Antal (sérülés a lapockán és a nyak bal oldalán, a lapockaizület izomsugorodása)
Varga Sándor (a jobb lábikra sérülése a gázlóizom bénulásával)
Spitzer Sándor (aorta elégtelen működése, aorta szelep nem megfelelő zárása, traumatikus hasi sérv)
Horváth János (vesegyulladás)
Kiss László (jobb oldali tüdőgyulladás, krónikus vesegyulladás)
Stern Ottó (orvostanhallgató)

⁶⁵⁵ Ferrari

Golbasz Ádám (bal láb elfagyása, ujj elvesztése)

Supor János (jobb és bal lábujjak elfagyása, a bal lábujjak eltávolítása)

Berkes András (jobb combcsont törése, deformált heggedéssel, a láb rövidülése)

Szabados Simon (fejsérülés)

Stretti-i hadifogolytáborban meghaltak névsora:

1916. jan. 6.:

Müller Ignác

Blaha Ignác

Békési Sándor

Faraj József

Beles József

Tóth János

Szokolár Miklós

Szabó Pál

Nemes Imre

Pintér József

Pető Lajos

Móra Ferenc

1916. jan. 10.

1916. jan. 7.:

Somogyi Mihály

Forgas Gábor

Bell István

Müller Ádám

Torma Pál

Vigh Bálint

Varga József

Vass József

Váci Anton (?)

Varga István

Kovács András

Horváth János

Kolma József

Kenal (?) István

Lázár Tamás

László István

Lovas Imre

Miklós Máté

Juhász József

Juhász István

Juhász László

Király József

Kiss Horváth Vince

Kutlesa Máté

Gál József

Hegedűs János

1916. jan. 8.

Takács Mátyás

Tarianyi (?) István

Belesics Ignác

Hulek József

Hegedűs Ferenc

Juhász István

Vadas Ferenc

Kelemen Miklós

1916. jan. 9.

Kós Koncó (?)

Bagi József

Zacskó Mihály

1916. jan. 11.

Kovács Ferenc

Kucsera József

Gór Nagy Ferenc

Markó István

Balogh Ferenc

Molnár Gergely

Barta Ferenc

Matusz József

Békési Sándor

Fejős István

Bédy János

Patkós (?) Flórián

Babos Sándor

Turi András

Bobán Sándor

Tóth János

Borsi Albert

Zurgó János

1916. jan. 12.

1916. jan. 13.

Zsolty András

Horváth István

Hadifogságban elhunyt hadifoglyok listája, Hadifogolyiroda:

1919. június 15.:

Gfeistritzer Mátyás

Pap-Szabó Lajos

Vocsati Mihály

Farkas István

Riezner Ferenc

Rozsaly Pál

Bogdán László

Honar József

Fazekas Imre

Varga István

Tálas Dezső

Moiste (?) Sándor

Schneider György

Rimaszombati János

1919. június 13.:

Juhász István

László Dénes
Kopka Lajos
Fericzán Miklós
Kozma János
Hauptmann András

1919. június 14.:

Scherman Ferenc
Szatmári Béla
Szedlacskó Nándor
Kovács József
Szász Imre
Papp Sándor
Birkenstock János
Rácz Ferenc
Fekete János
Balla Ferenc
Debreceni János
Szwitich (?) János
Dankó Tamás
Rudas József
Váradi Gábor
Dobajky László
Fülesi Kálmán
Kelemen Lajos
Bauer József
Paliczuk Rudolf
Deák János
Rácz Imre
Németh Anton
Tóth István
Hany (?) János
Takács Péter
Aulich József

Nagy János
 Darabos József
 Kazal János

1919. június 18.:

Takács Károly
 Balogh Sándor
 Szabó Gábor
 Csemen István
 Miklós János
 Juhász Lajos
 Mészáros Béla⁶⁵⁶

A palermói Santa Maria in Rotoli temetőben található, hadifoglyoknak állított síremlék névsora:

1.oldal: Ai combattenti ungheresi della Grande Guerra che riposano in questo sacro luogo spentisi in prigionia non dura nel cuore fraterno della Sicilia Garibaldina anelanti ai domestici affetti sognando libera la patria lontana salda nei secoli la fraternità delle genti. Palermo, memore il XXVII Maggio MCMXXXIII 27 1933

2. oldal:

Kelemen Imre	39 éves
Babos Ferenc	28
Molnár Imre	24
Geisz János	34
Furák István	38
Balogh István	21
Répás Imre	44
Szabó György	27
Varga Péter	26
Kovács János	38

3. oldal:

Orbán Árpád	21
Barakonyi István	32
Igmándi Antal	27
Suba Emil	29
Richter János	25
Foris Lajos	34
Beck Péter	32
Koltan István	32
Kovács István	32
Balázs József	26

⁶⁵⁶ MAE, Archivio Politico. Ordinario e di Gabinetto 1915-1918. B.368

4. oldal:

Stiller Péter	27	Németh József	23
Koppondi János	31	Bereczky János	35
Bartalis Ferenc	36	Lencsés Géza	24
Kessler Sándor	35	Ridey János	34
Szabó Sándor	37	Bacs István	38

Spanyol nagykövetség segítségével kicserélt hadifoglyok, 1917. októbr 8.:

3591	Czernan
3592	Szabó
3593	Michelsz
3594	Kovács
3595	Seres
3596	Szécsi
3598	Farkas
3599	Rózsa
3600	Kurai
3651	Major
3653	G.Nagy
3654	Mészáros
3655	Jakab
3656	Gonda
3658	Pausz
3659	Székely
3660	Sági
3662	Csiba
3663	Gergchj (?)
3667	Miller
3669	Seres
3670	Kardos
3672	Paul
3673	Ballai

3674	Szula
3676	Fischer Flórián
3677	Szilágyi
3678	Kovács
3679	Rochbaum
3683	Németh
3684	Molnár
3685	Balding E (?)
3686	Zárva
3687	Kovács
3688	Haffner
3689	Bene II
3690	Szeneyi (?)
3691	Virág
3692	Horváth

Képek

8. kép: Vittoria, magyar kápolna

9. kép: A vittoriai sáttábor 1918-ban⁶⁵⁷

⁶⁵⁷ La Perla, 350.o.

10. kép: Asinara táborai: Campo Fornelli, Tumbarino, Stretti, Campo Perdu és Cala Reale⁶⁵⁸

⁶⁵⁸ Gorgolini

11. kép: Ala – ideiglenes tábor, 1918 novemberére. A tábor túlszűfolt, nincs megfelelő infrastruktúra, és nincs elég élelem⁶⁵⁹

12. kép: Certosa di Padula tábor

13. kép: Cittaducale – tiszti tábor bál

14. kép: Terrasini korabeli képeslapon

15. kép: Avezzano tábora

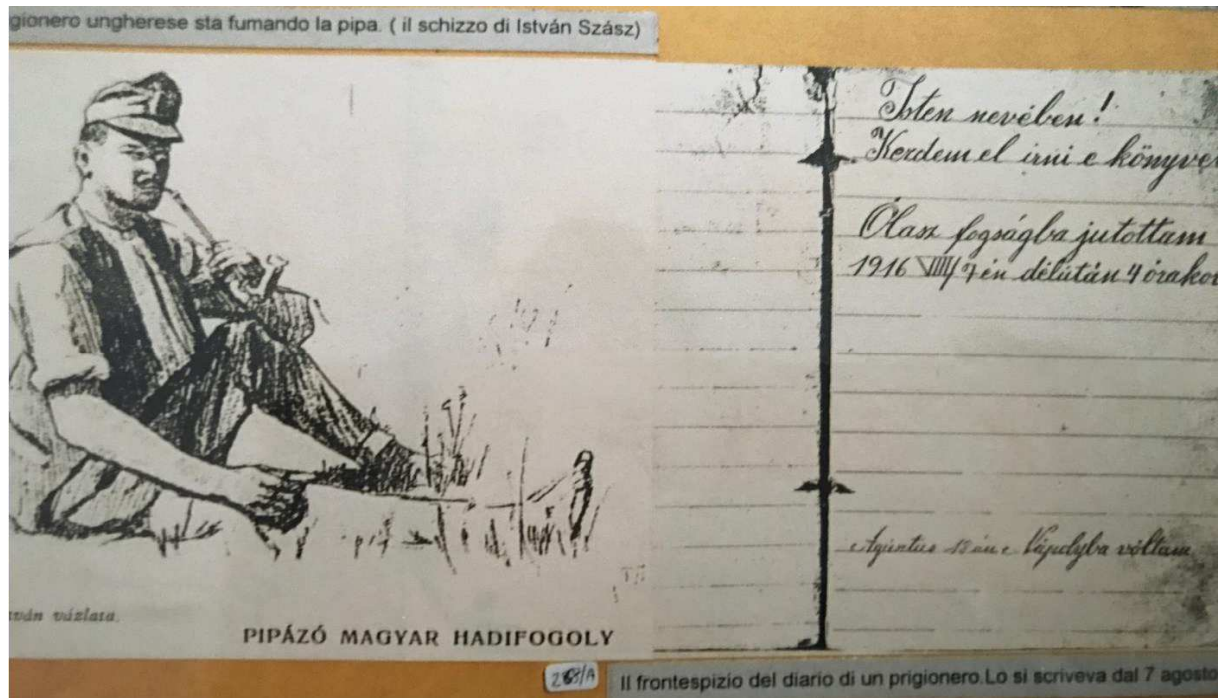

16. kép: Avezzano fabarakkjai⁶⁶⁰

⁶⁶⁰https://www.google.hu/search?q=avezzano+prima+guerra&dcr=0&tbm=isch&tbo=u&source=univ&sa=X&ved=0ahUKEwiQ7OioK_LXAhUDbFAKHVTmB0MQsAQIJg&biw=1366&bih=662#imgrc=NdxYwxxJHAFsVM: (letöltés: 2017. október 25.)

17. kép: Olaszország hadseregtestjei

18. kép: Magyar nyelven íródott hadifogoly-képeslap. Vittoria, Olasz-Magyar Történeti Múzeum